

✓ Nsp 307.475

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Az
Allam- és Jogtudományi Intézet
ÉRTESÍTŐJE

III. KÖTET 4. SZÁM

1960

2

TARTALOMJEGYZÉK

Tanulmányok

<i>Kovács István</i> : A magyar alkotmány fejlődése	343
<i>Eörsi Gyula</i> : A fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség alapkérdéseiről	371
<i>Horváth Tibor</i> : A szocialista állam büntetőpolitikájának alkotó tényezői	403
<i>Nagy Lajos</i> : A tanúvallomás pszichikai elemeinek mérlegelése a büntetőperben	433

Az orosz és francia nyelvű tartalmi kivonatok az egyes tanulmányok után következnek

Szemle

<i>Nizsalovszky Endre</i> : Családjogi kérdések. Megjegyzések Pap Tibor és Szigligeti Viktor könyvéhez	464
<i>Pap Tibor</i> : Knapp, Viktor: A csehszlovák szocialista polgári jog tárgya és rendszere	483
<i>Peschka Vilmos</i> : Dr. Kulesár Kálmán: A jogszociológia problémái	493
<i>Trócsányi László</i> : Spišiak, Jan: A szocialista szervezetek új szerződési rendszere	501

★

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

Szerkeszti

AZ ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI INTÉZET TUDOMÁNYOS TANÁCSA

Felölös szerkesztő: *Szabó Imre*

★

Folyóirat kiadványaink előfizethetők ésszámonként is vásárolhatók a következő helyeken

Akadémiai Könyvesbolt, Budapest V., Váci utca 22.

Akadémiai Kiadó Terjesztési osztály, Budapest V., Alkotmány utca 21.

Külföldön terjeszti a

KULTURA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat

Budapest II., Fő u. 32.

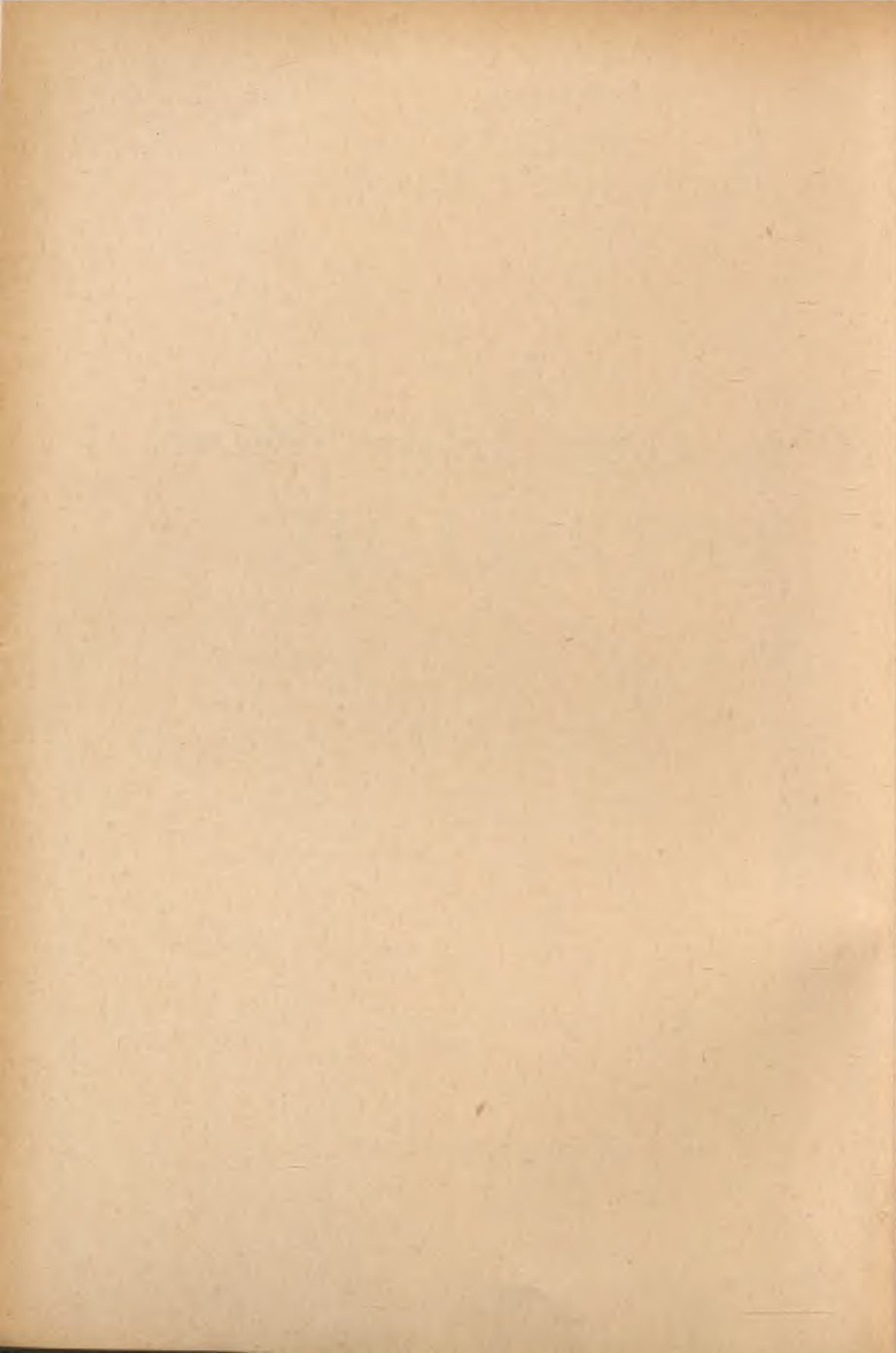
Telefon: 429-760.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Az
Állam- és Jogtudományi Intézet
ÉRTESÍTŐJE

III. KÖTET 4. SZÁM

1960

TANULMÁNYOK

KOVÁCS ISTVÁN

A magyar alkotmány fejlődése

Alkotmányunk fejlődése történelmünk igen jelentős periódusát fogja át. Olyan időszakban jött létre, amikor hazánk a népi demokratikus fejlődés viszonylag békés útján már szilárdan rálépett a szocialista építés útjára. Az európai népi demokráciák között — a Lengyel Népköztársaság alkotmányát kivéve — legkésőbb hoztuk létre szocialista alkotmányt,¹ ami azt jelentette, hogy az alkalmazott jogi formák vonatkozásában figyelembe vehettük a szovjet alkotmányon kívül a szomszédos népi demokráciák korábban elfogadott és az átmenet viszonyait jobban tükröző alkotmányainak intézményeit is. Tehát objektív tényezők által indokoltan, a sovinizmus vádja nélkül kockáztathatjuk meg azt a megállapítást, hogy a népi demokratikus alkotmányok közül elsőként a mi alkotmányunk fejezi ki a legszabatosabb jogi formákkal az átmenet viszonyait. Alkotmányunk tehát keletkezése idején is joggal léphetett fel azzal az igényvel, hogy alapvető intézményeit tekintve átfogja a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet egész időszakát. Ezzel függ össze, hogy az elmúlt 10 év alatt az alkotmány általában is keveset, alapvető intézményeit tekintve pedig szinte alig módosult. Ezért önként adódik a kérdés: beszélhetünk-e egyáltalán, és ha igen, milyen mélységben az alkotmány fejlődéséről. Valóban, ha csupán az alkotmány tételeinek formális változásait nézzük, igen soványnak látszik az az elvi jelentőségű anyag, amit a módosítások országgyűlési tárgyalásánál, az azokat követő államjogi irodalomban vagy az alkotmány-kommentárokból el ne mondtak volna. Kétségtelen viszont, hogy mind ez ideig hiányzik az alkotmányfejlődés elemeit összefüggésükben feltáró olyan elemzés, mely a tételes törvény-szövegek mögé nézve, megkísérelte volna felvázolni a módosításoktól is függetlenül végbement fejlődést, egyben a további változások perspektíváját; ha nem is az azonnali de lege ferenda igényével, de legalább a kutatás feladatainak kijelölésével. Az alkotmány elfogadása óta eltelt tíz esztendő távlata, ha még nem is sürgeti, de mindenesetre megengedi, hogy vizsgálat tárgyává tegyük azt, ami nem is a nagyon távoli jövő, hanem talán már a következő

¹ 1949. augusztus 18. előtt fogadták el szocialista típusú alkotmányukat a Jugoszláv Népköztársaság (1946. jan. 31.), az Albán Népköztársaság (1946. márc. 14.), a Bolgár Népköztársaság (1947. dec. 4.), a Román Népköztársaság (1948. ápr. 13.), a Csehszlovák Köztársaság (1948. máj. 9.), a Német Demokratikus Köztársaság (1948. máj. 30.). Az ázsiai népi demokratikus országok közül a II. világháborút követően ugyancsak 1949. augusztus 18. előtt fogadták el alkotmányukat a Vietnami Demokratikus Köztársaság (1946. nov. 8.), a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság (1948. szept. 8.).

két-három esztendő aktuális törvényhozási feladata lehet. Az elmúlt tíz év alatt társadalmunk gazdasági alapjában, ennek megfelelően összetételében, valamint — nemcsak nálunk, hanem a szocialista országokban általában — a szocialista építés módszereiben bekövetkezett változások önmagukban, indokolhatnák annak vizsgálatát, hogy ilyen nagyméretű gazdasági és politikai átalakulás közepette hogyan maradhatott hatályban — viszonylag oly kevés módosítással — a tíz év előtti alkotmány. Nem teremtett-e az államélet gyakorlata a valóságban olyan viszonyokat, amelyekről az alkotmány normái elszakadtak? Vagy ha ez nem is történt meg: hogyan bővült, szélesedett a szocialista építés előrehaladásával az alkotmányos szabályok alkalmazásának köre?

Az alkotmányfejlődés perspektivikus vizsgálatához további igényeket támaszthat az a körülmény, hogy az elmúlt tíz év alatt négy új szocialista alkotmány született.² Jelentős módosítások történtek úgyszólván az összes szocialista alkotmányokon. Legutóbb pedig az SZKP XXI. kongresszusa egyenesen a szovjet alkotmány átdolgozásának, alapos módosításának szükségességét³ vetette fel. Kétségtelen, hogy az említett és tervezett alkotmány-módosítások sok vonatkozásban sajátos viszonyokat, az adott ország történelmi-társadalmi fejlődésének jellegzetességeit az eddiginél sokkal inkább figyelembe vevő intézményeket is felszínre hoznak, azonban feltétlenül tükröznek általános, minden szocialista ország számára felhasználható tapasztalatokat is.

Az alkotmányfejlődés elemzéséhez ugyancsak újabb szempontokat ad a szocialista társadalomtudományok, ezen belül a jogtudományok fejlődése. Az elmúlt időszak általában is, de hazánkban különösen jelentős a szocialista jogtudományok fejlődésében. Ma már a szocialista jogtudományok a tíz év előttinél sokkal változatosabb, új jogi formákat munkáltak ki a szocialista állami és jogi intézmények szabályozására. Emellett hosszú ideig — szinte a legutóbbi esztendőig — háttérbe szorult a Szovjetunió 1936. évi alkotmányát megelőző szocialista alkotmányok vizsgálata, elemzése. Ma már egyre több kutatójellegű tanulmány közvetíti az OSZFSZK 1918. évi, az 1919-ben elfogadott Magyar Tanácsköztársaság-i, a Szovjetunió 1924. évi alkotmányának tapasztalatait. Az alapjukul szolgáló társadalmi viszonyok jobb ismerete szintén sok vonatkozásban segíthet új megoldási formák kirajzolásához, szélesíti a szocialista demokratizmust kifejező intézmények közötti válogatás körét.

Az alkotmányfejlődés elemzésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy bár alkotmányunk a társadalmi rend, ezen belül az állam osztálytartalma tekintetében az elért eredményeket rögzítette, tehát nem programként hatott, ugyanakkor a politikai hatalom szervezetét illetően egyben programnak is tekinthető. A benne foglalt programjellegű normák részben közvetlenül az alkotmány elfogadását követően megvalósultak (ilyenek pl. az ország kormányformájának megváltoztatását magukban foglaló szabályok), részben azonban csak a további esztendők során váltak a

² Lengyel Népköztársaság (1952. júl. 22.), Román Népköztársaság (második, alkotmány, 1952. szept. 24.), Kínai Népköztársaság (1954. szept. 20.), Csehszlovák Szocialista Köztársaság (második alkotmány, 1960. júl. 11.).

³ N. Sz. Hruscsov beszámolója az SZKP XXI. kongresszusán. Bp. Kossuth Kiadó 1959. 139. p.

gyakorlatban is élő intézményekké (mint pl. a tanácsi, a bírói és ügyészi szervezetre vonatkozó rendelkezések).⁴ De az állampolgári jogok sok területén is kimutathatók az alkotmány eredetileg programjellegű normáinak végrehajtására irányuló rendelkezések. Ez a körülmény egyrészt csökkenteni látszik az alkotmányfejlődés vizsgálatának problémakörét (amennyiben részben szűkebbre vonja a vizsgálandó periódust), másrészt figyelmeztet, hogy úgy mondjam, az olyan belső tartalékok felkutatására, amelyek alkotmánymódosítás nélkül jelenleg is lehetőséget adnak az államszervezet továbbfejlesztésére (ezekre a későbbiekben konkrétan utalunk); egyben hívja a vizsgálandó kérdéseket. Ki kell térni ugyanis arra, hogy az alkotmány végrehajtásaként a tíz esztendő különböző időszakaiban kiadott jogszabályok hogyan hatottak vissza az alkotmányi tételek teljesebb értelmezésére, vagy esetleg azok módosítására.

Ha az előzőkben említett szempontokat figyelembe véve kívánjuk vizsgálni alkotmányunk fejlődését, először az alkotmányt mint egészet, azaz az alkotmány rendszerét kell szemügyre venni. Tudjuk, hogy ezen tíz év alatt változás nem történt. Sokkal kevésbé tudunk ilyen határozottan felelni arra, hogy várható-e ilyen irányú fejlődés vagy sem? Az alkotmány rendszerét vizsgálva első áttekintésre is igen logikus, tudományosan megalapozott rendszer áll előtünk. E rendszer alapvonásait lényegében a szovjet jogtudomány dolgozta ki a 30-as évek elején; tehát olyan esztendőkből, amikor a világon egyedülálló szovjet országban éles osztályharc közepette folyt a kizsákmányolók maradványainak felszámolása.⁵ A mi alkotmányunkra vetítve —

⁴ Az alkotmány végrehajtásához kapcsolódó törvényeket és fontosabb jogszabályokat részletesen tárgyalja BEÉR—KOVÁCS: A Magyar Népköztársaság alkotmánya. Bp. 1959.

⁵ E rendszer egyes elemeinek alakulása nyomon követhető az 1936. évi alkotmány elfogadását megelőző szocialista alkotmányfejlődésben. Az Oroszországi Szocialista Föderatív Szovjet Köztársaság első (1918. július 10.) alkotmányának I. részét alkotó, „A dolgozó és kizsákmányolt nép jogairól” szóló deklaráció deklaratív formában rögzíti a forradalomban már elért eredményeket, egyben a szovjet hatalom alapvető politikai célkitűzéseit. Az alkotmány II. része „Általános rendelkezések” címmel az oroszországi federáció felépítésének általános elveit, valamint az állampolgárok jogait tartalmazza. A III., terjedelemben legnagyobb rész, az államszervezet felépítéséről, a IV—V—VI. részek pedig a választójog, a költségvetési jog, illetve a címer, zászló, főváros kérdéseiről intézkednek. A Magyar Tanácsköztársaság alkotmánya (1919. június 23.) már egységes szerkezetbe foglalja a szabályozandó anyagot. Első részében „Alapelvek” címmel lényegében a társadalmi rend általános kérdéseit, második részében a dolgozók jogait és kötelességeit szabályozza, és ezt követően közli az alkotmány egyéb rendelkezéseit. A Szovjetunió első alkotmányának (1924. január 31.) alapvető funkciója abban állott, hogy a Szovjetunió megalakítását és a szövetségi államszervezet fő vonásait rögzítse. Ez határozta meg rendszerét is. Az alkotmány első részeként felvett és a Szovjetunió megalakulását bejelentő deklaráció felfogható a társadalmi rend alapvető vonásait is jellemző alkotmányos rendelkezésnek. A második rész I. és II. fejezete tartalmazza a föderációra vonatkozó általános rendelkezéseket és a föderatív forma jogi biztosítékait, a további fejezetek a szövetségi államszervezet egyes kérdéseit rendezik. Az egyes szövetségi köztársaságok államszervezetének kérdéseit a Szovjetunió első alkotmánya csak annyiban érinti, amennyiben bizonyos egységes alapelveket ezek irányában is rögzíteni kellett, éppen a szövetségi szervezet jogai érvényesítésének biztosítékaként. Az 1924. évi alkotmány nem szabályozza tehát sem a választójog, sem az állampolgári jogok kérdését. E vonatkozásokban az Unió megalakítása után is az egyes szövetséges köztársaságok alkotmányai voltak irányadók. A szövetséges köztársaságok az 1924. évi alkotmányra figyelemmel, tovább fejlesztik alkotmányaik rendszerét. Így pl. az OSZFSZK alkotmányának (1925. május 11.) I. fejezete már tudatosan foglalkozik a társadalmi rend kérdéseivel, ezen belül rögzíti meghatározott termelőszközök kizárólagos állami tulaj-

e rendszer a normák három egymás után következő csoportjában fejezhető ki: 1. a társadalmi rend, ezen belül az ország politikai és gazdasági alapját rögzítő szabályok; 2. az államszervezet alkotmányi szabályai és 3. a polgárok kötelességei és alapvető jogai, ideértve a választójogot is. Ez a rendszer figyelmen kívül hagyja az 1918. évi alkotmányt, amely a polgárok jogaira vonatkozó szabályokat az alkotmány élére helyezte. A legújabb szovjet irodalomban vannak olyan nézetek, amelyek megfontolandónak tartják e főrészek arányának és az alkotmányban való elhelyezésének problémáját. Nem tudjuk, hogyan dől el ez a vita, azonban a rendszer kérdéseit ez a megfontolás nálunk is befolyásolhatja. A rendszernek éppen a mi alkotmányunk és az időközi szocialista alkotmányfejlődés viszonylatában van egy másik vonatkozása is. Ez azonban már az egyes fejezeteken belül elhelyezett jogszabályanyagot illeti, és ezért erre a fejlődés részletes tárgyalásánál térünk ki.

A másik, alkotmányfejlődésünk általános vonásait érintő és az alkotmány egésze vonatkozásában jelentős kérdés annak vizsgálata, hogy az alkotmány a szabályozott társadalmi viszonyok vonatkozásában mennyire absztrakt, illetve kazuisztikus, konkrét. A szocialista kodifikációnak eléggé általános jellegzetessége, hogy azokon a területeken sem kazuisztikus, ahol egy-egy jogág anyagát foglalja egy kódexbe.⁶ Sokkal inkább érvényesül ez az elv a szükségképpen hosszú időre szóló alkotmányok tekintetében. A szabályozásnak ez az absztrakt jellege mégsem egyformán érvényesül az alkotmány egész rendszerében. Az alkotmány normarendszere legabsztraktabb a már jelzett első és harmadik részben, tehát a társadalmi rendről és az állampolgárok jogairól és kötelességeiről intézkedő fejezetekben. Ezt az az egyetlen tény is mutatja, hogy az elmúlt tíz esztendő során az e fejezetekbe tartozó szabályokon egyetlen módosítás sem történt. Az alkotmány középső, az államszervezetet érintő normarendszere tisztán államjogi normákat foglal magában. E normák konkrétan kifejezik az államszervezeten belül jelentkező munkamegosztás, a demokratikus centralizmus garanciális jellegű és ennek folytán pontosan és tételesen megfogalmazott hatásköri és szervezeti biztosításait. Lényegében ezzel a konkrétabb szabályozási móddal függ össze, hogy az elmúlt tíz esztendő alkotmánymódosításai szinte egészében erre a

donának körét, a szovjethatalom általános vonásait, az állampolgárok jogait és kötelességeit, valamint az oroszországi föderáció kérdéskörét. A II—V. fejezetekben az államszervezet, a VI—VIII. fejezetekben a választójog, költségvetési jog, a zászló, címer, főváros kérdéseit. Az 1936. évi alkotmány az így kialakult rendszert fejlesztette tovább azzal, hogy szabatos jogi formába öltöztette az addig inkább deklaratív formában rögzített rendelkezéseket, egyben a felépült szocializmus viszonyai között a már kialakult szocialista tulajdoni formák részletes szabályozására is kiterjesztette a társadalmi rend kérdéseit (I. fejezet). II. fejezetként szintén tagoltabb és rendszeresebb formában szövegezte meg a Szovjetunio és az egyes szövetséges köztársaságok föderatív rendszerével kapcsolatos általános problémákat. A III—IX. fejezetek az államszervezet kérdéseit szabályozzák; e körben az 1924. évi alkotmányhoz viszonyítva sokkal részletesebb szabályozást kapnak a szövetséges és autonóm köztársaságok központi államhatalmi és államigazgatási szervei. Az 1924. évi alkotmány közvetlen hatását kell látnunk abban, hogy a I. fejezetben együttes szabályozást kap a bíróság és ügyészség, bár az 1936. évi alkotmány rendelkezései alapján az ügyészség már a bíróságtól elkülönült szervtípusként határozható meg. Ezt követően a X. és XI. fejezetekben rendezik az állampolgárok alapvető jogait és kötelességeit, valamint a választójogot, tehát azt a norma-anyagot, melyre az előző szövetségi alkotmány nem tért ki.

⁶ Vö.: Szabó Imre: A polgári törvénykönyv tervezete és a jogértelmezés. MTA II. osztályának közleményei, VIII. kötet, 3. szám. 1958. 206. p.

területre estek. E módosítások kiterjednek a III., IV., V. és VI. fejezetekre, tehát az ügyészség kivételével az államszervezetet szabályozó alkotmányi rendelkezések egészére. Az államszervezetet érintő módosításokon kívül csak egyetlen módosítás ismeretes, nevezetesen az alkotmány 67. és 68. §-ait módosító 1957. évi II. törvény, mely a népköztársasági címer megváltoztatásáról azzal az igénnyel intézkedett, hogy címerünket jobban összhangba hozzuk haladó nemzeti hagyományainkkal.

A népi demokráciák alkotmányai által szabályozott joganyag terjedelmét (és részben rendszerét is) bizonyos fokig befolyásolta az a körülmény, hogy a népi demokratikus államok elsősorban a Szovjetunió alkotmányát és alkotmányfejlődését kísérték figyelemmel. A szövetségi alkotmány pedig gyakran az államszervezet tekintetében is csupán az alapelveket jelöli meg, és a részletes szabályozást az egyes szövetséges köztársaságok alkotmányaira bízta. Ezek a népi demokratikus alkotmányokhoz viszonyítva például sokkal részletesebben szabályozták az államhatalom helyi szerveinek szervezetét és működését. Részben ezzel függ össze, hogy a Szovjetunióban az elmúlt 40 év alatt külön tanácstörvények nélkül, az alkotmányra épülő szabályzatokkal biztosítani tudták a helyi szovjetek munkájának jogi kereteit. A szövetségi alkotmánytól ugyancsak eltérően minden szövetséges köztársaság alkotmánya külön fejezetben részletesen szabályozza a költségvetési rendszer garanciális kérdéseit, míg a népi demokratikus alkotmányok többnyire — a szövetségi alkotmány példájára — csupán az államhatalom és államigazgatás legfelsőbb szervei hatáskörének szabályozása keretében utalnak erre. A szövetségi és a szövetséges köztársasági alkotmányok joganyagának vizsgálatánál nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a körülményt sem, hogy a szövetségi alkotmány elfogadása óta, különösen az utóbbi években előtérbe került a szövetséges köztársaságok önállóságának erősítése, többek között a törvényalkotás különböző területein. Ez maga után vonhatja intézményeiknek a szövetségi alkotmány alapján álló, de ahhoz viszonyítva mégis részletesebb alkotmányi szabályozását.

A továbbiakban az előbb már említett hármas tagolást szem előtt tartva, vizsgáljuk alkotmányunk fejlődését.

1.

Alkotmányunk I. fejezete a politikai rend, a II. a gazdasági rend alapvető vonásait rögzíti. Tehát a két fejezet együttesen fejezi ki a társadalmi rend alapvető szabályait.⁷ A rendszert tekintve mintául felhasznált 1936. évi szovjet alkotmány egy fejezetben foglalja össze a társadalmi rend két összetevőjét. Első ízben a második világháború után létrejött népi demokratikus alkotmányok választják ketté a politikai rend és a gazdasági alap szabályait. Ez kifejezi a népi demokratikus fejlődés útján az államhatalom fokozott jelentőségét az új, szocialista termelési viszonyok kialakításában, de visszavezethető arra is, hogy az átmenet kezdeti szakaszán a politikai felépítmény sokkal következetesebben hordozta magában a szocialista vonásokat, mint a gazdasági rend. A politikai hatalom területén erre az időre lényegében végbe-

⁷ A két fejezet közül csak a második viseli a társadalmi rend címet, ez részben az alkotmány idején még létező terminológiai tisztázatlansággal függ össze.

ment a kizsákmányoló osztályok kiszorítása, a gazdasági renden belül viszont még erőteljesen jelen voltak a kiszorításra ítélt kizsákmányoló elemek. A két fejezet külön tartását azonban ettől függetlenül a szocializmus viszonyai között is indokolhatja, hogy ez a szabályozási mód tágabb lehetőséget ad a politikai viszonyok és a politikai hatalom gyakorlására szolgáló formák differenciáltabb rögzítésére.

a) Az alkotmány I. fejezete körében a politikai alap és szervezeti formái szabályozását vizsgálva rendszerbeli, de más elvi jelentőségű problémákra is felhívhatjuk a figyelmet. Politikai alapon értjük az államhatalom osztálytartalmát és azokat a társadalmi és állami szervezeti formákat, amelyeken keresztül az államhatalmat kézben tartó osztályerők az államhatalmat ténylegesen megvalósítják. A politikai alap összetevői közül⁸ alkotmányunk félreérthetetlenül és világosan rögzíti az állam osztálytartalmát. A „minden hatalom a dolgozó népé” megállapítás megjelöli a hatalom széles osztálybázisát, ugyanakkor a munkás-paraszt államra, a munkásosztály vezető szerepére és a Magyar Népköztársaság államának feladataira való utalás a proletárdiktatúra lenini meghatározásának megfelelően rögzíti, hogy hazánk a proletárdiktatúra funkcióit betöltő népi demokratikus állam. Az azóta elfogadott szocialista alkotmányok a szabályozásban logikusabb rendszert követnek ugyan, ez azonban nem érinti alkotmányunk alapjaiban helyes tételeit, még akkor sem, ha egy esetleges módosításnál ennek a logikusabb rendszernek az elemei is figyelembe vehetők lesznek.

A politikai alap szervezeti formáinak alkotmányi szabályozásánál azonban — akár az állami, akár a társadalmi szervezeti formákat tekintjük — már nem jutunk ilyen egyértelműen igenlő álláspontra. Alkotmányunk I. fejezetének jelenlegi megfogalmazása nem eléggé világosan fejezi ki, hogy államunkban a hatalom gyakorlása nem egyszerűen képviseleti rendszerre, hanem a képviseleti rendszer és a közvetlen demokratikus formákat egyesítő, lényegében tanácsi formájú államszervezetre épül. Lehetne ugyan arra az álláspontra is helyezkedni, hogy a választott küldöttekre való utalás önmagában is tükrözi: a választott küldöttek nem a régi értelemben vett képviselők, amik alattámasztanak az alkotmány további fejezetei is, ahol általánosságban rögzítést kap a küldöttek visszahívási joga, beszámolási kötelessége stb. Ez akkor is a szocialista képviseleti rendszer általános érvényesülésére mutat, ha az alkotmány egyes vonatkozásokban, így pl. az országgyűlési képviselők-nél megtartja a régi elnevezést. Ugyanakkor azonban feltétlenül a politikai alap fő vonásai közé tartozik és a politikai alap szabályai által fejezendő ki az a tény, hogy államunk a dolgozókat a küldöttek választásán túl a közvetlen demokrácia intézményeinek egész sorával vonja be a hatalom gyakorlásába. Alkotmányunk más helyén, nevezetesen a helyi tanácsokra vonatkozó alkotmányos rendelkezéseknél ugyan utal erre, amennyiben 32. §-a rögzíti, hogy a tanácsok közvetlenül bevonják a lakosságot az állami ügyek intézésébe. Ez azonban nemcsak a tanácsok, hanem egész államszervezetünk működésének és felépítésének alapelve, tehát olyan általános alapelv, aminek az államszervezet fő vonásait meghatározó politikai alap körében van a helye. (Enélkül könnyen keletkezhetne az a látszat, mintha az államhatalmi szervezet közvetlenül nem lenne jogosított tömegszervezeti formák létrehozására,

⁸ Ezzel kapcsolatban ld. részletesebben az „Alkotmányunk és a Magyar Népköztársaság politikai alapja” c. tanulmányt. Jogtudományi Közlöny, 1959. 8. szám.

hanem a tömegek bevonását csak közbeiktatott, nem állami társadalmi szervezeti formákon keresztül biztosíthatná.) A gyakorlat és az irodalom egyébként a küldött-fogalmat helyes értelmezéssel fogta fel, és olyan értelemben tági-totta ki, hogy az valójában az államszervezet tanácsi formájára utal. Felvet-hetné valaki, hogy nem tagadjuk-e az államformabeli különbséget a Szovjet-unió és a népi demokráciák között, ha azt állítjuk, hogy a hatalom gyakorlása a népi demokráciákban is tanácsi formájú államszervezetre épül. Azt hiszem, téves lenne ebből ilyen konzekvenciákat levonni. Ma már a hatalom gyakor-lásának tanácsi formáját a legfelsőbb szervezettől a legalsóbbakig, nálunk és a népi demokráciákban senki sem tagadja. Az alkotmány elfogadása óta végrehajtott módosítások mind a tanácsi forma következetesebb érvényesítése irányában fejlesztették tovább államszervezetünket. Emellett a népi demok-ratikus forma megmarad, azonban nem az államszervezet jogilag rögzített elemeiben, hanem az állami és társadalmi mechanizmus területén együttesen jelentkező eltérésekben, az eltérő fejlődési szakaszból és a fejlődés más történelmi útjából folyó sajátosságokban gyökerezik.

Külön kell szólnunk az államszervezet működési alapelveiről és alkot-mányi szabályozásáról. Az államszervezet legáltalánosabb működési elvei fogalmilag kapcsolódnak a politikai alap állami szervezeti formáihoz. Ezekkel általában minden szocialista alkotmány foglalkozik, azonban többnyire köz-vetett formában, az egyes állami szervezeti formák meghatározásán keresztül, és nem emelik ki külön ezeket, vagy rendszerbelileg nem jelzik e működési elveknek a politikai alaphoz kapcsolódó jellegét. Csak a legújabb szocialista alkotmányok (lengyel, kínai, csehszlovák) mutatnak törekvést abban az irányban, hogy mindjárt az alkotmány első fejezetében utaljanak az állami és esetleg a társadalmi mechanizmus működési elveinek egyes jelentős elemeire. Így a lengyel alkotmány a törvényességre (4. §), a Kínai Népköztársaság alkotmánya a demokratikus centralizmusra és a nemzeti egyenjogúságra (2. és 3. szakaszok), a Csehszlovák Szocialista Köztársaság alkotmánya a tömegeknek az állami munkába való bevonására (2. cikk), a párt vezető szerepére (4. cikk), a szocialista törvényességre (17. cikk) és a demokratikus centralizmusra (18. cikk). A legújabb szocialista alkotmányfejlődésnek ez a tendenciája nyilvánvalóan figyelemre méltó a magyar alkotmányfejlődés szempontjából is.

⁹ A politikai alap társadalmi-szervezeti formáit a jelenleg hatályos szocialista alkotmányok különbözőképpen szabályozzák. Egyáltalán nem tartalmaznak ilyen irányú rendelkezést a népi demokratikus fejlődés első szakaszán elfogadott alkotmányok (albán, első román, csehszlovák első alkotmány). A Szovjetunió 1936. évi alkotmányának pél-dájára az egyesületi jog keretében utalnak a politikai alapra a magyar és a román, valamint a lengyel alkotmány (ez utóbbi a párt vezető szerepének alkotmányi rögzítése nélkül). Bevezetőjében utal a párt vezető szerepére és a népfontra a Kínai Népköz-társaság alkotmánya. A legutóbb elfogadott szocialista alkotmány (a Csehszlovák Szocialista Köztársaság hatályos alkotmánya) első hat szakaszában egységbe foglaltan szabályozza a politikai alap minden összetevőjét, így állami és társadalmi szervezeti formáit is. A jogirodalom már hosszabb idő óta foglalkozik a politikai alap szervezeti formáinak differenciálódásával, ezen belül a társadalmi szervezeti formák jelentőségével, de csak a Szovjetunió Kommünista Pártja XXI. kongresszusát követően tárta fel a kérdéskörnek olyan oldalait is, amelyek az alkotmányi szabályozás rendszerét is érint-hetik. (Vö.: Az SZKP XXI. kongresszusa a szovjet szocialista állam megerősítéséről és fejlődéséről. Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1959. évf. 4. szám, 13. p. LUKJANOV, A.: A szocialista államiság fejlődésének kérdései a mai időszakban. Szovjeti Deputátov Trudjasesihszja, 1959. 6. szám, 16. p.)

Hasonló elvi és rendszerbeli problémákat vet fel a politikai alap társadalmi-szervezeti formáinak szabályozása. A társadalmi-szervezeti formák kérdései, ezen belül a párt vezető szerepét és a népfront-mozgalom jellegét jelenleg nem alkotmányunk I. fejezete, hanem az állampolgárok jogairól és kötelességeiről intézkedő IX. fejezet körében az egyesülési szabadságról rendelkező 56. szakasz foglalja magában. Az ma már nem is vitatható, hogy e kérdések jelentősége túlmutat az egyesületi jog ilyen vagy olyan szabályozásán, és ezért egészükben államunk politikai alapja körében kell szabályozást kapniok.⁹ Érdekes konzekvenciákra vezethet a politikai alap körébe eső társadalmi szervezeti formák fejlődésének vizsgálata. Nálunk a társadalmi szervezeti formák egyik, a többi népi demokráciáktól eltérő jellegzetessége, hogy a munkásosztály pártján kívül más párt nem működik. A népi demokratikus fejlődés első szakaszára jellemző pártok működése a fejlődés második szakaszán lényegében megszűnt. Egyes vezetőik részt vettek ugyan a kormányban, valamint a népfront-mozgalom központi szerveiben, maguk a pártok központi és helyi szervei azonban semmilyen tevékenységet nem fejtettek ki. 1956 októberében több mint 40 különböző párt alakult, köztük felelevenedtek a népi demokratikus fejlődés első szakaszán működő demokratikus pártok is, azonban rövid ideig tartó működésük alatt is világossá vált, hogy a történelmileg kialakult helyzet eredményeként a mi viszonyaink közepette a többpárt-rendszer nem segítené, hanem akadályozná a szocialista fejlődést. A kérdést elméletileg is lezárta az MSZMP VII. kongresszusa. „Fel volt téve a kérdés, hogy egypárt- vagy többpárt-rendszer legyen az országban? A népi demokratikus rendszer — mint a proletárdiktatúra egyik típusa — számára elvi kérdés, általános törvényszerűség a munkásosztály pártjának vezető szerepe. Az egypárt-rendszer, illetve a többpárt-rendszer nem az általános törvényszerűségből adódó elv, hanem az adott ország politikai és társadalmi viszonyai alapján eldöntendő gyakorlati-politikai kérdés. Nálunk az ellenforradalmi felkelés időszakában bebizonyosodott, hogy viszonyaink között a többpárt-rendszer az ellenforradalom malmára hajtotta a vizet — ezért elvetettük azt. Mi a többpárt-rendszer helyett a párt által vezetett Hazafias Népfrontot fejlesztettük. A Hazafias Népfront alkalmas és képes arra, hogy politikai egységbe tömörítse a kommunistákat és mindazokat a pártonkívülieket, akik az alapvető célok: a szocializmus felépítése, a népköztársaság erősítése, a béke védelme tekintetében egyetértének. Három év újabb pozitív tapasztalata bizonyítja, hogy a párt által vezetett Hazafias Népfront alkotó munkára képes politikai mozgalom, mely a kommunisták mellett a pártonkívüli közéleti tényezőket tömöríti, tekintet nélkül arra, hogy korábban milyen pártoknak voltak tagjai, vagy esetleg pártonkívüliek voltak.”¹⁰

Az így kialakult helyzet egészében összhangban van az alkotmánnyal, mely 56. §-ában az egyesületi szabadság általános deklarálásán túl a politikai alap társadalmi szervezeti formáit rögzítve a munkásosztály pártján kívül más politikai pártról nem szól. A különböző szakszervezetek, a női, ifjúsági, szakmai, tudományos stb. tömegszervezetek mellett a Népfrontot említi, mint a társadalmi tevékenység fontos összefogó szervét. „A Magyar Népköztársaság feladatainak ellátásában az öntudatos dolgozók szervezeteire támaszkodik. A népi demokrácia rendjének védelme, a szocialista építésben való

¹⁰ Az MSZMP VII. kongresszusának jegyzőkönyve. Ep. 1960. 33—34. p.

fokozott részvétel, a kulturális nevelőmunka kiszélesítése, a nép jogainak megvalósítása és a nemzetközi szolidaritás ápolása céljából a dolgozók szakszervezeteket, demokratikus női és ifjúsági, valamint egyéb tömegszervezeteket létesítenek és ezek erőit a demokratikus Népfrontban fogják össze.¹¹ E szervezetekben megvalósul az ipari, mezőgazdasági és értelmiségi dolgozók szoros együttműködése és demokratikus egysége. A nép demokratikus egységére támaszkodó és élesapata által irányított munkásosztály az állami és társadalmi tevékenység vezető ereje.”

Külön vizsgálatot igényelne annak bemutatása, hogy az alkotmány elfogadása idején mennyiben voltak meg ennek az alkotmányi szabályozásnak a feltételei, mennyiben volt reális a létező pártoknak az alkotmányból való kihagyása. Az azonban kétségtelen, hogy ez az alkotmányszöveg tudatos politikai koncepciót tükrözött, és a tíz esztendő fejlődés után más viszonyok között ugyan, de jelenleg is hűen fejezi ki a társadalmi mechanizmus valószínű helyzetét.

b) Az alkotmány II. fejezete a gazdasági alap leglényesebb vonásai körében a tulajdoni formákat és a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakának legáltalánosabb gazdaságpolitikai célkitűzéseit fejezi ki a jog eszközeivel, ezzel formailag is állami akarattá emelve a szocializmus építésének azt a programját, ami addig a párt és a népfront program-nyilatkozatában, illetve a pártkongresszusok határozataiban kapott megfogalmazást. Az alkotmányban rögzített gazdaságpolitikai célkitűzések leglényesebb elemei ma is változtatás nélkül érvényesek. Érvényüket nem érinti a gazdaságvezetési módszerek időközi változása sem. A gazdaságpolitika hibái nem az alkotmányból folytak, hanem az alkotmányban elméletileg megalapozottan lefektetett alapelvek megsértését jelentették. Ezért amikor a párt 1953. évi júniusi határozatai leszögezték a megelőző években elkövetett gazdaságpolitikai hibák kijavításának útját, lényegében az alkotmány talaján állottak. Ennek bizonyítására talán elegendő utalni arra, hogy az 1949-ben elfogadott alkotmány 5. §-a lényeges vonásaiban már magában foglalja a szocializmus gazdasági alaptörvényének azokat az elemeit, amit a politikai gazdaságtan csak évekkel később állított a figyelem középpontjába. A gazdasági és jogi törvények között általánosan ismert különbség elemzése nélkül elegendő arra rámutatni, hogy amidőn a szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményei fokozatosan megvalósulnak, ez nem igényli az alkotmány módosítását, hanem csupán végrehajtja a már abban megelőzően jogszabályként rögzített elveket.

¹¹ Az alkotmánynak ebben a tételében, a népfront „összefogó” jellegének hangsúlyozásával és politikai célkitűzéseinek előtérbe állításával jut kifejezésre a népfront politikai mozgalom jellege. A népfront-mozgalomnak a politikai alap társadalmi mechanizmusában betöltött szerepét az alkotmány szövegével összhangban állapítja meg a Hazafias Népfront 1960. évi kongresszusán elfogadott működési szabályzat, mely bevezetőjében leszögezi: „Felszabadult népünk több mint másfél évtizedes országépítő munkájának eredményeként ma a Hazafias Népfrontban testesült meg az a széles társadalmi összefogás, amely a munkásosztály s annak forradalmi pártja, a Magyar Szocialista Munkáspárt vezetésével, a munkás-paraszt szövetségre támaszkodva nagy történelmi feladatainak megvalósítására hívja hazánk dolgozóit.” Majd megállapítja, hogy „A Hazafias Népfront-mozgalom a Magyar Szocialista Munkáspárt irányítja, tevékenységében támaszkodik a tömegszervezetekre. A népfront szerveknek tagja lehet és akcióiban részt vehet minden tömegszervezet és minden magyar állampolgár, aki a népfront feladataival egyetért, és azok megvalósításában részt vállal.” (I. fejezet, 2. pont.)

Az egyes részletek, így különösen az egyes tulajdoni formák differenciáltabb szabályozása vonatkozásában azonban ma már jelentkezhettek módosítási igények is. Így például az alkotmány az állami, közületi és szövetkezeti tulajdon kategóriáival a termelési eszközök társadalmi tulajdonának három típusát rögzíti. Az akkor még létező községi tulajdon, a szovjet—magyar vegyes tulajdonú vállalatok, valamint a nem szövetkezeti jellegű társadalmi szervezetek tulajdonában levő termelőeszközök az alkotmány elfogadása idején még indokolttá tették a közületi tulajdon megkülönböztetését. Az egységes állami tulajdon megszilárdulásával, a termelőeszközök vonatkozásában ez a megkülönböztetés elvesztette jelentőségét. A szocialista alkotmányok általában nem is használják ezt a kategóriát, bár a közületi tulajdon, mint elsődlegesen nem termelőeszközökre fennálló tulajdoni forma, ma is ismeretes: ilyen értelemben számol vele polgári törvénykönyvünk is.¹² Ezért ebben a szűkebb formában való fenntartása ma is indokolt lehet.

Jelentősebb kérdés az állami tulajdon kizárólagos tárgyainak alkotmányi szabályozása. Az alkotmány elfogadása idején ezeknek köre még nem alakult ki eléggé tisztán, ezért az alkotmány elsősorban nem a tulajdoni tárgyakon, hanem a gazdasági tevékenységi formákon keresztül kísérli meg körülírni azok terjedelmét. Ez viszont a további jogi szabályozás során számos nehézséget támaszt. Ezzel magyarázható például, hogy a polgári törvénykönyv nem az alkotmány kategóriái alapján határozza meg a csak kizárólagos állami tulajdonban tartható tulajdoni tárgyakat. A kettős szabályozás jogbizonytalanságot eredményezhet ezen az igen fontos, a szocialista építés szempontjából garanciális jelentőségű területen. Ez a szabályozás tükrözi ugyanis azt, hogy a fejlődés adott szakaszán a társadalmi tulajdon körén belül is melyek azok a termelési eszközök, amelyek csak a legkövetkezetesebben szocialista tulajdoni forma, az állami tulajdon körébe tartozhatnak. Ez az alapvető oka annak, hogy minden szocialista államban elsődlegesen az alkotmányokban kap szabályozást ez a kérdéskör. De ezzel magyarázható az is, hogy a tulajdoni tárgyak köre az egyes szocialista államokban annál szélesebb, minél inkább a szocialista építés későbbi periódusában fogadták el alkotmányaikat. Természetesen az alkotmányi szabályozásnak más a jogi jelentősége a felépült szocializmus viszonyai között, és megint más az átmenet időszakában. A felépült szocializmus viszonyai közepette az alkotmány merev szabályként zárja le a kizárólagos állami tulajdon tárgyainak körét, ami azt jelenti, hogy formális alkotmánymódosítás nélkül azok köre nem szűkíthető és nem szélesíthető. Ezzel szemben az átmenet viszonyai között szükségképpen előfordul, hogy az államosítások menetében adott esetben alacsonyabb fokú jogszabály alkotmánymódosítás nélkül is bővítheti a kizárólagos tulajdoni tárgyak körét. Így történt például nálunk a nagyobb bérházak államosításánál, a mozik vagy pl. a gyógyszertárak állami tulajdonba vételénél. Példákat más népi demokráciák gyakorlatából is említhetünk, de utalhatnánk arra is, hogy

¹² A Ptk. ugyan szövegében nem használja, indokolásában pedig egyenesen elutasítja a „közületi tulajdon”-t, mint terminus technikumot, (vö. a 88—93., valamint a 168—178. §-okhoz fűzött miniszteri indokolás szövegét. (A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. Bp. 1959. 73. és 131. p.) Más oldalról viszont elismeri a társadalmi szervezetek tulajdonának sajátos jellegét, azt a körülményt, hogy az nem azonosítható sem az állami, sem a szövetkezeti tulajdonnal (vö. 179. §), anélkül azonban, hogy a tulajdon e formáját a tulajdoni formák szabályozásáról intézkedő 88—98. §-okban is kifejezésre juttatná.

később mindegyik szocialista alkotmányban keresztülvezették ezt a módosítást. Ami azzal függ össze, hogy az alkotmányi szabályozás az átmenet időszakában is merev szabálynak tekinthető, minden olyan esetben, amidőn e tulajdoni tárgyak körének szűkítése kerül szóba. Ebben a vonatkozásban tehát az elért eredmények alkotmányban rögzítése az átmenet viszonyai között is garanciális jelentőségű kérdés.¹³ A mi viszonyaink között a kizárólagos tulajdoni tárgyak újraszabályozásának kérdését a szövetkezeti mozgalom erősítése, a szövetkezetek gazdasági tevékenységének kiszélesítése is felveti.

Bővítette a tulajdoni formákat szabályozó alkotmányi tételek tartalmát a tulajdoni formák egyéb területein bekövetkezett fejlődés is. Ismeretes, hogy a marxista politikai gazdaságtan a tulajdoni formák kategóriáinak kimunkálásánál éles határvonalat vont a termelési eszközök és a használati tárgyak tulajdona között. Ennek megfelelően a szocialista jogrendszerek olyan tulajdoni formákat fejlesztettek ki az egyéni tulajdoni formák szabályozására, mely ezt a különbségtételt megfelelő formában tükrözi. Az egyes szocialista országok attól függően, hogy a szocialista építés milyen előrehaladott viszonyai között fogadták el alkotmányaikat, az egyéni tulajdon annál tagoltabb formáit ismerik. Az 1918. évi, valamint az 1924. évi szovjet alkotmányok pl. az egyéni tulajdonról még egyáltalán nem intézkednek, bár a szovjet jogrendszerben viszonylag korán, az 1922-ben elfogadott polgári törvénykönyv alapján megindult az egyéni tulajdon különböző fajainak differenciálódása. Ennek a fejlődésnek eredményeként az 1936. évi alkotmány az egyéni tulajdon három külön kategóriáját rögzíti, és pedig a polgárok személyi tulajdonát a használati javakra, a kisárutermelők tulajdonát munkaeszközökre, továbbá a kolhozporta személyi tulajdonát a használati javakra és kisebb munkaeszközökre. Az első népi demokratikus alkotmányok¹⁴ csak a munkával szerzett tulajdon egységes kategóriája körében védik az egyéni tulajdon különböző fajait. Az így kialakult vegyes tulajdoni forma azt a helyzetet tükrözte, amikor a jogrendszer egésze sem ismerte a megkülönböztetést. Az újabb népi demokratikus alkotmányok már e vonatkozásban is differen-

¹³ A kizárólagos állami tulajdon tárgyainak bővülése a szocialista fejlődés menetében a különböző szovjet alkotmányok egymáshoz való viszonyában is kimutatható (sokkal bővebb pl. a kizárólagos állami tulajdoni tárgyak köre az 1936. évi alkotmányban, mint a szövetséges köztársaságok, mint az 1918. évi alkotmány, vagy akár a szövetséges köztársaságok 1924 után elfogadott alkotmányaiban; vö. pl. az 1936. évi alkotmány 5., az 1918. évi alkotmány 3. és az OSZFSZK alkotmányának 15. szakaszait). De sokkal plasztikusabban rajzolódik ki az átmenet viszonyai a népi demokráciák fejlődésük különböző szakaszaiban elfogadott alkotmányaiban. Így pl. az első népi demokratikus alkotmányok még egyáltalán nem rögzítik a gyárak és nagyobb ipari üzemek és sok más olyan tulajdoni tárgy kizárólagos állami tulajdonát, amelyek a fejlődés későbbi szakaszán a kategória körébe estek. A mi alkotmányunk már kiterjeszkedik a gyárakra és nagyobb ipari üzemekre is. Tovább bővült ezek köre az 1952-ben elfogadott lengyel és román alkotmányokban, végül a csehszlovák alkotmány a kulturális és egészségügyi intézmények egész sorát is felveszi a kizárólagos állami tulajdoni tárgyak közé. Ezzel bizonyos fokig túlmegy a megelőző szocialista alkotmányokban ismeretes megoldásokon.

¹⁴ A Bolgár Népköztársaság alkotmánya (10. szakasz) a munka és a takarékoság révén szerzett magántulajdon, a Román Népköztársaság első alkotmánya (9. szakasz) a munkával szerzett tulajdon, a Csehszlovák Köztársaság első alkotmánya (158. szakasz 2. bekezdés) személyi tulajdon terminus technikussal ugyan (ezen azonban ugyancsak általában a munkával szerzett tulajdont érti) védi az egyéni tulajdonnak ugyanazt a típusát, amit alkotmányunk a munkával szerzett tulajdon fogalommal fejez ki.

ciáltabban fejezik ki a tulajdonviszonyokat,¹⁵ mint ahogy már a mi polgári törvénykönyvünk is különbséget tesz a személyi tulajdon és a kisárutermelő-tulajdon között.¹⁶ Nyilvánvaló, hogy ezt a fejlődést az alkotmány szabályaiban is kifejezésre kell juttatni.

2.

a) Az államszervezettel foglalkozó fejezetek élén az államhatalom legfelsőbb szerveire, ezen belül is az országgyűlésre vonatkozó szabályok állnak. E rendelkezések az alkotmányfejlődés szempontjából külön figyelmet érdemelnek, mivel az alkotmány elfogadásával ezekre épült az ország kormányformájában bekövetkezett változás. E rendelkezések, betetőzve a kormányformában a felszabadulás óta végbement demokratikus fejlődést, a szuverenitás egyedüli letéteményesévé tették az országgyűlést, ezzel az államhatalom legfelsőbb gyakorlásában és az államszervezet egész felépítésében felszámolták az államhatalmi ágak megosztásának maradványait. A változás kiemelkedő jelentőségét külön törvény is aláhúzta.¹⁷ Az országgyűlés szervezetét, hatáskörét érintő alkotmánymódosítás eddig nem történt, ami azt bizonyítja, hogy az alkotmány szabályai olyan széles lehetőséget biztosítanak az országgyűlési munka fejlődése számára, ami talán ma sincs egészében kimerítve, bár a fejlődés ezen a téren is megállapítható. Különösen jelentős követelményeket támasztott az országgyűlési munka fejlesztése irányában az 1956. évi 1. sz. országgyűlési határozat. A határozat az alkotmány alapján újólag állást foglal legfelsőbb államhatalmi szervünk tanácsi formája mellett. A tanácsi forma alapvető sajátosságaiból kiindulva értékeli addigi munkáját és megjelöli további fejlesztésének irányát. Megállapítja, hogy az országgyűlés legfontosabb feladata a törvényalkotás, feladatköre azonban nem merülhet ki ebben. Állást kell foglalnia a kül- és helppolitika jelentős kérdéseiben, az állami munka egész irányvonalának meghatározásában. Részt kell vennie a törvények végrehajtásának biztosításában, az egész államszervezet ellenőrzésében, mozgósítania kell az ország lakosait a törvények végrehajtására stb. Majd közvetlenül is utal az országgyűlés tanácsi formájára, amidőn megállapítja, hogy az országgyűlés államszervezetben elfoglalt helyének, jogainak és felépítésének alkotmányba iktatásánál sikerrel alkalmaztuk a nagy Szovjetunió államépítő munkájának történelmi tapasztalatait, egyben rámutat arra is, hogy a legfelsőbb államhatalom gyakorlásának ez a mélyen demokratiku formája nem idegen haladó történelmi hagyományainktól sem.

¹⁵ A Lengyel Népköztársaság alkotmánya a kisárutermelő-tulajdont egyéni tulajdon (12. cikk) elnevezéssel különbözteti meg a külön alkotmányos védelemben részesített személyi tulajdonról (13. cikk). Lényegében hasonló módon szabályozza e kérdést a Csehszlovák Szocialista Köztársaság alkotmánya (9—10. cikkelyek), a Román Népköztársaság alkotmánya pedig a szovjet alkotmányhoz hasonlóan ismeri a kolhozporta személyi tulajdonát (9. szakasz), a kisárutermelő tulajdont (10. szakasz) és a polgárok személyi tulajdonát (12. szakasz).

¹⁶ Vö.: 1959. évi IV. törvény 91. és 92. §-ai.

¹⁷ Az alkotmány elfogadását követően kiadott első törvény, azaz az 1949. évi XXI. törvény, tétélesen is megállapította, hogy az akkor ülésező és az alkotmány elfogadását megelőzően 1949 májusában választott országgyűlés az alkotmány alapján létrehozott országgyűlésnek tekintendő, ennek folytán tehát gyakorlóijává vált az alkotmányban leszögeztet, az országgyűlést megillető összes jogoknak.

Ugyancsak a tanácsi forma követelményei jelentkeznek a határozatnak azokban a rendelkezéseiben, amelyek a törvényalkotó tevékenység kiszélesítésén, az állampolgárok alapjogait és lényeges kötelességeit érintő magatartási szabályok törvényi formában való szabályozásán túl jelentősen bővíteni kívánják az országgyűlés irányító-ellenőrző tevékenységének körét; kimondják a minisztertanács és az elnöki tanács, valamint a Legfelsőbb Bíróság elnöke és a legfőbb ügyész rendszeres beszámolási kötelezettségét. Ugyane körbe eső biztosítékoknak kell tekintenünk az országgyűlés ülésén kívül végzett képviselői munka szervezettebbé tételével, az országgyűlési bizottságok kiszélesítésével és rendszeres működésével, a képviselők részére az államszervezet irányában biztosított jogokkal kapcsolatos rendelkezéseket. Mindezek nem hagynak kétséget az iránt, hogy a határozat tudatosan országgyűlésünknek a tanácsi formára utaló jellegzetességeit kívánja fejleszteni, amire egyébként az alkotmány keretei tág lehetőséget biztosítanak. Jelentősen segítette az országgyűlés munkájának kibontakozását az 1956. évi 2. sz. országgyűlési határozattal elfogadott új ügyrend, mely az alkotmány elfogadása óta az országgyűlés belső működésében először vitte következetesen keresztül azokat a konzekvenciákat, amelyek a tanácsi formájú államszervezetben a legfelsőbb államhatalmi szerv jellegéből folynak.

Az elmondottak azonban egyáltalán nem jelentik azt, hogy a további fejlődés perspektívája nem érintheti az országgyűlésre vonatkozó alkotmányi szabályokat. Az egyik ebből a szempontból megvizsgálandó jogterület az országgyűlés és a NET, a másik az országgyűlés és a társadalmi mechanizmus közötti viszony. Mindenekelőtt az országgyűlésnek a Népköztársaság Elnöki Tanácsához való viszonyát kell említeni. Az első népi demokratikus alkotmányokban voltak ugyan a mienkhez hasonló tendenciák, ma már azonban szinte egyedül állunk azzal a megoldással, hogy egy 21 főnyi, bár választott és a legfelsőbb képviselői szervnek felelős, mégis viszonylag kis létszámú testület az alkotmánymódosítást kivéve, tételes jogilag minden ügyben helyettesítse a közvetlenül választott legfelsőbb államhatalmi szervet.¹⁸ A módosítás szükségességét a fokozatosan kialakuló gyakorlat is igényli; ami arra mutat, hogy a NET sem használja ki ezt a potenciálisan igen széles hatáskört, és a legfelsőbb hatalmi szervek működésében mindinkább előtérbe kerülnek olyan kérdések, amelyekben csak az országgyűlés intézkedhet. Így pl. a NET általános helyettesítő jogkörében elvileg módosíthatja az országgyűlés által elfogadott törvényeket, azonban általában is kevés, az utóbbi években pedig egészen minimális számú ilyen esettel találkozunk. Nem él helyettesítő jogkörével a NET a költségvetés és a tervtörvények elfogadásában sem. Ma már a megüredesett képviselői helyekre a lajstromon következő pótképviselőt nem a NET, hanem az országgyűlés elnöke hívja be.¹⁹ Kialakultnak mondható az a gyakorlat is, hogy az országgyűlés belső szervezetével, a képviselők jogaival és kötelességeivel kapcsolatos eljárásokban a NET nem helyettesíti az országgyűlést. Ez a fejlődés önmagában is kiindulási alapot adhat az elnöki tanács és az országgyűlés viszonyának rendezé-

¹⁸ Az összehasonlító elemzést itt mellőzhetők tartjuk, mivel a magyar jogirodalomban a kérdés több irányban is feldolgozást nyert. (Ld.: ADÁM Antal: A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa. Budapest 1959.; BEÉR-KOVÁCS-SZAMEL: Magyar államjog. Egyetemi tankönyv. Bp. 1960. 302—303. p.)

¹⁹ Vö.: A NET 1958. évi 1—19. sz. határozata, 77. § (2) bekezdés.

séhez, azonban valószínű, hogy a kérdést nem is erről az oldalról kell megközelíteni. Nem az országgyűlés kizárólagos jogait kell felvázolni egy, az országgyűlést általános hatáskörrel helyettesítő szervvel szemben, hanem a szocialista államokban kialakult fejlődési iránynak megfelelően, a NET számára kell tételesen kijelölni azokat az ügyeket, amelyekben intézkedni jogosult. Ezzel szükségképpen megszűnik a NET általános helyettesítő hatásköre.

Másik problémakör az országgyűlésnek a társadalmi mechanizmushoz, ezen belül különösen a Hazafias Népfronthoz való viszonya. Az alkotmány jelenlegi rendelkezései értelmében a kormány tagjainak megválasztására a Népköztársaság Elnöki Tanácsa tehet előterjesztést. Ezzel szemben megállapítható, hogy nemcsak a kormány tagjait érintő, hanem az országgyűlési tisztségviselők, az állandó bizottságok tagjaira teendő javaslatok kialakításánál is jelentős szerepe van a Hazafias Népfrontnak.²⁰ Ezt az ismétlődő és már-már állandósuló gyakorlatot az alkotmány szövegében is kifejezésre lehet juttatni.

Az Elnöki Tanácsra vonatkozó alkotmányos rendelkezéseket két módosítás is érinti. Az egyik az államigazgatási területi beosztás megváltoztatását bízta az államhatalmi szervekre, köztük az elnöki tanácsra, a másik kimondja, hogy az Elnöki Tanács „legfelsőbb fokon irányítja az államhatalom helyi szerveinek munkáját” (20. § (1) bekezdés, e) pont). A második tanács törvény (1954. évi X. tv.) erre az alkotmánymódosításra építve részletesen is körvonalazza az Elnöki Tanács e téren ellátandó feladatait. Ezekből a rendelkezésekből világos, hogy az elnöki tanácsnak különösen a tanácsok államhatalmi és tömegszervezeti funkcióinak fokozatos és tervszerű fejlesztése tekintetében vannak jelentős feladatai. Mindkét feladatkörnek különleges jelentősége van az olyan fejlődő és erősödő tanácsai szervezetben, amelyet egészében jogszabályok alapján állami intézkedésekkel hoztunk létre. Részben ezzel függ össze, hogy hosszú, szívós, évekre terjedő munkát igényel, míg a társadalom egésze és az államszervezet összes egységei megismerik és fel is tudják használni a tanácsai szervezeti forma összes előnyeit. Ennek a fejlődésnek az irányítása és szervezése csak a legfelsőbb államhatalmi szervek feladata lehet, hiszen adott esetben olyan államhatalmi jogosítványok és tömegszervező funkciók fejlesztéséről van szó, amelyek kívül esnek az igazgatási szervezet érdeklődési körén. Az igazgatási szervezetben mindig megvan a hajlandóság arra, hogy a nagyobb létszámú testületi szervek mozgatása helyett azok határozatait vagy tömegszervező munkáját egyszerű igazgatási módszerekkel helyettesítsék. Az kétségtelen, hogy elvileg nincs és nem is lehet ellentét a szocialista államban az államhatalmi és igazgatási szervek között. Konkrétan azonban éppen az igazgatási apparátus tökéletlensége folytán ilyen szembenállás mégis elképzelhető. Mint ahogy a konkrét munkafolyamatok során a vezető és a vezetett, az ellenőrző és az ellenőrzött szervezetek között szükségképpen kialakulhatnak egymással szemben álló részérdekek. Annál sajnálatosabb, hogy az elnöki tanácsnak ez a jogköre ma is olyan tartalék az államhatalom helyi szerveinek fejlesztésében, amit ma még egyáltalán nem merítettünk ki. A vonatkozó alkotmánymódosítás csak részben nyert végrehajtást.

²⁰ Országgyűlési Napló. 1956—1958. 2325 p.

Az Elnöki Tanács hatáskörének máig ilyen ki nem merített tartaléka az alkotmány 20. §-ának (2) bekezdésében foglalt rendelkezés. Ennek értelmében a Népköztársaság Elnöki Tanácsa az államigazgatási és helyi államhatalmi szervek által hozott minden olyan jogszabályt, határozatot vagy intézkedést megsemmisíthet, illetőleg megváltoztathat, amely az alkotmányba ütközik, vagy sérti a dolgozó nép érdekeit. Ebben a rendelkezésben két alkotmányos garancia is rejlik. Az egyik a legfelsőbb államhatalmi szervek korlátlan felügyeleti, ellenőrzési jogát biztosítja az összes igazgatási és helyi hatalmi szervek felé — a másik oldala azonban valójában a minden állampolgárt megillető általános jellegű panaszjogot tükrözi, és arra utal, hogy van államszervezetünkben olyan legfelsőbb államhatalmi szerv, mely egyéni kérelemre szükség esetén orvoslást adhat akár a legmagasabb igazgatási szervek intézkedéseivel szemben is. Ez természetesen kivételes beavatkozási lehetőséget jelent az államszervezet munkájába olyan esetekben, amikor valamilyen előre nem látható oknál fogva minden fórumon jogszerűen vagy nem jogszerűen elutasítást nyer valamilyen igénynek vagy érdeknek a kielégítése, illetve védelme, amely pedig a szocialista állam által védettnek minősítendő. Ezzel függ össze, hogy a szocialista államokban az államfői funkciókat is ellátó prezidiumok vagy egyszemélyes köztársasági elnökök egyben a legmagasabb panaszügyi hatóságok is. Ezt a jellegüket a hozzájuk kapcsolódó hivatali szervezetben megfelelően magas szinten képzett jogászokból álló osztályok, csoportok vagy más részlegek is kifejezik. Ezek a szervek biztosítják a panaszok megfelelő szintű objektív megvizsgálását és garanciát jelentenek arra, hogy az állampolgár egyedi ügyekben is védelmet kaphat bizonyos olyan bürokratikus jellegű intézkedések ellen, amit az apparátus vagy adott esetben éppen a jogalkotás hibái folytán kellett elszenvednie. Ez az intézmény nagy mértékben alkalmas arra, hogy az állampolgárok széles tömegei közelebb érezzék magukhoz a legfelsőbb hatalmi szerveket. Nem biztos, hogy nálunk ez ideig szerencsés irányban haladt a panaszjog rendezése. A legkülönbözőbb irányokban kísérleteztünk a panaszügyi eljárás megoldásával, csupán ezt az egyetlen és leginkább célravezető tartalékot nem kíséreltük meg eddig megfelelő formában kiaknázni, amit pedig az alkotmány a NET hatáskörében számunkra már tíz esztendeje biztosít.

b) Alkotmányunk IV. fejezete az államigazgatás legfelsőbb szerve, a minisztertanács hatáskörét, szervezetét, felépítését szabályozza. E fejezeten belül találkozunk a legtöbb és legjelentősebb módosítással. E módosítások jellege is tükrözi, hogy a minisztertanács az államhatalom egységének elvére épülő, lényegében tanácsi formájú szervezetben, mint a legfelsőbb államhatalmi szervek végrehajtó-rendekező szerve, mint az ország kormánya az államszervezet és a társadalmi mechanizmus egésze szempontjából hatalmas jelentőségű munkát végez. Népi demokráciánk állami és társadalmi mechanizmusában beállott jelentősebb változások minden esetben közvetlenül érintették. E módosítások áttekintésénél és bemutatásánál nem a kronológiai rendszert követjük, hanem az alkotmány rendszeréhez igazodva kíséreljük meg bemutatni és értékelni a minisztertanácsra vonatkozó alkotmányi rendelkezések változásait.

Az alkotmány rendszerében haladva, első helyen kell tárgyalnunk a minisztertanács nevében bekövetkezett változást. Az ellenforradalmat követően az 1957. évi II. törvény 1. §-a a minisztertanács elnevezést megtartva, e mellé felvette a munkás-paraszt forradalmi kormány megjelölést. Ez az

alkotmánymódosítás a minisztertanács elnevezésében végrehajtott változtatással újólág aláhúzta, hogy államunk munkás-paraszt állam, amit egyébként az alkotmány első szakaszai már amúgyis rögzítettek, másrészt a nemzetközi munkásmozgalom dicsőséges hagyományait elevenítette fel. Az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalmat követően a Lenin elnöklete alatt működő forradalmi kormány először az Ideiglenes Munkás-Paraszt Forradalmi Kormány nevet viselte, és csak később lett általánossá a Népbiztosok Tanácsa elnevezés. Az elnevezésben végrehajtott módosítás egyébként a Minisztertanács hatáskörében, az államszervezetben elfoglalt helyében, szervezetében változást nem jelentett.

Az 1953. évi VI. törvény az alkotmány 23. §-át módosítva, a minisztertanács addigi összetételét változtatta meg. A minisztertanács tisztségviselői közé felvette a minisztertanács első elnökhelyettese funkciót és a Tervhivatal elnökét besorolta a minisztertanács tagjai közé. A látszólag szükséztű módosítás mögött a minisztertanács működési formáinak és munkamódszereinek jelentős megváltozása rejlik. Lényegében azt tükrözi, hogy a minisztertanács átvette a népgazdaság szervezésének közvetlen irányítását. Addig ezt a feladatot a minisztertanács a még az alkotmány elfogadását megelőzően (az 1949. évi XVI. törvénnyel) létrehozott Népgazdasági Tanács útján látta el. A Népgazdasági Tanács alá volt ugyan rendelve a minisztertanácsnak, jelentősebb aktusait a minisztertanács hagyta jóvá, azonban a gazdasági vezetéssel összefüggő ügyek többségét a minisztertanácsnak felelősen ugyan, de mégis önállóan intézte. Ezért a gazdasági vezetést alátámasztó funkcionális szervek nagy része, mint pl. a Statisztikai Hivatal, Tervhivatal stb., nem is közvetlenül a minisztertanácsnak, hanem a Népgazdasági Tanácsnak voltak alárendelve. A Népgazdasági Tanács megszüntetésével (1952. évi 20. tvr.) a minisztertanács összetételében is fokozottabban kifejezésre kellett jutnia a gazdasági vezetés közvetlen funkcióinak. Így lett a minisztertanács tagja a Tervhivatal elnöke, aki addig a Népgazdasági Tanács tagjaként működött. A minisztertanács első elnökhelyettese pedig a gazdasági jellegű tárcák összehangolásából adódó feladatokat látta el a minisztertanács ülései között.

Az alkotmány 24. §-a eredeti megfogalmazásában tartalmazta a minisztériumok felsorolását, így az államigazgatási szervezetet érintő minden jelentősebb változás azonnal alkotmánymódosítást is igényelt, amennyiben az minisztériumok megszüntetésével, vagy az egyes minisztériumok által ellátandó feladatok elnevezésükre is kiható megváltoztatásával járt együtt. Ezt a folyamatot jelzik az 1950. évi IV., az 1951. évi I., 1952. évi II., 1953. évi IV. és VI., az 1954. évi III. és VII., az 1955. évi II. és az 1956. évi III. sz. törvények. Végül az 1957. évi II. törvény olyan értelemben változtatta meg a 24. § szövegét, hogy a minisztériumok felsorolását elhagyva, külön törvényre bízta a minisztériumok megállapítását. Ezzel eleget tett az országgyűlés hatásköréről intézkedő 10. § követelményeinek is, mely a minisztériumok szervezését, megszüntetését, feladataik megváltoztatását országgyűlési hatáskörnek jelenti ki. Egyben megszünteti az alkotmány gyakori módosításának szükségességét. A 24. § jelenlegi szövege megengedi, hogy ehelyütt mellőzzük a minisztériumok változásának az alkotmányfejlődésben is tükröződő elemzését, más oldalról viszont fel kell hívniunk a figyelmet arra, hogy a minisztériumok kérdése alkotmányos szintű probléma. A szocialista államban a tervgazdálkodás folytán az egész ország társadalmi, gazdasági és kulturális életére kiható jelentősége van annak, hogy az állam-

igazgatás mely ágazatai érik el a népgazdasági szintet, mely ágazatok vannak abban a helyzetben, hogy az államigazgatás legfelsőbb szervén, a minisztertanácson belül szerepeltetik problémáikat. Az elméletileg ideális állapot természetesen az lenne, ha minden, az ország társadalmi, gazdasági, kulturális élete szempontjából jelentős feladat formálisan is külön szervezett népgazdasági szintű ágazatként kaphatna hangsúlyt. Ennek az igénynek azonban szükségszerű korlátot szab az, hogy egy adott időszak anyagi lehetőségei és legjelentősebb szükségletei feltétlenül megkövetelik egyik vagy másik feladat előtérbe állítását; az összes feladatoknak azonos szinten való kezelése szükségképpen megnehezítené vagy egyenesen lehetetlenné tenné a rendelkezésre álló erőforrásoknak a legfontosabb szükségletek kielégítésére való koncentrálását. Emellett az ágazati bontás eltűlése rrehezíti az egymással összefüggő ágazatok közötti kooperációt azokban a viszonylatokban is, ahol ez nélkülözhetetlen a feladatok eredményes megoldásához.

A burzsoá államban a minisztériumok létesítésében, feladataik kijelölésében az objektív tényezők mellett elsősorban pártpolitikai szempontok, a hatalmi pozíciókban való osztozkodás is szerepet játszhat, sőt gyakran elsősorban ez kerül előtérbe. A szocialista államban azonban minden esetben csak az adott időszak szükségleteinek, legfontosabb feladatainak komplex mérlegelésére épülő, tudományos értékű elemzés határozhatja meg a népgazdasági szintű külön ágazatok létrehozásának szükségességét. Minisztérium szervezésében vagy megszüntetésében tehát minden esetben az államvezetés olyan fontos aktusát kell látnunk, amely egyenesen igényli a végrehajtott változtatás megfélelő előkészítését és a legfelsőbb képviselői szerv előtti részletes indokolását. Ebből következően a minisztériumok alkotmányban való felsorolása előmozdíthatja az államszervezet stabilitását, bizonyos fokig gátat emelhet az át nem gondolt átszervezésnek, az indokolatlan ágazatösszevonások, illetőleg túlzott ágazati tagolás ellen. Ez a kérdésnek ugyan gyakorlati konzekvenciákat is figyelembevevő, de mégis elsősorban elméleti megoldása. Konkrét alkotmányfejlődésünk tapasztalatai ezzel szemben azt mutatták, hogy a minisztériumoknak alkotmányban való felsorolása egyáltalán nem tudta megakadályozni a gyakori és nem is mindig indokolt átszervezéseket. Többször előfordult, hogy — felhasználva az elnöki tanács helyettesítő hatáskörét, mely egyébként éppen az alkotmánymódosításra nem terjed ki — az alkotmány formális megsértésével is azonnali módon végrehajtották a minisztériumokat érintő átszervezéseket. Az országgyűlésre többnyire a már amúgy is végrehajtott módosítás egyszerű jóváhagyása és alkotmányos formában való öltöztetése várt. Ezt a formális alkotmányvétsé és az alkotmány gyakori változtatását kívánta elkerülni az említett módosítás, ezzel mintegy engedményt téve az államigazgatási szervezetben végrehajtandó gyors változtatásokra irányuló törekvéseknek is. Az viszont megint csak az utolsó három esztendő gyakorlatának tapasztalata, hogy soha olyan kevés ágazati átszervezés nem történt, mint éppen e módosítás óta, mely most már alkotmányosan is lehetővé tenné az akár azonnali aktussal való intézkedést is. Ez azt mutatja, hogy — különösen az átmenet viszonyai között — az egész kérdéskör alá van rendelve az adott időszak államvezetési módszereinek. Ezért elvi érveléssel nem lehet kifogásolni ezt a módosítást. Meg kell még említenünk, hogy a szocialista alkotmányok — az 1952-ben elfogadott lengyel alkotmány kivételével — általában tartalmazzák a minisztériumok felsorolását, bár a minisztériumok alkotmányi szabályozásának nem minden szocia-

lista államban azonos a jelentősége. A Szovjetunióban pl. az általunk említett racionális szempontokon túl az állam föderatív jellege folytán ennek garanciális jelentősége is lehet. Az Unió és a szövetséges köztársaságok jogai és egymáshoz való viszonyuk szempontjából nem közömbös, hogy melyik ágazatot szervezik szövetségi minisztérium formájában (amely tehát centrális alárendeltségű szervezettel rendelkezik az egész Unió, és így a szövetséges köztársaságok területén is), melyik ágazatot szervezik szövetségi köztársasági minisztériumnak alárendelten (ami azt jelenti, hogy az ágazat a szövetség központi szervein túl alá van rendelve a szövetséges köztársaság minisztertanácsának és legfelsőbb hatalmi szerveinek is), vagy mely ágazatok azok, amelyek nem is futnak fel az Unió minisztertanácsáig, hanem a szövetséges köztársaság teljesen önálló hatáskörét jelölve, a szövetségi köztársaságon belül bezárulnak. A népi demokráciákban, mint nem föderatív államokban, e kérdésnek ez a garanciális oldala eselik.

Az alkotmány 25. §-ának módosítása államhatalmi szervezetünk tanácsi formájának következetesebb kibontakoztatásával függ össze. A tanácsi szervezet kialakítása igen sok folyamatos intézkedést igénylő igazgatási-szervezési kérdést vetett fel. Ez szükségessé tette, hogy átmenetileg, legalább a tanácsok megerősítése és megszilárdítása időszakában, a tanácsok, mint az államhatalom helyi szervei, ne csak az államhatalom legfelsőbb szerveinek, hanem azok végrehajtó-rendelkező szerveinek, a minisztertanácsnak is alá legyenek rendelve. Ezt az átmeneti helyzetet tükrözte a 25. § eredeti szövege, mely a minisztertanács hatáskörét kiterjesztette az államhatalom helyi szervei rendelkezéseinek megsemmisítésére és megváltoztatására is, bár ezzel kétségtelenül törést szenvedett az az elv, hogy tanácsi formájú szervezetben hatalmi szervek csak hatalmi szerveknek lehetnek alárendelve. Ezért tanácsaink megerősödésével, a II. tanácstörvény elfogadásával egyidejűleg az 1954. évi VIII. törvénnyel végrehajtott alkotmánymódosítás a minisztertanácsnak ezt a jogosítványát törölte. Alkotmányos jelentőségű kérdés viszont, hogy az 1954. évi X. tv. biztosította a minisztertanács számára a helyi tanácsok törvényellenes aktusai irányában a felfüggesztés jogát, mint az államigazgatási szervezet egységes vezetésének egyik fontos garanciáját. E jogkört pl. a Szovjetunióban nem is az egyes köztársaságok, hanem az Unió alkotmánya biztosítja a köztársaságok minisztertanácsai részére.²¹

Az említetteken túl a minisztertanácsra vonatkozó rendelkezések között több olyan átmeneti intézményt is találunk, amelyeknek értelmezését a gyakorlat és az irodalom anélkül, hogy az alkotmány normáit áttörte volna, valójában szintén a következetesebben tanácsi formák felé hajlította. Ez az alkotmány további fejlődése szempontjából szintén figyelmet érdemel. Ezek az átmeneti intézmények általában a minisztertanács testületi jellegével fűgnek össze.

A szocialista államok legfelsőbb végrehajtó-rendelkező szervei, kormányai, minisztertanácsai minden esetben testületi szervek. Testületi jellegük annyira következetesen érvényesül, hogy a minisztertanács egész hatásköre magát a testületet illeti, és az egyes tagoknak e minőségükből folyóan nincs is egyedi hatáskörük. Egyedi hatáskörrel legfeljebb mint egy-egy igazgatási ágazat egyszemélyes vezetői — ebben a minőségükben a minisztertanács egész

²¹ V.ö. : A Szovjetunió 1936. évi alkotmánya, 82. cikkely.

testületének alárendelt szervekként rendelkeznek. Ezért, amennyiben a szocialista alkotmányok egyáltalán intézkednek a miniszterek egyedi hatásköréről, azt általában az általuk vezetett minisztérium, illetve ágazat hatáskörével határozzák meg.²² Tehát a minisztertanács olyan tagjainak, akik nem vezetnek ágazatot, elvileg nincs önálló, egyedi hatáskörük, hanem a minisztertanács megbízása alapján, annak ellenőrzése mellett és hatáskörében eljárva láthatnak el egyes feladatokat a testület ülései között. (Más kérdés, hogy a szocialista alkotmányok is biztosítanak a minisztertanács elnöke részére néhány jelentős jogosítványt, ami a minisztertanács személyi összetételének alakításával, a testület üléseinek előkészítésével, a hozott határozatok ellenőrzésével függ össze, ezek azonban sohasem érintik a működésben levő minisztertanács testületi jellegét.) Magyarországon a felszabadulás előtti kormány nem volt testületi szerv, még ha egyes ügyekben testületi szervként járt is el. A felszabadulás után azonnal megindult a kormány testületi szervvé fejlődése, azonban még az alkotmány elfogadása idején is voltak a minisztertanács elnökének egyedi jogosítványai. Az alkotmány elfogadása előtt a hatályos államjog a miniszterelnököt pl. a nem minisztériumi formában működő központi igazgatási szervek irányában szakminiszternek is tekintette. Az alkotmány tehát a fennálló valóság helyzetet rögzítve állapította meg a minisztertanács elnökének egyedi hatáskörét e szervek irányításában, egyben e feladatkörben biztosította számára a rendeletalkotás jogát is (26. § (3) bekezdés). Egyébként a minisztertanács elnöke egész tevékenységi körében, így e feladatának ellátásában is ugyanúgy, mint a minisztertanács bármely más tagja, alá van rendelve a testületnek. E tevékenységi körében kiadott rendeletei miniszteri rendeletnek minősülnek, tehát a legfelsőbb államhatalmi szervek aktusain túl nem ellenkezhetnek a minisztertanács rendeleteivel és határozataival sem. Az alkotmány elfogadása óta a minisztertanács testületi jellege fokozatosan előtérbe került. Az országos hatáskörű, nem minisztériumi formában működő államigazgatási szervek irányítását általában közvetlenül a testület látja el vagy maga, vagy valamely általa kijelölt és hatáskörében eljáró tagja útján. Tehát ebben a vonatkozásban is lényegében lezárultnak tekinthető a minisztertanács testületi szervvé fejlődése.

Ugyancsak a minisztertanács testületi jellegével függ össze, annak az alkotmányi tételnek az értelmezése, mely szerint a minisztertanács az államigazgatás körébe tartozó bármely ügyben vagy közvetlenül, vagy valamely tagja útján intézkedhet. (28. § (1) bekezdés.) Az alkotmány jelenlegi megfogalmazása megengedi a legtágabb értelmezést is, egészen odáig, hogy a minisztertanács felhatalmazhatja bármely tagját a minisztertanács hatáskörébe tartozó bármely ügyben való eljárásra, így normatív aktusok, tehát akár minisztertanácsi rendeletek vagy határozatok kiadására. Fejlődésünkben volt olyan időszak, mikor az irodalom és a gyakorlat egyaránt ilyen szélesen értelmezte ezt az alkotmányi felhatalmazást, az utóbbi évek során azonban a minisztertanács testületi jellegét erősítendő, az a megszorító értelmezés és gyakorlat alakult ki, hogy minisztertanácsi határozatot és rendeletet csak

²² A Szovjetunió 1936. évi alkotmányának 73. és 85. cikkelyei értelmében az Unió és a szövetséges köztársaságok miniszterei „a megfelelő minisztériumok hatáskörének keretei között” adják ki rendelkezéseiket. Lényegében hasonló formában szabályozza a kérdést a Román Népköztársaság és a Kínai Népköztársaság alkotmánya is (48., illetve 51. szakaszok). A Csehszlovák Szocialista Köztársaság alkotmánya pedig csupán a minisztériumok hatásköréről intézkedik (72. cikk).

a minisztertanács teljes ülése hozhat. Az alkotmány további fejlődésénél nyilvánvalóan gondolni lehet arra, hogy a vonatkozó alkotmányi tétel szabatosabb megfogalmazásával elzárjuk az értelmezés ilyen tág lehetőségét.

Végül ugyancsak átmeneti jellegű intézményt kell látnunk abban a rendelkezésben, mely fenntartja a miniszterek általános politikai felelősségén túl a miniszterek államjogi felelősségét is. Az alkotmány értelmében ugyanis a minisztertanács elnöke, helyettesei és tagjai felelősségrevonásának módját külön törvénynek kell szabályoznia (27. § (2) bekezdés). Az államjogi felelősség fenntartására utal az alkotmány más helye is, amikor nem a miniszterek visszahívásáról, hanem felmentéséről beszél (23. § (2) bekezdés), kifejezve ezzel azt, hogy csak a legfelsőbb államhatalmi szerv aktusa mentesítheti a minisztert a felelősségrevonás alól. A felelősségrevonás különleges eljárását szabályozó törvény eddig nem jött létre. Egyébként hasonló rendelkezés feltalálható több, korábban elfogadott népi demokratikus alkotmányban is,²³ de ott sem jött létre az előbb említett külön törvényi szabályozás. Megállapíthatjuk azt is, hogy az említett kivételektől eltekintve a szocialista alkotmányok ezt az intézményt nem ismerik. A miniszter felelősségrevonását a visszahívással vagy adott esetben a rendes büntetőbírói eljárással zárják le. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem lehetne megfontolni ennek az átmeneti intézménynek a fenntartását, abból kiindulva, hogy a vezető tisztségviselőknél számtalanszor fordulhatnak elő olyan események, amelyek talán nehezen szoríthatók be a büntetőtörvénykönyv tényálladékaik közé, ugyanakkor mérhetetlen károkat okozhatnak. Lehetséges, hogy a szocialista alkotmányfejlődésben is megfontolható a visszahívási jog érintetlenül hagyása mellett a legmagasabb tisztségviselők, pl. a kormány tagjai irányában, a kivételes és fokozott felelősség kimondása és a felelősségrevonás különleges biztosítékokkal való körülbástyázása, esetleg a legfelsőbb államhatalmi szerv elé való utalása. Ez esetben egy olyan átmeneti jellegű intézmény állandósulna és válna a szocialista államszervezet szerves részévé, mely nincs ellentétben a tanácsi szervezeti forma általános jellegzetességeivel.

c) Alkotmányunk V. fejezete viszonylag kevesebb módosítással, de fő vonásaiban egészében tükrözi az államhatalom helyi szervei területén bekövetkezett fejlődést. E módosítások mindegyikét az 1954. évi VIII. törvény vezette keresztül, annak eredményeképpen, hogy a párt IV. kongresszusa elemezte a tanácsi szervezet 1950 óta bekövetkezett fejlődését, egyben megjelölte azokat a területeket, ahol a tanácsok szervezetét és munkáját tovább kell erősíteni. Az alkotmány 29. §-án végrehajtott módosítás a tanácsok területi alapjainak megváltoztatását kiveszi az államigazgatási szervezet hatásköréből és azt az államhatalmi szervekhez utalja. E szakasz még módosításaival sem tükrözi azonban a főváros és megyei jogú városok jelentősen megváltozott helyzetét az államhatalom helyi szerveinek rendszerében. Valószínű, hogy a

²³ A Bolgár Népköztársaság alkotmánya értelmében pl. a kormány tagjainak felelősségrevonását és az ellenük folytatandó eljárást külön törvény szabályozza (45. §); hasonlóan rendelkezett a Román Népköztársaság első alkotmánya (73. §); a Csehszlovák Köztársaság első alkotmánya már részletesebb intézkedéseket is tartalmazott. Így pl. kimondta, hogy „a kormány tagjai büntetéssel sújthatók, ha hivatali ténykedésük folyamán szándékosan vagy durva hanyagság következtében megsértik az alkotmány- vagy egyéb törvényeket. A vádat a nemzetgyűlés elnöksége terjeszti elő, a bűnvádi eljárást pedig a parlament indítja (91. §). A részletes szabályozást egyébként az a körülmény is indokolta, hogy a kormány tagjait az egyszemélyes államfő nevezte ki.

további fejlődés során ezt is kifejezésre kell juttatni az alkotmányban. Ez kihathat az alkotmány 30. §-ának módosítására is, mely a területi beosztás különböző egységeinek megfelelően lényegében hierarchikus rendben tünteti fel az államhatalom helyi szerveinek egyes fokozatait.

A 31. § módosítása a tanácsok gazdasági önállóságának fejlődéséhez teremtett újabb biztosítékot, amennyiben a tanácsok hatáskörébe utalta — természetesen a népgazdasági terv és országos költségvetés keretei között — a helyi gazdasági terv és költségvetés megállapítását. Az előző szöveg csak az előkészítésről intézkedett.

A 33. és 34. §-ok módosításai a tanácsi szervezeti formára jellemző demokratikus centralizmus elvét alátámasztó kettős alárendeltség intézményét helyezik következetesebben és a tanácsi szervezet fejlődését jobban szolgáló alapokra. Az alkotmány eredeti szövege ugyanis nem zárta ki, hogy a végrehajtó bizottságokat a tanácson és a választott felettes végrehajtó bizottságokon kívül más szervek is utasíthassák. Ez a körülmény teljesen feloldotta a végrehajtó bizottságok kettős alárendeltségét, amennyiben a mindennapi munka során is lehetőséget adott a legkülönbözőbb igazgatási szerveknek arra, hogy beavatkozzanak a végrehajtó bizottság munkájába. Ez egyenesen sorvasztotta a tanács és a végrehajtó bizottság jogait, ezzel a helyi önállóságot. A 34. § az előzőnél szintén tisztább formában fogalmazza meg a végrehajtó bizottság szakigazgatási szerveinek helyzetét, kifejezésre juttatva, hogy ezek a végrehajtó bizottság szervei, azonban nem csupán a végrehajtó bizottságnak, hanem a felettes szakigazgatási szerveknek is alá vannak rendelve. Megelőzően e szervek felé a kettős alárendeltség csak a végrehajtó bizottságon keresztül érvényesülhetett. Ami egyrészt megfosztotta önállóságuktól és önálló felelősségüktől a szakigazgatási szerveket, másrészt nem adott kellő biztosítékot az ágazat felettes szervei kezébe a beavatkozásra olyan esetekben sem, amikor a szakigazgatási szerv intézkedései veszélyeztették az országos érdekek megvalósítását.

Ezek az alkotmánymódosítások számos jogszabályban konkretizálódtak, és nemcsak az alkotmánymódosításként jelzett követelményeket elégitették ki, hanem általánosságban is következetesebben érvényesítették az alkotmányban foglalt demokratikus alapelveket. A tanácstagok választásáról intézkedő 1954. évi IX. törvény megszüntette a megelőzően lényegében az alkotmány elveinek megsértésével bevezetett kooptálási rendszert, mely lehetővé tette, hogy a tanácsnak nemcsak a lakosság által választott küldöttek lehettek tagjai. Ezen túl az addigi lajstromos választás helyett egyéni választókerületekre építette a tanácstagok választását, ami sokkal inkább kidomborítja a tanácstag küldötti jellegét, mivel pontosan körvonalazza működési területét és az őt kiküldő választók körét. Az 1954. évi X. tv. számos biztosítékkal támasztja alá a tanács helyi önállóságát és államhatalmi jellegét. Megszüntette azt a helyzetet, hogy a végrehajtó bizottság helyettesíthesse a tanácsot.²⁴

²⁴ Az államhatalom helyi szerveit érintő alkotmánymódosítás kimerítő elemzést nyert a második tanács törvény előkészítését és végrehajtását alátámasztó jogirodalomban, ezért a részletesebb tárgyalást e helyütt mellőzhetőnek tartjuk. A kérdést részletesebben tárgyaló tanulmányok: KOVÁCS István: Tanácsaink továbbfejlesztésének elméleti alapjairól. Társadalomtudományi Közlemények, 1955.; BIHARI Ottó: A tanácsválasztás és a tanácsok tömegkapcsolatai. Társadalmi Szemle, 1954.; TOLDI Ferenc: Új tanács törvényünk. Jogtudományi Közöny, 1954.; SZAMEL Lajos: Az új tanács törvény. Társadalmi Szemle, 1954.

Az alkotmányban jelenleg rögzített keretek tág lehetőséget biztosítanak tanácsaink fejlődéséhez. Tömegszervezeti és államhatalmi jellegük, igazgatási szervezetük erősítése, gazdasági önállóságuk fejlesztése hosszú időn át elfér az alkotmány által megállapított jogi keretek között, amelyeknek egyébként ma még igen sok lehetősége nincsen kellőképpen kihasználva. Csak egy-két példára utalunk ezzel kapcsolatban. Az alkotmány értelmében irányítja a tanács a helyi társadalmi tevékenységet. Ma még hiányoznak azok az összekötő láncszemek, amelyek ezt kielégítően biztosíthatnák, vagy pl. alkotmányi rendelkezés, hogy a tanács közvetlenül a lakosságra támaszkodik, és a dolgozókat közvetlenül bevonja az állami feladatok megoldásába, a legdifferenciáltabb tömegszervezeti formák kialakítását teszik lehetővé a népgyűlések szervezésétől a társadalmi egyesületek szervezéséig (amelyek, mint a tanács alkotó elemei, szükségképpen mentesülnek minden más igazgatási és rendészeti ellenőrzés alól), vagy a tanácsi választói körzetekben alakult különböző bizottságokig. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy egy-két részletkérdésben a fejlődés nem vetheti fel alkotmánymódosítás szükségességét, ez azonban nem érintheti a tanácsi szervezet alapintézményeit.

d) A bírói és ügyészi szervezet alapelveit rögzítő VI. és VII. fejezetek módosításait viszonylag röviden összefoglalhatjuk. Az e fejezeteket érintő egyetlen módosítást az 1950. évi IV. törvény foglalja magában. E törvény megszüntette az addig működő felsőbbbíróságokat mint olyan bírói szervezetet, amelyeknek megfelelő fokozatú államhatalmi szerv nem működött. Ma még a bírói szervezet vonatkozásában csak részben hajtottuk végre az alkotmány rendelkezéseit. Így pl. csak a Legfelsőbb Bíróság tagjait illetően érvényesül a választás elve, a megyei és járásbíróságok bíráinál még nem. Ez tehát szintén megvalósításra váró tartaléka az alkotmányi szabályozásnak. Ezen túl számos olyan intézkedés erősítette bírói szervezetünknek az államszervezetben elfoglalt amúgy is jelentős szerepét, amelyek alkotmányi rögzítést is kaphatnak. Így pl. az 1956. évi 2. sz. országgyűlési határozat²⁵ lehetővé teszi, hogy a Legfelsőbb Bíróság elnöke tanácskozási joggal részt vegyen az országgyűlés ülésein, így mód nyílt arra, hogy a bíróság vezető szervének feje a legfelsőbb államhatalmi szerv ülésein tehesse szavá a bírói szervezet és munka különleges szempontjait.

e) Az ügyészi szervezetet illető alkotmányi szabályokon módosítás nem történt. Az ügyészi szervezetet csak 1953-ban hoztuk létre, tehát négy évvel az alkotmány elfogadása után. Az ügyészi tvr. nem hozott felszínre eddig olyan jelentősebb kérdést, amely az alkotmány módosítását igényelte volna. Mindamellet van néhány olyan részletkérdés, mely adott esetben alkotmánymódosítás igényével is felléphet. Így pl. az alkotmány szövege szerint az ügyészi szervezet tagjait a legfőbb ügyész nevezi ki, ezzel szemben a jelenlegi ügyészi szervezeti törvény értelmében a legfőbb ügyész helyetteseinek kinevezése az elnöki tanács hatáskörébe tartozik.²⁶ Kétségtelen, hogy ez nem csökkenti, hanem növeli az ügyészi szervezet felépítésének és függetlenségének alkotmányos biztosítékait, azonban formálisan mégis sérti az alkotmányt, és ezért helyesebb az alkotmányon keresztül vezetni ezt a jelenlegi szövegtől eltérő megoldást. Ugyanígy nem eléggé szabatos az alkotmánynak az a rendelkezése, mely az ügyészi törvényességi felügyelet alá vont szervezetek körét

²⁵ Országgyűlési Ügyrend, 21. szakasz.

²⁶ 1959. évi 9. tvr. 18. § (3) bekezdés.

határozza meg. Ma pl. „az egyéb szervek” megjelölésre utalással indokolják a társadalmi szervezetekre kiterjedő ellenőrzési jogkört. Ugyancsak fontos az ügyészi jogkörnek az alkotmányon kívül végbement olyan irányú szélesedése, mely szerint ma a legfőbb ügyész és annak szervei tanácskozási joggal részt vehetnek az államhatalom és államigazgatás összes területi szerveinek ülésein. Ez nyilvánvalóan olyan fontos jogosítvány, melynek kialakulása egybeesik az alkotmány intencióival, ezért lehetséges az alkotmány szövegében való érzékeltetése.

3.

A harmadik normacsoport: az állampolgárok jogai és kötelességei, valamint a választójog, illetve választási rendszer szabályai ez ideig módosítás alá nem estek. Ezért a részletek elhagyása mellett csupán néhány, a jogok és kötelességek egészét érintő megjegyzésre szorítkozunk.

Az állampolgári jogok és kötelességek szabályozása egy vonatkozásban erőteljesen tükrözi a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet sajátosságait. Nevezetesen meghatározott állampolgári szabadságjogok és jogok vonatkozásában nem az állampolgári jogegyenlőség alapján áll, hanem a proletariátus diktatúrájának azt az időszakát tükrözi, amikor a társadalom egyes elemeit szükségképpen korlátozza. Ezzel magyarázható, hogy alkotmányunk egyes jogokat csak a dolgozók számára biztosít. Ilyenek a művelődési jog, a szólás-, sajtó- és gyülekezési szabadság, valamint az egyesülési jog.

A felépült szocializmus viszonyai közepette természetesen ez a megkülönböztetés eszik, mint ahogy a szovjet alkotmány is teljes egészében az állampolgárok egyenjogúsága alapján az összes állampolgárok számára biztosítja ezeket a jogosítványokat. Természetesen a szocialista építés előrehaladásával elképzelhető olyan megoldás is, mely már az átmenet időszakában más eszközökkel biztosítja, hogy e jogokat ne használhassák fel a dolgozók ellen. Így pl. a lengyel alkotmány, de a román alkotmány is, általában beszél az állampolgárok e jogairól, azonban az anyagi biztosítékokat már csak a dolgozók számára biztosítja. Ezzel zárja el azt a lehetőséget, hogy e jogokat a dolgozók ellen használják fel.

A másik elvi, a perspektivikus fejlődés szempontjából jelentős problémakör szintén az egyes politikai szabadságjogok szabályozásával, és pedíg azoknak egyedi vagy kollektív jogosítványként való felfogásával kapcsolatban merül fel. Első megközelítésre nem is látszik vitásnak e jogok egyedi jogosítvány jellege. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy az egyes szabadságjogok egyedi vagy kollektív jellegét illetően a gyakorlat nem ennyire egyértelműen foglal állást. Ez nem egyszerűen az államapparátus munkájának hiányosságából ered, hanem összefügg egyes elméleti kérdések tisztázatlanságával is. A marxizmus—leninizmus klasszikusainak írásaiban pl. vannak olyan utalások, amelyek arra mutatnak, mintha e szabadságjogokat (a hozzájuk fűződő anyagi és jogi garanciákkal együtt) elsősorban kollektív jogosítványokként fogták volna fel. Így pl. Lenin a sajtószabadságra vonatkozó határozati javaslattervezetben, amelyet közvetlenül a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat követő napokban fogalmazott meg, a következőket fejti ki: „a munkás-paraszt kormány sajtószabadságon azt érti, hogy a sajtó felszabadul a tőke igája alól, hogy a papírgyárak és nyomdák átmennek az állam tulajdonába, hogy az állampolgárok minden egyes csoportjának, amely elért

bizonyos létszámot (pl. tízezret) egyenlő jogot ad a papírkészletek megfelelő részének és a nyomdai munka megfelelő mennyiségének használatára”.²⁷ Az állampolgári szabadságjogok kollektív jogosítványként való felfogása kétségtelenül szoros kapcsolatban van az oroszországi szovjetköztársaság akkori belső helyzetével, de bizonyos, abban az időben még kellően fel nem ismert vagy tisztázott szindikalista törekvésekkel is. Az első szovjet alkotmány elfogadását megelőző időben az ún. baloldali kommunisták részéről nemcsak a politikai szabadságjogok, hanem az állampolgárok más politikai jogai tekintetében is ismeretes volt olyan törekvés, hogy az állampolgárok egyedi jogosítványait felszámolják, és helyükre az állampolgárok egyes csoportjainak, testületeinek, kollektíváinak jogosítványait állítsák. A vitát más vonatkozásban az első szovjet alkotmány az egyedi jogosítványok épségben tartásának javára zárta le. Az alkotmányt követő fejlődés tendenciái szintén arra mutatnak, hogy a szocialista államok egyedi jogosítványokként fogják fel az egyes politikai szabadságjogokat. Ha pedig ez így van, akkor ennek szükségképpen kifejezésre kell jutnia az egyes szocialista alkotmányokban.

Ugyancsak az első szovjet alkotmányhoz mutat vissza az egyes állampolgári jogok garanciáinak alkotmányi szabályozása, ezen belül a jogi és gazdasági biztosítékok egymáshoz való viszonya. A szocialista alkotmányok általános jellegzetessége, így a mi alkotmányunknak is jellemzője, hogy anyagi biztosítékokkal is alátámasztják az állampolgári jogok tényleges érvényesülését. Ebből azonban egyáltalán nem következik a jogi garanciák háttérbe szorítása vagy elhanyagolása. A szocialista alkotmányokban jelenleg alkalmazott szabályozási módszer lényegében ma is azonos az 1918. évi szovjet alkotmányban alkalmazott megoldási módozatokkal. Az 1918. évi szovjet alkotmány elsősorban a szocialista alkotmányok alapvetően új típusát kidomborító intézményre, az anyagi biztosítékok rögzítésére és nem a jogi biztosítékok részletezésére helyezte a hangsúlyt. Ennek megfelelően nem fogalmazta meg az anyagi biztosítékok érvényesítésének jogi garanciáit sem. Az osztályharc adott körülményei és az adott gazdasági viszonyok között az első szovjet alkotmány elfogadása idején ez olyan szükségszerű megoldás volt, amit főleg az a körülmény indokolt, hogy nemcsak az állampolgári jogok vonatkozásában, hanem az állami és társadalmi élet más területein is hiányoztak még az új, szocialista jogszabályok. Az egyes szocialista országok fejlődése során azonban e jogok biztosításának anyagi feltételei, s a jogi biztosítékok alkotmányba iktatásának lehetőségei is jelentősen megváltoztak, és megkönnyítik a részletesebb alkotmányi szabályozást. Ma már a szocialista országokban általában, így nálunk is, a jogrendszer egészében az állampolgári jogok megvalósulását szolgáló jogintézmények egész sora alakult ki. Ezek mind a szabadságjogok, mind a gazdasági, szociális és kulturális jogok tekintetében biztosítják az állampolgárok számára a jogok sérelme vagy ki nem elégítése esetén az állami jogi intézkedések igénybevételét. Az alkotmányfejlődés során az állampolgári jogok szabályozásánál nyilvánvalóan helyet kell kapniok e differenciáltabban kifejlődött jogi biztosítékok leglényegesebb elemeinek is.

Az állampolgári jogokkal kapcsolatban talán még egy kérdésre hívhatnók fel a figyelmet. A szocialista építés előrehaladása, a társadalom rendelkezésére

²⁷ LENIN Művei. Bp. 1952. 26. köt., 287. p.

álló anyagi javak bőségének növekedése egyre szélesebb lehetőségeket nyújt az állampolgárok gazdasági, szociális és kulturális igényeinek a kielégítésére. Ezért részletes elemzés útján több vonatkozásban is kimutatható lenne új állampolgári alapjogok jelentkezése, illetve az alkotmányba foglalt jogosítványok jelentős és fogalmi elemeire is visszaható bővülése. Itt inkább csak példaszerűen utalunk arra, hogy ma már a lakáshoz való jogot meghatározott feltételek között nemcsak a Szovjetunió és a népi demokratikus országok jogrendszere ismeri, hanem nálunk is van olyan jogszabály, amelyben ez kifejezésre jut. Vagy például a fejlődés előrehaladásában nálunk is szükségképpen előtérbe kerül az anyagi ellátottságra való jog alkotmányba foglalt jogosítványként való megfogalmazása, annál is inkább, mivel gyakorlatilag alkotmányi szabályozás nélkül is egyre szélesedő területeken elégti ki gazdasági rendszerünk az ebből a jogosítványból folyó követelményeket.

*

Ezzel lényegében le is zárható az alkotmányfejlődés bemutatása. Lehetne talán azt mondani, hogy az alkotmányfejlődés perspektíváinak vizsgálata bizonyos fokig konzervatív, legalábbis annyiban, hogy túlságosan szorosan tapad jelenleg hatályos alkotmányunkhoz. Ez azonban csupán azt bizonyítja, hogy alkotmányunk valóban tartalmazza mindazokat az elemeket, amelyek bátran szolgálhatnak alapjául a további fejlődésnek. Emellett tudatosan arra törekedtem, hogy a perspektívikus fejlődés elemei közül csak azokat ragadjam meg, amelyeknek feltételei már megértek, és egyes elemei az állami és társadalmi élet gyakorlatában alkotmányi szabályozás nélkül is jelentkeznek. Más oldalról fel kell hívni a figyelmet arra, hogy első megközelítésre a téma a maga szélességénél fogva nem is mérhető ki. A következő időszakban állam- és jogtudományunk egészének feladata, hogy sokkal konzekvensebben dolgozza fel az alkotmány jogi vonatkozásait, megállapítsa a még alkotmányunkban rejlő és a fejlődés útját is kielégítő lehetőségeket, egyben részletesen kimunkálja a további alkotmányfejlődés perspektíváit.

РАЗВИТИЕ КОНСТИТУЦИИ ВЕНГЕРСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

И. Ковач

Автор анализирует, пользуясь методами сравнения и историографии, частично *de lege lata*, частично же *de lege ferenda* развитие Конституции Венгерской Народной Республики (принятой законом № XX от 1949 г.), т. е. изменения Конституции, имевшие место после ее принятия, вместе с принципиальными основами этих изменений и перспективами возможных будущих изменений. Одновременно автор подвергает исследованию круг вопросов, связанных с осуществлением Конституции, показывая процесс исполнения Конституции, воздействие этого на толкование текста Конституции, указывая далее на такие положения Конституции, которые до сих пор не осуществлены или осуществлены только частично, и к их исполнению необходимы дальнейшие акты и мероприятия.

В введении статьи указаны основные черты развития социалистических конституций в течение последних десяти лет. Рассматривая систему социалистических конституций, исходя из более абстрактного или конкретного характера регулирования, автор различает три основные группы норм, а именно нормы, относящиеся к 1. общественному строю, 2. государственному строю и 3. основным правам и обязанностям граждан. Исходя из изменений конституций, автор показывает, что из указанных норм наиболее конкретными являются нормы, относящиеся к группе 2, т. е. к государственному строю. Анализируя развитие системы социалистических конституций, автор указывает также на отдельные элементы возможного будущего развития в системе регулирования.

В дальнейшем автор показывает развитие Конституции ВНР с учетом наличия указанных трех основных групп правовых норм. Примыкая к нормам, относящимся к общественному строю (содержащимся в главах I и II Конституции), исходя из измененной общественной и экономической структуры и отношений собственности, автор показывает необходимость определенных изменений, между прочим для более уточненного и дифференцированного закрепления в Конституции государственных и общественных организационных форм политического базиса и отдельных форм собственности.

Что касается вопросов о государственном строе (главы III, IV, V, VI и VII Конституции), автор анализирует развитие Государственного собрания, Президиума Народной Республики, Совета министров, местных органов государственной власти, организации суда и прокуратуры, указывая на моменты, которые получили выражение в изменениях Конституции или требуют именно таких изменений. Главным образом в этом плане показаны автором некоторые институты Конституции, которые осуществлены до сих пор только частично (так, в частности, в области регулирования права на жалобу, осуществления правовой ответственности министров, верховного руководства местными органами государственной власти, выборности судей и т. п.). Наконец что касается основных прав и обязанностей граждан (главы VIII и IX Конституции), помимо закрепления в Конституции экономических гарантий автор обосновывает необходимость более дифференцированного конкретного регулирования в Конституции правовых гарантий, более индивидуальной формулировки отдельных свобод, а также необходимость возведения на уровень Конституции некоторых основных прав, отдельные элементы которых обнаруживаются в правовой системе, не получив до сих пор, однако, выражения в основном законе.

L'ÉVOLUTION DE LA CONSTITUTION DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE HONGROISE

István Kovács

L'étude analyse, par application d'une méthode à la fois comparative et historique en partie de *lege lata*, en partie de *lege ferenda* l'évolution de la Constitution de la République Populaire Hongroise (loi no. XX de 1949), c'est-à-dire les amendements y apportés depuis son adoption, les principes régissant ces amendements ainsi que les modifications ultérieures de la constitution qui sont en perspective. Elle fait également entrer dans le cercle de ses recherches les problèmes relatifs à la mise en oeuvre de la constitution; illustre le processus de son exécution, sa répercussion sur l'interprétation du texte même de la constitution et fait ressortir les dispositions constitutionnelles, lesquelles n'ont pas été appliquées jusqu'ici ou ne l'ont été qu'en partie seulement et exigent par conséquent de dispositions et de mesures ultérieures d'exécution.

Dans son introduction, l'étude renvoie aux traits principaux qui caractérisent la marche de l'évolution socialiste des constitutions dans les dix ans derniers. En examinant la structure des constitutions socialistes et en partant du caractère plus ou moins abstrait ou concret de la réglementation, l'auteur distingue trois groupes principaux de normes juridiques et notamment ceux qui se réfèrent: 1° à l'ordre social; 2° à l'organisation de l'Etat et 3° aux droits et obligations des citoyens. En renvoyant aux amendements apportés à la constitution, l'étude démontre que parmi ces groupes de normes, la réglementation de la structure de l'Etat est la plus concrète. En examinant, en outre, la formation des systèmes des constitutions socialistes, l'auteur indique certains éléments de l'évolution dont on peut s'attendre quant au système de la réglementation.

Dans la suite, l'étude expose l'évolution de la constitution hongroise, en tenant compte des trois groupes de normes déjà mentionnés. En ce qui concerne les normes constitutionnelles relatives à l'ordre social (Chapitres Ier et II de la Constitution), l'étude démontre qu'à ce sujet certaines modifications sont nécessaires pour tenir compte des changements intervenus dans l'ordre social et économique ainsi que dans les rapports de droit relatifs à la propriété et pour donner une réglementation constitutionnelle plus précise et plus différenciée aux formes étatiques et sociales de la base politique ainsi qu'aux différentes formes de la propriété.

Quant aux questions relatives à l'organisation de l'Etat (Chapitres III à VII de la Constitution), l'étude traite l'évolution de l'Assemblée nationale, du Présidium de la République Populaire, du Conseil des Ministres, des organes locaux du pouvoir public et des organismes de la justice et du Parquet, pour autant que ces questions ont trouvé

leur expression dans des amendements à la Constitution ou qu'elles exigent de tels amendements. C'est surtout dans ce domaine que l'étude indique certaines dispositions de la constitution qui jusqu'ici n'ont été exécutées qu'en partie seulement (telles la réglementation du droit de porter plainte, la mise en oeuvre de la responsabilité juridique des ministres, la direction suprême des organes locaux du pouvoir public, l'élection des juges etc.). En ce qui concerne enfin les droits et obligations des citoyens (Chapitres VIII et IX de la Constitution) l'étude démontre la nécessité d'insérer dans la Constitution des garanties de nature économique et de donner aux garanties juridiques une réglementation constitutionnelle plus différenciée et plus concrète, de donner à certaines libertés civiques une rédaction plus précise et d'élever sur le plan constitutionnel certains droits civiques fondamentaux, qui manquent dans la Constitution, malgré qu'on peut les retrouver dans certains éléments épars dans notre système juridique.

EÖRSI GYULA

A fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség alapkérdéseiről

I.

A fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség problémái a polgári jogi felelősség elméletében bizonyos értelemben kulshelyzetet foglalnak el. A vétkességi elv hosszú ideig tartó egyeduralma ugyanis éppen ezen a területen tört meg a burzsoá jogban, és pedig végső fokon egy a kapitalizmuson túlmutató jelenség, a „veszélyes üzemeket” létrehozó ipari forradalom következtében. Így azután — nyíltan vagy leplezetten — szinte két polgári jogi felelősségi rendszer jött létre egymás mellett. Az egyik a vétkes okozáson, a másik vétkességtől független okozáson — javarészt a veszélyes üzem működésén — alapult. Miután pedig azok a termelőerők, amelyek a termelési viszonyok közvetítésével ezt az újabb felelősségi alakzatot létrehívták, továbbfejlődtek, a szocialista társadalmi-gazdasági rendszer kivívását és felépítését kívánták meg, megváltozott tartalommal, újjaalakulva fennmaradt ez az új, végső fokon e fejlett termelőerőkhöz igazodó felelősségi alakzat is. A modern technika újfajta károsításokra és újfajta védekezésre ad lehetőséget; ezen alapulnak a veszélyes üzem felelőssége szabályozásának hasonló vonásai e két ellentétes társadalmi rendszerben. A károkozók és károsultak eltérő helyzete, a gazdasági rendszernek az egyik társadalomban közvetlenül a profit, a másikban közvetlenül a szükségletkielégítés szolgálatába állítása, ennek következtében az elvileg-technikailag adott védekezési lehetőségek kihasználásának minőségében és fokában jelentkező lényeges eltérés pedig lényeges tartalmi különbségekre vezet a két ellentétes társadalmi rendszer szabályozásában.¹

Ehhez járul még egy lényeges körülmény. A szocialista forradalom a polgári jogi felelősség vonatkozásában nemcsak azzal járt, hogy a technika fejlődése és az emberekről való gondoskodás célkitűzése megnövelte a veszélyes üzem kártételeiért való, vétkességtől független felelősség jelentőségét. Vele járt a szocialista jogtudományban az utolsó évtizedben már szinte egyöntetű az a felfogás is, hogy a polgári jogi felelősségnek a vétkesség elvén kell nyugodnia, mert a szocialista erkölcsi jogi felfogással csak az egyeztethető össze, ha az emberek hibás magatartásukért felelnek, nem pusztán egy okozati láncban való lélektelen részvételükért.² Ha pedig a vétkesség az alapelv,

¹ Tartalmi különbségen itt nem annyira a szabályozás jogi tartalmát értjük, mint inkább szerepét és hatását a társadalmi viszonyokra, szemben a szabályozás jogi megoldásával, mint ebben a viszonyban formai oldallal.

² Még JAJCSKOV is, aki pedig a szovjetorosz ptk. 403. és 404. §-ában megnyilvánuló, vétkességen, illetőleg fokozottan veszélyes tevékenységen alapuló felelősséget két egyenrangú felelősségi alapesetnek tekinti, de lege ferenda azon az állásponton van,

akkor felmerül a kérdés; hol a helye a fokozottan veszélyes tevékenységért való felelősségnek? Annál is inkább felmerül ez a kérdés, mert hiszen a veszélyes üzemek kártételei a polgári jogi felelősség területén a leggyakrabban előforduló tényállás csoport.³ A vétkességi elv súlya is megnövekedett tehát és a fokozott veszéllyel járó tevékenység elleni védekezés súlya is, az utóbbi pedig az előbbi kereteibe nem fér bele, mert hiszen ebben az utóbbi esetben éppen nem a vétkes okozás, hanem a fokozott veszéllyel járó, egyébként megengedett tevékenység az a tipikus kár-ok,⁴ amely ellen a védekezésnek irányulnia kell.

A veszélyes üzemek fokozott felelősségével kapcsolatos további sajátos elméleti problémákat vet fel az a tény, hogy a veszélyes üzemek jórésze *egyre kevésbé veszélyes*. Aligha akad valaki, aki a modern, automatikus, az emberi figyelem esendő voltát semlegesítő balesetelhárító berendezésekkel felszerelt vasuton való utazást veszélyesebbnek tartaná, mint a hajdani utazásokat postakocsin, vagy aki nagyobb veszélyt lát a modern óceánjárókban, mint a régi vitorlás bárkákban.

A fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség széles területein tehát éppen a veszélyesség vált problematikussá. Ennek ellenére azonban az intézmény jó erőben van, és általában mindenütt tért nyer. A veszélyes üzem fokozott felelőssége tehát *egyre kevésbé veszélyes tevékenységért való vétkességtől független felelősséget jelent egy olyan polgári jogi felelősségi rendszerben, amely a vétkesség elvi alapján áll, és amelyben ez az egyre jobban eltűnő veszélyesség egy egyre növekvő kivételes felelősségi alakzat jogpolitikai forrása.*

II.

A fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség megmagyarázására irányuló *burzsoá* nézetek némi tanulsággal szolgálhatnak, ha megoldásaik nem is elégíthetik ki a szocializmust építő viszonyokra szabott szocialista szabályozás elvi alátámasztásának igényeit.

I. A francia jogterület megoldási módjait általában az a törekvés jellemzi, hogy az akkori céloknak megfelelő gyakorlati megoldásra jussanak anélkül,

hogy az új szovjet polgári törvénykönyvben a vétkességet kell a polgári jogi felelősség alapelveinek megtenni. (A károkozásból eredő kötelek rendszere a szovjet jogban. A szovjet jog kérdései. Tanulmánykötet. A Moszkvai Egyetem kiadása, 1957. 173. p.)

³ Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara 1959—60. évi III. éves joghallgatóinak egy csoportja közreműködésével megvizsgálásra került a Legfelsőbb Bíróság 200 ítélete szerződésen kívüli tilos magatartással okozott károk ügyében, az 1956—1959. évekből. Ezek közül 88 vonatkozott a veszélyes üzemek működéséből eredő károk területére. Ebben a számban nincs benne az eltérő felelősségi alakzat körébe tartozó 33 üzemi baleset, bár ezek javarészeben is összefüggött a károsodás valamely fokozottan veszélyes tevékenységgel, viszont benne van az a 21 eset, amelyben veszélyes üzemek összeütközéséről volt szó, és ezért a vétkesség kérdését kellett elsősorban vizsgálni.

⁴ A „tipikus kár-ok”, valamint a „releváns ok” kifejezéseket abban az értelemben használjuk, amilyen értelmet azoknak „Az okozati összefüggés problémái a polgári jogi felelősség-területén” c. tanulmányban (Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, I. köt. (1958.) 2. sz.) tulajdonítottunk. A tipikus kár-ok tehát olyan kár-okot jelent, amely a károsodások nagy számában szerepel okként, továbbá a polgári jogi felelősség eszközeivel visszaszorítható, és ezért a jogalkotónak azt a felelősségi rendszer megalkotásánál figyelembe kell vennie, a releváns ok pedig az egyes konkrét károsodásnak az az oka, amely a felelősség szempontjából figyelembe jön.

hogy a törvényen alapuló objektív felelősség intézményét elismernék. A jogellenesség és vétkekesség azonosításával operálnak, a vétkekesség, illetőleg a szerződéses garanciavállalás fikcióját alkalmazzák, és ezzel igyekeznek megóvni a polgári jogi felelősség egységét.⁵ A főbb megoldási irányok a következők:

a) A Code civil 1384. §-a értelmében „a dolgok tettéért” őrizőjük felel. Ez a szabály csupán annyit mond, hogy az ember az 1382. §-ban megállapított feltételek megléte esetén nemcsak a közvetlenül a saját maga által okozott károkért felel, de azokért is, amelyeket olyan személyek okoztak, akikért ő felelősséggel tartozik, és azokért is, amelyek az őrizetükben levő dolgok által keletkeztek. Az 1384. § tehát nem önálló felelősségi forma. Nem állítható szembe az 1382. §-sal. Mégis többen így járnak el avégből, hogy megmagyarázzák a veszélyes üzemért való felelősséget. A „dolgok felelősségét” (responsabilité des choses) egyesek úgy különböztették meg a „tettekért való felelősségtől” (responsabilité des faits), hogy a mindkettőre irányadó „faute” kifejezést, amelyet az 1382. § tartalmaz, az előbbi esetben objektív, az utóbbiban szubjektív színezetet nyerjen.⁶

b) Bizonyos esetekben szerződésileg hallgatólagosan elvállalt garancia-kötelezettségre vezetik vissza a fokozott felelősséget, azt sem kívánva meg, hogy ezt az elvállalást kísérő körülmények alátámasszák.⁷

c) A joggyakorlat azzal is operál, hogy a károsodást a vétkekesség megdönthetetlen bizonyítékának tekinti, és ilyenformán a vétkekesség megdönthetetlen vélelmének segítségével valósítja meg a valójában objektív felelősséget.⁸

d) A belga joggyakorlatban a Code civil 1382. §-ában használt „faute” kifejezést — ahol ez indokoltnak látszik — objektív értelemben fogják fel.⁹

Mindezek a felfogások a kérdés lényegét megkerülik, és ezért számunkra nem sok elméleti tanulságot nyújtanak.

2. A német—osztrák burzsóá jogtudomány sokkal spekulatívabb jellegének megfelelően, igen sok elméletet produkált. Ezek dogmatikai érde-
me,

⁵ Találón mondja MARTON Géza, hogy a francia elmélet jellemzője a szubjektív „faute”-fogalom, ha morális alapokra fektetésről van szó, és objektív „faute”-fogalom, ha a gyakorlati következményekről (Les fondements de la responsabilité civile. Paris, Sirey, 1938. 45. pont). Emellett a francia jogirodalomban is vannak hívei az objektív felelősségi rendszernek. Ezek a felelősséget a vétkekesség helyett a létrehozott kockázatra (risque créé) javasolták visszavezetni. Ennek az irányzatnak fő képviselői SALEILLES és JOSSERAND voltak. (Ld. pl. JOSSERAND: Cours de droit civil positif français II. köt. Paris, Sirey, 1912. 416—417. pont.)

⁶ Ld. PLANIOL—RIPERT: Traité élémentaire de droit civil. II. köt. 1947. 1044.s köv. pontok.

⁷ Ld. PLANIOL—RIPERT: i. m. 919., 931—932., 957—962. pontok, JOSSERAND i. m. 417., 486—487. pontok. Ez az érvelés általában csak arra az esetre szól, amikor szerződési viszony van a balesetet okozó és a károsult között. Egyébként az érvelés visszája is tapasztalható: akit szívességből vesznek fel járműre, azt a francia gyakorlat úgy tekinti, mint aki felkérkedése által hallgatólag lemondott volna a fokozott felelősség-nyújtotta előnyökről. A hallgatólagos garanciára hivatkozás egyébként helyenként a német irodalomban is felbukkan, pl. a BGB motívumaiban (I. köt. 244. p.) is (ld.: UNGER, Joseph: Handeln auf eigene Gefahr. Jhering Jahrbücher, 30. köt. (1891)383. p., sőt a legutóbbi évek magyar alsóbírószági gyakorlatában is előfordult, hogy az ingyenes felelősségi igényét a bíróság azon az alapon utasította el, hogy az utas felkérkedése tényével lemondott a fokozott felelősséghez való igényéről. A Legfelsőbb Bíróság ezt az érvelést nem tette a magáévá.

⁸ Ld. PLANIOL—RIPERT i. m. 916. pont.

⁹ Ld. PLANIOL—RIPERT i. m. 919., 957. pont.

hogy elismerik az objektív felelősség kiterjedését; tartalmi hiányosságaikkal a továbbiak során foglalkozunk.

Ezeknek az elméleteknek három, egymással többnyire kombináltan elentkező gyűjtőpontja van: az *érdekelv*, a *prevenciósvelv* és a *méltányosság elve*.

Az *érdekelv* a fejlett, a monopolkapitalizmusba való átmenetet előkészítő liberálkapitalizmus szülöttje, amely a jogtudomány területén leküzdötte azokat a nyűgöket, amelyekkel az egyre fejlődő forgalmat a feudális erők elleni harc idején és azt követően az emberi egyéniség elismerése jegyében meghirdetett, kidolgozott és eluralkodott akaratomélet gátolta. A *prevenciósvelv* és a *méltányosság elve* viszont már a monopolkapitalizmus terméke. Ekkor az elvont egyént (a burzsoát) a burzsoá ideológusok tudatában az elvont társadalom (a burzsoá társadalom) váltotta fel, az „egyéniesség”-re apellálást a „társadalm”-ra apellálás. Ekkor már nem az egyes tulajdonosok magánérdeke nevében, hanem valamiféle valójában nem létező, homogénnek elképzelt vagy feltüntetett társadalom nevében igyekeztek fellépni a „társadalmellenes” erők ellen. Ekkor ezt az „egységes” társadalmat — ellenségei elleni kíméletlen fellépésen kívül — úgy is igyekeztek szolgálni, hogy a kizsákmányoló rendszer alapjait nem érintő engedményekkel akarták a forradalmi mozgalmak vitorlájából a szelet kifogni, a társadalom harmónikus együttműködésének a látszatát kelteni és az elégedetlenkedőket megosztani, belenyugváásra indítani. Ez a törekvés ismét tápot adott az *érdekelv*nek, és pedig a polgári keretek között új, nem individualista, hanem „kollektivistista” színezetet adván neki. Alapjában ez a három elv szolgált tehát a veszélyes üzem és minden más objektív felelősségi alakzat megmagyarázására.

a) Az *érdekre* alapozó felfogások, amint arra utaltunk, önmagukban is megtették az utat az individualista szemlélettől az említett értelemben „társadalmi” szemléletig.

aa) Kiindulópontul voltaképpen az individualista színezetű *casus nocet domino* elvének visszájára fordítása szolgált. Ez a visszájára fordítás az elv eredeti értelmével azonos elvi alapon nyugodott. Azt az elvet ugyanis, hogy a tulajdonos viselje a kárt, úgy fordították meg, hogy az viselje a kárt, akinek a dolga azt okozta. Az indokolás ugyanúgy hangzik, mint a *casus nocet domino* eredeti felfogása esetén: aki az érdekelt, aki a hasznokat élvezi, az viselje a károkat. A különbség: releváns érdekelt nem az lett, akinek a dolgát veszélynek kitették, hanem akinek a dolga a veszélyt megtestesítette. Így jött létre a *Handeln auf eigene Gefahr* tétele: kiki a saját veszélyére tevékenykedjék.¹⁰

bb) Az említett értelemben fokozódó „társadalmi” szemlélet nyilvánul meg abban a nézetben, amely szerint bizonyos hasznos tevékenységfajták mások megkárosítására vezethetnek; ilyen módon érdekösszeütközés keletkezik. Az érdekösszeütközés megoldása az, hogy a „túlnyomó érdek” (überwiegendes Interesse) győz, a közhasznú tevékenységet megengedik, ugyanakkor azonban a vele járó károsításokért felelősséget állapítanak meg, mert

¹⁰ Ld. leginkább: UNGER i. m. Ezt fejleszti tovább az „aktív érdekelttség” (aktíves Interesse) tétele, amelynek lényege: akitől valamilyen vállalkozás függ, annak kell gondoskodnia a károk megelőzéséről, elhárításáról, kiegyenlítéséről. Fő képviselője Adolf MERKEL (ld. MERKEL, A.: Juristische Enzyklopädie. V. kiad. Berlin, 1913. 705. §., MARTON i. m. 64. pont).

a közhasznú tevékenység költségei nem háríthatók át a kívülálló véletlenül károsodó egyénekre.¹¹

cc) Ennek a felfogásnak egyik, a veszélyes üzemek szempontjából különösen fontos változata az, amely abból indul ki, hogy a károkozást megelőző állapot mindig a veszélyeztetettség (Gefährdung) állapota. Akinek érdekében a veszélyt előidéztek, annak helyt kell állnia (Gerfährdungshaftung), és pedig akár mert vétkesen idézték azt elő, akár mert a tulnyomó érdek elve alapján megengedetten; aki pedig a saját érdekében kiteszi magát egy más által előidézett veszélynek, maga viselje a következményeket (Gefahrtragung).¹² Ez az elmélet tehát az egész felelősségi rendszerből kiküszöböli a vétkességet mint alapelvet; helyébe az állítólag könnyebben felismerhető „veszélyeztetés”-t állítja, amelyet minden károkozásnál fennforogni látni vél, és pedig éppen a bekövetkezett károkozás által bizonyítottan. Aligha kétséges, hogy ilyen körülmények között a „veszélyeztetés” kategóriájának nincs önálló értéke a felelősség megalapozása szempontjából.

dd) A leginkább „társadalmi” felfogás abból indul ki, hogy a társadalomban csak annak a vállalkozásnak van létjogosultsága, amely az üzemi költségeket maga tudja fedezni. Ha erre nem képes, semmilyen érdek sem szól fenntartása mellett. Ha pedig ez így van, akkor az okozott károkért a vállalatoknak helyt kell állniok, azokat bele kell kalkulálniok üzemi költségekbe, tehát szolgáltatásaik árába. Ilyen módon e kiadásokat a vállalat és rajta keresztül fogyasztói összessége viseli.¹³ Ennek a felfogásnak a továbbfejlesztése jelentkezik abban, hogy a felelősség kérdését mindinkább feloldják a *társadalmi kárelosztás* gondolatkörében. A fő célnak azt tekintik, hogy ne a károsultnak kelljen viselnie a kárt, hanem viselje azt a „társadalom”. Ennek fő eszköze pedig a *biztosítás*, vagyis a kockázatnak díjfizetés ellenében a biztosítótársaságra hárítása. Ez arra is tekintettel, hogy az üzembentartó vállalattal szembeni regresszus lehetőségét a balesetet okozó alkalmazott vétkessége esetére is sokan kizárják azt jelenti, hogy a felelősséget megszüntetik és a kárelosztást merőben kalkulációs, biztosítás-technikai kérdésként kezelik.^{13a)}

b) Ezeket az elméleteket színezi a *méltányosság* és a *prevenció* gondolata.

aa) A *méltányosság* ezekben az elméletekben az arra hivatkozást jelenti, hogy a vállalat jobban elbírja a kárt, mint a károsult, különösen miután azt a fogyasztóra tudja hárítani. Ilyen körülmények között a jog „szociálissá” válása megkívánja a vállalat helytállását. A vállalat alkalmazottjának károsodása esetén hajlandók figyelmen kívül hagyni azt, hogy a munkás nemcsak a munkáltató, de a saját érdekében is dolgozik; nem egyszer hivatkoznak a munkáltató gondoskodási kötelezettségére, valamint a munkás neveltetésének, áttekintési képességének és takarékoságának hiányára, — arra, hogy e

¹¹ Fő képviselője Rudolf MERKEL (ld. MERKEL, A. i. m. 708. §., MARTON i. m. 67. pont).

¹² Ld. MÜLLER-ERZBACH-Rudolf: *Gefährdungshaftung und Gefahrtragung*. Archiv für die civilistische Praxis, 106. köt. (1910.) 309—476. p.

¹³ Fő képviselője Viktor MATAJA (Das Recht des Schadenersatzes vom Standpunkt der Nationalökonomie. Wien, 1888.) és a közgazdászok között SISMONDI. (Ld. MÜLLER-ERZBACH i. m. 341. p.)

^{13a)} Ld. erre nézve a Karl OFTINGER által adott irodalmat (Schweizerisches Haftpflichtrecht, 1. köt. Zürich, Polygraphischer Verlag A. G., 1958. 32. p.)

rossz tulajdonságai miatt a munkás nem tud megfelelő vagyoni eszközöket tartálékolva előre védekezni a baleset kockázata ellen.¹⁴

bb) Rámutatattak arra is, hogy a felelősségnek az érdekeltre háraitása preventív hatást is kivált: az érdekeltet abban is érdekeltté teszi, hogy igyekezzék védekezni a károsítás ellen. A magyar irodalomban különösen *Marton Géza* érdeme ennek a tényezőnek a kiemelése, bár az ő felfogása szerint ez az elv voltaképpen csak a vétkességen alapuló felelősség tereénümán érvényesülhet.¹⁵

Mindezek az elméletek megalkotóik szándékaitól függetlenül tőkés gondolatkörben fogantak.¹⁶ A vállalkozások szempontjait fejezik ki. Alapjuk az, hogy a hasznothajtó vállalkozásnak üzemi költségei vannak. Ezek az üzemi költségek sokfélék: gépek kopása, avulása, emberek halála vagy megkárosítása. Ezek viselésének alapvető módja: viselje az üzem, és szolgáltatásai árába azokat belekalkulálva háiritása át a társadalomra. Ami pedig a munkásokat illeti, azokkal szemben méltányosságot kell gyakorolni, mintegy gyámkodni kell felettük, gondoskodni kell róluk, nehogy magukról gondoskodjanak, hiszen szükséges, de nem teljes értékű emberek. „Richesse oblige” — hirdette *Unger*; ő úgy értette, hogy a gazdagság kötelez a szegényekkel szemben, de valójában mégis azt fejezte ki, hogy a gazdagság a gazdagot a gazdagok osztályával szemben kötelezi még bizonyos áldozatokra is a közös érdek: a tőkés osztályuralom biztosítása érdekében. Ami pedig a prevenciót illeti, ez tőkés körülmények között valójában prémiumtűzést jelent. A vállalat profitöbbléként megtartja azt az összeget, ami a fogyasztókra már átháiritott kártérítési átalányösszeg és a kártérítésre ténylegesen kifizetett összeg különbözeteként mutatkozik. Ez olyan védekezésre indíthatja a vállalatot, amelynek költségei ezt a várható profitöbbléket nem haladják meg. Ezen túlmenően azonban a fogyasztókra átháiritás ténye lefegyverez. Táplálja a fatalista hajlamokat, amelyek — már csak azért is, hogy a tőkés erkölcsi felelősségét a balesetekért elmosásák — a balesetek forrásait szinte kiküszöbölhetetlen, állandóan jelentkező természeti tényezőnek tekintik. A prevenció tehát ilyen viszonyok közepette szükségképpen nagyon korlátozott, mert a profitszerzés egész mechanizmusa ellene hat. A jogos és jogellenes, vétkes és vétkes magatartás megkülönböztetése ilyen körülmények között másodrangúvá, csupán moduláló jelentőségűvé lesz, ez pedig lényegében megszünteti a felelősség intézményét is. A felelősség helyébe a kárviselés lép: *merőben kalkulációs és könyvelési kérdés lesz a felelősség kérdéséből.*

Érthető, hogy ezt az egész gondolatkört a szocialista jogi felfogás a maga egészében elutasítja, ugyanakkor, amikor bizonyos elemeiről el kell ismerni, hogy eltorzítva bár, de valamit kifejeznek a helyes megoldásból is. Különösen a korábban csak hangoztatott *prevenció gondolat* valóraváltására, és eközben az önálló elszámolással kiépített *vagyoni érdekelttség ösztönző hatá-*

¹⁴ Ld. MÜLLER-ERZBACH i. m. 452. p. G. RÜMELIN azzal érvel, hogy a munkáltatónak nagyobb a teherbíróképessége, mint a munkavállalóé (Culpahaftung und Causalhaftung. Archiv für die civilistische Praxis, 88. köt. 1898. 301. p.)

¹⁵ A prevenció par excellence tereénüma a vétkesség, írja MARTON Géza (i. m. 110. pont). A német irodalomban különösen MÜLLER-ERZBACH emelte ki a prevenció nagy jelentőségét (i. m. 322.).

¹⁶ Ld. egyebek között ANTYIMONOV bírálatát e nézetek alapvető jellegéről (Polgári jogi felelősség a fokozott veszélyforrás által okozott károkért. Moszkva, 1953. I. fejezet).

sának e célra, a fokozottan veszélyes tevékenység kártételei elleni védekezés céljára való felhasználására utalunk.

III.

A *szocialista* megoldások¹⁷ középpontjában az a helyes gondolat van, hogy a fokozott veszéllyel járó tevékenység egyrészt gyakori forrása a károsodásnak, másrészt a fokozott, vagy inkább különleges típusú veszély nem eleve adott, hanem leküzdhető körülmény. Minthogy pedig a polgári jogi felelősség legfőbb rendeltetése a megelőzés, a fokozott veszéllyel járó tevékenységhez, amely gyakran vezet károsodásra, de amelynek különleges veszélyessége leküzdhető, polgári jogi felelősségnek kell járulnia, feltéve, hogy a polgári jogi eszközök alkalmasak specifikusan e különleges veszély leküzdésének előmozdítására. A polgári jogi felelősség speciális szankciója, a kártérítés erre alkalmas. Ha a polgári jogi szankció ebben a körben nem a *vétkes* okozás mint tipikus kár-ok ellen irányul, hanem a *különleges veszéllyel* járó tevékenység során bekövetkező károkozás ellen, a vétkességre tekintet nélkül, akkor az *üzembentartó érdekeltté válik a balesetek minden eszközzel való megelőzésében.*

E felfogás mellett tehát az érdeknek nincs elsődleges, önfényű szerepe; a felelősség nem a saját érdeknek mások veszélyeztetése árán való kielégíthetése ellenében kivetett, ámde a fogyasztókra áthárítható adója. Az érdek szerepe *másodlagos*: felhasználásával valósul meg a preventív hatás. Az érdek nem úgy kapcsolódik be, hogy aki a veszélyes üzem hasznait szedi, az viselje a károkat, hanem úgy, hogy az üzembentartó anyagi érdeke a károkozás megelőzése. Az „aki a haszon, azé a kár” elve nem adja meg a felelősség alapját, legfeljebb igazolni próbálja a haszonhoz való jogosultságot; — még kevésbé adja meg annak magyarázatát, hogy miért nem terjed ki a felelősség az erőhatalom-okozta károokra. Az érdekelttség nem a *raison d'être*-je a vétkességre tekintet nélkül fennálló felelősségnek, hanem csupán eszköze, mint bármely más, pl. a vétkességen alapuló polgári jogi felelősségi alakzatnak. Az önálló elszámolás rendszerében működő vállalat pl. egyaránt érdekeltté válik a vétkesen és a fokozottan veszélyes tevékenység által okozott károk megelőzésében, mert hiszen a kártérítés az ő hasznát (a nyereségvisszatérítést stb.) csökkenti.

E felfogás mellett továbbá a különleges veszély sohasem valamely üzemben, gépben, energiában rejlik, amelyért gazdája, aki használja, hasznait húzza, helytállni tartozik, hanem mindig valamilyen *emberi tevékenységben*. Nem az üzem vagy a gép veszélyes, hanem működtetése, nem az energia, hanem felhasználása. Nem a hasznothajtó tárgyakért felel az ember, hanem magatartásáért. Mint még látni fogjuk, ez a tétel nemcsak a vétkességen alapuló felelősség területén érvényes, de a különleges veszéllyel járó tevékenységért a vétkességre tekintet nélküli fennálló felelősségre is áll.

Míg tehát a burzsoá felfogás a veszélyes üzem működéséből eredő károkért fennálló fokozott felelősséget az érdekkielégítésből folyó helyt-

¹⁷ Ld. főként ANTYIMONOV id. monográfiáját, ezenkívül az újabb szovjet irodalomban JOFFE, O. Sz.: A felelősség a szovjet polgári jogban. A leningrádi egyetem kiad. 1955. IV. fejezet 6. §., JAJCSKOV i. m. 165. s köv. p. 181. s köv. p. stb.

állási kötelezettségre vezeti vissza, és ezt egészíti ki a megelőzés és a méltányosság szempontjával, addig a szocialista felfogás a megelőzésből indul ki, és ezt szolgálja az érdekeltiség felhasználásával.

Ebből az következik, hogy a fokozott veszélyességnek olyan tevékenység az alapja,

a) *amely a vétkességre tekintet nélkül is gyakran vezet vagy vezethet károsodásra,*

b) *amelynek különleges veszélyessége ellen vétkes magatartás hiányában is a siker kilátásával veheti fel a polgári jogi felelősség intézménye a harcot.*

Az első elem hiánya esetén nincs szükség külön, törvényben szabályozott felelősségi alakzatra, az utóbbi hiánya esetén pedig nincs erre lehetőség. Ha a polgári jogi felelősség eszközeivel való társadalmi befolyásolás eleve lehetetlen, akkor megelőzésről beszélni sem lehet és a netáni reparáció felelősségi célokat nem, legfeljebb méltányossági vagy más hasonló célokat szolgálhat. E második elem nélkül továbbá nem magyarázható meg, hogy miért van szükség a veszélyes üzem üzemtartójának fokozott felelősségére ott is, ahol a veszélyesség rohamosan csökken. *Különleges potenciális veszély és az ellene való küzdelem esélyessége*, — ez tehát a fokozott veszéllyel járó tevékenységért fennálló speciális felelősségi alakzat kettős elvi alapja, *nem pedig pusztán csak a veszélyesség*. A védekezés lehetőségének pedig olyannak kell lennie, hogy *szétfeszítse a vétkes magatartások elleni védekezés kereteit*, mert különben a célnak a vétkes magatartásért való felelősség is megfelelne, és nem volna szükség külön felelősségi alakzatra. Ha viszont a védekezés lehetősége elvben olyan széleskörű, hogy a baleset bekövetkezése esetén még akkor is mód lett volna a védekezésre, ha senki vétkesen a baleset előidézésében nem működött közre, — akkor az a helyzet, hogy a veszélyes üzem működése körében még a vétkes emberi magatartásra is lehet hatást gyakorolni a polgári jogi felelősség eszközeivel, tehát helye lehet felelősségnek vétkesség híján is. Csak ilyen körülmények között lehet szó a veszélyesség elleni speciális, más felelősségi alakzatba be nem olvadó felelősségről.

A veszélyesség tehát azt jelenti, hogy

a) *a legkisebb vétkesség is igen súlyos következményeket vonhat maga után*, mert a veszélyt magában rejtő momentum a legkisebb gondatlanság káros következményeit is megsokszorozza (*veszélyesség a vétkesség körében*) — erre példa: egészen más következményekkel jár egy üvegtál gondatlan elejtése és egy robbanóanyaggal teli csomagé;

b) *vétkességre tekintet nélkül is könnyen bekövetkezhet károsodás, ha a védekezés nem eléggé intenzív*, habár vétkes mulasztásról nem lehet szó (*veszélyesség a vétkességtől függetlenül*). A fokozott felelősségnek ez az utóbbi a területe.¹⁸

A fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség önálló felelősségi alakzattá való kiépítése tehát

a) annak következménye, hogy a károsodások egy bizonyos, nem ritka tényálláscsoportjában nem a vétkesség, hanem *valamely tevékenységben rejlő potenciális veszélyesség a leggyakoribb, legjellegzetesebb kár-ok*;

¹⁸ Erre az utóbbi területre nincs figyelemmel MARTON Géza, amikor a veszélyességről azt írja, hogy az nem lehet objektív felelősség alapja, hanem csupán fokozott gondosságra, tehát a felelősségnek a vétkességi elv határain belüli szigorítására vezethet (i. m. 69. pont).

b) a tevékenységnek ez a veszélyessége azért a legjellegzetesebb ezekben a tényálláscsoportokban, mert ebben a körben a polgári jogi felelősség esz-
közeivel való védekezés — akár van az adott esetben vétkesség, akár nincs —
a veszélyesség kiküszöbölésére irányul, és ennek a védekezésnek a vétkesség
határain túl is van lehetősége, mert az elvileg meglevő technikai és szervezési
lehetőségek teljes kiaknázására irányul. Az emberi magatartás tehát a vét-
kesség körén túl is alapja lehet a felelősségnek.

A fokozott veszéllyel járó tevékenységért fennálló felelősség alakzata
tehát végső soron arra vezethető vissza, hogy

a) bizonyos tevékenységek *különleges védekezést igényelnek* és

b) *e védekezésre a kártérítési szankcióval is lehet ösztönözni.*

Éz azonban — legalább elvi kereteiben — megszabja a fokozott fele-
lősség *határait* is. Ahol a védekezés általános lehetősége is megszűnik, ott
megszűnik a befolyásolhatóság, tehát megszűnik a felelősség is. Ezen a hatá-
ron túl a prevenció némileg az üresjárathoz hasonlít: hatása csupán az e
határon inneni esetekre terjedhet ki. Ezen túlmenően legfeljebb e határok
eltolására ösztönözhet, de erre is csak akkor, ha a védekezés általános lehetősé-
gének körét mereven vonják meg, nem számolva eléggé a technikában és
szervezésben rejlő, már megérett lehetőségekkel. Ha azonban ezt a kört
helyesen vonják meg, akkor az ezen kívül eső kár-okért való helytállás már
nem a felelősségen, hanem valamilyen más kárelosztási causán alapul. A fo-
kozott felelősség másik — általános — korlátja az, hogy az adott esetben
nemcsak az üzembentartóval szemben kell prevenció hatást kifejteni, hanem
a károsulttal szemben is, akinek részéről a gondatlan vagy ritkán a szándékos
magatartás az, amivel szemben a küzdelmet fel kell venni. Ebben az esetben
a vétkességre tekintet nélkül fennálló felelősség konkurrál a gondatlanság
megítélésén alapuló helytállással, és a felelősség a kétfajta prevenció szem-
pont összemérésének lesz az eredője.¹⁹ A különleges veszéllyel járó tevékeny-
ségért való önálló felelősségi alakzat határai tehát:

a) a veszélyeztetés elleni *specifikus védekezés lehetőségei* egy adott idő-
szakban,

b) *prevenciót igénylő beavatkozás a károsult részéről.*

A *kívülálló harmadik személy* részéről bekövetkező prevenciót igénylő
beavatkozás, ha a veszélyes üzem szempontjából nem esik a fenti a) pont
alá, tehát nem teljességgel elháríthatatlan, nem az üzembentartó és a károsult
közötti viszonyban kerül értékelésre, hanem az üzembentartó visszkeresete
során.

A következőkben a fokozott veszéllyel járó tevékenységért való speci-
fikus felelősségi alakzat néhány fő kérdésének tárgyalása útján vizsgáljuk
meg a most kifejtett elvek alkalmazhatóságát.

IV.

A magyar joggyakorlat azt mutatja, hogy az a tevékenység, amely
veszélyessége folytán gyakran szerepel kár-okként, de amelynek veszélyes-

¹⁹ Nincs tehát ellentmondás abban, hogy a veszélyes üzem körében az objektív
felelősség alól szubjektív kimentő ok is ismeretes, amint azt MARTON Géza állítja (ld.
Magyar Magánjog, szerk. SZLADITS Károly, III. köt. 378—384. p.).

sége ellen a vétkesség határain túl is lehet védekezni, voltaképpen *kétféle*. Fokozott veszélyességét két ellentétes jellegzetességéből meríti:

a) Van olyan tevékenység, amely azért fokozottan veszélyes, mert a körülményekhez képest túlságosan *kezdetleges* módon folytatják, és

b) van olyan tevékenység — és ez a túlnyomó — amelynél a fokozott veszélyesség éppen a *koncentrált energia* felhasználásában van.

E két fajta veszélyesség kiküszöbölésére, visszaszorítására ugyan egyazon felelősségi alakzat szolgál, mégis — érthető módon — igen nagy különbség van köztük.

ad a) A *kezdetlegesség* miatt fokozottan veszélyes tevékenységekre példa a kútásás, gödörásás, a partalatti homokkitermelés, a kőoszlop állítása, bizonyos esetekben lovaskordék használata gátépítésnél stb. Minthogy ezekben az esetekben a veszélyesség a tevékenység kezdetlegességén alapul, a veszélyesség egyfelől állandóan valóban akut módon jelen van, másfelől azonban megfelelő fejlesztéssel teljesen kiküszöbölhető. Kiküszöbölésével az érte megállapított fokozott felelősség vagy teljesen megszűnik, vagy pedig — gépi erő bevezetése esetén — átmegy a koncentrált energia felhasználásán alapuló fokozott felelősség esetsoportjába. Az előbbire példa a Legfelsőbb Bíróság Áf. IV. 23.150/1955. sz. határozata, amely kőoszlopnak kézi hajtású felvonószerkezet segítségével való felállítását nem tekintette veszélyes tevékenységnek, noha a kőoszlop ilyen felszerelés nélküli felállítása az állandó bírósági gyakorlatban fokozott veszéllyel járó tevékenységnek minősül.

ad b) Teljesen eltérő a *koncentrált energia felhasználásán* alapuló tényállás-csoport. Minthogy itt nem a kezdetlegesség a veszély forrása, hanem a technika számottevő igénybevétele, ugyanazt a technikát lehet a fokozott veszéllyel szembe is szegezni. Azonos minőségű erők *állandó* harcáról van szó, nem úgy mint a másik esetben, ahol a kezdetlegességet a fejlettség váltja fel. A veszélyesség tehát itt állandóan fennmaradó tényező, nem mint a másik esetben: ha a technikát és szervezetséget bevetik a technika-előidézte fokozott veszélyesség ellen, akkor a veszély akuthból latenssé lesz, szinte eltűnik, de végleg sohasem szűnik meg, mert mindvégig ezeknek az egyminőségű erőknek a harcától függ.

Az első esetsoportot tehát az akut veszély és annak teljes kiküszöbölhetősége, a másodikat a visszaszorított veszély és annak kiküszöbölhetetlensége jellemzi. Az első esetsoportban ezért a fokozott veszélyesség teljes kiküszöbölése és ezáltal a fokozott felelősség *megszüntetése* a cél, a másodikban a teljes emberi uralom megteremtése és fenntartása, tehát a fokozott felelősség *fenntartása*. A fokozott felelősség ebben az esetben akkor sem szűnik meg, ha a védekezés teljessé vált, és a technika teljesen legyőzte a technika-létrehívta veszélyeket, mert itt a veszélyforrás nem semmisül meg, hanem állandóan újratermelődik, és ezért a fokozott felelősségnek is fenn kell maradnia a védekezés állandó teljességére való ösztönzés céljára. Ösztönözni kell ugyanis az elért védekezési szint fenntartására; ezenkívül a technika további fejlődésével létrehívott újabb potenciális veszélyforrások is a védekező technika és szervezés mind újabb erőfeszítését igénylik. Ez a magyarázata annak, hogy még a legbiztonságosabban működő vasút is „fokozott veszélyforrás”, és az is marad, noha működésének veszélyességét senki sem érzékeli. Itt egészen nyilvánvalóan mutatkozik meg az, hogy a veszélyes tevékenységért való fokozott felelősségnek ez a fokozott veszélyesség csak premisszája, de valódi oka éppen az, hogy itt egy *sajátos védekezési lehetőség*ről van szó, amely más, mint a vétkes maga-

tartások elleni védekezés. Itt a károsodás különleges tipikus forrása is sajátos, a vétkeességtől független — azzal hol kombináltan jelentkező, hol anélkül megnyilvánuló — tényező.

V.

1. Mi ez a sajátos védekezési lehetőség? Mi az a magatartás, amit ez a fokozott felelősség befolyásolni kíván, ami reálisan befolyásolható a vétkeességre tekintet nélkül?

Ez a magatartás az *üzembentartás*.

Az üzembentartásnak megvannak a maga kötelező normái. Ezek megszegése jogellenes és úgyszólván minden esetben egyben vétkes is. Ha a jog csak ezeknek a tételesen előírt, többnyire büntetőjogilag vagy államigazgatási jogilag szankcionált normák megtartását várná el az üzembentartótól, akkor a veszélyes tevékenységért való fokozott felelősség alakzatára nem volna szükség. A jog azonban ezen túlmegy, és a polgári jogban viszonylag szokatlan módon tételesen meg nem határozott további *általános aktivitást vár el* szervezési és műszaki téren egyaránt. Elvárja, hogy az összes ésszerűen lehetséges intézkedést megtegyék. Ügyelni kell állandóan minden alkatrész jó állapotára, gondoskodni kell azokról a berendezésekről és felszerelésekről, amelyek ugyan nem kötelezőek, de amelyek a veszélyt csökkentik. Ahol erre lehetőség van, megfelelő szervezéssel kell csökkenteni a veszélyt; áldozni kell olyan kísérletekre, amelyek a védekező technika fejlődését szolgálják stb. Mindezt az egyes üzembentartóknak — legalábbis egyelőre — kötelezően előírni nem lehet. Ezek meg nem tétele önmagában *nem is jogellenes*. Mint-hogy azonban a balesetokozás akkor sem jogszerű, ha a fokozott veszéllyel járó tevékenység folytatása nem jogellenes, baleset bekövetkezése releváns okká avatja az üzembentartást, hogy ezáltal az üzembentartókra erőfeszítéseik fokozása irányában hasson. Az ösztönzés tehát ezen a téren elsősorban arra irányul, hogy az üzembentartó *azt is megtegye, amit külön jogszabály kötelezővé nem tesz*: úgy tartsa karban az autót, olyanfajta felszerelést szerezzen be, gondoskodjék az autó olyan módon való vezetéséről, hogy károsodás ne következzen be. Jellegzetes példa: a baleset olyan vasúti kereszteződésnél történik meg, ahol nincs ugyan sorompó, de sorompó állítását a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium nem is tette kötelezővé. A sorompóállítás „elmúlásztása” önmagában nem jogellenes, és semminő hátrányos jogkövetkezményt a MÁV terhére nem von maga után. Mégsem kétséges, hogy a MÁV a balesetért felelősséggel tartozik: a sorompóállítás elmúlásztása a balesettel való okozati összefüggésében *jogellenessé vált*.²⁰ A jogellenessé válás legfontosabb jogpoli-

²⁰ Ez kiolvasható már a B. H. 1957. 5. 1618. sorsz. alatti ítéletből is. A Legfelsőbb Bíróság ebben az ügyben kifejti, hogy a MÁV felelősségét a károsult saját hibája (tehát nem a sorompóállítási kötelezettség hiányából következő jogellenesség hiánya) kizárja. A Pf. I. 21.354, 1959. sz. ítélet a MÁV-ot mint veszélyes üzemet sorompóállítási kötelezettség hiányában is kötelezte kártérítésre. Az indokolásban a jogellenesség kérdése helyett a vétkeesség kérdése merül fel. Az indokolás lényege ugyanis a következő: „Hogy a felelősség alól harmadik személy elháríthatatlan cselekménye címén mentesülhessen, még szükséges az is, hogy az üzemének veszélyessége által indokolt *gondossággal* mindent megtegyen, ami a korszerű biztonsági intézkedések terén megtehető.” Talán helyesebb lett volna ezzel indokolni: a harmadik személy károkozó cselekményét alperes sorompó állításával elháríthatta volna. Ebből a szempontból

tikai alapja: ahol speciális kár-okfajta merül fel, ott a kötelezően előírtakon felül többet kívánunk meg. Tehát: ha a MÁV ilyen helyen nem állít sorompót, nem hivatkozhat elháríthatatlan külső okra, mert a bekövetkezett balesetet el lehetett volna hátrítani, ha a sorompót erre irányuló kötelezettség hiányában is felállítják. Annak, aki veszélyes üzemet tart üzemben, minden aktivitást ki kell fejtenie, hogy az esetleges károsodásokat elkerülje, — azt az aktivitást is, amit egyébként a jogszabályok nem írnak elő, mert különben nem mentesül a kártérítés felelősség alól.

Mindebben kétségekívül rejlik az üzembentartó részéről egy bizonyos kockázati elem, a „Handeln auf eigene Gefahr” egy eleme, csak hogy nem úgy, ahogyan az a burzsoá irodalomban felmerült. Itt nem arról van szó, hogy a védekezés lehetőségeitől függetlenül is az érdekelt viseli a kockázatot, hanem arról, hogy van egy jogilag sajátosan szankcionált szféra a vétkesség határain túl, ahol fokozott mértékben az üzembentartótól függ, hogy milyen többleterőfeszítést tesz felelőssége beálltának, tehát a károkozásnak a megelőzésére. Ha nem tesz ilyen többleterőfeszítést, semmiféle szankciónak nincs kitéve mindaddig, amíg baleset nem következik be. A baleset viszont korábbi jogszerű magatartását jogellenessé avatja: amit nem volt köteles megtenni, annak elmulasztása a károsító esemény folytán jogellenessé vált. Az üzembentartó tehát annál nagyobb kockázatot vállal, minél kisebb többleterőfeszítést tesz a balesetelhárítás és megelőzés vonatkozásában. Lehet, hogy üzembentartó tevékenységét egy baleset jogellenessé fordítja át, és lehet az is, hogy évek hosszú során át megmarad „jogtisztelő” polgárnak vagy vállalatnak. Egészen más a kötelezően előírt magatartások területe. Itt is a kötelezettől függ ugyan, hogy átlépi-e a jogi norma tilalomfáit, ha ezt megteszi, itt még inkább vállal kockázatot, de itt a jogi normák áthágása esetén akkor sem él törvénytisztelő üzembentartóként, ha a szabálytalanság évek hosszú során át sem vezet károsodásra.

2. Az üzembentartás tehát természetesen jogos magatartás, és nem jogellenes a kötelezően elő írt intézkedések meg nem tétele sem, de ha a fokozottan veszélyes tevékenységből kár keletkezik, ez az üzembentartás adott minőségét a konkrét esetben jogellenessé avatja, és a vétkesség kutatása nélkül felelősségre vezet. Ebből azonban azt a következtetést kell levonnunk, hogy a veszélyes üzem üzembentartójának felelőssége körében a polgári jogi jogellenesség köre kibővült: nemcsak a károkozó aktivitás, de a *károkozó passzivitás is a maga általánosságában jogellenes*.²¹ Az általános felelősségi alakzat és a veszélyes üzemekkel kapcsolatos felelősségi alakzat között tehát nemcsak az a különbség, hogy az előbbiben lényeges elem a vétkesség, az utóbbiban nem, de az is, hogy az előbbiben külön jogszabályi rendelkezés nélkül általában csak a károkozó aktivitás jogellenes, az utóbbiban a károkozásra vezető passzivitás is, tehát valóban *minden* olyan magatartás, amely károsodásra vezet.

Itt a polgári jogi felelősség fejlődésének jelentős és messzire vezető mozzanata figyelhető meg. A római jogban még nem volt általános felelősség-

közömbös az, hogy a sorompóállítás kötelessége volt-e vagy sem, mert harmadik személy károkozó beavatkozása a veszélyes üzem üzembentartójának felelősségét csak akkor zárja ki, ha a beavatkozás egyáltalán nem volt elhárítható.

²¹ Kivétel a fentiek szerint a kárfajtához viszonyítva teljes mértékben aránytalan költségekkel és erőfeszítéssel járó aktivitás (távvezetékek, vasútvonalak őrzése stb.), elmulasztása. (ld. a 26. sz. lábjegyzetet).

megalapító tényállás, csak taxative felsorolt tényállások voltak. A burzsoá-jogokban kialakult általában az, hogy aki cselekedetével másnak jogellenesen és vétkezésen kárt okoz, felelős. Most kialakulóban van az, hogy a törvény által meghatározott széles körben az is felelősséggel tartozik, akinek passzivitása vezet a károkozásra, és pedig még abban az esetben is, ha a tevékenység önmagában nem volt előírva. Vagyis: *széles körben válik a károsodásra vezető passzivitás is jogellenessé.*

Ami a tételes jogot illeti, az ebben a vonatkozásban nem a szocialista jog vívmánya. A fokozott veszéllyel járó tevékenységből eredő felelősségre vonatkozó szabályok a burzsoá jogban sok hasonlóságot mutatnak a vonatkozó szocialista jogszabályokkal. A burzsoá társadalomban azonban a megfelelő következmények levonása a már kifejetett osztálykorlátok miatt nem volt lehetséges; a burzsoá osztályérdekhez kötött, vázolt elméleti koncepciók erre nem is utalhattak. Az általunk a fokozottan veszélyes tevékenységért fennálló felelősség lényegéről kialakított felfogásba azonban a fejlődésnek ez az iránya jól beilleszkedik. Abból indulunk ki, hogy a polgári jogi felelősség intézménye a társadalmi követelmények megtartására nevel. Az egyes magatartások jogellenessé nyilvánítása is ezt a célt szolgálja. Ezzel függ össze a károsodásra vezető passzivitásnak egyre szélesebb körben való jogellenessé minősítése. A szocialista és népi demokratikus társadalomban uralkodó erkölcsi felfogás, a szocialista együttélés szabályai megkívánják, hogy egymást tevékenyen segítsük. Ez kétségtől nem jogi szabály. Nem is megyünk el odáig, ameddig egyes német szerzők eljutnak, hogy ti. a szocialista együttélés követelményeibe ütköző minden aktív vagy passzív magatartás a jogszabályoktól, a jog tilalmától vagy előírásaitól függetlenül is jogi szankciókat kell hogy maga után vonjon.²² A társadalmi követelmények nem emelhetők be a maguk egészében a jogba, mert a társadalmi együttélés szabályainak nem mindenfajta megszegése emelkedik arra a szintre, hogy jogi szankciókat tegyen szükségessé. Mégis bizonyos területeken a jogban is tükröződik az a körülmény, hogy a szocialista társadalomban a társadalmi együttélés követelményei — arra is tekintettel, hogy nincs alapvető érdekellentét és az atomizáltságot magasfokú szervezetség és együttműködés váltja fel — igen nagyfokú aktivitásra köteleznek egymás iránt. Az egyik igen fontos ilyen terület éppen a fokozott veszéllyel járó tevékenységből eredő károsodásért való felelősség területe, ahol a kötelezővé nem tett aktivitás elmúlasztása, ha károsodásra vezet, ugyanúgy jogellenes, ahogy egy károkozó aktivitás is általánosságban az.²³

3. Mindebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a polgári jogban a különféle károkozó magatartásfajták *jogellenessé nyilvánításának bizonyos lépcsőzetessége* érvényesül, annak következtében, hogy az általános aktivitás a polgári jogban kötelezővé ez idő szerint aligha tehető, de azt mégis bizonyos vonatkozásokban el kell várni a károsodások megelőzése, a tipikus kár-okok elleni küzdelem sikere érdekében. Ez a lépcsőzet pedig sematikusan a következő képet nyújtja:

²² Vö. pl. POSCH: Überwindung privatrechtlicher Vorstellungen im Zivilrecht. Neue Justiz, 1959. 24. sz. 841. p.)

²³ A kérdés nagy jelentőségét mutatja, hogy a Legfelsőbb Bíróság 200 megvizsgált ítélete közül 99 esetben állott a károsító magatartás tevékenységben, 88 esetben különféle mulasztásokban; 13 esetben ez a körülmény az ítéletről nem derült ki.

a) Vannak magatartások, amelyek *önmagukban*, az eredményre tekintet nélkül jogellenesek.²⁴ Ide tartoznak elsősorban a *kárelhárító aktivitás* kötelezettségének *taxative* felsorolt esetei (a sorompót le kell engedni, a gépkocsit megfelelő fékberendezéssel kell ellátni stb.), továbbá a szerződészegések.

b) Más esetekben a magatartás *eredménye által* válik jogellenessé, *de a magatartást az eredménytől egyáltalán nem lehet elválasztani*, mert a magatartás maga a károkozás. Ide tartozik a károkozó aktivitás általános tilalma (neminem laedere).

c) Az e tanulmány szempontjából legfontosabb esetcsoport az, amelyben a magatartás *önmagában nem jogellenes, de ha károsodásra vezet, jogellenessé válik*, mert az esetek nagy számát tekintve tipikus kár-oknak bizonyul, és pedig olyannak, amely ellen a polgári jogi felelősség specifikus eszközeivel fel lehet venni a küzdelmet. Ilyen pl. a megbízott kiválasztása abban a körben, amelyben a felelősség alapja a *culpa in eligendo*. A jogszabályok keretei között bárkit meg lehet bízni, és ezzel veszélyeztetni lehet a harmadik személyeket vagy éppenséggel a közérdeket: ha nincs jogszabályban megállapított tilalom, nem lehet tiltakozni könnyelmű, visszaélésre hajlamos, ilyen cselekmény miatt már megbüntetett személy megbízása ellen még akkor sem, ha ez veszélyeztetéssel jár. Ha azonban a megbízott kárt okoz, egyszeriben jogellenessé és vétkessé válik az a kiválasztás, amely károkozás híján nem lett volna az, a kiválasztás minősül a károsodás releváns okának, és a felelősség a *culpa in eligendo* miatt beáll. Ugyanilyen jellegű *az üzembentartó passzivitása* is a technika és a szervezés terén. Itt nem egy meghatározott magatartás megkívánásáról van szó. Az üzembentartó dolga, mit tesz a károsodás megelőzésére, csupán az eredményt kívánja meg a jog: a balesetmentességet. Ez azonban sajátos, nem a megszokott értelemben vett *eredményfelelősség*. A jog nem azt írja elő, hogy ezt vagy azt kell megtenni, a károkozó aktivitástól pedig tartózkodni kell, hanem azt mondja, hogy a kötelező előírásokon túl kiki cselekedjék vagy ne cselekedjék a saját belátása szerint, de az üzembentartó tevékenysége (a különleges veszéllyel járó tevékenység) károsodásra ne vezessen. Hogy miképpen éri ezt el az üzembentartó, azt a jog rábízta. Olyan közbenső terület ez, ahol *a jog nem gyámkodik, de nem is közömbös*: hagyja az érdekeltet belátása szerint eljárni, de felelőssé teszi az elő nem írt intézkedések meg nem tételéért is, ha baleset következik be. Ez a megoldás azért szükséges, mert

aa) a különleges veszélyesség tipikus kár-ok;

bb) az ellene való védekezés lehetséges ugyan, de olyan sokoldalú és állandóan változó körű és tartalmú aktivitást követel meg, hogy azt *taxative* felsorolni nem lehet;

cc) ez a roppant kiterjedt kárelhárító, kármegelőző aktivitás általános jogi kötelezettséggel nem tehető.

Ezért van szükség arra, hogy az idevágó magatartások

aa) *önmagukban* ne legyenek jogellenesek, de

bb) károsító eredményük jogellenessé avassa őket.

d) Vannak végül magatartások, amelyek *sem önmagukban, sem károsító eredményükben nem jogellenesek*. Ezek

²⁴ Ezen az sem változtat, hogy jogellenességük a kártérítési szankcióval operáló polgári jogi felelősség szempontjából lényegében csak akkor releváns, ha a jogellenes magatartás további jogellenességgel tetéződik: azzal, hogy károsodásra is vezet.

aa) vagy mégis *vonnak maguk után reparációs kötelezettséget* (szükség helyzetben okozott kár, kisajátítás, megengedett szomszédjogi behatások, geológiai kutatások végzése idegen telken stb);

bb) vagy *nem járnak reparációs kötelezettséggel* (jogos védelem, a károsult figyelembe vehető beleegyezése stb).

Az idevágó esetek nem esnek a felelősség körébe még akkor sem, ha reparációs kötelezettség keletkezik belőlük, mert hiányzik a felelősség jogpolitikai célja: a megelőzés, az emberi magatartás befolyásolása. A reparációs kötelezettség ezekben az esetekben más, itt nem tárgyalható jogpolitikai megfontolásoknak és ezek eredményeként jelentkező másfajta kauzáknak köszönheti létét.

VI.

A felelősség *határai* is a kifejtett prevenciók lehetőségekből adódnak

1. Ott, ahol a kár a tevékenység *fokozott veszélyességével nincs összefüggésben*, a fokozott felelősség tárgyatalan, mert teljesen hiányzik az a sajátos és tipikus kár-ok, amelynek kiküszöbölését az egész fokozott felelősség szolgálja. Ebben az esetben nem következett be az a magatartás, az üzembentartásnak az a minősége, ami a sajátos védekezés szükségességét ebben az irányban kiváltja. Veszélyes üzem üzembentartásáról ugyan ebben az esetben is szó van, de ez nem minősíthető releváns okká, mert ilyenné minősítése semminő érdemes jogpolitikai célt nem szolgálna, nem irányulna az üzembentartói magatartás befolyásolására, és így a felelősség területét elhagyva merőben méltányosságon alapuló reparációs kötelezettséggé alakulna át. Az ilyen esetekben tehát a felelősség csak a másik tipikus kár-ok, a vétkes károkozás alapján következhet be.

2. Ugyancsak nincs helye a fokozott felelősségnek ott, ahol az üzembentartó magatartására *más okból nem lehet preventív hatást gyakorolni*. Ezért mondtuk az imént, hogy az üzembentartó „eredményfelelősségét” sajátos értelemben fogjuk fel. Ez nem a felelősséget teljesen kimenthetetlenné tétele által valójában megsemmisítő és a károsult érdekeinek teljesen kizárólagos figyelembevételén alapuló eredményfelelősség, mert hiszen megszűnik ott, ahol a beavatkozó erők ellen a technika adott fejlettsége mellett még nem volt védekezés. A fokozottan veszélyes tevékenységért fennálló fokozott felelősségi alakzat a veszélyesség elhárítását szolgálja, és az, ami nem ebbe a körbe esik, az az ezen alapuló felelősség körén is kívül marad.

a) Ebből következik, hogy nem felel az üzembentartó, ha a károsodás jogilag releváns oka a veszélyes tevékenység körén kívüli elháríthatatlan ok, ideértve természetesen az erőhatalmat is. Ez jelentkezhethet úgy, hogy az ilyen ok a fokozott veszélyességgel kapcsolatosan, mintegy azt „kihhasználva” vagy azáltal felerősítve lép fel, és jelentkezhethet úgy, hogy a fokozott veszélyesség az adott esetben teljesen közömbös. A második eset az, amikor az autóba belescap a villám; ez a veszélyességgel semmi kapcsolatban nincs, mert a villám az álló autóba vagy a szekerbe is ugyanolyan következményekkel csapathatott volna be. Az első eset pedig az, amikor robbanóanyagba csap a villám, és a következményeket a bekövetkező robbanás nagymértékben megnöveli. Az első példa problémákat vet fel: benne — amint azt a szovjet irodalomban helytállóan állapították meg²⁵ — voltaképpen nem a veszélyes üzem kár-

²⁵ Ld. ANTYIMONOV i. m. IV. fejt. I. r. 1. pont, JOFFE, i. m. IV. fejt. 6. § 3. pont.

tételéért való felelősség alóli mentesülésről van szó erőhatalom címén, hanem csak arról, hogy valamely ellenállhatatlan természeti erő kárt okozott egy vagyontárgyban, amely történetesen veszélyes üzem volt. Itt tehát a fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség kérdése fel sem merül; ez az eset abba a már tárgyalt esetcsoportba tartozik, amelyben a kár a tevékenység veszélyességével egyáltalán nincs kapcsolatban. Problematikus azonban a második példa, amelyben az ellenállhatatlan természeti erőnek és a fokozott veszélyességnek egyaránt volt szerepe. Rangsort vagy arányokat nem lehet megállapítani abban a vonatkozásban, hogy a bekövetkezett kár mennyiben tulajdonítható a villámcsapásnak, és mennyiben annak, hogy éppen a robbanóanyagba csapott be: a villám és a robbanóanyag egymástól elválaszthatatlanul, együttesen idézte elő az eredményt. A kérdés megoldása tehát attól függ, hogy melyik okot tekintjük a felelősség szempontjából relevánsnak. Ha a villámot, akkor az üzembentartó nem felel, ha a robbanóanyag tartását, akkor felel. Ezt a problémát az érdekre-kockázatra építő burzsoá elméletek nem tudják a tételes joggal összhangban megoldani. Ha ugyanis a veszély kockázatát annak kell viselnie, aki érdekelt, akkor az üzembentartót ezekben az esetekben is felelősnek kell tekinteni. Az érdekelv kiindulópontul választása esetén csak akkor mentesíthet az erőhatalom, ha a károsodás szempontjából a veszélyesség merőben véletlenszerű volt, a károsodás a veszélyességtől teljesen függetlenül következett be. E kiindulás mellett kellően nem indokolható az az álláspont, hogy az érdekelt kockázatviselési kötelezettsége a fokozott veszéllyel járó tevékenységgel összefonódva jelentkező erőhatalomra már nem terjed ki. Miért? Az érdekelt hasznohúzóak javára gyakorolt méltányosság okából? Ez kevéssé meggyőző. Következésképpen török meg tehát az „akié a haszon, azé a kár”-felfogás a veszélyes tevékenységgel együtt jelentkező erőhatalom esetében. Ezzel szemben az a felfogás, amely a fokozott felelősséget a védekezés összes lehetőségeinek kiaknáztatlanul hagyására alapítja, tehát valóságos emberi magatartásra, az teljesen logikus megoldásra jut, amikor a tárgyalt esetcsoportban az erőhatalmat tekinti relevánsoknak. Igaz, hogy a veszélyesség a következményeket az adott esetben tetemesen megnövelheti, de a védekezésre éppen úgy nem volt meg a lehetőség, mint akkor, ha a villám történetesen vaslemezek közé csapott volna és nem robbanóanyagba. A védekezés szempontjából a veszélyesség közömbös volt. *Összefüggés volt* a veszélyesség és az eredmény között, de ez az összefüggés *nem volt befolyásolható*, és ezért közömbös marad a fokozott veszéllyel járó tevékenységért fennálló specifikus felelősségi alakzat szempontjából is.

b) Ugyancsak ebből következik annak a kérdésnek a megoldása is, hogy az erőhatalmat, illetőleg az elháríthatatlanság más eseteit *objektív vagy szubjektív* értelemben kell-e felfogni. Az erőhatalom kérdésében főként a burzsoá, a másfajta elháríthatatlan külső ok kérdésében pedig inkább a szocialista jogirodalomban folytak viták. Úgy véljük, mindkettőt — tehát az erőhatalmat is és az elháríthatatlan külső ok más eseteit is —

aa) *objektív* és

bb) *relatív* értelemben kell felfogni.

ad aa) A *szubjektív* felfogás visszavezetne a vétkességen alapuló felelősséghez, és ezzel alkalmatlanná tenné a polgári jogot a fokozottan veszélyes tevékenység mint a vétkességtől független tipikus kár-ok elleni védekezésre. Az üzembentartókat arra kell ösztönözni, hogy mindazt, ami lehetséges,

tegyék meg a megelőzés érdekében. Itt a legfejlettebb technikai és szervezési szint elérésének megköveteléséről van szó; minden individualizáció csökkenti a fokozott veszélyesség elleni védekezés hatékonyságát.

ad bb) Ugyanakkor az objektív felfogás nem jelenthet abszolutizálást. Az objektív felfogással együtt kell járnia a *relatív* felfogásnak. Ez két vonatkozásban nyilvánul meg.

a) Elsősorban azt jelenti, hogy a technika rohamos fejlődésével nemcsak a fokozott veszéllyel járó tevékenységi körök szaporodnak, de az erőhatalomtól is állandóan elhódítanak területeket. Ami tegnap erőhatalomnak minősült, az ma már nem az, ami tegnap mentesített, ma már nem mentesít. Ez az egyik magyarázata annak, hogy a technika fejlődésével a veszély csökken, és a fokozott veszélyen alapuló specifikus felelősség ennek ellenére növekszik.

β) Az erőhatalom és az elháríthatatlan külső ok relatív felfogása azonban azt is jelenti, hogy mentesülnie kell az üzembentartónak, ha a védekezés ugyan technikailag lehetséges lett volna, de csak objektív értelemben, tehát nem saját anyagi viszonyaihoz méretezve, aránytalan kiadások árán. A szovjet irodalomban felhozott példa szerint nincs technikai akadálya annak, hogy minden vasútvonalat fallal vegyenek körül és befedjenek, mégis mentesíteni kell az üzembentartót az erőhatalom olyan megnyilvánulása esetén is, aminek károkozó hatását ilyen módon meg lehetett volna előzni.²⁶

²⁶ Példák a magyar gyakorlatból: Ha távvezetékre huzalt dobnak, ez harmadik személy elháríthatatlan cselekménye, mert aránytalan erőfeszítést jelentene az ország minden távvezetékének állandó őrzete; ha azonban a huzal feldobása óta huzamosabb idő eltelt, és a villamosművek értesültek a veszélyről, az elháríthatatlanság megszűnik (B. H. 1954. 504. sorsz.). Ha az ország minden távvezetéké nem is őrizhető, egy néhány-százméteres olajfolyást lehet őriztetni, és ezért az ennek felgyújtásából egy hídban bekövetkezett kár nem elháríthatatlan (Áf. IV. 20.631/1955). Ha részeg ember állomáson kívül a sínre fekszik, ez a MÁV-ra nézve általában elháríthatatlan, mert „a forgalmi utasítás előírja ugyan a vágányutak áttekintése útján történő állandó ellenőrzését, ez azonban nem terjeszthető ki annyira, hogy az alperesi közegek minden vonat érkezése előtt a felügyeletük alá tartozó területen a teljes vágányhossz mellett kötelesek lennének meggyőződni arról, hogy nincs-e valaki a sínek közt. A MÁV kötelezettségének ilyen kiterjesztése messze meghaladja a biztonságos forgalom követelményét, és szinte megvalósíthatatlan” (P. törv. I. 21.797/1959). A szovjet irodalomban a relativitás követelményét hangsúlyozza ANTYIMONOV. Megemlíti, hogy már 1925-ben kifejtette ezt a tételt az OSzFŠZK Legfelsőbb Bíróságának plénuma (i. m. IV. fejezet I. rész 1. § 1. pont). Ő maga a relativitást főként abban az értelemben fogja fel, hogy ugyanaz az esemény bizonyos vonatkozásban erőhatalomnak minősül, más vonatkozásban nem (pl.: az ellenséges bombázás az eltalált üzem vonatkozásában erőhatalom, az ellenség részéről szándékos károkozás; az eltalált üzem vonatkozásában erőhatalom annak tekintetében, ami a bombázásban elpusztult, de nem erőhatalom a légiarúd alatt ellopott dolgokra nézve stb. — i. m. IV. fejezet 1. rész 3. §). JOFFE is foglalkozik az erőhatalom relativitásával, ő azonban nagyfokú egyediesítés következtében az erőhatalom szubjektív felfogásáig jut el, amikor kifejti, hogy az erőhatalom rendkívüli és az adott személy által az ő számára gazdaságilag hozzáférhető eszközökkel el nem hárítható ok (i. m. IV. fejezet 6. § 3. pont — az én kiemelésem, E. Gy.). A burzsoá irodalomban a svájci Karl Oftinger tekinti az erőhatalmat relatív fogalomnak, ő azonban ismét mást ért az erőhatalom relatív mivoltán. Szerinte minél nagyobb a veszélyesség, annál magasabban van az erőhatalom szintje. Ha pl. a villám belecsap az autóba, ez erőhatalom, de ha a távvezetékbe csap be, ez nem az; a tehénre zuhanó szikla erőhatalom, de a mozdonyvezetőt agyonütő lezuhant szikla nem az (i. m. 102–103. p.). Ez a felfogás arra vezethető vissza, hogy a szerző a felelősség alapját pusztán a veszélycselekedésben látja, logikus tehát, ha nagyobb veszély esetén fokozza a felelősséget. Számunkra releváns magva abban áll, hogy a fokozott veszély fokozott védekezést igényel; az elv korlátait pedig a védekezés objektív lehetőségei adják. Ha a távvezetékét a villámtól,

Ez a felfogás sem támasztható alá az érdek-kockázat, haszon-kárviselés kiindulással, de alátámasztható a prevenció alapulvételével: teljesen ésszerűtlen költekezésre a jog nem ösztönöz, és ezért felelősséget sem állapít meg az értelmetlen költekezés elmulasztásáért.²⁷ Az aránytalan költekezés kérdésének megítélésénél azonban igen gondosan kell ügyelni arra, hogy a *relatív* felfogás ne csapjon át *szubjektív* felfogásba. Ha ugyanis az aránytalan költségeket az adott üzembentartó (pl. autó személyi tulajdonosa vagy kisebb szövetkezet) vagyoni erőihez mérik, a kimentést ezzel szubjektív alpra helyezik, és megnyitják az üzembentartók számára azt a védekezést, hogy az ilyen vagy olyan felszerelés beszerzése, intézkedés megtétele anyagi erőiket meghaladta volna. Ez pedig visszakanyarodást jelentene a vétkességi felelősség konstrukciójához.

c) Eddig az erőhatalomról és az elháríthatatlan külső ok más eseteiről szóltunk. A kettő közötti különbséget általában *fokozatinak* tekintik, és ezen az alapon sokan kétségbe is vonják a megkülönböztetés létjogosultságát.²⁸ Valóban: ha csak fokozati különbség van köztük, akkor — minthogy mindkettő objektíve elháríthatatlan — a megkülönböztetésnek nem sok haszna van. Valójában azonban van közöttük a fokozati különbségen túlmenő különbség is:

aa) az erőhatalom *még előreláthatósága esetén sem* hárrítható el.²⁹

bb) az elháríthatatlan külső ok más eseteit hirtelen-váratlan fellépése teszi elháríthatatlanná: *ha számolnak vele, elhárítható.*

Ha ez a különbségtétel helytálló, (akkor egészen mások a védekezés lehetőségei, a kimentés valóságos alapjai, a védekezés perspektívái.

ad aa) Hiába kell számolni azzal, hogy a villám mozgó tárgyakba is belesaphat, amelyek villámhárítóval nem szerelhetők fel, hiába kell számolni árvíz vagy földrengés lehetőségével: az adott védekezési lehetőségek ma még korlátozottak (pl. az ingókat el lehet szállítani az árvíz fenyegette területről,

²⁶ mozdonyvezetőt a sziklától nem lehet jobban megvédeni, mint az autót, illetőleg a tehenet, akkor a felelősségben, az erőhatalomra minősítéstelen különbség köztük nem lehet, ha pedig valamelyiket meg lehet védeni, egy másikat nem, akkor ezen az alapon zárjuk ki az erőhatalom fennforgását az egyik esetben és állapítjuk meg az erőhatalmat a másikban.

²⁷ A magyar bírósági gyakorlatban a törvényesség érdekében hozott P. 23.828/1955. sz. ítélet (Bírósági Határozatok, 1956. évi 3. sz. 1225. sorsz.) ellenkező elvi alapon áll. Kimondja, hogy egy sok kilométer hosszúságú árvízvédelmi töltésen, ahol nagy távolságra vannak feljáró utak és sok helyen folynak munkálatok, védőkorlátok felszerelése olyan jelentős költséggel járna, hogy ez nem volna arányban a kárral, ami egy-egy ló lecsúszásából eredhet. Az a körülmény azonban, hogy az óvintézkedések megtételének költségei nem állnak arányban a bekövetkező balesetből eredhető károkkal, nem mentesítheti a töltés fenntartóját a kártérítési kötelezettség alól. Ez a döntés összhangban van a fokozott veszéllyel járó tevékenységért fennálló speciális felelősségi alakzat alapjául szolgáló sajátos „jogellenesség”-gel, de nincs összhangban a rendkívüli költekezés el nem várhatóságának tételével. Ebben az esetben olyan határozatról lehetett szó, amit a bíróság valójában a méltányosság alapján döntött el.

²⁸ Pl. már SZTUCSKA csupán törvényhozási tévedésre vezette vissza a megkülönböztetést, VENEDIKTOV pedig burzsoa örökségnek tekintette azt; JOFFE sem tulajdonított neki jelentőséget (ld. ANTYIMONOV i. m. IV. fejezet I. rész 3. §). A magyar Ptk. az elháríthatatlan külső ok fogalmába beleérti az erőhatalmat is.

²⁹ Jó példa erre, hogy a Legfelsőbb Bíróság bizonyos anyagok rozsdásodását annak, ellenére, hogy a rozsdásodás ezekben az esetekben emberi erővel teljességgel elháríthatatlan, azért nem minősítette erőhatalomnak, mert azt előre lehet látni, és éppen az előrelátás miatt védekezni is lehet ellene (Áf. IV. 20.831/1955., Bírósági Határozatok, 1956. évi 6. sz. 876. sorsz.).

de a házakat, gyümölcsfákat nem). Itt tehát a megelőzés lehetőségei az adott fejlődési szinten csak csekélyek, de ugyanakkor fennáll a lehetőség, hogy ennek az erőhatalomnak a pusztító hatását az emberiség úgyszólván maradéktalanul ki fogja küszöbölni új találmányokkal, a vizek megfékezésével, a földrengés veszélyeztetette területek felkutatásával stb. Az a már kifejtett tétel tehát, hogy a technika fejlődésével, a technika előidézte veszélyek elleni küzdelem tökéletesedésével, tehát a veszély leküzdésével a fokozott veszéllyel járó tevékenységért fennálló felelősségi alakzat nem szűnik meg, hanem a védekezés érdekében fennmarad, azzal egészül ki, hogy ez a felelősség *annál szigorúbbá válik, minél tökéletesebb a védekezés, minél kisebb a veszély.*

Az erőhatalom vonatkozásában tehát a hangsúly nem annyira az előrelátáson és megelőzésen van, mint inkább *a technika fejlesztésén*, bár kétségtelenül nagy fontossága lehet a megelőző kárcsökkentésnek is, de ez a felelősség jogalapjára, fennálltára nincs befolyással.

ad bb) Ellenkezően áll a helyzet az elháríthatatlan külső befolyás más eseteivel. Ezek váratlanul lépnek fel: pl. valakit az autó elé löknek, szarvas ugrik a gépkocsi elé stb. Ebben a körben a védekezés fővonala *szubjektívebb* irányba tolódik az objektív megítélés ellenére is: a megelőző előrelátás felé, mert ami a baleset pillanatát elszigetelve elháríthatatlan, az minden körülmény figyelembe vételével elháríthatónak bizonyulhat. A bírói gyakorlat pl. igen helyesen régen nem ismeri el elháríthatatlan cselekménynek, ha egy gyermek *az iskola előtt* vagy *játszótér mellett* egy másikat az autó elé lök, ha még oly hirtelen történik is az eset, de elismeri az elháríthatatlanságot, ha ugyanez forgalmas főútvonalon vagy az országúton történik. Iskola és játszótér közelében az ilyen eseménnyel számolni kell, itt tehát nincs elháríthatatlan külső ok. Az elháríthatatlan külső ok megítélésében ilyenformán minden objektív felfogás mellett is bizonyos szerepet kap az *elvárhatóság* szubjektív színezetű szempontja is, és pedig *a váratlansága folytán objektíve elháríthatatlan beavatkozás előrelátása vonatkozásában.*

Amikor azonban az elháríthatatlan külső ok most tárgyalt esetei elleni védekezésnek az egyes esetekben megvan a lehetősége, és pedig a meglepetések elleni felkészülés vonatkozásában, ennek az oknak a technika és a szervezetszervezés fejlődése során való teljes kiküszöbölése aligha várható: az élet annyira rendezett aligha lesz, hogy váratlanságok miatt elháríthatatlan beavatkozások ne fordulhassanak elő.

Ezért állítottuk, hogy az erőhatalom és az elháríthatatlan külső ok más esetei az elháríthatatlanság közös talaján egymással ellentétes vonásokat is mutatnak, és pedig éppen a legfontosabb területen: a megelőzés terén. Az erőhatalomnál inkább lehetséges a *végső kiküszöbölés*, mint az elháríthatatlan külső ok más eseteinél, az elháríthatatlan külső ok utóbbi esetében pedig *az egyes konkrét esetekben* inkább lehet mégis védekezni, mint az erőhatalomnál. A kétféle kimentési ok határainak ostroma tehát, amelyhez nem utolsó sorban éppen a fokozott felelősségi alakzat szolgál hajtóerőül, más és más eszközökkel, területeken, módszerekkel és — talán ez is állítható — más és más perspektívával folyik.

Ez a különbség azonban nem olyan, hogy a fokozottan veszélyes tevékenységért való fokozott felelősség szabályozása során szükségessé tenné a két kimentő ok külön-külön való említését.

3. Némileg eltér ezektől az *önhiba* mint kimentő ok. Itt ugyanis nem csupán arról van szó, hogy az okok között a fokozottan veszélyes tevékeny-

ségen kívüli, jogilag releváns ok is szerepel, hanem arról is, hogy ez a külső ok maga is olyan magatartás, amely a polgári jogi felelősség eszközeivel befolyásolható. Olyan magatartásról van szó, amely ugyanúgy befolyásolható, mint a vétkes magatartás — függetlenül attól, hogy vétkesnek tekintethetjük-e a saját vagyon megkárosításához való szándékos vagy gondatlan hozzájárulást. Az idevágó esetek is jogilag kétfélék, aszerint, hogy szükség van-e ilyen befolyásolásra. Vannak ugyanis olyan értékek, amelyeknek a jogilag egyedül érdekelt személy általi megrongálása, tönkretétele ellen nem kell védekezni, és vannak olyanok, amelyek egyben közvetlenül is olyan társadalmi értéket képviselnek, hogy a jogilag egyedül érdekelttel szemben is védelemben kell őket részesíteni. *Joghatásbeli* különbség csak a *szándék* fokozatánál van: a károsításba való beleegyezés mentesít a felelősség alól. *Gondatlanság* esetén azonban a joghatás mindkét esetcsoportban ugyanaz: az idegen károkozó részleges vagy teljes mentesülése a felelősség alól, csupán az azonos megoldás elvi alapjai mások.³⁰

a) Ahol *társadalmi érdek nem tetézi* a károsult érdekét — különösen kellő mennyiségben rendelkezésre álló, továbbá kisebb mennyiségű, értékű használati cikkek esetén — a részleges vagy teljes mentesülés nem mutatja a rokonságot a felelősség alap gondolatával, a prevencióval. Alapja egyrészt az, hogy az idegen károkozóval szembeni prevenció nem kívánja meg azt, hogy felelős legyen egy másik személy hanyagságáért; ha ez a másik személy történetesen kívülálló, akkor visszakereseti joga van ellene, ha maga a károsult, akkor felelősségének mértéke megfelelően csökken. Másrészt pedig a venire contra factum proprium el nem ismerése gátolja az ilyen önhiba figyelmen kívül hagyását.

b) Ahol az *önhiba társadalmi érdekét is sért* — az élet, a testi épség, továbbá a termelési eszközök, általában a társadalmi tulajdon vonatkozásában — ott ezekhez a felelősség alóli mentesítés alól szabadító tényezőkhöz még a felelősség alap gondolata, a prevenció is járul. A prevenció elv, amely más vonatkozásokban a felelősség *megalapításának* éltető elve, itt a felelősség *kiüresítésének* elve. Különösen ez a kétoldali prevenció szempontra vezet arra, hogy míg az elháríthatatlan külső ok — ide értve a károsult elháríthatatlan („vétkes” vagy „nem vétkes”) beavatkozását — teljes *mentesítésre* vezet, addig az elhárítható önhiba *kármegosztást* von maga után.³¹

³⁰ Ebben az esetben voltaképpen nem is a felelősség alóli mentesülésről van szó, hanem a felelősség *kiüresedéséről*. A felelős károkozó felelősségét a károsult saját hibája nem érinti, mert hiszen ez a felelősség az ő saját magatartásán alapul. Ez a felelősség azonban tartalom nélkülivé válik azáltal, hogy a károsult valamilyen oknál fogva nem érdemes arra, hogy kártérítést kapjon. Ez a jelenség a polgári jogi szankció sajátosságára: a represszióval való összefonódására vezethető vissza. Hogy ez mennyire így van, arra jellemző az a szabály, amely a kétoldali vétkesség bizonyos eseteiben az állam javára való megítélést teszi lehetővé — elsősorban az érvénytelenség következményeinek levonása alkalmával (Ptk. 237. § (1) bek.) — de a tervszerződések területén a kötbérszankciók vonatkozásában is (Ptk. 406. § (1) bek.).

³¹ Ügyelni kell arra, hogy más eredményre vezet az, ha a károsult közrehatása vétkes vagy vétkes, illetőleg elhárítható vagy elháríthatatlan volt. Az adódó lehetőségek: a károsult közrehatása

- a) elháríthatatlan és vétkes: mentesül az üzembentartó,
- b) elháríthatatlan és vétkes: mentesül az üzembentartó,
- c) elhárítható és vétkes: kármegosztásra kerül sor,
- d) elhárítható és vétkes: az üzembentartó felel.

Az elhárítható önhibával kapcsolatosan azonban felmerül egy probléma. A bíróság az ilyen esetekben hajlamos arra, hogy a sérült saját hibájával a veszélyes üzem üzembentartójának vagy kezelőjének *vétkességét* hasonlítsa össze, vagyis vétkességgel vétkességet, egyenlővel egyenlőt szegezzen szembe.³² Emögött valószínűleg az rejlik, hogy amennyiben a károsult vétkes közrehatása nem volt elhárítható, az üzembentartó vétkes az el nem háritásért, tehát az elhárítás elmaradása olyan arányban vétkes, amilyen arányban az önhiba következményei elháríthatók lettek volna. Ez a felfogás akkor volna helytálló, ha a fokozott veszéllyel járó tevékenységgel okozott károkra vonatkozó különleges felelősségi szabályok nem volnának különlegesek, és a Ptk. 339. §-ában felvett „adott helyzetben általában elvárható” formula egybeessenék a 345. § által kifejezésre juttatott, fentebb kifejtett objektív és relatív elháríthatóság követelményével. Ez azonban — a még kifejtendők szerint — nem állja meg a helyét. Ha a károsult gondatlansága a gépkocsi hirtelen beállott fékszakadásával együttesen idézi elő a balesetet, *kármegosztásnak* van helye, noha a vétkességek összevetéséből az derül ki, hogy a balesetet okozó oldalán nincs vétkesség, ebből pedig a vétekarányos kármegosztás szabályai szerint az következne, hogy a sérült kizárólagos hibája az üzembentartó *mentesülésére* vezetne. A Ptk. 345. §-ából sem lehet olyan következtetést levonni, hogy a károsult saját hibája esetén a kármegosztás feltétele a másik fél közreható hibája; egyedül az irányadó, hogy a kifejtett ismérvek figyelembe vételével elhárítható volt-e a károsult önhibás beavatkozása vagy sem.

4. A kimentő okokkal kapcsolatosan végül felmerül az a kérdés, hogy mi ezeknek a viszonya a vétkességen alapuló felelősség kimentési lehetőségéhez. A Ptk. 339. §-a szerint az mentesül a felelősség alól, aki „úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható”, a 345. § szerint az, aki bizonyítja, hogy a kárt „olyan elháríthatatlan ok idézte elő, amely a fokozott veszéllyel járó tevékenység körén kívül esik”.

A két megfogalmazás között látszólag nem nagy az eltérés. Azt lehetne mondani, hogy aki elvárható módon jár el, az minden emberileg elhárítható kár-okot elhárít, illetve hogy aki az emberileg elháríthatót nem háritja el, az nem járt el elvárható módon, tehát a két formula ugyanazt mondja más szavakkal. Ezt a véleményt alátámasztja az is, hogy a szocializmus épülésével együttjár a követelmények fokozása, és ezért egyre közelebb kerül a követelmények szintje az emberileg lehetséges mértékéhez; ugyanakkor az objektív elháríthatatlanságot relatív értelemben fogjuk fel, és ezzel az elvárhatóság egy momentumát visszük bele a megítélésbe.

Ezekben a nézetekben feltétlenül van annyi igazság, hogy a két formula nem ellentétes egymással, sok bennük a közös vonás. Közös a lényegük: társadalmi követelményeket fejeznek ki (ilyen értelemben „elvárhatóságot” fejez ki a Ptk. 345. §-a is); a kedvezőtlen társadalmi megítélés alá eső magatartások bizonyos típusainak a jogi szankciók eszközeivel való megjavítását szolgálják; az általuk megalapozott felelősségi alakzatok nem állíthatók szembe egymással a szokásos módon, az egyiket szubjektívnek, a másikat objektívnek tekintve. Az egységes polgári jogi felelősség részei: egyaránt a

³² Pl. a Pf. IV. 20.834/1959. sz. ítéletben a bíróság a szekér kocsisának vétkességével a gépkocsivezető vétkességét, a Pf. I. 21.326/1959. sz. ítéletében a kerékpáros vétkességével a tcherautó vezetőjének vétkességét méri össze. További példa a 20. sz. jegyzetben említett ügy.

károkozó magatartás-fajták elleni küzdelem jegyében léteznek, és egyformán a kártérítés szankciója segítségével töltik be rendeltetésüket. Igazak a vázolt nézetek annyiban is, hogy úszó határok vannak közöttük: a gondatlanság legenyhébb fokai átmenet nélkül vezethetnek át oda, ahol már objektív elháríthatatlanságról van szó. Ez a helyzet különösen ott, ahol a kockán levő érdek is, a védekezés szervezeti és technikai lehetőségei is a legnagyobbak: az állami vállalatok területén.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a két formula teljesen azonos, legalábbis nem ez idő szerint, amikor még — amint az a mulasztás jogellenességével kapcsolatos fejtegetésekből kitűnt — a szocialista erkölcs és a jog területe nem esik egybe: az erkölcs szankcionál a jog által nem szankcionált magatartásokat is. Ez idő szerint a magatartás szubjektív oldalán a következő sematikus fokozatok vannak:

- a) a károsítás akarása: szándékosság;
- b) közöny, nemtörődömség a károsítással kapcsolatban: gondatlanság;
- c) *a tételesen kifejezetten megállapított konkrét jogi kötelezettségeken túlmenő erőfeszítés ki nem fejtése*: a fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség speciális szabályai által támasztott különleges követelmények nem teljesítése.

Az első kettő a vétkeesség területe, a harmadik az a többlet, ami a fokozottan veszélyes tevékenység kifejtőjével szembeni társadalmi követelmény-többletet fejezi ki, és amiben a fokozottan veszélyes tevékenységgel okozott károkért való felelősség *szubjektív oldalának a specifikuma* megnyilvánul, ahogyan az *objektív* oldalon specifikumként a *nemtevéssel való károkozást általános jogellenessége* jelentkezett.

Hogy ez mennyire így van, azt a Ptk. 341. §-ának az idevágó esetekre alkalmazása is mutatja. A § alkalmazásának, tehát a mást károsítással fenyegető veszély abbanhagyásra, kárelhárító intézkedések megtérítésére, illetőleg biztosíték adására irányuló kötelezésének nyilvánvalóan helye van akkor, ha az ilyen magatartást vétkesen fejtik ki. Az azonban aligha képzelhető, hogy a Ptk. 341. §-át alkalmazzák azzal az üzembentartóval szemben, aki eleget tesz az egyes jogszabályokban megállapított és a károsítás megelőzését célzó rendelkezéseknek. Noha károsodás bekövetkeztekor felelőssége az üzembentartás hiányosságai miatt fennáll, a Ptk. 341. §-a jogellenesség hiánya miatt nem alkalmazható.

VII.

A fokozottan veszélyes tevékenységért való felelősség *alanyára* vonatkozó kérdések is jobban megoldhatók a prevenciós kiindulással, mint az érdekeltség alapulvételével.

A felelősség alanyával kapcsolatosan elsősorban akkor merülnek fel problémák, ha különböző okoknál fogva *több személy* jöhet szóba üzembentartóként.

I. A veszélyes üzem *haszonkölcsönbe adása* vagy *szívességből való átengedése* esetén a prevenció szempontjából a következőkre kell figyelemmel lenni:

a) Az üzembentartás — legalábbis tartós használat esetén — a haszonkölcsönbe vevő kezében van, az eredeti üzembentartó arra hatást általában nem gyakorolhat, tehát a tényleges használó helyzete hasonlít az üzembentartókéhoz.

b) Az állandó érdekelttől el kell várni, hogy ingyenes átengedés esetén felelősségteljesen járjon el. Ha hozzá nem értő, könnyelmű emberre bízta a veszélyes üzemet, akkor nemcsak a saját vagyontárgyát kockáztatja, de fokozottan veszélyezteti a forgalmat, márpedig a saját vagyontárgyát általában a vagyontárgy elvesztésén túlmenő kockázat nélkül kiteheti fokozott veszélynek, a forgalmat azonban nem. Ez annál is inkább így van, mert hiszen a fokozottan veszélyes tevékenységgel okozott károk egyik tovább specifikált, gyakori, védekezésre külön is érdemes oka a hozzá nem értés, hozzá nem értő emberek pedig többnyire éppen szívességből jutnak veszélyes üzem birtokába. Ezért az ingyenes átadást úgy is lehet tekinteni, mint az üzembentartó olyan cselekvését, amely önmagában nem jogellenes, de amelyet a baleset azzá avat: gyakori veszélyforrás lévén a jog éppen az átengedést tekintheti relevánsnak a veszélyes üzem felelőssége szempontjából, és üzembentartónak az átengedőt tekintheti — természetesen visszkereseti jogának fenntartásával. Ebben az esetben az átengedés pontosan ugyanolyan magatartásnak minősül, mint az üzembentartás körébe tartozó bármely más tevőleges vagy nem tevőleges magatartás: az átengedőt sajátos — önellentmondó, de jellemző kifejezéssel élve — *objektív „culpa” (inkább: iniuria) in eligendo* terheli.

A kétféle szempont egymással ellentétes. A prevenció szempontjából nagyon is elképzelhető volna az *egyetemleges* felelősség, mert akkor mindkét felet fenyegetné a szankció, és ez a prevenció szempontjából arra tekintet nélkül is elegendő, hogy a felek egymáshoz való viszonyában véletlenszerű lesz, kinek kell a károsulttal szemben helytállnia; ezt a véletlenszerűséget pedig korrigálja a belső viszonyban való kárelosztás.³³ Egy ilyen megoldás a Ptk. 344. §-a alapján akkor volna elképzelhető, ha a bíróság az átengedőt és használót *közösen károkozó* üzembentartókká minősítené. Ha azonban az egyetemlegesség nem volna elfogadható, akkor a prevenció szempont két irányának összevetése azt mutatja, hogy ezek súlya *nem minden időpontban egyenlő*. Minél hosszabb idő telt el az átengedéstől, annál inkább megnő a tényleges használóval szemben alkalmazandó prevenció szükségessége, és annál inkább csökken az eredeti üzembentartóval szemben alkalmazandó ilyen rendszabály indokoltsága. Minél tartósabb ugyanis a használat, annál inkább halmozódnak fel az új használó üzembentartása körében a netáni baleset lehetséges feltételei, annál szükségesebb az ő személyében biztosítani a kár-
okozásmentes működést, tehát annál inkább kell az ő személyére koncentrálni a védekezést. Másfelől: a hosszabb balesetmentes használat elmosza az átengedés jelentőségét a baleset szempontjából; ha a használó hosszabb ideig baj nélkül működött, akkor a később mégis bekövetkező baleset szempontjából az átengedés aligha minősülhet releváns oknak, aligha állhat fenn az a „culpa” in eligendo-féle, amelyre mint az üzembentartás felelősségalapító mozzanatára hivatkoztunk. A megoldás tehát az egyetemlegesség elvetése esetén:

- a) *egyszeri*, alkalmi átengedés esetén az *átengedő* az üzembentartó,
- b) *tartós* átengedés esetén pedig a *használó*.

Ha a baleset tartós átengedés esetén az első időben következik be, szintén az átengedőt lehet üzembentartónak tekinteni, annál is inkább, mert

³³ A szovjet gyakorlatban 1925-ben és ezt követően a bérbeadó és a bérlő egyetemlegesen üzembentartó volt a veszélyes üzem felelőssége vonatkozásában. E gyakorlat megszűnését ANTYIMONOV a magánvállalkozások felszámolásának tulajdonítja. Ingyenes átengedés esetében azonban ma is egyetemlegesen felel az átengedő és a használó (i. m. V. fejezet).

ilyenkor — a használó netáni vétkességét figyelmen kívül hagyva — a baleset feltételei alighanem a korábbi üzembentartás során fejlődtek ki.

2. Nem teljesen ez a helyzet a *bérbe- és haszonbérbeadás* esetében. Ebben az esetben ugyanúgy nem lehet az átengedőtől megkívánni, hogy az új használót felelősségteljes gondossággal válassza ki, mint *eladás* esetében. Ebben az esetben az „a megfelelő embert a megfelelő veszélyes üzemhez” elv érvényesüléséről nem az átengedőnek, hanem a használatbavevőnek kell gondoskodnia: ő ne vállalkozzék veszélyes üzem kezelésére, ha nincs elég hozzáértése. Itt tehát a prevenció eme ágának nem a visszterhesen átengedő ellen kell irányulnia, hanem a használatbavevő ellen. Az ellenkező megoldás bénítaná a forgalmat, de a prevenció szempontjából sem volna megfelelő. A specifikusan a fokozott veszélyből eredő károk megelőzésére irányuló törekvés jegyében tett intézkedéseknek nem a forgalmi jellegű szerződések akadályozása irányában kell hatniok, hanem az új használó irányában. Bérleti, adásvételi szerződések bizonyos, a jogszabályokban megállapított határokon túlmenő megnehezítésével aligha lehet ésszerűen szolgálni a balesetvédelmet. Ezért itt az átengedővel szembeni prevenció célzatú intézkedésre nincs szükség.

Ami pedig azt a kérdést illeti, hogy a használat első időszakában bekövetkező baleset gyökere többnyire még a korábbi üzembentartásban gyökerezik, szintén az a helyzet, hogy a preventív intézkedéseknek az új használó ellen kell irányulniok. Visszterhes szerződésekről lévén szó, őt szigorú *megvizsgálási kötelezettség* terheli, és ha baleset vonatkozásában a károsulttal szemben hivatkozhatnék szavatossági hibára vagy más a korábbi üzembentartásban gyökerező hibára, akkor ez csökkenthetné olyan irányú erőfeszítését, hogy ne csak a folyamatos üzemeltetés idején tartsa a veszélyes üzemet üzembiztos állapotban, de gondoskodjék arról is, hogy mindjárt ilyen módon induljon az üzemeltetés. A prevenciónak tehát ebben a vonatkozásban is a használó ellen kell irányulnia.

Bérlet, haszonbérlet és adás-vétel esetén tehát üzembentartónak az új használót kell tekinteni. Ez alól egy kivétel lehetséges: az *egyszeri bérbeadás*, amikor a bérlő az üzemeltetést egyáltalán nem veszi át.³⁴

3. Ha egy *veszélyes üzem területén* az annak üzembentartójától független más személy folytat veszélyes tevékenységet, és ennek során következik be baleset, akkor ezt az *utóbbi* személyt kell üzembentartónak tekinteni, függetlenül attól, hogy milyen jogcímen, milyen jogviszony alapján működik, hogy a saját érdekében vagy annak érdekében, akinek területén dolgozik, ingyenesen vagy ellenérték fejében fejti ki tevékenységét a másik fél területén. Ilyenkor a baleset és az ellene való védekezés szempontjából véletlenszerű körülmény az, hogy az üzembentartás más veszélyes üzem területén történt — az esemény ugyanúgy következett volna be, ha saját területén működik, vagy ha veszélyes üzemnek nem minősülő más létesítmény területén. A *terület* átengedése ugyanis nagymértékben különbözik a *veszélyes üzem* átengedésétől: az előbbi

³⁴ Az ingyenes és a visszterhes átengedés esetén tehát egyaránt célszerű a polgári jogi felelősség eszközeivel is hozzájárulni ahhoz, hogy a használat átszállása ne járjon zökkenővel, ne növelje a rendes veszélyt. A polgári jogi védekezés azonban teljesen eltérő: az *ingyenes* átengedés esetében arra irányul, hogy a veszélyes üzem megfelelő kézre jusson, *visszterhes* átengedés esetében pedig arra, hogy az üzem a biztonság szempontjából kifogástalan állapotban jusson az új használó kezére. A különbség az ingyenes és a visszterhes szerződés különbségére vezethető vissza; kétségtelen továbbá az is, hogy e különbség alapja az érdekeltség kérdésében is keresendő.

esetben a leendő károkozó már az átengedéstől függetlenül is veszélyes üzem üzembentartója, az utóbbi esetben csak az átengedés által lesz azzá.³⁵

4. Nem változtat az üzembentartói minőségen az, hogy a veszélyes üzem nem az üzembentartó, hanem *más személy érdekében* működik, pl. állandóan ugyanannak a személynek fuvaroz vagy termel. Ebben az esetben — ha nem munkaviszonyról van szó — az összes intézkedések megtétele és ennek lehetősége is a fuvarozó, a vállalkozó, illetőleg a saját vagy általa bérelt veszélyes üzemet működtető megbízott kezében van. A fuvaroztató, a megrendelő, a megbízott a kész teljesítményre, illetőleg a megfelelő erőfeszítések megtételére tart igényt, de önmagában az a körülmény, hogy ebben érdekelt, nem jár azzal a következménnyel, hogy a kockázatban is osztoznia kellene. A fokozott veszélyesség ellen irányított, de ellenkező megoldás ismét rossz helyen avatkozna be a folyamatba. Noha a baleset aligha következett volna be a fuvarozás, vállalkozás, megbízás elmaradása esetén, ezek a szerződések mégsem tekinthetők a veszélyes üzem kártételei tipikus okainak, és ezért a védekezésnek sem szabad ebbe az irányba terelődnie.³⁶

5. Ugyancsak nem tipikus oka a veszélyes üzem kártételének a *munkaviszony* létesítése sem: nem a munkavállaló kezébe van a balesetelhárítás összes lehetősége letéve. Ezért ugyanaz a megfontolás, amely a fuvarozót, vállalkozót, megbízottat avatja üzembentartóvá, az üzembentartást a munkáltató kezében hagyja meg. Nem az érdekelttség vagy az anyagi előnyök fejében, hanem mert ő tartja a kezében a védekezés szálait, és ezért az ő tevékenységére kell a preventív hatást koncentrálni. Ami a munkavállalót illeti, az ő ösztönzésére egy másik speciális felelősségi alakzat, a munkajogi felelősség szolgál.³⁷

6. Különleges problémák merülnek fel a veszélyes üzem jogtalan elvonása esetén. Ennek egyik leggyakoribb esete a *feketesuvar*, amikor a veszélyes üzem kezelésével megbízott alkalmazott vonja el a veszélyes üzem saját vagyoni,

³⁵ Ld. pl. a Legfelsőbb Bíróság Pf. I. 23.158/1957. sz. ítéletét, amelyben az egyik gyár egy közétkeztetési vállalatnak szívességből munkahelyet biztosított, és e munkahelyen baleset következett be. Helyesen állapította meg a bíróság, hogy nincs releváns okozati összefüggés az átengedés és a baleset között; különben is a közétkeztetési vállalatnak kellett a maga területén az óvintézkedésekről, védőberendezésről gondoskodnia.

³⁶ A szovjet gyakorlatban akkor, ha a vállalkozó a megrendelő telepén dolgozik, kezdetben a megrendelő és a vállalkozó egyetemlegesen felelt. Később aszerint alakult a felelősség, hogy a vállalkozó kialakította-e a megrendelő telepén a saját „autonóm zónáját”: ő ellenőrzi-e a területet, amelyen működik (ld. АНТИМОНОВ i. m. V. fejezet). Ehhez bizonyos értelemben hasonlít a magyar Legfelsőbb Bíróság Pf. II. 21.229/1957. sz. ítéletének elvi alapja. Csatornázási művek vízvezetéket kötöttek be kiskereskedelmi vállalatnak, és az e célra ástott aknát nem fedték be, nem kerítették körül, de erről a körülményről a kiskereskedelmi vállalatot értesítették. A bíróság a kiskereskedelmi vállalatot tette felelőssé. Az egyik — helytálló — érv az volt, hogy a terület a *vállalat ellenőrzése alatt állott*, és az aknát is e vállalat alkalmazottai ásták ki. Nem helytálló viszont az az érv, hogy a vízvezeték bekötése a kiskereskedelmi vállalat *érdekét* szolgálta; a fuvarozás körében helyes a Pf. I. 21.298/1956. sz. határozatnak az a megállapítása, hogy „akinek javára akár ingyenesen, akár díjazás ellenében a gépkocsi fuvarozást végez, még nem tekinthető a gépkocsi üzembentartójának, mert a veszéllyel járó üzemet nem ő folytatja”. Az érdekelttség nem igazít el, mert igaz, hogy a vízvezeték bekötése a megrendelő érdeke, viszont a vállalkozó is a saját érdekében teljesít: igénye van a vállalkozói díjra.

³⁷ Ennek a rendelkezésnek van egy másik igen fontos indoka is: a reparáció biztosítása. Nyilvánvaló, hogy ha csak a munkavállaló volna felelős, akkor a reparáció kevésbé volna biztosítva, mint a munkáltató felelőssé tétele esetében.

kényelmi vagy egyéb céljaira; eltér a kijelölt útiránytól, külön utakra megy stb. Ezekben az esetekben különböző célokból kell prevenciókat hatást kifejteni:

- a) a veszélyes üzemek szempontjából általánosan a balesetek ellen,
- b) speciálisan a jogosulatlan elvonás ellen.

A fokozott veszéllyel járó tevékenységért való speciális felelősségi alakzatnak a rendeltetése az, hogy a balesetek ellen védelmet nyújtson, nem pedig az, hogy a jogosulatlan elvonás ellen nyújtson védelmet. Ami pedig a feketefuvarnak a balesetekkel való összefüggését illeti, ez semmi esetre sem közvetlen: lényegében egyformán lehetséges baleset a feketefuvar idején és a szabályszerű működés során. A jogosulatlan elvonás, minthogy az ugyanannak a szakképzett személynek a részéről történik, aki különben üzemelteti a járművet, nem specifikus, tipikus oka a balesetnek. Mégsem állítható azonban, hogy egyáltalán nincs összefüggés a feketefuvar és a balesetek között, csakhogy ez az összefüggés távoli. Összefüggés van mindenekelőtt abban, hogy a feketefuvarok eltűrése olyan rendellenesség, amely — más rendellenességekhez hasonlóan — lazítón hat az egész üzembentartásra; ezenkívül arról árulkodik, hogy az üzembentartás nem történik mintaszerűen. Másodszor összefüggés van abban, hogy a feketefuvarra vállalkozó alkalmazott többnyire nem megbízható, hanem könnyelmű ember, nem egyszer feketefuvar idején hozzánemértőre is bizza a kocsit, olyankor inkább fogyaszt szeszt is, és hajlamos arra, hogy siettében lazítson az elővigyázatosságon. Ezek a kétségkívül többé-kevésbé távoli összefüggések azonban nem amellettszólnak, hogy a jogosulatlan elvonóra kell hárítani a fokozott veszélyességért való specifikus felelősséget: az ő személyében rejlő hiányosságok elleni védekezésre a munkajogi felelősség szolgál. Ami viszont a munkáltatót illeti, neki kell rendet tartania, neki kell minden rendellenesség ellen küzdenie, neki kell megfelelően megválasztania alkalmazottait, neki kell olyan ellenőrzési rendszert kiépíteni, amely a feketefuvar veszélyét is kiküszöböli — pl. el kell érnie, hogy a garázmester csak szabályos menetlevéllel rendelkező gépkocsit engedjen útnak³⁸ stb. Ehhez járul az is, hogy az alkalmi feketefuvar nem változtat azon a tényen, hogy a veszélyes üzem állapota elsősorban a folyamatos üzembentartás minőségétől függ, tehát a preventív hatásnak már ezért is az állandó üzembentartóval, tehát a munkáltatóval szemben kell érvényesülnie.

Feketefuvar esetén ezért az üzembentartói minőség nem változik. Az üzembentartó jogellenes magatartása pedig a károsító eredménnyel együttesen jelentkezve két körülményben nyilvánul meg:

- a) a folyamatos üzembentartás hiányossága;
- b) a feketefuvar lehetővé tételében megnyilvánuló lazaság.³⁹

7. A jogellenes elvonás másik fő esete a veszélyes üzem *ellopása*. Ebben az esetben a prevenció problémája a következőképpen alakul:

a) A lopás elleni preventív hatást nem a veszélyes üzemért való fokozott felelősség segítségével kell elérni; a lopás ellen tehát a történetesen véletlen-

³⁸ A törvényesség érdekében hozott P. IV. 22.277/1956. sz. ítélet pl. ezen az alapon mondta ki az állandó üzembentartó felelősségét olyan ügyben, amikor a gépkocsivezető a gépkocsit lejárt menetlevéllel vitte ki a garázsból.

³⁹ A XIII. sz. polgári elvi döntés (Bírósági Határozatok, 1956. évi 4. sz. 1246. sorsz.), amely a sokszor kifogásolt 14. sz. polgári elvi döntést hatályon kívül helyezte, ugyancsak az álláspontra helyezkedett; ez az álláspont érdemben megfelel a Ptk.-ban kifejezett elveknek is.

szerűen balesetet okozó tolvaj vétkeességétől független felelősségével nem cél-szerű védekezni.

b) A tolvaj azonban — eltekintve most attól az esettől, amikor valaki részegségében vagy egyébként csinytevésből egy útra tulajdonítja el a kocsit, tehát voltaképpen nem is lopást követ el — állandó jellegű üzembentartóvá lesz: az ő gondja lesz a balesetmentes állapot fenntartása. Ez amellest szól, hogy a tolvaj balesetokozása esetén őt kelljen üzembentartónak tekinteni.

c) Ezzel szemben áll az, hogy a tolvajlásnak kitétel fokozott veszélyt jelent a forgalomra, mert lehetőséget nyújt arra, hogy ki nem próbált, hozzá nem értő, hebehurgya, lelkiismeretlen, részeg, menekülő stb. ember vegyen részt a közlekedésben. Az állandó üzembentartó tehát akkor, ha a veszélyes üzem ellopását megkönnyíti, nemcsak a saját vagyontárgyát veszélyezteti, de a közbiztonságot is. Az ilyen magatartás — pl. az autó be nem zárása — olyan üzembentartói nemtevés, ami önmagában ugyan külön jogszabály hiányában nem jogellenes, de a tolvaj baleseténél releváns oknak minősülhet, mert tetemesen hozzájárult a balesethez.⁴⁰ Nem csupán *conditio sine qua non*, de egyenesen tipikusnak mondható ok. A forgalom fokozott veszélyeztetése a lopás megkönnyítése által van olyan fontos, hogy a polgári jog élével ez ellen forduljon. Ez a körülmény amellest szól, hogy lopás esetén se változzék az üzembentartó személye — különösen nem, ha a lopás óta nem túlságosan hosszú idő telt el a balesetig. Hosszabb idő eltelte után ugyanis a tolvaj üzembentartói minősége megszilárdul, állandóvá válik, a balesetmentes idő pedig arra vall, hogy az adott esetben a tolvaj hozzáértő és higgadt ember, tehát in concreto a lopás, illetőleg annak megkönnyítése sem járult hozzá relevánsnak minősíthető módon a balesethez. A megoldás tehát:

a) az üzembentartói minőség általában átszáll a tolvajra, de

b) marad az üzembentartónál, ha

aa) az mulasztásával megkönnyítette a lopást és

bb) a lopás óta a balesetig nem telt el hosszú idő.

VIII.

A veszélyes üzemek kártételeivel kapcsolatos bírósági gyakorlatban viszonylag ritka eset az, amikor a bíróság a veszélyes üzemnek a vétkeességtől független felelőssége kereteit nem lépi túl.⁴¹ Az idevágó határozatok tekin-

⁴⁰ Ezen az állásponton volt a XIII. sz. polgári elvi döntés. Ez a francia gyakorlat álláspontja (ld. PLANTOL—RIPERT i. m. 1020. pont), a svájci gyakorlaté (ld. NÁNÁSSY Béla ismertetését a Közlekedési Közöny 1957. 34. sz. 608—609. p.) és legújabbban a belga gyakorlaté is (Revue Trimestrielle et Droit Civil, 58. évf. (1950). 1. sz. 206—207. p.). ANTYIMONOV lényegében szintén hasonló álláspontot foglal el, de a lopásra vezető mulasztást a felelősség önálló, vétkeességi alapjának tekinti (i. m. V. fejezet). A magyar bírósági gyakorlatban előfordult Pf. II. 20.259/1957. sz. ügyre ld. a 43. sz. jegyzetet.

⁴¹ Példás ítélet ebből a szempontból a Pf. V. 22.309/1959. sz. legfelsőbb bírósági ítélet, amelynek ítéletileg megállapított tényállása szerint a tanúk ellentmondó vallomása folytán nem volt bizonyítható, hogy megállt-e a villamos, mielőtt a sérült arról lelépett. A bíróság „tárgyi felelősség alól mentesítő ok bizonyítottságának” hiányában megállapította a teljes felelősséget.

télyes részében lényeges szerephez jut az üzembentartónak vagy alkalmazottjának a *vétkessége* is.⁴²

Ez a jelenség több okra vezethető vissza:

a) A vétkesség taglalására többnyire azért kerül sor, mert a bíróság a perben a munkajogi felelősség kérdését is igyekszik tisztázni, vagy pedig már a büntetőjogi felelősséget tisztázták, és erre is hivatkozik a kártérítési ügyben eljáró bíróság. Ez kifogás alá nem eshet, ezt a perjogi követelmények is megkívánhatják.

b) Már kifejtettük, hogy a bíróságok a károsult saját hibájának megállapítása esetén is általában kutatják a károkozó oldalán fennforgó vétkességet, ahelyett, hogy csupán az önhibás beavatkozás objektív és relatív elháríthatatlanságát vizsgálják.

c) Bizonyos esetekben ezen túlmenően is belejátszanak szubjektív elemek a veszélyes üzem felelőségének a kérdésébe. Számos ilyen vonatkozásra rámutattunk már, most ezeket összefoglaljuk.

aa) Az *erőhatalom* objektív és relatív felfogása mellett nem egyszer jutnak a vétkességet elérő vagy ahhoz közelálló szubjektív elemek fontos

⁴² A Legfelsőbb Bíróság ítéletei közül megvizsgált 67 olyan esetben, amelyben veszélyes üzem kártételéről volt szó, de nem veszélyes üzemek összecütkezéséről, ahol köteles a bíróság a vétkességet vizsgálni, 37 esetben hivatkozik a bíróság vétkességre: 28 esetben marad az ún. „objektív” felelősség keretei között; 2 esetben az ítéletből nem volt megállapítható a vizsgált körülmény. Néhány példát erre egyébként l. Försi, Kártérítés jogellenes magatartásért, Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1958. 126—127. p. További jellegzetes példák: a P. Eln. Tan. 20.896/1959. sz. ügyben kimondja, hogy a tűz a hajón a veszélyes üzem körébe tartozó okból tört ki, kimentő okot nem bizonyítottak, majd hozzáteszi, hogy a hajó tulajdonosa a tüzet okozó alkalmazott gondatlansága alapján is felelős. A Pf. V. 22.307/1959. sz. ítélet az alperes vétkességét öt pontban foglalja össze, majd a tárgyi felelőség alapján marasztal. A Pf. II. 22.418/1959. sz. ügyben a bíróság kifejti, hogy az alperes nemcsak tárgyi felelőség alapján felel, hanem alkalmazottjainak vétkessége alapján is. A vétkesség említésére ebben az ügyben annál kevésbé van szükség, mert az indokolás azzal kezdődik, hogy az alkalmazott ellen a nyomozást megszüntették. Nagyon tanulságos a Pf. I. 21.482/1959. sz. ítélet, egy a MÁV gazdasági vasútja által okozott erdőtüz ügyében. A tüzet a mozdony szikrája okozta; a szikra meggyújtotta a töltésen levő avart, és a tűz az erdőigazgatóság által a védőövezetben jogellenesen ki nem vágott fákra áttérjedve az erdőben nagy kárt okozott. A közzelható vétkesség nem vitás. Ami azonban a MÁV magatartását illeti, a bíróság először — szakvélemény alapján — megállapítja, hogy a mozdony szikrafogója kitűnő volt: ha a mozdony mégis kibocsátott szikrát, az „tűlesik azon a határon, amely a mozdony üzembentartásához szükséges füstszuszpenzió mellett megakadályozható”, ezért ezen az alapon a MÁV nem felel, felel azonban azért, mert az avart nem tisztította el a töltésről. Véleményünk szerint az indokolás hibás. Bármilyen jó is a szikrafogó, ezen az alapon csak vétkességi felelőségi rendszerben lehetne szó mentesülésről. A szikra mint az üzem körén belül keletkezett ok, még elháríthatatlansága esetén sem mentesítő körülmény, a Ptk. előtti jog alapján vizsgálva pedig nem is erőhatalom. Az ítélet megáll a vétkességre hivatkozás nélkül egyedül azon az alapon, hogy erőhatalom, harmadik személy elháríthatatlan magatartása nem volt bizonyítható, a károsult hibája pedig nem volt objektíve elháríthatatlan. Más esetekben a bíróság szükség-telenül hivatkozik vétkességi felelőség esetén is a veszélyes üzem felelőségére. Erre a logjellegzetesebb példa: 25 éves vízvezetéki főcső megrepedt, a víz a pincébe folyt, a ház süllyedni kezdett, le kellett bontani. A Pf. III. 20.449/1959. sz. ítélet a városi vízvezeték hálózatát fenntartó vállalatot e minőségében — erőltetetten — veszélyes üzemmé minősítette, majd marasztalta azon az alapon, hogy elmulasztotta a cső tisztítását, karbantartását. Ezt a helytálló ítéletet a bíróság meghozhatta volna veszélyes üzemmé minősítés nélkül is. A Fővárosi Bíróság 41. Pf. 29.187/1959. sz. ítéletében egyébként kifejezetten felhívta a figyelmet arra, hogy tárgyi felelőség fennállása mellett a felelős személy vétkességének vizsgálata szükségtelen.

szerephez. Az erőhatalom relatív felfogása egyebek között azt is jelenti, hogy mérlegelni kell az adott kártípus gyakoriságát és azt, hogy ehhez képest gazdaságilag indokolható-e a technikailag lehetséges védekezés. Ennek megítélése szubjektív elemek megítélését jelenti: azt kell megítélni, hogy valamely elhatározás vagy elhatározás elmaradása indokolt volt-e.

bb) Ugyanez a helyzet az *elháríthatatlan külső ok* más eseteinek relatív felfogásával kapcsolatban, ideértve a károsult elháríthatatlan beavatkozását is. Különösen fel kell hívni ebben a vonatkozásban a figyelmet arra a már kifejtett álláspontra, hogy pl. iskola közelében nem minősülhet elháríthatatlannak az, ha egy gyerek hirtelen autó elé ugrik, mert ezzel iskola közelében fokozottan kell számolni.

cc) Láttuk, hogy az *üzembentartó* kiléte sem független a vétkességhez közelálló pszichikai mozzanatoktól. A gépkocsi jogtalan elvonása esetén a tulajdonos üzembentartó marad, ha hibás abban, hogy a gépkocsit elvonhatták (nem zárta el az autót, nem gondoskodott arról, hogy portása a menetleveleket ellenőrizze stb.). Ugyanez a helyzet, ha gondatlanul jogosítvánnyal nem rendelkező vagy ittas személynek adja kölcsön a gépkocsit stb.⁴³

Mindez arról tanúskodik, hogy tarthatatlan a polgári jogi felelősség területén a szubjektív és objektív felelősségi rendszer megszokott módon való szétválasztása. Az objektív felelősség területének messze túlnyomó részét elfoglaló veszélyes üzemi felelősségi területen a felelősség alapja egy a vétkeségtől független szubjektív magatartás, és ettől a magatartástól számtalan átmenet vezet a vétkes magatartásig. A veszélyes üzemi felelősségének alapjául szolgáló magatartás és a vétkes magatartás csupán fokozatokban és a konkrét szituációkban tér el egymástól, valójában azonban ezek a magatartások *a polgári jogi felelősség szempontjából egymínőségűek*. Nem az dominál bennük, ami elválasztja őket, hanem ami összeköti:

a) a károkozásban rejlő társadalmi veszélyességük,
b) a konkrét magatartás kedvezőtlen társadalmi megítélése és
c) e magatartásfajtának a kártérítés eszközével való befolyásolhatósága. Mind az ún. objektív, mind az ún. szubjektív felelősség annyiban szubjektív, hogy alapjuk valamely károkozó, de a kártérítés eszközével javítható magatartásfajta, és annyiban objektív, hogy a kívülvilágban bekövetkezett kárra reagálván, objektív törvényszerűségek szerint fejti ki hatását az egyénre és társadalomra. A vétkesség alapuló felelősség és a fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség közös kettős gyökere tehát a *károsodás, továbbá az arra vezető, társadalmilag kedvezőilen megítélésben részesült magatartás-*

⁴³ Igen jellemző a vétkességi mozzanat vonatkozásában a már említett Pf. II. 20.259/1957. sz. ítélet, amely szerint „... II. r. alperes könnyelmű magatartása tette lehetővé, hogy idegen személy a gépkocsit használatba vegye s (ezért III. r. alperest) a II. r. alperes gépkocsivezető munkáltatóját is tárgyi felelősség terheli az idegen személy által okozott kárért”. Itt tehát két vétkességet is tartalmazó láncolat vezet el a tárgyi felelősség alanyához: az üzembentartónak minősülő személy vétkes alkalmazottja kiválasztásában és felügyeletében (az alkalmazott ugyanis már többször végzett és segített elő feketefuvar), az alkalmazott *gondatlanul* átengedte a gépkocsit jogosulatlan személynek, ez a személy pedig balesetet okozott. További jellemző példa: az apa vesz a gyerekének motorkerékpárt, a gyerek üzemelteti azt, mégis az apa az üzembentartó, mert *előre kellett volna látnia*, hogy a gyerek nem eléggé érett a motorvezetésre (B. H. 1959. I. 2174. sorsz.).

fajtanak a kártérítés eszközével való befolyásolhatósága, vagyis a prevenció lehetősége.⁴⁴

Az ezen az alapvető megegyezésen belül meglevő különbözőség pedig a következőkben foglalható össze:

a) a tényállás vonatkozásában: a vétkességen alapuló felelősség tényállása *általánosabb jellegű* („neminem laedere”); ehhez képest *specifikus* a fokozottan veszélyes tevékenységen alapuló felelősség tényállási köre;

b) a *jogellenesség* vonatkozásában: a fokozottan veszélyes tevékenységből eredő minden kár jogellenesen áll elő, tehát ebben a körben a *károsodásra vezető nemtevés is minden esetben jogellenes*;

c) a *magatartás értékelése* vonatkozásában: a vétkességen alapuló felelősség körében csak a szándékosságnak és a gondatlanságnak van jogi relevanciája, a fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség körében azonban annak is, ha az üzembentartó nem fejt ki a *tételesen kifejezetten felsorolt konkrét jogi kötelezettségeken túlmenő aktivitást*, és ez vezet károsodásra.

Ilyen körülmények között, minthogy a vétkességen alapuló felelősség tényállás-típusai sokkal szélesebb körűek, mint a fokozott veszélyesség tényállástípusai, minthogy továbbá a fokozott veszélyesség körében a vétkességen alapuló felelősség köréhez képest a jogellenesség objektív és a magatartás megítélésének szubjektív oldalán is bizonyos többletnek is van jogi relevanciája, a *vétkességen alapuló felelősséget lehet általánosabbnak tekinteni*.

ОБ ОСНОВНЫХ ВОПРОСАХ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ, СВЯЗАННУЮ С ПОВЫШЕННОЙ ОПАСНОСТЬЮ

Д. Эршу

Изложив критический очерк важнейших буржуазных взглядов на ответственность за деятельность, связанную с повышенной опасностью, автор выражает мнение, что согласно социалистической концепции цель этой формы ответственности с точки зрения правовой политики заключается главным образом в превенции посредством возмещения ущерба, при наличии определенного типичного вида основания ущерба, допускающего специальные возможности для защиты. При такой концепции эта форма ответственности связана с формой ответственности, опирающейся на принцип вины, фактом, что при каждом из указанных двух видов ответственности имеется возможность повлиять средствами возмещения вреда на осуждаемое обществом вредоносное поведение, т. е. при каждом из этих видов ответственности налицо возможность предупреждения. Различие между ними заключается в следующем:

a) *фактический состав* ответственности, опирающейся на принцип вины, имеет *более общий характер*;

b) всякий вред, вытекающий из деятельности, связанной с повышенной опасностью, наступает противоправно, поэтому — в отличие от ответственности, опирающейся на принцип вины — и вредоносное *бездействие* является противоправным во всяком случае;

в) при ответственности, основанной на принципе вины, правовые последствия влекут за собой лишь умысел и неосторожность, а при деятельности, связанной с повышенной опасностью также и то обстоятельство, что лицо, эксплуатирующее источник

⁴⁴ A polgári jogi felelősség specifikus eszközeivel való befolyásolhatóság lehetőségén alapuló egységes polgári jogi felelősségi rendszer bővebb kifejtése már meghaladja a tanulmány kereteit. Ld. erre Eörsi: Kísérlet egy egységes polgári jogi felelősségi rendszer felvázolására. Az MTA II. Osztályának Közleményei, IX. (1959.) 2. sz. 117—137. p. valamint: Prevenció és vétkesség. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, III. (1960) 1. sz. 33—58. p.

повышенной опасности, не проявляет активности, превышающей его правовую обязанность, причем вследствие этого возник вред.

Эта форма ответственности опирается на деятельность двух видов: либо на слишком примитивно проводимую деятельность, либо на деятельность, использующую концентрированную энергию. При примитивной деятельности опасность ярко выступает, причем с исключением опасности проявляется тенденция в направлении прекращения повышенной ответственности, между тем при использовании концентрированной энергии, вследствие того, что опасности, связанной с использованием техники, противопоставляется техническая оснащенность и соответствующая организованность, в интересах непрерывного применения охраняемых мер и постоянного повышения их уровня, ответственность неизменно сохраняется.

Лицо, исполняющее деятельность, связанную с повышенной опасностью, может освободиться от повышенной ответственности, если нет возможности на то, чтобы повлиять на соответствующее исполнение данной деятельности. Так стоит дело тогда, когда наступление вреда не связано с повышенной опасностью деятельности, а также тогда, когда вред был вызван непреодолимой внешней причиной. В связи с последней следует отметить, что непреодолимая сила, даже будучи предвидена, не может быть отвержена, поэтому защита против нее проводится главным образом в плане развития техники. Между тем другие случаи непреодолимой внешней причины — будучи учтены — могут быть отвержены, поэтому защита против них включает в себя и улучшение предвидения. Однако все случаи непреодолимой внешней причины совпадают в том, что они поддаются объективной и относительной оценке. Это значит, что при их оценке следует исходить не из конкретных возможностей данного вида вредоносной деятельности, а из того, имелась ли вообще наличие возможности отвести вред на данном уровне развития путем приложения общественно обоснованных материальных и других усилий, а в случае надобности также насчет усилий, выходящих за пределы обязанностей, предусмотренных в отношении данной деятельности правовыми нормами. Статья подкрепляет эти положения рядом примеров, имевших место на практике.

Автор исходит из того, что и вопрос о субъекте ответственности следует решить исходя из предупреждения. В этом отношении следует учесть не только заботливость, требуемую при использовании источника повышенной опасности, а также то, что переход источника повышенной опасности в руки неосведомленного лица увеличивает опасность причинения вреда. Поэтому личность владельца не изменяется в случае передачи пользования по любезности или в случае ссуды, если речь идет о передаче источника повышенной опасности только для единичного, случайного использования, но наступает такое изменение, если источник повышенной опасности передается в пользование на длительное время, причем в таких случаях иногда может быть установлена и солидарная ответственность. Эти же обстоятельства объясняют то, что личность владельца источника повышенной опасности не изменяется в случае совершения т. н. «черной» перевозки а также и при похищении машины в случае, если халатность владельца содействовала похищению и не истекло еще слишком длительное время от похищения. Личность владельца не изменяется в случае, если деятельность источника повышенной опасности проводится на территории другого источника повышенной опасности (на территории определенной фабрики); если эта деятельность проводится постоянно для другого лица как заказчика в связи с договором подряда или перевозки; если лицо, непосредственно причинившее вред, находится в трудовом отношении у владельца повышенной опасности.

Наконец автор показывает и анализирует явление, заключающееся в том, что в судебной практике при рассмотрении дел об ответственности за деятельность, связанную с повышенной опасностью, в ряде случаев исследуется вопрос о вине.

DES QUESTIONS FONDAMENTALES DE LA RESPONSABILITE POUR DES ACTIVITES PARTICULIEREMENT DANGEREUSES

Gyula Eörsi

L'étude après avoir donné un aperçu critique des différentes conceptions bourgeoises relatives à la responsabilité pour des activités particulièrement dangereuses, constate que d'après la conception socialiste le but de cette forme de la responsabilité consiste en premier lieu dans la prévention des préjudices, par moyen de la réparation du dommage, dans des cas typiques offrant des possibilités particulières pour s'en prémunir. Selon cette conception, cette forme de la responsabilité se trouve liée à la responsabilité

délictuelle par le fait, quo dans les deux formes existe également la possibilité d'influer sur la conduite préjudiciable des hommes, blâmés par la société, donc la possibilité de la prévenir par moyen de la réparation du préjudice. La différence entre les deux formes est la suivante :

a) les faits susceptibles d'entraîner une responsabilité délictuelle ont un caractère plus général ;

b) tout préjudice dérivant d'une activité particulièrement dangereuse se produit d'une manière illégale, donc — contrairement à la responsabilité délictuelle — même l'inactivité préjudiciable est toujours illégale ;

c) en matière de responsabilité délictuelle seulement le dol et la négligence comptent devant la loi : dans le domaine des activités particulièrement dangereuses le fait que l'exploitant ne déploie aucune activité allant au-delà de ses obligations juridiques entre également en ligne de compte, pourvu qu'un préjudice en résulte.

Deux genres de conduite peuvent être à la base de cette forme de la responsabilité : une activité déployée avec des moyens trop primitifs, et une autre qui est déployée à l'aide d'une énergie concentrée. Quant à la première, le danger est imminent et le développement tend vers la cessation de la responsabilité accrue, par moyen de l'élimination du caractère dangereux de l'activité. Quant à la deuxième, les dangers qu'elle comporte deviennent latents par l'opposition de la technique à la technique et par une organisation appropriée : cependant la responsabilité accrue continue de subsister, dans l'intérêt du maintien, voir même de l'augmentation de l'efficacité de la défense contre les préjudices.

La possibilité d'une libération de la responsabilité accrue est donnée seulement aux cas où il est impossible d'exercer par ce moyen une influence sur la conduite appropriée de l'activité particulièrement dangereuse. C'est le cas, lorsque le préjudice n'est pas en rapport avec la nature particulièrement dangereuse de l'activité, comme aussi lorsque le préjudice a été provoqué par une cause extérieure inévitable. Parmi ces dernières, la force majeure est impossible à écarter, même si on peut la prévoir ; la lutte contre celle-ci se déroule donc en premier lieu sur le plan du perfectionnement de la technique. Par contre, les autres cas de causes extérieures semblables sont susceptibles d'être écartées, si on les prévoit. En cette matière donc la défense comprend aussi l'intensification de la prévoyance. Toutes les espèces des causes extérieures inévitables concordent cependant en ce qu'elles doivent être appréciées d'une manière à la fois objective et relative. Ce qui veut dire, qu'en les appréciant, au lieu de partir des possibilités concrètes de l'activité dangereuse, il faut examiner si, au niveau actuel de l'évolution, le préjudice a pu être écarté ou non par des efforts matériels et autres, justifiables devant la société, et en cas de besoin même par des efforts allant au-delà des prescriptions légales, obligatoires en matière d'exercice de l'activité en question. L'auteur invoque plusieurs cas d'espèce qui se sont présentés dans la pratique pour soutenir ces thèses.

L'étude détermine le sujet de la responsabilité en partant également de l'idée de la prévention. A ce propos il faut tenir compte non seulement de la diligence manifestée dans l'exploitation, mais aussi du fait que le danger du préjudice s'augmente dès que la source de ce dernier tombe dans des mains profanes. A cause de ceci, par exemple au cas d'une cession de l'usage par complaisance ou en cas d'un prêt à usage, la personne de l'exploitant demeure inchangée, à condition qu'il s'agisse d'une seule cession occasionnelle, tandis qu'elle change, lorsqu'il y a cession à usage prolongé, sauf si une responsabilité solidaire peut être établie. On doit attribuer aux mêmes circonstances, qu'au cas de courses noires la qualité d'exploitant ne change pas et au cas où la véhicule est volée, cette qualité reste inchangée seulement, si le vol a été facilité par la négligence du propriétaire et si du moment du vol seulement un temps relativement bref s'est passé. La personne de l'exploitant ne change pas davantage, lorsque l'entreprise dangereuse déploie son activité sur le terrain d'une autre entreprise dangereuse (p. ex. d'une fabrique), lorsque l'entreprise agit d'une manière permanente dans l'intérêt d'une autre personne ayant la qualité d'auteur de commande ou de transport et enfin lorsque l'auteur direct du préjudice est un employé de l'exploitant.

Pour finir, l'auteur décrit et analyse le phénomène récent du retour de la jurisprudence dans des cas considérablement nombreux vers la recherche de la culpabilité, lorsqu'il s'agit d'apprécier la responsabilité pour des activités particulièrement dangereuses.

A szocialista állam büntetőpolitikájának alkotó tényezői

I. A burzsoá állam büntetőpolitikája. II. A szocialista állam büntetőpolitikája kialakulásának objektív alapjai. III. A szocialista büntetőpolitika fogalma, a bűnözés megelőzése és a büntető törvényhozás, mint a büntetőpolitikai feladatok realizálódása. IV. A szocialista büntetőpolitika alkotó tényezői, a büntetőpolitika tudományos alapjai. V. A bűnügyi tudományok egyes rendszertani kérdései.

Az elmúlt években, de különösen az 1956. évi ellenforradalom bűnözésének büntetőjogi felszámolásával kapcsolatban közéletünk figyelmének középpontjába kerültek büntetőpolitikánk elvi és aktuális kérdései. Az érdeklődés ennek a bonyolult igazságszolgáltatási feladatnak megoldása után sem szűnt meg, csupán más bűncselekmény-kategóriák — elsősorban a társadalmi tulajdont sértő bűncselekmények — területére tolódott át. Állami és pártvezetőink következetesen fejtegetik és magyarázzák népi demokráciánk büntetőpolitikájának alapelveit és időszerű kérdéseit; az ellenforradalom után nem volt az országgyűlésnek olyan ülészaka, amelyen a forradalmi munkáspárt kormány elnöke ne érintette volna ezeket a problémákat. Az MSZMP VII. kongresszusa behatóan vizsgálta az elmúlt évek büntetőpolitikai tapasztalatait és határozottan leszögezte a jövőben érvényesítendő büntetőpolitikai alapelveket. E politikai állásfoglalásokat az jellemzi, hogy a büntetőpolitika kérdései a szocialista törvényesség szempontjából kerülnek vizsgálat alá.¹ Ez arra utal, hogy a büntető igazságszolgáltatás területén szoros összefüggés van a szocialista törvényesség és a büntetőpolitikai kérdések között. Ezek a tényezők önmagukban is indokolják az elméleti érdeklődést, büntetőpolitikánk elméleti tisztázásának igényét.

A szocialista büntetőpolitika elméleti tisztázásának követelménye más oldalról is jelentkezik. A legújabb magyar büntetőjogi irodalomban egyre inkább felmerül a bűnügyi tudományok helyére, szerepére, rendszerére vonatkozó korábbi nézetek felülvizsgálatának és a kérdések korszerű megválaszolásának igénye. Ennek során a kriminalisztika, illetve a kriminológia egyes művelői felvetették a büntetőpolitika elméletének egyes tartalmi és rendszerbeli kérdéseit.²

Mindezek arra utalnak, hogy büntetőjogtudományunk egyik soronlevő feladata a proletárdiktatúra büntetőpolitikájának elméleti tisztázása, a szo-

¹ Így pl. Kádár János az MSZMP VII. kongresszusán tartott előadói beszédében hangsúlyozta: „... büntett megtorlatlanul nem marad, ... véten embert büntetés nem sújt ma hazánkban. Büntetőpolitikánk lényege: az ebben az értelemben felfogott törvényesség védelme és biztosítása minden körülmények között.” A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth könyvkiadó, 1960. 39—40. p.

² Ld. Viski László: A kriminalisztika rendszeréről. Az Állam-és Jogtudományi Intézet Értesítője, 1960. III. köt. 1. sz.; Vermes Miklós: A kriminológia rendszerének és módszerének néhány kérdése. Jogtudományi Közöny, 1960. 1—2. sz.

cialista törvényesség és a büntetőpolitika kapcsolatának, összefüggéseinek feltárása.³

Nyilvánvaló, hogy e kérdés csoport elméleti vizsgálata jelentős munkát igényel. Jelen tanulmányban csak néhány olyan alapvető kérdéssel kívánunk foglalkozni, amelyek megítélésünk szerint elősegítik e kérdés további elméleti feldolgozását. Ennek során két főkérdést kívánunk megvizsgálni: mi a büntetőpolitika fogalma, és melyek a szocialista állam büntetőpolitikájának alkotó tényezői.

1. A szocialista büntetőpolitika fogalmának meghatározására, alkotó tényezőinek feltárására teendő kísérletünk során vázlatosan érinteni kell e fogalom történelmi kialakulását.

A büntetőpolitika történelmi kategória, amelynek tartalma az adott állam osztályfunkciói által meghatározott. A történelem folyamán minden állam, amely szemben találta magát a bűnözés problémáival, igyekezett kialakítani és megvalósítani a maga sajátos büntetőpolitikáját a bűnözés leküzdésére. Ebben az értelemben minden állam típus tekintetében beszélhetünk büntetőpolitikáról mint az állam immanens tulajdonságáról. A történelmi fejlődés folyamán az uralkodó osztály már azelőtt is folytatott büntetőpolitikát, hogy annak lényegét és feladatait felismerte volna.⁴ A kérdés csupán az, hogy milyen ideológiai formákban jelentkeztek az adott állam büntetőpolitikai igényei. A történelmi tapasztalat ugyanis azt mutatja, hogy a büntetőpolitika csak a társadalmi fejlődés bizonyos fokán szabadult meg vallási burkától, hosszú időn át merőben jogi formákban jelentkezett és csak később indult meg a törekvés a tudatos állami büntetőpolitika kialakítására. Ebben a folyamatban igen jelentős volt az a bíráló, amelyben a vallásos ideológiai kötöttségektől megszabadult burzsoá társadalomtudományok részesítették az államot. A jogi és nem jogi eszközöket egyesítő, tudatos állami büntetőpolitika kialakítására pedig csak a kapitalizmus későbbi fejlődési szakaszában került sor.

A klasszikus kapitalizmus korában az állam büntetőpolitikája kizárólagosan jogi burookban jelent meg, megnyilvánulási formája kizárólagosan a büntető törvényhozás. A liberálkapitalizmus büntetőpolitikáját a klasszikus büntetőjogi irányzat jogközpontú felfogása tükrözte. Ennek a felfogásnak a gyökere a jogállam és az Engels által igen találóan jogászai világnépnek nevezett burzsoá politikai koncepció, amely az állami politikai viszonyokat és politikai célkitűzéseket is jogi köntösbe öltöztette. E jogi világnépből fakadó felfogás tagadta, hogy a politikának bármi kihatása is lenne a jogalkalmazásra. Ez az álláspont alapján hazug és képmutató, azonban szer-

³ Ezt az igényt a gyakorlat részéről a közelmúltban SZALAY József az 1959. évi Jogászkonferencián megtartott előadásában fogalmazta meg a legélesebben. Ld. Büntetőpolitika és büntető ítélkezés. Magyar Jog, 1959. 10. sz.; elméleti oldalról pedig HÁMORI Éva: A büntetéstan és a büntetési rendszer kérdései c. tanulmányában vetette fel. Jogtudományi Közlöny, 1959. 4. sz. 143. p. Ld. még HORVÁTH Tibor: Az új szovjet büntető törvényhozás büntetőpolitikai alapjai. Jogtudományi Közlöny, 1960. 1—2. sz. 28. p.

⁴ A büntetőjogi és államjogi irodalomban a „kriminálpolitika” kifejezést kb. 1800 óta használják, ennek tartalma azonban határozatlan és többértelmű volt. Így pl. FEUERBACH kriminálpolitikán a törvényalkotó állambölcsességét értette. Ld. Lehrbuch 14. kiad. 1847. 40. p., hivatkozik rá Handwörterbuch der Kriminologie und der anderen strafrechtlichen Hilfswissenschaften I. köt. Berlin-Leipzig, 1933. 861. p.

fölött alkalmas arra, hogy fenntartsa a jog és így a büntetőjog osztályfeletti-ségének, a politikától való függetlenségének látszatát.

Ez a felfogás természetesen nem zárta ki, hogy a burzsoá büntetőpolitikai elképzelések ne érvényesüljenek a büntető törvényhozásban és azon túlmenően a gyakorlati igazságszolgáltatásban. Ellenkezőleg, miután a klasszikus büntetőjogi irányzat eszméi teljesen átittatták a burzsoá törvényhozást, a törvényhozás teljes mértékben biztosította a büntetőpolitikai elvek érvényesülését. Ennek a büntetőpolitikának a feudális állam büntetőpolitikájához képest kétségkívül voltak haladó vonásai. A nullum crimen és nulla poena sine lege elve, az objektív cselekménytan, a szubjektív bűnösség és a büntetés arányosságának elvei büntetőjogi garanciái voltak a polgári szabadságjogoknak, védelmet nyújtottak a bíróságok önkénye ellen. A klasszikus kapitalizmus büntetőpolitikája által kialakított merev büntetési rendszer ugyanakkor biztosítani látszott a bűnözéssel szembeni repressziós célkitűzéseket.

E jogközpontú felfogás alapvető sajátossága volt a jogon kívüli büntetőpolitikai célkitűzések és eszközök fel nem ismerése, illetve mellőzése. Ilyen kérdéseket alapfelfogása miatt a klasszikus büntetőjogi elmélet fel sem vetett. Éppen ezért a szó mai értelmében nem beszélhetünk a klasszikus kapitalizmus büntetőpolitikájáról, tudatos büntetőpolitikai célkitűzéseiről. Ugyanis modern értelemben céltudatos állami büntetőpolitika csak akkor alakulhat ki, amikor már az elméletben és a társadalom gondolkodásában utat tör az a felfogás, hogy a bűnözés okai az emberi akaraton kívül álló tényezőkben rejlenek és kialakul a célbüntetések ezzel kapcsolatos gondolata. Ezzel szemben a klasszikus büntetőjogi felfogás a maga merev indeterminizmusával a bűnözés okait kizárólag az emberi szabad akaratban látta és ennek következményeként büntetéselmélete is az erkölcsi megtorlás, illetve jogépségi büntetés gondolatvilágában mozgott. Ebből következik, hogy a klasszikus kapitalizmus büntetőpolitikája nem tűzhette ki maga elé célul a bűnözés okainak kiküszöbölését, a bűnözés megelőzésének feladatát, mint az a modern felfogású büntetőpolitika sajátossága.

Csak a klasszikus kapitalizmus jogászai világgépének megdőlése után a kapitalizmus ellentmondásainak elleplezhetetlen megnyilvánulási folyamatában, a bűnözés katasztrofális fokozódása idején alakul ki a bűnözés közvetlen okai ellen irányuló céltudatos modern büntetőpolitika.

A nagy változás a büntetőjogi felfogásban a XIX. században következett be, amikor a burzsoá társadalomtudományok a társadalmi élet egyre nyíltabban feltörő ellentmondásait a természettudományoktól kölcsönzött pozitivisták elmélettel és módszerekkel igyekeztek magyarázni és feloldani.⁵ A büntetőjogtudomány területén ez a folyamat a klasszikus és a különféle pozitivisták alapokon álló irányzatok harcában és az új büntetőjogi felfogás térhódításában tükröződött. A büntetőjogi eszmék világában beállott változások alapja természetesen nem az eszmékben, hanem a társadalom gazdasági alapjával összefüggő társadalmi jelenségek változásában rejlik. A kapitalizmus látszólagos virágzása és aranykora ellenére a bűnözés katasztrofálisan növekvő tendenciát mutatott és megjelenési, formái is mind változatosabbak

⁵ Az Auguste Comte nevéhez fűződő pozitivisták társadalomfilozófia kialakulásának történelmi körülményeiről a legújabb magyar szakirodalomban vö. KULCSÁR Kálmán: A jogszociológia problémái. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1960. I. és VII. fejezetek.

lettek. A kapitalista társadalom ellentmondásnélküliségének optimizmusát — többek között — a bűnözés új jelenségei is alapjában aláássák. A bűnözés általános növekedése és ezen belül különösen a fiataloké, a szokás-szerű és hivatásos bűnözők alvilágának kialakulása a társadalom erkölcsi arculatának eltorzulását jelezték. A forradalmi munkásmozgalom növekedése, amely a burzsoá jogrendbeh szintén mint bűnözés — még hozzá a legveszélyesebb bűnözés — jelentkezik, alapjában ingatta meg a burzsoáziának saját törvényességébe vetett hitét. Ezeknek a tényeknek a hatására alakulnak ki a burzsoá büntetőjogi reformmozgalmak, hogy az új bűnözési jelenségekkel szemben új büntetőpolitikai fegyverzetet kovácsoljanak az imperialista állam számára. S az új büntetőjogi elmélet kiadta a jelszót: a normális társadalmi jelenségből patológikus tünetté átalakult bűnözéssel szemben a régi büntetőjogi eszközök hatástalanok, az államnak céltudatos büntetőpolitikával, s annak sokrétű eszközeivel kell felvennie a harcot a bűnözés ellen.⁶

Az új irány jellegzetessége, hogy a céltudatos állami büntetőpolitika érvényesülése párhuzamosan halad a burzsoá törvényesség felbomlásának folyamatával. Ebben a jelenségben az a kapitalizmus számára kiküszöbölhetetlen ellentmondás nyilvánul meg, amely a társadalom szerkezete és a bűnözés elleni sikeres küzdelem objektív feltételei között fennáll.⁷

II. A szocialista állam, létrejöttének első pillanatától kezdődően, nyílt és tudatos büntetőpolitikát folytat. E büntetőpolitika elméleti alapjait a marxizmus már a szocialista forradalom előtt lényegében kidolgozta.

A szocialista állam büntetőpolitikája nem választható el általános politikájától; a büntetőpolitika az általános politika egy része. Ezért a büntetőpolitika fogalma nem tisztázható a politika általános fogalmának ismerete nélkül. „... A politika — harc az osztályok között, a politika — a felszabadulásért, a világ burzsoáziája ellen harcoló proletariátus magatartása...” — írja Lenin.⁸ Az idézet első fele a politika fogalmát általában, míg a másik fele a proletariátus politikáját határozza meg. Politikán tehát egy osztálynak valamely más osztállyal szemben tanúsított magatartását kell érteni. „A politika, vagyis az osztályok közötti viszony...” — emeli ki más helyen Lenin.⁹ A politika tartalmát az osztályoknak a társadalomban elfoglalt objektív helyzete, az osztályharc objektív törvényei határozzák meg. A politika az

⁶ A századforduló idején F. LISZT hívta fel a figyelmet első ízben a bűnözés új jelenségeire — az elkövetett bűncselekmények és a visszaeső, valamint a fiataloké bűnözők számának növekedése —, amelyekből azt a következtetést vonta le, hogy a bűnözés patológias vonásokat mutat. Ld. *Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge*. Berlin, 1905. 237. p.

E szemlélet büntetőpolitikai következményeiről ld. SARGODSZKIJ, M. D.: A büntetőjogi büntetés a kizsákmányoló társadalmak büntetőjogában. Moszkva, 1957. IV. feje.

⁷ E folyamat ellentmondásossága részben ismert volt a burzsoá jogászok előtt is. Erre jellemző az a tény, hogy az imperialista állam számára célszerű büntetőpolitika kialakításának kérdésében a büntetőjog klasszikus és új irányzatai között lezajlott vitában az előbbi irányzat hívei nem egyszer hivatkoztak a burzsoá törvényesség és a polgári szabadságjogok érvényesüléséhez fűződő érdekekre. Az új felfogással szemben hangoztatták a kriminálpolitika éles elhatárolását a büntetőjogtól, mert az szerintük a büntetőjog felbomlásához vezet, óva intettek a büntetőjognak az állampolitikai feladatokkal való összevegyítésétől. Ld. VÁMBÉRY Rusztem: Büntetőpolitikai követelések. Budapest, 1900. 4. p.

⁸ LENIN: Művei. 31. köt. Bp. Szikra, 1951. 382. p.

⁹ LENIN: Művei. 29. köt. Bp. Szikra, 1953. 462 p.

osztálytársadalom jelensége, de egyben eszköz is az osztály nélküli társadalom kialakítására.

A kapitalizmusban a proletariátusnak objektív osztályhelyzetéből következő politikája a fennálló társadalmi rendszer megdöntésére és a proletariátus diktatúrájának megteremtésére irányul. Nem szűnik meg a munkásosztály politikai jellegű magatartása más osztályok felé a proletárforradalom győzelme, a proletárdiktatúra létrehozása után sem; az osztályharc a proletárdiktatúra idején nem tűnik el, csupán formáit változtatja — tanítja Lenin.¹⁰ A munkásosztály politikája azonban a szocialista forradalom győzelme után lényeges változásokon megy keresztül. Ennek alapja egyrészt az, hogy objektív viszonya a társadalom többi osztályaihoz megváltozott, másrészt megváltoztak a politikai célkitűzéseinek megvalósításához szükséges és rendelkezésére álló eszközök is.

A proletariátus a győzelmes szocialista forradalom eredményeként létrejövő proletárdiktatúra megteremtésével a társadalom egyik kizsákmányolt osztályából az új társadalom uralkodó osztályává válik. Politikája ennek megfelelően uralkodó politikává, állami politikává alakul át. Ezzel a munkásosztály politikája olyan elemekkel gazdagodik, amelyeket mint elnyomott osztály politikája nem is tartalmazhatott. A kapitalizmus idején az állami politika tekintetében a munkásosztály politikája a forradalmi kritika volt, amelynek éle az uralkodó osztály politikai intézményeinek tagadására, lerombolására irányult. A proletárdiktatúra létrehozásával a munkásosztály politikájának tartalma kibővül, iránya megváltozik, s a politikai célkitűzések megvalósítására rendelkezésére álló eszközökben is jelentősen gazdagodik. Ez utóbbiak vonatkozásában rendkívül nagy jelentősége van az államnak.

A marxizmus tanítása szerint az állam az osztályuralom eszköze, eszköz az uralkodó osztály kezében az elnyomott osztályok fékentangolására. A proletárdiktatúra az állam új típusa, történelmileg szükségszerű jelenség, a munkásosztály állama a kapitalizmusból a kommunizmusba vezető átmeneti időszakban.¹¹ A proletárdiktatúra diktatúra ugyan a megdöntött uralkodó osztályok felé, de lényege már nem az erőszak;¹² feladatai a klasszikus államfunkciókon kívül a szocializmus gazdasági rendszerének megszervezése, a néptömegek kommunista erkölcsű átnevelése, illetve a szocialista országok táborának kialakulása esetén egymás kölcsönös támogatása. A szocialista állam új módon demokratikus, a dolgozó tömegek, azaz a társadalom túlnyomó többsége tekintetében feladata nem az elnyomás, hanem a nevelés és a gazdasági szervezés.

A szocialista állam diktatórikus oldalát az elnyomásnak és a nevelésnek objektív követelményei határozzák meg. Egyrészt a megdöntött uralkodó osztályok, másrészt a megdöntött társadalom bomlástermékeinek, a kispolgári ösztönösségnek és a bűnözésnek az elnyomása a társadalmi fejlődés objektív igénye. „A diktatúra . . . kíméletlenül elnyomja mind a kizsákmányolókat, mind a gonosztevőket.”¹³ „A gazdagok és a tolvajok — ez ugyanannak az éremnek két oldala, ez a kapitalizmus által hizlalt élősdieknek két fajtája,

¹⁰ LENIN: Művei. 29. köt. Bp. Szikra, 1953. 294. p.

¹¹ MARX.: A góthai program kritikája. Marx-Engels Válogatott Művek. 2. köt. Bp. Szikra, 1949. 25. p.

¹² LENIN: Művei. 29. köt. Bp. Szikra, 1953. 394. p.

¹³ LENIN: Művei. 27. köt. Bp. Szikra, 1952. 261. p.

könyörtelenül végezni kell velük.”¹⁴ Emellett pedig ott áll a másik objektív követelmény: a kapitalizmus által megrontott tömegek átnevelése.

A proletárdiktatúra az elnyomás és a nevelés feladatait állami eszközkel oldja meg; az állami elnyomásnak, kormányzati kényszernek tipikus formája pedig a jog és a bíróság által alkalmazott ún. bírósági kényszer.¹⁵ Az utalkodó osztály, ha akaratát az egész társadalomra kötelezővé kívánja tenni, úgy ezt csakis az állami kényszer által biztosított és mindenkitől kikényszeríthető magatartásparancsok, jogi normák útján érheti el. Ez határozza meg a proletárdiktatúra jogának társadalmi szerepét, létezésének szükségességét.

Ezek a tények megkövetelik, hogy a proletárdiktatúra általános politikáját egy speciális állami feladat, a jogon és a bíróságon keresztül megvalósuló elnyomás és nevelés feladatainak megfelelően konkretizálja. E követelmény felismerésének eredményeként alakul ki a szocialista állam büntetőpolitikája.

III. Amikor arra törekszünk, hogy meghatározzuk a büntetőpolitika fogalmát, akkor azokat a speciális vonásokat, ismérveket keressük, amelyek a büntetőpolitikát elhatárolják az általános politikától. Tekintetbe kell venni azonban a társadalmi jelenségek között fennálló dialektikus összefüggést, amely kizárja a fogalmak merev elhatárolását és szembeállítását. Ezért a szocialista büntetőpolitika fogalmának meghatározása, kialakító tényezőinek feltárása során a fenti gondolatmenet alapján elsősorban a proletárdiktatúra általános politikája és büntetőpolitikája között levő viszonyt kell figyelembe venni.

Mint láttuk, a szocialista állam büntetőpolitikája része az állam általános politikájának. Azokból az általános feladatokból indul ki, amelyeket az általános politika tűz ki. Ebből folyik a büntetőpolitikának az a sajátossága, hogy alkalmas az általános politika által kitűzött feladatok megoldását elősegíteni. A mi viszonyaink között a büntetőpolitika sikeres végrehajtása a szocializmus építését segíti elő, annak egyik segédeszköze.

A büntetőpolitikának ez a sajátossága azonban még mindig inkább az általános politikával való kapcsolatot tükrözi, és nem határozza meg a büntetőpolitika specifikumát. A specifikus vonást tulajdonképpen abból ismerhetjük fel, hogy mely társadalmi jelenségek tekintetében érvényesül ez a sajátos állami politika. A közelebbi vizsgálódás azt mutatja, hogy ez a terület az állami kényszer, az elnyomás és a nevelés egy speciális területe: *a bűnözés elleni küzdelem*.

A büntetőpolitika e speciális terület tekintetében határozza meg a proletariátus osztálymagatartását, törekvéseit, céljait; kifejezi a proletárdiktatúra viszonyát a bűnözéshez. A büntetőpolitika tehát megtartja az általános politika jellemző ismérvét, miszerint valamely osztály magatartását, viszonyát jellemzi meghatározott társadalmi jelenségekhez. Ennek megfelelően a büntetőpolitika meghatározza a proletárdiktatúrának a bűnözés elleni küzdelemben az általános célkitűzéseit, a bűnözés elleni küzdelem módjait, alapvető állami és társadalmi eszközeit. A bűnüldöző szervek oldaláról nézve pedig a büntetőpolitika meghatározza a proletárdiktatúra egy-egy fejlődési szakaszában a bűnözés elleni küzdelem terén megoldandó politikai feladatokat.

¹⁴ LENIN: Művei. 26. köt. Bp. Szikra, 1952. 418. p.

¹⁵ LENIN: Művei. 27. köt. Bp. Szikra, 1952. 261. p.

Szalay József, vizsgálva a büntetőpolitika fogalmát, különbséget tesz a büntetőpolitika tágabb és szűkebb értelme között. Álláspontja szerint a büntetőpolitika tágabb értelemben része a párt általános politikájának, ezen belül a társadalompolitikának . . . az általános jogpolitikának . . . tartalmazza azokat a legfontosabb politikai célkitűzéseket és irányelveket, amelyeknek biztosítaniok kell a szocializmus teljes felépítését, eredményeinek megvédését, a dolgozókat pedig a szocialista együttélés szabályaira kell nevelniök . . .”¹⁶

Elismerjük, hogy célszerű különbséget tenni a büntetőpolitika tágabb és szűkebb értelme között. Nézetünk szerint azonban Szalay József fenti meghatározása bizonyos vonatkozásban hiányos. Meghatározása ugyanis az általános politika és a büntetőpolitika közötti alá- és fölérendeltségi viszony helyes hangsúlyozása mellett nem mutat rá élesen, hogy itt a *bűnözés elleni küzdelem* területén érvényesülő politikáról van szó. A szocializmus felépítésének biztosítása, eredményeinek megvédése, s a dolgozóknak a szocialista együttélési szabályok megtartására nevelése nem kizárólagosan büntetőpolitikai célkitűzés. Ugyanezeket célozza például a gazdaságpolitika, a kultúrpolitika, a katonai politika is. E kritériumok helyett nézetünk szerint azt kell hangsúlyozni, hogy a büntetőpolitika tárgya a bűnözés elleni küzdelem, feladata a bűnözés törvényszerű jelenségeinek figyelembevétele alapján a bűnözés elleni küzdelem általános irányvonalának kidolgozása. Ezért a büntetőpolitika fogalmába ezt a kritériumot kell felvenni és specifikusnak tekinteni.

A büntetőpolitika tágabb értelemben felfogott fogalmának az a jelentősége, hogy meghatározza az uralkodó osztály és az állam viszonyát a bűnözéshez, rámutat a szocialista állam által megoldást igénylő általános feladatokra és felvázolja a társadalmi fejlődés irányát ezen a területen. Ez általános fogalom meghatározásból folyik a büntetőpolitika fogalma szűkebb értelmű meghatározásának szükségessége.

Szalay József szerint „ . . . a büntetőpolitika szűkebb értelemben azokat a célkitűzéseket, irányelveket jelenti, amelyek az általános büntetőpolitika keretén belül megszabják a megelőzés, a bűnüldözés, a büntető ítélkezés és a büntetésvégrehajtás rövidebb időszakra vonatkozó és gyakorlati érvényesülését biztosító feladatait, eszközeit, módszereit akár általában, akár pedig egyes fontosabb bűncselekmény-kategóriák, vagy bűnelkövetők, illetőleg egy bizonyos terület vonatkozásában.”¹⁷

Nézetünk szerint a büntetőpolitika tágabb értelmű fogalmának kialakításában figyelembe kell venni a proletárdiktatúra általános politikája és büntetőpolitikája közötti összefüggést, a büntetőpolitika szerepét a szocialista állam célkitűzéseinek megvalósításában és a szocialista állam általános célkitűzéseit a bűnözés leküzdésének kérdésében.

Ennek alapján a büntetőpolitikát tágabb értelemben a következőképpen határozhatjuk meg:

Népi demokratikus államunk büntetőpolitikája része a párt és az állam általános politikájának, azokat a politikai irányelveket tartalmazza, amelyek meghatározzák a bűnözés visszaszorítása, illetve teljes kiirtása terén mutakozó állami, társadalmi feladatokat, s ezzel a szocializmus teljes felépítését és a kommunista erkölcs kialakítását segíti elő.

¹⁶ SZALAY i. m. 291. p.

¹⁷ SZALAY i. m. 291. p.

A büntetőpolitika szűkebb értelmének meghatározásánál azokat a tényezőket kell figyelembe venni, amelyek eszközül szolgálnak a büntetőpolitika általános meghatározásában szereplő célkitűzésekhez. A bűnözés visszaszorítása, illetve teljes felszámolása érdekében a szocialista államnak és társadalomnak meghatározott feladatai vannak a bűnözés megelőzése — azaz a tulajdonképpeni bűnüldözés, büntetőfelderítés, büntető igazságszolgáltatás, büntetés-végrehajtás —, valamint a büntető törvényhozás területén. E feladatokra figyelemmel kell a büntetőpolitikát szűkebb értelemben meghatározni. Ezek szerint:

A szocialista állam büntetőpolitikája azokat az irányelveket tartalmazza, amelyek az állam egyes fejlődési szakaszaiból adódó feladatoknak, illetve az ország egyes területein a bűnözés helyzetének megfelelően a bűnözés megelőzésére, a bűnözés felderítésére, a büntető igazságszolgáltatás és a büntetés-végrehajtás feladatainak megoldására és e feladatoknak megfelelő büntető törvényhozás kialakítására irányulnak.

A meghatározásból kitűnően a büntetőpolitika meghatározza valamennyi bűnüldözéssel foglalkozó állami szerv tevékenységét. Így beszélhetünk a büntetőfelderítés, a büntető ítélezés, a büntetés-végrehajtás területén érvényesülő büntetőpolitikai irányvonalról. A bűnüldözés gyakorlati területén dolgozók tulajdonképpen ezt a három síkot tekintik kizárólagosan a büntetőpolitika érvényesülési területének. A büntetőpolitikát, annak gyakorlati érvényesítését azonban erre a három síkra leszűkíteni nemcsak elméletileg, de gyakorlatilag is káros lenne, mert kirekesztené a büntetőpolitika látóköréből a bűnözés megelőzésére és a büntető törvényhozásra vonatkozó feladatokat. E feladatok jellege, valamint az a körülmény, hogy azok tárgyalása jogirodalmunkban háttérbe szorult, indokolja e kérdések közelebbi vizsgálatát.

A bűnözés megelőzése (kriminálprofilaxia) jelentőségét a bűnözésről és az ellene való küzdelemről szóló marxista tanítás adja meg. Gyakorlati jelentősége azonban főleg a szocializmus felépítése, illetve a szocialista állam későbbi fejlődése során emelkedik ki. Ezt tanúsítják az SZKP XXI. kongresszusának és N. Sz. Hruscsovnak erre vonatkozó megállapításai.¹⁸

Elsősorban is tisztázni kell a megelőzés jelentéstartalmát. Ugyanis felmerül e fogalom különböző értelmezésének lehetősége. A bűnözés megelőzése tágabb értelemben jelentheti a bűnözést előidéző alapvető társadalmi okok kiküszöbölését. Ebben az értelemben azonban e fogalom lényegében teljesen egybeesik a marxizmusnak a bűnözés elsődleges, társadalmi meghatározottságáról és a társadalom forradalmi átépítéséről szóló általános tanításával. A bűnözés megelőzésének ilyen értelmű felfogása elméletileg teljesen indokolt, de miután e jelentéstartalom egy másik elméleti ágazat tárgyával azonos, a konkrét büntetőpolitikai feladatok megoldása szempontjából a fogalom tisztázására s annak konkrét tartalmú meghatározására alkalmatlan. Éppen ezért meg kell keresnünk a megelőzés fogalmának ennél lényegesen szűkebb, de egyáltalán nem önkényes fogalmát.

A bűnözés megelőzésének szűkebb értelmét a bűnözést megkönnyítő, lehetővé tevő közvetlen okok és tényezők felismerésében és elhárításában látjuk. Csak ebben az értelemben lehet a kriminálprofilaxiának olyan pontosan

¹⁸ Ld. Az SZKP XXI. Kongresszusa. Bp. 1959. 125—126. p.

körülhatárolt büntetőpolitikai tartalmat tulajdonítani, amely ezt a fogalmat elhatárolja a büntetőpolitika elméleti alapjainak más területeitől.¹⁹

A megelőzés felőleli a bűnözést kiváltó, elősegítő, megkönnyítő közvetlen okok elhárítására, megelőzésére irányuló gyakorlati tevékenységet. Ennek feltétele a bűnözés közvetlen okainak, a bűncselekmény elkövetését megkönnyítő, lehetővé tevő feltételeknek, tényezőknek ismerete. Ebből következik, hogy a bűnözés lényegére vonatkozó marxista megállapítások és konkrét kriminológiai kutatások eredményei alapozzák meg a megelőzés hatékonyságát.

Mivel a bűnözés közvetlen okai is rendkívül sokrétűek, az ideológiai és tudati tényezőktől egészen a technikai és szervezeti jellegű gazdasági tényezőig terjednek, ennek megfelelően a megelőzés területe is rendkívül széles. A megelőzés felőleli a bűnözés közvetlen okaival és elhárításának módjaival kapcsolatos társadalmi, gazdasági, szervezeti, technikai tényezők ismeretének gyakorlati hasznosítását. Felhasználja a marxista, dialektika tanítását a tudat szerepéről, illetve a tudat relative elmaradó jellegéről, az emberi tudattal foglalkozó konkrét tudományágak (pszichológia, pszichiátria) eredményeit, a gazdasági és műszaki tudományágak eredményeit, a kriminalisztika tapasztalatait. Ez utóbbi terület különösen gazdag anyagot biztosít a profilaxia számára. A kriminalisztikai gyakorlat rengeteg tapasztalatot gyűjt össze a megelőzés kérdéseiről mind személyi, mind tárgyi vonatkozásban a konkrét bűncselekmények felderítésével kapcsolatban. A kriminalisztika tapasztalatokat két irányban dolgozza fel: vizsgálja a megelőzés technikai területét (technikai berendezések, bűnügyi nyilvántartás stb.), és gondoskodik a bűnözést konkrétan elősegítő, helytelen igazgatási és szervezeti tényezők kiküszöböléséről általános szignalizáció formájában.²⁰ Ezekben a kérdésekben a kriminalisztikai tapasztalatok jelentős alapot képeznek a profilaxia számára, amelyek felhasználásával lehetőség nyílik a bűnözés meghatározott kategóriái tekintetében megfelelő, a megelőzést szolgáló következtetések levonására.

Jelentős szerepe van a kriminálprofilaxiának a közrend és közbiztonság védelmének szervezeti feltételeire vonatkozó elvek és gyakorlati követelmények kialakításában mind általában, mind az egyes bűncselekmény-kategóriák tekintetében. A társadalmi tulajdon védelmét szolgáló szervezeti feltételek (üzemőrség, üzemi rendészet) helyes megszervezése a korszerű technikai biztosító berendezésekkel együtt rendkívül hatásos tényező a bűnözés elleni küzdelemben. Egyes bűncselekmény-kategóriák, így például a közlekedéssel kapcsolatos bűncselekmények tekintetében a hatósági szervezeti előfeltételek helyes megszervezésének öllekeznie kell megfelelő technikai berendezések széleskörű bevezetésével és jól átgondolt igazgatásrendészeti intézkedésekkel.

¹⁹ A megelőzés fogalmát a gyakorlat is nézetünkkel egyezően értelmezi. Így pl. Cséka Ervin a kérdéstről így ír: „Megelőzés (prevenció) minden olyan tevékenység, intézkedés, amely arra irányul, hogy valamely eredmény bekövetkezéséhez szükséges előzmények (okok, feltételek, tényezők, körülmények) létesülését megakadályozzuk, vagy — ha már létesültek — azokat megszüntessük. A társadalmi valóságban, a mindennapi életben — a büntetőjog szemszögéből — a bűnelkövetésnek ezeket a különböző tényezőit: bűnözési alkalmaknak, a bűncselekmény elkövetését lehetővé tevő vagy könnyítő körülményeknek szokták nevezni.” Cséka Ervin: Megelőzés és büntető eljárás. Magyar Jog, 1959. 6. sz. 161—162. p.

²⁰ ALAPY Gyula: A kriminalisztika: a bűnözés elleni harc tudományos fegyvere. Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, Bp. 1959. II. köt. 3—4. sz.

Mindezek olyan technikai jellegű szakkérdéseket is felvetnek, amelyek kidolgozása nem lehet a kriminálprofilaxia feladata, de amelyeknek felhasználási irányát és más szervezeti jellegű intézkedésekkel való kiegészítését csak büntetőpolitikai alapokon lehet felmérni és előíranyozni.

A kriminálprofilaxis kérdései mind nagyobb súllyal jelentkeznek bűnüldözési hatóságaink munkájában. Ügyészi szervezetünk fejlődésének eredményeként ma már nemcsak a közvetlen bűnüldözési vonalon, hanem az általános törvényességi felügyeleti tevékenység területén is felvetődik a megelőzési feladatok szükségessége. A bűnözés megelőzése területén mutatkozó rendkívül széles skálájú feladatok megkövetelik a különböző tényezők büntetőpolitikai összehangolását és taktikájának elméleti kidolgozását²¹

Fejlődő szocialista társadalmunkban egyre nagyobb jelentőségűek a bűnüldözés megelőzésének társadalmi nevelő intézkedései. Az SZKP XXI. kongresszusa a Szovjetunió társadalmi fejlődése tekintetében különösen aláhúzta ezt a tételt. A bűnözés megelőzésére irányulnak a Szovjetunióban azok az intézkedések, amelyeknek keretében a tömegeket bevonják olyan feladatok megoldásába, amelyek egyébként az állami funkciók sorába tartoznának. Ilyenek például a közrendvédelmi egységek, az ún. népi druzsinák, a társadalmi bíróságok, s az ifjúságvédelmi bizottság működése.²² Mindezeknek a szervezeteknek közös jellemvonásuk, hogy a politikai felvilágosítás és a társadalmi nevelő ráhatások alkalmazása útján küzdenek a jogsértések ellen általában és ezek sorában a bűnözés ellen. Ezek az intézkedések a szocialista állam fejlődésének objektív törvényszerűségeiből folynak, ezért ezek a feladatok részben társadalmunk szocialista átszervezésének előrehaladásával, részben már ma is, nálunk is felvetődnek. A népi ellenőrzés társadalmi szervezete, az önkéntes rendőrség, a társadalmi bíraskodás máris megteremti annak lehetőségét, hogy a bűnözés elleni harcban mindjobban fokozzuk a megelőzés társadalmi intézkedéseit.

A bűnözés megelőzésének területén a büntetőpolitika ölelkezik a szociálpolitika tevékenységével. Ennek kimagasló jelentősége van például a fiatalok bűnözésének megelőzésében. Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy a szocialista állam büntetőpolitikája nem cserélhető fel valamiféle általános szociálpolitikával, bár a két terület több ponton érintkezik és szoros kölcsönhatásban áll.

A megelőzésről elmondottak azt mutatják, hogy szerepe a bűnözés elleni harcban egyre növekszik és több területen ebben a küzdelemben a súlypont már ma is a megelőzés területére tolódott át. Ez a fejlődési tendencia sürgetően veti fel a megelőzés elméleti kidolgozásának feladatát.

A párt és az állam büntetőpolitikája — mind tágabb, mind szűkebb értelemben véve — meghatározza a büntető törvényhozás irányát és tartalmát. A szocialista állam büntetőpolitikai elvei meghatározott állami intézkedésekben realizálódnak, amelyek közül rendkívüli jelentősége van a büntető törvényhozásnak. A büntetőpolitika elsődleges megtettesítője a bűnözés elleni küzdelem normatív eszköze. Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy a

²¹ Cséka helyesen emeli ki annak szükségességét, hogy a megelőzés területén a rendőrség, ügyészség, bíróság feladatait össze kellene hangolni, s erre gyakorlati szempontokból figyelemre méltó javaslatot is tesz. Ld. CSÉKA i. m. 165. p.

²² Jellegük, működésük ismertetését ld. HORVÁTH Tibor: Az új szovjet büntető törvényhozás büntetőpolitikai alapjai. Jogtudományi Közlöny, 1960. 1—2. sz.

büntetőjog a büntetőpolitika egyedüli és kizárólagos eszköze. Éppen a szocialista államra jellemző, hogy a bűnözés elleni küzdelemben az állami kényszerintézkedéseknek, és így a büntetőjogi büntetésnek is másodlagos jelentőséget tulajdonít.

A büntető törvényhozás számára elsődleges büntetőpolitikai feladat azoknak a jelenségeknek a meghatározása és egymástól való elhatárolása, amelyek ellen az állam büntetőjogi, illetve ezen kívül álló büntetőpolitikai eszközökkel kíván harcolni. Ez a megfontolás azonban nem alapulhat szubjektív elképzeléseken, hanem csak a társadalmi jelenségek objektív jellegének és törvényszerűségeinek felismerésén. A társadalomellenes jelenségek és társadalomra veszélyes magatartások köre ebből a szempontból igen differenciált. Vannak olyan társadalomellenes jelenségek és magatartások, amelyeknek objektív jellege kizárja, hogy ellenük az állam büntetőjogi eszközökkel küzdjön, és pedig kizárja ennek nemcsak célszerűségét, hanem objektív lehetőségét is. Ilyen esetben büntetőjogi eszközökkel fellépni nemcsak felesleges, hanem káros is, mert az objektív társadalmi törvények megsértése negatíve hat vissza a társadalom szocialista fejlődésére. Ugyanilyen, bár lényegesen könnyebben korrigálható hatása lehet annak, hogy a törvényhozó nem ismeri fel meghatározott társadalomellenes jelenségek tekintetében a büntetőjogi eszközök alkalmazásának szükségességét. Ezért, amilyen körben és fokon a bűnözés elleni küzdelemben szükség van állami kényszerintézkedésekre, ott alapvető jelentőségű a jogi forma, a büntető törvényhozás.

A büntető törvényhozás a büntető jogszabályok alkotása által a közvélemény számára a legmarkánsabban fejezi ki a szocialista állam büntetőpolitikáját. Ezért a büntetőjogi szabályok közérthetőségének, áttekinthetőségének, rendszerének rendkívül nagy jelentősége van abból a szempontból, hogy egyszerűen mennyiben tudja mozgósítani a társadalmat a bűnözés ellen, másrészt pedig milyen mértékben képes visszatartani a bűnözéstől a társadalom erkölcsileg ingatag elemeit. A büntető törvény általános visszatartó és nevelő hatása éppen az a büntetőpolitikai célkitűzés, amelyet a törvényalkotó a büntető jogszabályok kibocsátása útján kíván elérni. A szocialista állam büntetőpolitikai megfontolásai realizálódnak a büntető törvénykönyv általános és különös részének szabályaiban. A büntetendő cselekmények körének, a büntetőjogi felelősség fokának, a büntetőjogi büntetés represszív mértékének kérdéseit a törvényalkotó büntetőpolitikai alapokon mérlegeli, amelynek során a büntetőpolitikát alapvetően, illetve egy adott időszakban alkotó tényezők mindegyike fontos szerepet játszik.

IV. A következő kérdés, amelyre a büntetőpolitika fogalmának meghatározása után válaszolni kell: melyek a szocialista állam büntetőpolitikájának alkotó tényezői, e tényezők között milyen kapcsolatok és összefüggések vannak.

A büntetőpolitikát, akár a szocialista állam általános politikáját is, a társadalmi jelenségek bonyolult összefüggései alakítják ki. Teljesen egyetértünk Szalay Józseffel, aki szerint „... a büntetőpolitika is különböző tényezőkből, elemekből — tevődik össze”.²³ Szalay József a büntetőpolitika összetevő elemeit állandó és változó elemekre osztja. Állandó elemeknek tekinti a súlyos, a társadalomra különösen veszélyes cselekmények üldözését,

²³ SZALAY i. m. 292. p.

az osztálytartalmat, a nevelő hatás biztosítását. A változó elemekhez sorolja: a társadalom erkölcsi, műveltségi állapotát, a gazdasági viszonyokat, a kül- és belpolitikai viszonyokat. Szerinte a felosztás azon alapul, hogy vannak olyan elemek, amelyek „... minden időszakban döntő szerepet játszanak a büntetőpolitikai irányelvek meghatározásánál...”, míg más elemek „... a különböző időszakokban másképpen hatnak és súlyuk, egymáshoz való viszonyuk (alá- és fölérendeltségi) is módosul, változik”.²⁴ Az utóbbiak vonatkozásában kiemeli még, hogy azok is bizonyos viszonylatban állandó befolyással bírnak a gyakorlati büntetőpolitikára abban az értelemben, hogy hatásukat mindig figyelembe kell venni.

Szalay József felfogása — különösen a részletekben — figyelemre méltó, nézetünk szerint azonban nem arra a kérdésre ad választ, hogy mit kell a büntetőpolitika alapvető alakító tényezőjének tekinteni. Fejtegetéseiben nem megy el odáig, hanem e körön innen keres olyan elemeket, illetve elveket, követelményeket — s ezeket nézetünk szerint nem is sorolja fel kimerítően —, amelyek egy adott időben alakítólag hatnak a büntetőpolitikára. Ha ezeket az általa felsorolt elemeket közelebbről vizsgáljuk, akkor azonnal szembe-tűnik, hogy közülük egyesek (a társadalom erkölcsi, műveltségi állapota, gazdasági viszonya, bel- és külpolitikai viszonya) közvetlenül az általános politika kialakítására hatnak és csak közvetve a büntetőpolitikára, mások pedig (az osztálytartalom, a nevelő hatás biztosítása, a társadalomra különösen veszélyes cselekmények üldözésének elve) származékos jellegűek, azaz a marxizmusnak a bűnözés lényegéről és az ellene irányuló küzdelemtől szóló általános tanításából következnek. Ez utóbbiak ugyan kétségtelenül érvényesülők olyan büntetőpolitikai konkrét követelmények, amelyeknek rendkívül nagy a jelentőségük az adott büntetőpolitika tartalmának kialakításában, de mint származékos jelenségek nem adhatnak választ az alapvető elméleti kérdésre. Ezért feltétlenül szükséges ezen a körön túlmenni és az egyes konkrét követelményeken túl azokat a legáltalánosabb tényezőket feltárni, amelyek a büntetőpolitikát alapvetően alakítják.

Ha a büntetőpolitika fogalmáról adott fenti meghatározásunk helyes — mint ahogy ezt feltesszük —, akkor a felvetett kérdés megválaszolásához is ebből kell kiindulni. Meghatározásunk szerint a büntetőpolitika a szocialista állam általános politikájának része, az általános politika alkalmazása a bűnözés elleni küzdelem speciális törvényszerűségeitől meghatározott területére.

Ebből kétirányú következtetést kell levonni.

1. A szocialista állam általános politikáját kialakító tényezők egyben a büntetőpolitika kialakításának tényezői is. Az e körbe tartozó tényezők általában és közvetve hatnak a büntetőpolitika kialakítására. Ezért e tényezők körét a *büntetőpolitika kialakítása általános tényezőinek* nevezzük. Habár ezek a tényezők az általános politika *közvetítésével* hatnak a büntetőpolitikára, hatásukat, szerepüket nem lehet másodlagosnak tekinteni. Ellenkezőleg, mint-hogy a büntetőpolitika az általános politika alárendelt része, e tényezők súlya és hatása a büntetőpolitika kialakításában rendkívül jelentős. Ezek az általános tényezők közvetítik a büntetőpolitika számára azokat az állami feladatokat, amelyeket a népi demokratikus állam fejlődésének adott szakaszában célul maga elé tűz. Ezeknek az általános állami célkitűzéseknek büntetőjogi

²⁴ SZALAY i. m. 292. p.

biztosítását és támogatását van hivatva elősegíteni a büntetőpolitika abban a körben, amelyben a büntetőpolitika fellépése objektíve egyáltalán lehetséges.²⁵

2. A büntetőpolitika kialakításának speciális tényezőit érvényesülési területe jelenségeinek törvényszerűségei alkotják. Ezek pedig a bűnözés és az ellene folyó küzdelem, mint társadalmi jelenségek törvényszerűségei lépnek fel. Szalay József is hangsúlyozza, hogy: „... a kriminálpolitikai megfontolás nem önkényes, elvont elhatározás, hanem marxi—lenini elvi síkon történő értékelésen alapuló ítélet.”²⁶ Ezzel teljesen egyet lehet érteni, azonban rá kell mutatni, hogy mi ennek az ítéletnek a speciális tárgya: a bűnözés és az ellene irányuló küzdelem mint társadalmi jelenségek. A büntetőpolitika a proletárdiktatúra gyakorlati magatartását határozza meg a bűnözéssel szemben. E gyakorlati következtetések elméleti alapját pedig a marxista—leninista társadalomtudománynak a bűnözésre vonatkozó tanításában kell keresni.

Ezek alapján tehát a szocialista állam büntetőpolitikáját alapvetően meghatározó két tényezőnek az általános politikát és annak elméleti alapjait, illetve a bűnözésnek és a bűnözés leküzdésének társadalmi törvényeit feltáró marxista tanítást kell tekinteni.

A büntetőpolitika az általános politika alkalmazása a társadalmi élet egy speciális területére, a bűnözés és a bűnözés elleni küzdelem területére. Az e kérdésre vonatkozó elméleti állásfoglalás és az adott büntetőpolitika között rendkívül szoros kapcsolat van; az elmélet minden korban determinálta az állami büntetőpolitikát. Helyes büntetőpolitikai következtetést csak a bűnözés szerepéről, okairól, leküzdési módjairól vallott tudományos megalapozottságú elméletből lehet levonni. Helyes gyakorlati büntetőpolitikát tehát csak akkor lehet kialakítani, ha választ tudunk adni elméletileg ezekre az alapkérdésekre. A marxizmus a társadalom törvényeinek feltárása során vizsgálja a bűnözés és leküzdése tekintetében érvényesülő törvényszerűségeket is. A szocialista állam büntetőpolitikájának kialakítása során számba veszi e speciális területre vonatkozó objektív tényezőket és az azok törvényszerűségeit feltáró elméleti alaptételekből indul ki.

Vizsgáljuk meg, hogy melyek ezek az alapkérdések és azokra milyen elméleti választ ad a marxizmus.

A kérdésfeltevés történelmileg adott: mi a bűnözés lényege, miben állnak a bűnözés okai, melyek leküzdésének módjai?

Ezekre a kérdésekre a marxista választ a következőkben lehet röviden összefoglalni:

A bűnözés nem örök, változatlan természeti törvény, nem a társadalom normális életmegnyilvánulása, hanem csak az antagonisztikus osztálytársadalmak szükségszerű terméke. A bűnözés a kizsákmányoló társadalmak lényegéből, strukturális vonásaiból fakad. A kapitalizmusban a bűnözés oka a burzsoá társadalom alapvető jellegében van, a bűnözés az osztályöntudatra

²⁵ A büntetőpolitika általános tényezőinek keretében rendkívül nagy szerepet játszanak az osztályharc konkrét történelmi viszonyai. A kérdés vizsgálata túlmegy a tanulmány keretein, azonban azt le lehet szögezni, hogy a büntetőpolitika az osztályharc célkitűzéseit csak a szocialista törvényesség és a büntetőpolitika tényezői, elméleti alapjai által határolt keretben szolgálhatja. Vö. SZALAY i. m.; KOROM Mihály: Osztályharc és büntetőpolitika. Rendőrségi Szemle, 1960. 4. sz.

²⁶ SZALAY i. m. 291. p.

még nem ébredt, elnyomott kizsákmányolt egyén anarchikus tiltakozása, lázadása a kizsákmányolás, az elnyomás rendje ellen. A kapitalista társadalom szerkezeti ellentmondása, amely a szociális háborúban, a mindenkinek mindenki elleni küzdelmében jut kifejezésre, szükségszerűen brutális erőszakos formát ölt, s ez egyeseknél a bűnözéshez vezet; a kizsákmányolás által erkölcsileg elnyomított öntudatlan tömegeket a kapitalista kizsákmányolás másodlagos, származékos jelenségei — a munkanélküliség, kultúrátlanság, alkoholizmus stb. — a bűnözés útjára kényszerítik. A kapitalizmushoz a bűnözés törvénytörően és állandóan növekszik; szükségszerű összefüggés áll fenn a kapitalista világ gazdasági, társadalmi, politikai, erkölcsi válságának egyre fokozódó elmélyülése és a bűnözés állandó növekedése, új formáinak kialakulása között.²⁷

A kapitalista társadalomtudományok apologetikus szemléletükből következően képtelenek a bűnözés objektív lényegét, okait elméletileg helyesen megérteni és ebből kifolyólag büntetőpolitikai szemléletük eleve hibás, büntetőpolitikai eszközeik eredménytelenek.

A liberálkapitalizmus büntetőpolitikai igényeit elméletileg megalapozó és kielégítő klasszikus büntetőjogi elmélet szerint a bűnözés oka: az egyén szabad akarata; az ellene irányuló harc lényege: a megtorlásra alapuló büntetések alkalmazása. A bűnözés növekedése a kapitalista világban az imperializmus idején új módon veti fel a bűnözés és az ellene irányuló küzdelem kérdéseit. A XIX. század végén, a XX. század elején ezeket az igényeket a burzsoá pozitivisták reformmozgalmak igyekeztek elméletileg megalapozni. E pozitivisták elméletek lényege: a bűnözés a társadalom állandó, normális kísérő jelensége, amelynek okai egyrészt az egyénben, másrészt a társadalom lényegével csak másodlagosan összefüggő jelenségekben rejlenek (a különböző faktor-elméletek). E felfogás szerint a bűnözés elleni harc nem csupán büntetőjogi eszközök alkalmazását, hanem orvosi, pedagógiai, szociálpolitikai intézkedéseket követel olyképpen, hogy a büntetőjogi büntetés szerkezete is a társadalomvédelmi céloknak megfelelően alakuljon át (áttérés a biztonsági intézkedés rendszerére, illetve a büntetések és biztonsági intézkedések rendszerének kombinálására). A második világháború után fellépő új büntetőjogi irányzatok (új társadalomvédelmi mozgalom, egzisztencialista irányzat) gyakorlati büntetőpolitikai követelményei lényegében továbbviszik a pozitivisták reformtörekvéseit. Miután azonban a bűnözés a kapitalizmus struktúrájából fakad, a bűnözés állandó fokozódását a kapitalista államokban eredményesen sem megállítani, sem felszámolni nem lehet. Ebben a vonatkozásban csődöt mondott mind a liberálkapitalizmus, mind pedig az imperializmus büntetőpolitikája.²⁸

A bűnözés felszámolására az objektív lehetőséget csak a szocializmus felépítése teremti meg, mert csak ez a társadalom küszöböli ki a bűnözés alapvető társadalmi alapját: az ember kizsákmányolását. Míg a bűnözés minden

²⁷ Ismeretes, hogy a marxizmus klasszikusai a társadalmi fejlődés elemzése és konkrétan a kapitalista társadalom ellentmondásainak feltárása során részletesen foglalkoztak a bűnözés kérdéseivel. Rendkívül értékes idevágó megállapításokat tartalmaznak MARX publicisztikai munkái (Viták a falopási törvényről; A halálbüntetés, Népszerűség, bűnözés, pauperizmus stb.) s főműve, a Tőke is, illetőleg ENGELS: A munkásosztály helyzete Angliában c. híres munkája.

²⁸ ŠARGORODSZKIJ, M. D.: A büntetőjogi büntetés. I. rész. A büntetés a kizsákmányoló társadalmak büntetőjogában. Moszkva, 1957. 156. p.

kizsákmányoló társadalom lényegéből törvényszerűen következik, addig a szocializmus társadalmi alapjain egy teljesen ellenkező törvény érvényesül: a bűnözés csökkenésének és végleges elhalásának törvénye. A szocialista állam a bűnözés ellen elsődleges okainak felszámolásával, a szocialista társadalmi viszonyok megteremtésével, a szocialista gazdasági rendszer teljes felépítése útján harcol, erőfeszítései a bűnözés megszüntetése tekintetében az objektív törvényszerűségek feltételeinek megteremtésére és e törvényszerűségek felhasználására irányulnak. A szocializmus építésének tapasztalatai azt mutatják, hogy a bűnözés, bár lényegesen csökken, de még a szocialista társadalom felépítése után sem szűnik meg. Bár a szocializmushoz a bűnözés alapvető okai kiküszöbölődnek, de még továbbra is érvényesülnek olyan tényezők, amelyek társadalmilag determinálják a bűnözést. A bűnözés végleges elhalásának feltételeit csak a kommunista társadalom teremti meg.

A marxizmus fenti alaptételeiből folynak a szocialista állam büntetőpolitikájának elvei és gyakorlati követelményei. E büntetőpolitika támaszkodik a szocializmusnak, illetve a szocializmus építésének arra az objektív hatására, hogy a kizsákmányoló társadalmi rend átszervezése szűkíti, majd véglegesen felszámolja a bűnözés társadalmi alapjait.²⁹ A szocialista állam azonban ebben a kérdésben sem helyezkedik az automatizmus álláspontjára és nem passzív szemlélője, hanem aktív alakítója és szervezője e társadalmi folyamatnak. Bár a büntetőjogi eszközök alkalmazását másodlagosnak tekinti a bűnözés elleni küzdelemben, mégis arra törekszik, hogy e küzdelem büntetőjogi és társadalmi eszközeit a legkorszerűbb módon szervezze meg. Erre tulajdonképpen csak a szocialista államban van meg a lehetőség. Éppen azért, mert a szocialista államban a bűnözés visszaszorítására, illetve teljes felszámolására az elsődleges társadalmi feltételek a társadalom lényegéből következően biztosítottak, e folyamat mielőbbi és sikeres lezárása teljesen azon múlik, hogy mennyiben sikerül a bűnözés elleni küzdelem másodlagos tényezőit helyesen megszervezni.³⁰

A szocialista állam büntetőpolitikája megszabja a bűnözés megelőzése, a büntető törvényhozás és a szó szoros értelmében felfogott bűnüldözés (felderítés, igazságszolgáltatás, büntetésvégrehajtás) területén követendő gyakorlati irányvonalat. Láttuk, hogy a marxizmus csak a bűnözés és az ellene irányuló küzdelem legáltalánosabb vonásaival foglalkozik. A bűnözéssel kapcsolatos részjelenségek törvényszerűségeit a különböző bűnügyi tudományok vizsgálják. A részjelenségek törvényszerűségei közül a szocialista büntetőpolitika megalapozásának szempontjából alapvető a bűnözés konkrét megnyilvánulási formáinak, a bűnözés közvetlen okainak és végül a bűnözés elleni

²⁹ SZABÓ András: A fiatalok büntetőjoga. Monográfia, sajtó alatt. Kézirat 92. p.

³⁰ SARGORODSZKI, M. D.: A büntetőjogi büntetés. II. rész. A büntetőjogi büntetés a szovjet jogban. Moszkva, 1958. 196. p.

Ezt a felfogást fejezte ki Raszulov a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának 1958. decemberi ülésén, az új büntetőjogszabályok tervezeteinek benyújtása során a következőkben: „... A kommunizmusba való átmenet idején az olyan társadalomellenes jelenségeket, mint a bűnözés, véglegesen fel lehet és fel kell számolni. Minden objektív lehetőség megvan erre. A bűnözés szociális gyökerei nálunk már régen megsemmisültek. A dolog lényege ma abban áll, hogy helyesen alkalmazzuk a rendelkezésre álló eszközöket a bűncselekmények idejében történő felderítésére és megghiúsítására, hogy olyan állami és társadalmi körülményeket teremtsünk, amelyek kizárják bűncselekmények elkövetését...” A Szovjetunió 1958. évi büntetőjogi szabályai. Bp. 1959. 151. p.

küzdelem eszközeinek, s ezek sorában a büntetés hatásosságának vizsgálata. E jelenségek tanulmányozásával foglalkozó tudományágak eredményei kiegészítik, konkretizálják a marxizmus általános megállapításait és biztosítják a büntetőpolitika speciális tényezőinek legteljesebb figyelembevételét a büntetőpolitika kialakítása során. Ennek során egyaránt figyelembe kell venni mind a marxizmus általános tanítását a bűnözés és leküzdése társadalmi törvényszerűségeiről, mind pedig ezeknek a tudományágaknak eredményeit, mert míg az előbbiek biztosítják a büntetőpolitika célkitűzéseinek elméleti tisztaságát, addig az utóbbiak a konkrét büntetőpolitikai eszközök helyes kialakításához járulnak hozzá. A marxizmus általános tanításán alapuló bűnügyi tudományok eredményeinek mellőzése csökkenti a bűnözés elleni küzdelem hatékonyságát, megfosztja a büntetőpolitikát a korszerű és célravezető gyakorlati eszközök alkalmazásától.

A marxizmus feltárja a bűnözés osztályjellegét, társadalmi meghatározottságát, *a bűnözés elsődleges okait*, az okok és a társadalom szerkezete között fennálló törvényszerű összefüggéseket. A bűnözésnek azonban léteznek olyan tényezői, feltételei, amelyek a bűnözés elsődleges okaival nem esnek egybe, hanem azokhoz csak bizonyos áttételeken keresztül kapcsolódnak. A szocialista, illetve a szocializmust építő társadalomban pedig, amikor már társadalmi alapjuk likvidálása folytán megszűnt a bűnözés elsődleges okainak hatása, a bűnözés okaiként hatnak bizonyos tudati tényezők, illetve a szocialista társadalomban még jelentkező, de már nem antagonisztikus jellegű ellentmondások. E tényezőket nevezzük *a bűnözés közvetlen, vagy másodlagos okainak*. A szocialista állam a bűnözés elsődleges okai ellen a társadalom szocialista átszervezése útján, míg a másodlagos, közvetlen okok ellen a konkrét büntetőpolitika eszközével harcol. A marxizmus a bűnözésnek, a bűnözés okainak, a bűnözés elleni küzdelemnek kérdéseit a legáltalánosabb vonásaiban, a társadalom szerkezetének ellentmondásai szemszögéből tárgyalja. Részletekbe menően azonban már nem vizsgálja a bűnözés közvetlen okait, megjelenési formáit, ezek tanulmányozása más szaktudományokra hárul. A bűnözés másodlagos, közvetlen okainak tudományos feltárása a kriminológia feladata. A kriminológia azzal, hogy feltárja a bűnözés új formáit, jelenségeit (kriminálfenomenológia) és közvetlen okait (krimináletiológia), megteremti a tudományos alapját annak, hogy a büntető törvényhozás valóban csak a társadalmilag veszélyes cselekményeket nyilvánítsa bűncselekménnyé, illetve, hogy a büntetőpolitika a bűnüldözés élet a bűnözés új formái és tendenciái ellen fordítsa.³¹

A bűnözés elleni küzdelem alapvető problémája a sikeres és hatékony büntetési rendszer kialakítása; alapvető büntetőpolitikai feladat, hogy a büntetés céljai hatályosuljanak. Ez egyrészt függ a büntetés-kiszabás (a büntetés megalapozottsága, arányossága, egyéniesítettsége), másrészt a büntetés-végrehajtás helyességétől. A büntetés-végrehajtás helyes megszervezése, az elítéltek sikeres átnevelése biztosítja egyrészt, hogy a konkrét bűnelkövető ne váljék visszaeső bűnözővé, s másrészt, hogy a büntetés általános visszatartó hatása az egész társadalom ingatag tagjai tekintetében érvényesüljön. E feladatok sikeres megvalósítása aligha képzelhető el a büntetés-végrehajtás tudományos megalapozottsága nélkül. A marxizmus idevágóan is csak a leg-

³¹ Ld. VERMES i. m.

általánosabb kérdésekre adja meg a választ. Az elnyomásról és a nevelésről kialakított marxista tételek, valamint az embert tanulmányozó tudományok, s ezek között is elsősorban a bűnügyi lélektan eredményeinek alapján kell e kérdések szaktudományának, a pönológiának megoldania a büntetésvégrehajtás elméleti kérdéseit.³²

A pönológia tárgya: a büntetési rendszer hatékonyságának, a büntetésvégrehajtás tényleges menetének vizsgálata abból a szempontból, hogy az mennyiben felel meg a bűnözés elleni küzdelem célkitűzéseinek.

A pönológia tudománya, mint a börtönügyek tanulmányozása a XIX. században indult meg és szoros kapcsolatban állt a burzsoáz büntetőjogi reformmozgalmakkal. Hazánkban a felszabadulás után a büntetőjog szocialista átalakításának feladatai és egyéb okok háttérbe szorították e tudományág művelését. Ma már azonban nem lehet kétséges, hogy a bűnözés elleni küzdelem célkitűzései nem valósíthatók meg a büntetésvégrehajtás tudományos alapon való megszervezése nélkül. Ezt a tételt egyre inkább hangoztatják a szovjet büntetőjogászok, sőt a Szovjetunióban konkrét állami lépések történtek is ebben a vonatkozásban.³³ Ma a szocialista büntetőjogtudomány előtt álló feladat a helyes büntetési rendszer elméleti megalapozása, a szocialista büntetési tan, s a büntetések végrehajtására vonatkozó elvek kialakítása. Elméletileg kell megalapozni a szabadságvesztés különböző formáit, az egyes szabadságvesztést végrehajtó intézmények rendszerét, és tanulmányozni kell a büntetések tényleges hatását az elítéltekre. A szabadságvesztés büntetés végrehajtásával kapcsolatos kérdések vizsgálata azonban nem merítheti ki a pönológiai kutatások tartalmát. A társadalom szocialista fejlődése során a büntetésvégrehajtás kérdései egyre inkább áttolódnak a szabadságvesztéssel nem járó büntetések kialakítására és az egyáltalán nem jogi jellegű társadalmi nevelő intézkedések kialakítására. Ismeretes Lenin sémája, amely szerint bizonyos fokozatossággal a büntetőjogi büntetést és a börtönt fel kell váltani a társadalmi nevelő intézkedések és javítóintézetek rendszerével.³⁴ A szocialista országok büntetőjoga és bírói gyakorlata azt mutatja, hogy bizonyos bűncselekmény-kategóriákban egyre nagyobb jelentőségűvé válik a szabadságvesztéssel nem járó büntetések — javító-nevelő munka, az ítélet végrehajtásának feltételes felfüggesztése — alkalmazása és általában is csökken a végrehajtandó börtönbüntetés súlya az összes alkalmazott büntetések között. Ezen belül elsődlegesen vizsgálni kell, hogy a szocialista büntetőjogra jellemző büntetési nemek, a különleges végrehajtási formák, illetve az utógondozás és patronázs-tevékenység kialakításában, érvényesülésében miben áll a társadalom, a dolgozók munkakollektíváinak szerepe. Ezek a tényezők egyben

³² Helyesen hangsúlyozza Hátori Éva a következőket: „A büntetések hatásának leérése . . . a bűnözés átlagos csökkenése, illetőleg növekedése, a visszaesés arányai, a büntetés végrehajtása során szerzett tapasztalatok megközelítőleg helyes képet adhatnak a büntetések eredményességéről. . . . Ki kell alakítani azokat a módszereket, elsősorban a kriminálistatistika és a bűnügyi lélektan segítségével, amelyek e vonatkozásban megfelelő következtetések levonását és általánosítását teszik lehetővé. . . .” Ld. HÁTORI i. m. 43. p.

³³ SIRVINDT hírt ad arról, hogy 1955-ben Moszkvában a büntetésvégrehajtási szervek mellett létrehoztak egy tudományos kabinetet, amelynek feladata a büntetésvégrehajtás hatásosságának; az elítéltek átnevelése kérdéseinek tanulmányozása. Ld. A bűnözés tanulmányozása és a bűnözés elleni küzdelem történetének kérdéséhez. Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo, 1958. 5. sz.

³⁴ Leninszkij Szbornyik, XIII. köt. 85. p. (Oroszul.)

felhívják a figyelmet arra, hogy e jelenségek mély, beható elméleti tanulmányozást igényelnek ahhoz, hogy megértsük összefüggéseiket társadalmunk általános fejlődéstörvényeivel.

Mindezek figyelembevételével ki kell egészíteni a szocialista büntetőpolitika alkotó tényezőiről elmondottakat. A büntetőpolitika speciális alkotó tényezője a bűnözés és leküzdésének társadalmi törvényeit feltáró elmélet, azaz a marxizmusnak a bűnözésről és az ellene való harcról kialakított tanításai, valamint az e társadalmi jelenségek részletkérdéseit feltáró bűnügyi tudományok eredményei.

A büntetőpolitika fogalmának meghatározása, alkotó tényezőinek feltárása során történt vizsgálódásaink eredményét a következőkben lehet összegezni:

A szocialista állam büntetőpolitikáját nem az uralkodó osztály önkényes elképzelései, hanem a társadalomban érvényesülő törvények tudományos felismerése és előrelátása alakítja ki: a szocialista büntetőpolitika a marxizmus-leninizmus tudományos alapján áll. A büntetőpolitikának két alapvető tényezőjét a szocialista állam általános politikája és a marxizmusnak a bűnözésről, a bűnözés elleni harcról kialakított tanítása, valamint az ezen alapuló bűnügyi tudományok eredményei alkotják. A szocialista állam bűnözés elleni sikeres harcának alapja a marxizmus és a bűnügyi tudományok eredményeire támaszkodó, a bűnözés társadalmi törvényszerűségeiből kiinduló tudományos büntetőpolitika.

V. A büntetőpolitika tényezőinek feltárása folyamán láttuk, hogy mind az általános, mind a speciális alkotó tényezők egyben mint a büntetőpolitika *elméleti alapjai* jelentkeznek. Ennek felismerése olyan további problémát vet fel, amelynek megoldása átvizsgál bennünket a tudományok rendszerének területére. Nevezetesen feladatul jelentkezik annak vizsgálata, hogy a büntetőpolitika elméleti alapjai önálló tudományt képeznek-e. Másképpen feltéve a kérdést: létezik-e a büntetőpolitika tudománya, amelynek gyakorlati megvalósulása az állami büntetőpolitika, vagy pedig a büntetőpolitika elméleti alapjai csak azt jelzik, hogy az állam büntetőpolitikája mint gyakorlati tevékenysége megalapozásánál felhasználja az egyes társadalom- és bűnügyi tudományok elméleti megállapításait.

A kérdés megválaszolásához nem érdektelen áttekinteni a burzsoá büntetőjogtudományban kialakult nézeteket.

Mint már rámutattunk, a liberálkapitalizmus büntetőjogi elmélete fel sem vetette a büntetőpolitika kérdését, s ebből következőleg a büntetőpolitika elméleti alapjainak kérdését sem. A változást ezen a téren a burzsoá büntetőjogi reformtörekvések hozták.

Az új irányzatok a büntetőjogtudomány feladatát már nemcsak abban látták, hogy az dogmatikai alapon vizsgálja a tételek jogot, hanem abban is, hogy a büntetőjogtudomány alakítsa ki tudatosan az állam büntetőpolitikáját. Ebből kiindulva a pozitivisták irányzatához tartozó szerzők a büntetőjogtudomány részének, ágazatának tekintették a büntetőpolitikát is.³⁵ Így

³⁵ A burzsoá tudományban a büntetőpolitika jelentőségének osztatlan elismerésére jellemző, hogy még azok a szerzők is azonosan fogalmazzák meg a büntetőpolitika fogalmát és feladatait, akik önálló tudomány jellegét tagadják. Így pl. Robert v. Hippel így ír: „A kriminálpolitika a büntetőjog hatásosságának tárgyalása a célszerűségi szempontok szerint; nem önálló tudomány, amely saját tárggyal jelentkezik, hanem maga a büntetőjog tudománya, amennyiben felveti a büntetőjog használhatóságának és meg-

foglalt állást a XIX. század végén, a XX. század elején Liszt hatása³⁶ alatt a német szerzők jórésze, így írtak az új irányzathoz tartozó orosz büntetőjogászok — például az idősebb Piontkovszkij³⁷, Csubinszkij³⁸ — s így írtak az új irányzathoz egészen vagy bizonyos fenntartásokkal csatlakozó magyar burzsoá szerzők is. Ebben a szellemben rendszerezik a büntetőjogtudományt Fayer László³⁹, Finkey Ferenc⁴⁰, Angyal Pál⁴¹, Vámbéry Rusztem⁴², Irk Albert⁴³, Heller Erik.⁴⁴

Ennek az állásfoglalásnak lényege a következő: a) a büntetőjogtudomány része a kriminálpolitika; b) a kriminálpolitika elveinek kialakításában felhasználja a kriminológia és a börtönügyi tudományok eredményeit; c) feladata a bűnözés elleni küzdelem célszerű megszervezése.

Nem feladatunk a burzsoá büntetőjogi reformmozgalmak értékelése. Mégis, az adott kérdés tekintetében rá kell mutatnunk — bár a kérdésfeltevést a büntetőpolitika feladatai és komponensei tekintetében helyeseljük —, hogy a burzsoá reformmozgalmak idevágó elméleti megállapításai és gyakorlati büntetőpolitikai követelményei a maguk összességében a marxizmussal ellentétes és a burzsoá állam tekintetében apologetikus jellegű nézeteken alapulnak.

A marxizmus szerint az eszméket és így a büntetőjogi és büntetőpolitikai elképzeléseket nem önmagukban, hanem osztálytartalmuk és osztályszerepük alapján kell megítélni. A bűnözés elleni küzdelemről alkotott nézeteket alapvetően meghatározza a bűnözés lényegéről, okairól vallott felfogás.⁴⁵ A bűnözés lényegéről, okairól és következésképpen leküzdésének módszereiről alkotott felfogások viszont osztályszempontból determináltak. Így természetesen ebben a kérdésben áthidalhatatlan ellentét van a marxista és a pozitivistá burzsoá büntetőjogi felfogás között. A századvégi pozitivistá felfogás a bűnözést a társadalmi élet örök és normális jelenségének tekin-

javításának kérdését a jövőre nézve." (HIPPEL: Lehrbuch des Strafrechts. Berlin, 1932. 64. p.) Hasonlóképpen határozza meg a kriminálpolitika lényegét és feladatát a Handwörterbuch der Kriminologie und der anderen strafrechtlichen Hilfswissenschaften. I. köt. Berlin—Leipzig, 1953. 861. p.

³⁶ Kriminálpolitikai elméletét Liszt a legrésztesebben a „Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge" c. tanulmánykötetben (Berlin, 1905.) fejtette ki. Lisztnek a kriminálpolitikáról adott meghatározását (ld. i. m. Kriminalpolitische Aufgaben) majdnem valamennyi szerző átvette és idézte.

³⁷ PIONTKOVSKIJ, A. (idősebb): A büntetőjogtudomány tárgya, feladata, tartalma és jelentősége. 1895.

³⁸ CSUBINSZKIJ: A büntetőjogtudomány és összetevő elemei. Tanulmánykötet.

³⁹ FAYER László: A magyar büntetőjog kézikönyve. III. kiad. I. köt. Bp. 1905. 3. p.; ugyanígy az I. és II. kiadásban is.

⁴⁰ FINKEY Ferenc: A magyar büntetőjog tankönyve. Bp. 1902. 6—7 p.

⁴¹ Álláspontja jellemző a többi idézett magyar szerző felfogására is: „A büntetőpolitika... E tudomány világító szövétneke és vezére a bűnözés ellen küzdő állami és társadalmi faktoroknak, egyfelől a fennálló tételes jogot bírálja, másfelől a kriminológia és a pönológia leszűrődött elveiből biztos alapot teremt, melyen a kriminalitás ellen folytatott állami és társadalmi küzdelem taktikája felépíthető." Ld. ANGYAL Pál: A magyar büntetőjog tankönyve. Bp. 1909. 10. p.

⁴² VÁMBÉRY Rusztem: Büntetőpolitikai követelések. Bp. 1900. 2—3. p., és Büntetőjog. Bp. 1913. 35—37. p.

⁴³ IRK Albert: A magyar büntetőjog. Pécs, 1928. (?) 2. p.

⁴⁴ HELLER Erik: A magyar büntetőjog általános tanai. Szeged, 1937.

6—8. p.

⁴⁵ Ld. SZABÓ András: A fiatalok bűnözés kérdései. Jogtudományi Közlöny, 1959. 7—8. sz.

tette,⁴⁶ amelyet leküzdeni nem lehet, csupán célszerű eszközökkel bizonyos mértékig visszaszorítani, illetve tőle a társadalmat megvédeni. Ebből következően büntetőpolitikai követelése a célszerű, minden erkölcsi tényezőtől mentes társadalomvédelmi intézkedések kialakítására irányultak.

Messze vezetne e büntetőpolitikai követelmények gyakorlati eredményeinek elemzése. Mindenesetre a burzsoá reformmozgalmak elméleti megalapozása és a második világháború előtti fasiszta államok gyakorlati büntetőpolitikája között az összefüggés objektíve fennáll. E büntetőpolitika gyakorlati alkalmazása egyben behonyította ezeknek az elméleteknek osztályirányzatosságát, antidemokratikus és reakciós jellegét. A fasiszta államok pozitivistá elméleti alapokra fektetett büntetőpolitikájának csődje azonban nem eredményezte azt, hogy a mai burzsoá jogtudomány lemondott volna az imperialista állam büntetőpolitikai szükségleteinek elméleti kielégítéséről. A burzsoá büntetőjogtudomány ma is erőfeszítéseket tesz a modern kapitalizmus büntetőpolitikájának elméleti megalapozására. Erről tanúskodik például a Filippo Gramatica és Marc Ancel nevéhez fűződő s a jelenleg legjelentősebb büntetőpolitikai irányzat, az ún. új társadalomvédelem mozgalma. Marc Ancel, az irányzat mérsékeltbb szárnyának szellemi vezére, a büntetőpolitikát ugyanúgy, mint pozitivistá elődei, a büntetőjogtudomány részének tekinti. Az egész irányzatra pedig jellemző az imperialista állam fejlődésének megfelelően a büntetőpolitikai követelmények összehangolása az ún. jóléti állam funkcióival.⁴⁷

Láttuk, hogy a burzsoá büntetőjogi reformmozgalmak hívei a büntetőpolitikát a büntetőjogtudomány ágának, tudományos diszciplinának fogták fel. Meg kell vizsgálni, hogy ez az álláspont fenntartható-e vagy sem.

Mielőtt azonban a feltett kérdésre válaszolnánk, szükséges érinteni a a bűnözés és leküzdésének törvényszerűségeit vizsgáló szaktudományok tudományrendszerezési kérdését is. Ennek vizsgálata és megoldása ugyanis jelentősen elősegíti a fenti probléma helyes megoldását.

Az irodalomban szokásos állásfoglalás szerint — melyet az Egyetemi Tankönyv is oszt — a büntetőjogtudomány mellett segéd- és melléktudományok helyezkednek el, így például az igazságügyi statisztika, igazságügyi orvostan, elmekortan, lélektan, kriminológia, kriminalisztika stb. Ennek a rendszerezésnek jellemzője az, hogy a bűnözéssel és leküzdésének kérdéseivel foglalkozó tudományok közül a középpontba a büntetőjogtudományt helyezzi, míg az összes egyéb e kérdésekkel foglalkozó tudományokat hozzá képest mellé- vagy alárendelt helyzetbe állítja, s az egészet a büntetőjogtudomány gyűjtő fogalma alá vonja. A Tankönyv ezt az álláspontját nem indokolja, de feltehető, hogy a német jogirodalomban meglehetősen elterjedt felfogásból kiindulva jutott erre a következtetésre.⁴⁸

⁴⁶ Rendkívül határozottan szögezte le ezt a tételt a magyar jogirodalomban pl. Irk Albert, aki szerint: „A kriminalitás normális és patológikus jellegének módszertani tanulmányozása pedig arra az eredményre vezetett, hogy a kriminalitás általában normális társadalmi jelenség, így tehát létét a társadalom létéhez viszonyítva, öröklétű jelenség.” IRK Albert: A büntetőjog átalakulása. Kolozsvár, 1915. 167. p.

⁴⁷ Ez irányzat programjának ismertetését és értékelését ld.: SARGORODSZKIJ, M. D.: A burzsoá büntetőjog jelenkori elméletei. Jogtudományi Közöny, 1959. 10—11. sz.; SZABÓ András—VISKI László: A „társadalomvédelem” kriminálpolitikai elmélete. Jogtudományi Közöny, 1960. 3. sz.

⁴⁸ A német jogirodalomban már a XIX. században a kriminálpolitikát a büntetőjogtudomány segédtudományának tekintették, míg a statisztikát, az antropológiát

Nézetünk szerint ez az álláspont felülvizsgálatra szorul, amelynek során fel kell tárnunk, hogy az milyen elméleti megfontoláson alapul és hogy ténylegesen milyen szerepük van az ún. büntetőjogi segéd- és melléktudományoknak.

Véleményünk szerint a fenti nézet alapját a bűnözés elleni küzdelem klasszikus büntetőjogi felfogásában kell keresnünk. A klasszikus büntetőjogi irányzat merev jogközpontú szemlélete a bűnözés ellen irányuló küzdelmet is csak jogi eszközökkel látta megvalósíthatónak, más eszközök megszerzésére nem is törekedett, azok elismerését pedig megtagadta. E felfogás gondolatmenete nyilvánvaló: ha a bűnözés jogi jelenség és az ellene irányuló küzdelem is csak jogi síkon folyhat, akkor a bűnözés leküzdésének elméleti alapját kizárólagosan a büntetőjogtudomány alakíthatja ki. E tudomány pedig csak felhasználja a más tudományágak által feldolgozott ismereteket, amelyek e funkciójuk folytán válnak a büntetőjogtudomány segéd- és melléktudományaivá. A hangsúly tehát mindenképpen a bűnözés és leküzdésének jogi természetén van, amelynek tudományrendszerezési tükröződése a büntetőjogtudományon kívül álló összes bűnügyi tudományok önállóságának tagadása.

Nézetünk szerint a marxista társadalomszemlélet alapján ez a felfogás nem tartható fenn. A bűnözés és az ellene irányuló küzdelem sokrétű problémát vet fel és ezek közül csupán az egyik sík tekinthető joginak. A büntetőjog nem meríti ki a bűnözés elleni küzdelem kereteit s a büntetőjogtudomány csak ennek a problémakörnek jogi oldalaival foglalkozhat.

A társadalomtudományok nagyarányú fejlődésének korában a XIX. században tört utat magának az a felismerés, hogy a bűnözés és az ellene irányuló küzdelem jelenségeit több oldalról kell vizsgálni. A pozitivisták eszmeáramlata hatása alatt alakulnak ki olyan tudományágak, mint a kriminológia, kriminalisztika, kriminálszociológia, bűnügyi orvostan, kriminálstatisztika stb. E tudományágak jellemzői, hogy nem jogi, hanem más társadalom- és természet-, illetve műszaki tudományokban kialakult módszerekkel vizsgálják a bűnözést és az ellene irányuló küzdelem különböző jelenségeit és problémáit. E tudományágak létjogosultságát, önállóságát, rendszerbeli kérdéseit irodalmunk csak a közelmúltban kezdte alaposabban vizsgálni. Ennek eredményeképpen azonban ma már egyre inkább felmerül az a kérdés, hogy vajon helyese-e e tudományágaknak a büntetőjogtudomány segéd-, illetve melléktudományainak rendszerébe való elhelyezése.

E tudományágak, illetve a büntetőjogtudomány tárgya a legáltalánosabb síkon közös: a bűncselekmény, a bűnöző személy, azaz a bűnözés és leküzdése. Közös a feladatuk is: a bűnözés leküzdésére a legalkalmasabb, leghatékonyabb eszközök kidolgozása. Ezen az általános tárgyon és feladaton belül azonban különböznek a vizsgálat alá vont jelenségek szűkebb területére, mint a vizsgálat tárgyára és a vizsgálat módjára, illetve szemléletére tekintettel. A büntetőjogtudomány a bűncselekményt és a büntetést mint jogi

a kriminálpolitika segédeszközének. Később pedig minden olyan tudományt a büntetőjogtudomány segédtudományának neveztek, amelynek eredményei kriminálpolitikailag felhasználhatók, pl. szociológia, pszichiátria stb. Ld. Handwörterbuch der Kriminologie und der anderen strafrechtlichen Hilfswissenschaften. I. köt. Berlin—Leipzig, 1933. 861. p. Szembetűnő, hogy már az osztályozás keletkezésekor annak alapja az illető tudományág büntetőjogi, illetve büntetőpolitikai hasznosítása volt.

fogalmakat vizsgálja, szemléletére, módszerére a normadogmatika jellemző. A kriminológia, a kriminalisztika a tételes jog alapjain a jogi értékelés alá vont életjelenségekkel foglalkozik.⁴⁹

A bűnügyi statisztika a bűnözést, a bűnöző személyét a statisztika szemszögéből tárgyalja. Sorolhatnánk tovább az ún. segéd- és melléktudományokat, azok mindegyikéről kimutatható mind a közvetlen tárgy, mind a módszer tekintetében valamely specifikus sajátosság. Mindezekből levonhatjuk a következőt: e tudományágak tárgyukra és módszereikre tekintettel önállóak, közös feladataik azonban szorosan összekapcsolják, egymásra utalják őket. E tudományágak viszonylatában a mellék-, illetve segédtudományi jelleg tulajdonképpen csak szoros kapcsolatukat és egymásra utaltságukat, illetve a büntetőjogtudományhoz képest betöltött funkciójukat jelenti. Ebben az értelemben természetesen indokolt segéd- és melléktudományokról beszélni, de ez nem jelenthet többet kapcsolatuk, funkciójuk megjelölésénél. Ez viszont olyan relatív tényező, amely tudományrendszerezésnél nem bírhat jelentőséggel. Ugyanis ilyen alapon mint felhasznált emberi ismeret, nemcsak a kriminológia, kriminalisztika, stb. minősíthető a büntetőjogtudomány mellék- és segédtudományának, hanem a logika, az ismeretelmélet és általában az emberrel foglalkozó valamennyi tudományág. Nyilvánvaló, hogy a tudományok rendszerezésénél ilyen szempontot nem lehet alapvetőnek tekinteni. Célszerűségi szempontok nem lehetnek a tudomány rendszerezésének alapjai, azt csak az objektív világ jelenségeinek összefüggései képezhetik.⁵⁰

A bűnözés — a bűnöző ember és cselekménye a bűncselekmény — és az ellene irányuló küzdelem összetett társadalmi jelenség, amelynek feltárása, elméleti magyarázata nem szorítható be a büntetőjogtudomány alapvetően normatív jellegű metodikájának és szemléletének kereteibe, hanem ezt a feladatot a bűncselekménnyel foglalkozó tudományok rendszere végzi el. *Ilyen értelemben nézetünk szerint nem a büntetőjogtudomány és segéd-, illetve melléktudományainak rendszeréről kell beszélni, hanem a bűnügyi tudományok rendszeréről, amelynek keretében teljes önállósággal helyezkedik el a büntetőjogtudomány, a kriminológia, a kriminalisztika stb.* Más kérdés — amelyet nem lehet ebben a tanulmányban megvizsgálni —, hogy ebben a rendszerben hogyan, milyen sorrendben, milyen séma szerint helyezhetők el az egyes tudományágak.⁵¹

Ezek után térjünk vissza az eredeti kérdésre.

A büntetőpolitika elméleti alapjai tudományjellege kérdésének felleltésére nem elsősorban a burzsoá nézetek ösztönöznek. A probléma egészen más szinten merül fel a szocialista büntetőjogtudományban, s ennek csak egyes részletkérdései mutatnak azonos vonásokat a burzsoá kérdésfeltevés-

⁴⁹ Ld. VISKI László: A kriminalisztika rendszeréről. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, 1960. III. köt. 1. sz.

⁵⁰ „A tudományokat nem azért kell következetes sorrendben elrendezni és bizonyos meghatározott módon egymással összefüggésbe hozni, mert ez számunkra kényelmesnek látszik, hanem azért, mert a megfelelő tudományok által tanulmányozott és tükrözött tárgyak, az anyag mozgásformái maguk is összefüggenek egymással” — mutat rá KEDROV. Ld. A tudományok osztályozása. Filozófiai Értesítő, 1955. 1. sz. 7. p.

⁵¹ A burzsoá magyar jogirodalomban hasonló értelemben a bűnügyi tudományok rendszeréről írtak: VÁMBÉRY (Büntetőjog, Bp. 1913. 35. p.) és IRK (A magyar büntetőjog. Pécs, 1928. (?) 2. p.). Meg kell azonban jegyezni, hogy az e nézeteket valló szerzők között sincs egység abban a kérdésben, hogy a bűnügyi tudományok rendszerében az egyes tudományágak hol helyezendők el.

sel. Mint előzőleg már kimutattuk, népi demokratikus államunk büntetőpolitikája alárendelt része a szocialista állam általános politikájának. Ebből az alapvető felismerésből folyik a burzsoá jogtudományt elvileg meghaladó kérdésfeltevés. A burzsoá nézetek szeriirt a büntetőjogtudomány kialakítja a büntetőpolitika *elméletét*, amelyet a burzsoá állam átvesz és felhasznál a bűnözés elleni küzdelemben. Ezzel szemben szocialista büntetőpolitikánk lényegének felismeréséből következik annak elismerése is, hogy a proletárdiktatúra sajátos feladatai mint objektív igények alakítják ki az állam büntetőpolitikáját, mint *az állam gyakorlati tevékenységét*, s ennek elméleti megalapozásához járulnak hozzá a bűnügyi tudományok.

Ez a tény önmagában azonban csak a kérdésfeltevés sajátosságára utal, de a kérdést még nem döntheti el. Sőt ezzel a kérdés még bonyolultabbá, többértévé válik, s kiszakad a formális logikával is megoldható rendszerezési kérdések köréből. Kétségtelen ugyanis — amint kiindulásunkkor is leszögeztük —, hogy büntetőpolitikánk elméleti alapokkal rendelkezik, amelyek egyrészt az általános állami politika elméleti alapjaihoz, másrészt pedig a bűnözést és a bűnözés elleni küzdelem törvényszerűségeit feltáró elméleti megállapításokhoz kapcsolódnak. A büntetőpolitika elméleti alapjainak kutatása mindkét vonatkozásban újabb elméleti általánosításokhoz vezet, amelyeknek fényében *a büntetőpolitika elméleti alapjai* egyre inkább a *büntetőpolitika elméleteként* lépnek fel. Ezt látjuk az egyetemi tankönyvben is, amely a büntetőpolitikát mint önálló tudományos diszciplínát határozottan a büntetőjogtudomány melléktudományai közé sorolja.⁵² Így tehát egyáltalán nem a burzsoá jogtudományban hagyományos kérdésfeltevésnek hódolunk, hanem szocialista társadalmi viszonyainkból és jogtudományunk feladataiból indulunk ki, amikor arra törekszünk, hogy tisztázzuk a büntetőpolitika tudomány jellegének kérdését.

A tudomány meghatározott körű ismereteknek olyan módon való összefoglalása, amely a jelenségek kaotikus ábrázolása helyett az adott jelenségek törvényeit és törvényszerű összefüggéseit tárja fel és magyarázza elméletileg. A tudomány a valóság törvényeinek felismerése. Az emberi ismeretek meghatározott összessége akkor tekinthető tudománynak, ha az ismeretek tárgyát alkotó jelenségeknek objektív sajátosságai által körülhatárolt körére vonatkozik és az ismeretek módszeres gondolkodás eredményeként jöttek létre. A tudományra két kritérium a jellemző: meghatározott jelenségek magyarázatára vonatkozó elmélet és a módszeres gondolkodás. „A tudomány általában egyrészt a módszeres gondolkodás alkalmazása, másrészt elmélet” — írja Fogarasi.⁵³

Vizsgáljuk meg a kritériumok szempontjából a büntetőpolitika elméleti anyagát. Kétségtelen, hogy az bizonyos ismeretek összessége, amelynek tárgya a bűnözésnek és a bűnözés leküzdésének társadalmi jelenségei. Ezeknek

⁵² „A bűnügyi politika (kriminálpolitika) azokat a lehetőségeket kutatja, amelyek a bűnözés megelőzésére és leküzdésére rendelkezésre állhatnak.” Ld. KADÁR Miklós: Magyar büntetőjog. Általános Rész. Egyetemi tankönyv. Bp. 1952.

A büntetőpolitika elméleti jellegét domborítja ki hasonlóképpen VERMES Miklós, aki szerint: „Kriminálpolitika alatt tágabb értelemben értjük mindazoknak az elméleti és gyakorlati tapasztalatoknak az összességét, amelyek felhasználásával az államhatalom folytatja a harcát a bűnözés ellen.” (Ld. i. m.) Ugyanakkor vitásnak tartja, hogy a kriminálpolitika önálló tudományos diszciplínát képez-e vagy sem.

⁵³ FOGARASI Béla: Logika. II. kiad. Bp. 1953. 366. p.

az ismereteknek a megszerzési és feldolgozási módszere általában a dialektikus materializmus és különösen a társadalomtudományokat jellemző módszer. A büntetőpolitika elméleti alapjainak feladata a vonatkozó társadalmi jelenségek törvényszerűségeinek feltárása, elméleti magyarázata.

Ez a válaszadás az első pillanatban meggyőzően hat és a büntetőpolitika önálló tudomány jellegének elismeréséhez vezet. A gondolatmenet ellenőrzése során azonban súlyos kételyek merülnek fel az érvelés alapossága tekintetében. Eszerint a büntetőpolitika elméletének tárgya a bűnözés és leküzdésének társadalmi jelenségei lennének. Nem lehet tagadni, hogy a bűnözésnek és leküzdésének objektív társadalmi törvényszerűségei kétségkívül léteznek, azonban kérdéses, hogy e jelenségek a büntetőpolitika elméletének sajátos tárgyát képezik-e. Ebből a szempontból meg kell vizsgálni az egyes bűnügyi tudományok tárgyát képező jelenségeket, s ha találunk olyan társadalmi jelenségeket, amelyek kívül esnek e tudományágak vizsgálódási keretein, de még a bűnözés és leküzdésének jelenségeihez tartoznak, akkor a kérdést pozitíve dönthetjük el, míg az ellenkező esetben aligha.

A bűnözés okainak kérdését a marxizmus, illetve a kriminológia, a bűnözés megjelenési formáit ismét a kriminológia, a bűnözés életjelenségeinek felderítését a kriminalisztika kutatja, míg a bűnözés és az ellene irányuló küzdelem társadalmi-jogi vetületének vizsgálata a büntetőjogtudomány és a pönológia feladata. Van-e még ezen a körön kívül olyan társadalmi jelenség, amely a bűnözés és leküzdésének törvényszerűségeihez kapcsolódik? Részünkről nem találunk ilyent. Éppen ezért nem látjuk sehol sem azokat a társadalmi jelenségeket, amelyek megalapozhatnák a büntetőpolitika elméletének a bűnügyi tudománytól elkülöníthető, önálló tárgyát. Ezzel szemben rá kell mutatnunk ismételten arra, hogy a büntetőpolitika elméleti alapjait éppen ezek a bűnügyi tudományok adják, a gyakorlati büntetőpolitikai következtetések — az általános politikai megfontolások keretében — éppen ezeknek a tudományágaknak elméleti megállapításaiából folynak.

De vajon a büntetőpolitika elmélete tekintetében nem azzal a helyzettel állunk-e szemben, hogy önálló tárgya nem lévén, más bűnügyi tudományok eredményeit veszi át, s azokat speciális nézőpontú rendszerezésnek és feldolgozásnak alávetve jut új tudományos felismerésekre? Erre a kérdésre is csak nemlegesen tudunk válaszolni. Az egyes bűnügyi tudományágak nemcsak elméletileg általánosítanak, hanem ezek alapján gyakorlati büntetőpolitikai következtetésekre is rámutatnak. Ez folyik társadalomtudományi jellegükből, hiszen ennek hiányában szolgálati szerepüket csak fogyatékosan teljesítenék. E feladatot pedig aligha lehet kettéválasztani oly módon, hogy a bűnözés és leküzdésének társadalmi törvényszerűségeit a szaktudományok tárják fel, míg az ebből levonható gyakorlati következtetések megtétele már a büntetőpolitika elméletének tárgykörébe tartozzék. Az ilyen „munkamegosztás” a különböző tudományágak között — még ha rendszerezési szempontból keresztülvihető volna is — gyakorlati eredménnyel aligha járna, sőt visszavetné az egyes bűnügyi tudományok fejlődését is.

Álláspontunkat ezek alapján a következőkben összegezhettük: *a büntetőpolitika tudományos elméleti alapjait részben a marxizmus, részben a bűnözés és a bűnözés leküzdésének társadalmi törvényszerűségeit feltáró bűnügyi tudományok — kriminológia, büntetőjogtudomány, pönológia — szolgáltatják. A büntetőpolitika elméleti alapjai — sajátos önálló tárgy és feldolgozási nézőpont hiányában — önálló büntetőpolitikai diszciplinát nem képeznek.*

Ebből következően nézetünk szerint nem lehet helyesnek tekinteni azt a burzsoá álláspontot, mely szerint a büntetőpolitika a büntetőjogtudomány része, sem pedig azt az álláspontot, amely a büntetőpolitikát a büntetőjogtudomány önálló melléktudományai közé sorolja.

Amikor azonban leszögezzük azt a nézetünket, hogy a büntetőpolitika elméleti alapjai nem képeznek önálló diszciplinát, rá kell mutatnunk a következőkre is. A tudományok rendszere tükrözi az objektív valóság összefüggéseit. Ennek a tükrözésnek a pontossága többé-kevésbé viszonylagos és az objektív valóság összefüggéseit kissé mereven, az összefüggések végtelen láncából kiszakítva jelenteti meg. Ezenfelül a logika — minden rendszerezés atyja — a jelenségeket zárt rendszerbe kívánja besorolni, s még a dialektikus logika alapján történő rendszerezésnél is számolni kell a logika e vonásának bizonyos mértékű érvényesülésével. A tudomány rendszere ennek folytán mindig zárt egészet alkot — a logika nem tűri meg a hézagot —, holott az objektív valóság jelenségeinek kölcsönös összefüggései, egymást áthatásuk, fokozatos átmeneteik a jelenségek objektív egységei között átmeneti területeket képeznek, amelyeknek rendszerbeli besorolása egzakt pontossággal aligha vihető keresztül. Nézetünk szerint ilyen átmeneti területet képez a büntetőjogtudományok rendszerezése szempontjából a büntetőpolitika területe is. A büntetés és leküzdésének törvényszerűségeit tükrözni kívánó rendszerezés itt is zárt egységre, hézag nélküliségre törekszik, holott van egy bizonyos terület a büntetőjogtudomány tárgya és az általános politika között, nevezetesen a büntetőpolitika területe, amely nem sorolható kifejezetten sem az előbbihez, sem az utóbbihoz. A büntetőpolitika területén érvényesülnek tudományjellegű elemek: ide átnyúlnak egyrészt az általános politika tudományos alapjai, másrészt a büntetőjogtudományok bizonyos elméleti vonatkozásai. Ugyanakkor a büntetőpolitika az állam gyakorlati tevékenysége, amelyben szorosan összefonódnak a tudományos elméleti alapok a kifejezetten célszerűségi, politikai megfontolásokkal. A büntetőpolitika e rendkívül bonyolult és összetett jelenségeinek ismeretében is úgy véljük, hogy nem tévedünk, ha azt domborítjuk ki, hogy a büntetőpolitika elméleti alapjai nem képeznek önálló tudományos diszciplinát, hanem azok egyes elemei meghatározott büntetőjogtudományok sorába tartoznak. A kérdésnek a másik oldala viszont, hogy a büntetőpolitika komponenseként szereplő általános politika elméleti alapjai a társadalomtudományok sorában rendszerint hol, mely szaktudományi ágakban gyökeredznek, nézetünk szerint jelen tanulmány szempontjából mellőzhető.

A büntetőpolitika elméleti alapjainak önálló tudomány-jellegét tagadó álláspontunkból azonban semmiképpen sem következik az, hogy a gyakorlati büntetőpolitikai kérdések elméleti tisztázására irányuló tudományos kutatásoknak nincs létjogosultságuk. Előbb nyomatékosan hangsúlyoztuk, hogy az egyes büntetőjogtudományok elméleti megállapításaik alapján maguk vonják le a büntetőpolitikai gyakorlati következtetéseket. Ennek a követelménynek előtérbe állítása minden büntetőjogtudományban különösen indokolt ma, amikor hazánkban a szocializmus alapjainak lerakásával, a szocialista életviszonyok megszilárdulásával fokozatosan bontakozik ki a szocialista állam fejlettebb, magasabb színvonalú büntetőpolitikájának képe. Ez alapvető követelmény mellett azonban rá lehet mutatni arra, hogy kívánatos az olyan tudományos kutatás is, amely elsődlegesen bizonyos büntetőpolitikai feladatok megoldására, vagy a gyakorlati büntetőpolitika módsze-

reinek, hatásának elméleti általánosítására irányul.⁵⁴ A gyakorlati büntetőpolitika olyan komplex kutatási terület, amelynek feltárásában, továbbfejlesztésében egyaránt munkálkodhatnak nemcsak a különböző bűnügyi tudományok, hanem az egyéb társadalomtudományok művelői is. A büntetőpolitikának mint önálló kutatási területnek ilyen módon való felfogása és művelése ugyanakkor nem jelent veszélyt a tudományrendszerelés elvi tisztaságára és az egyes bűnügyi tudományok önállóságára.

Nézetünk szerint ilyen, konkrétan büntetőpolitikai tárgyú, rendkívül jelentős kutatási feladat napjainkban a büntetőjogi felelősség és felelősségrevonás intézményei fejlődésének tanulmányozása. A büntetőjogi felelősség és a felelősségrevonás rendszere nem változhatatlan örök kategóriák; mindkét intézmény a történelem folyamán jelentős változásokon ment át, és további fejlődésük szoros kapcsolatban van a szocialista társadalom fejlődésével. Napjainkban előttünk bontakozik ki a kommunizmus megvalósításának folyamata, amely a két büntetőjogi intézményt gyökeresen átalakítja.

A büntetőjogi felelősség változása, e változás tényezőinek és elméleti alapjainak feltárása alapvető jelentőségű a gyakorlati büntetőpolitika kialakítására. A szocialista büntető törvényhozás a pönalizálás tárgyát a társadalomra veszélyes magatartásban látja. A felelősségi rendszer szempontjából a kérdés az, hogy valamely cselekmény társadalomra veszélyessége mikor olyan fokú, hogy a miatta való felelősséget az erkölcsi, fegyelmi, államigazgatási felelősség szférájából át kell vinni büntetőjogi területre. A kérdés eldöntése nemcsak a büntetőjogi felelősséget alapozza meg, hanem közvetlenül kihát a büntetőjogi szankciók rendszerére és ezen belül a szankciók súlyára, intenzitására is. Valamely társadalomra veszélyes cselekmény pönalizálása esetén pedig a büntetőjogi felelősség fokát befolyásolják olyan tényezők — az osztályharc dinamikája, a nemzetközi helyzet változása, a gazdasági élet jelenségei —, amelyeket a büntető igazságszolgáltatásnak kell mindennapi gyakorlatában figyelembe vennie. Bizonyos értelemben ma ezeknek a kérdéseknek a fordított feltétele az aktuálisabb: mi a cselekmény társadalomra veszélyességének az a foka, amelynek fennforgása esetén a miatta való felelősséget a büntetőjog területéről át lehet vinni az államigazgatási, fegyelmi, erkölcsi felelősség területére? A büntetőjogi felelősség változási tendenciáinak — enyhítés, fokozódás — elméleti tanulmányozása és az elméleti eredmények felhasználása megszilárdítja a büntető törvényhozás és igazságszolgáltatás gyakorlati tevékenységét.

A büntetőjogi felelősség kérdései szorosan összefüggnek a büntető felelősségrevonás intézményeinek kialakításával. E kérdések különösen a szocializmus építésének fejlettebb szakaszában vetődnek fel, amikor a társadalmi fejlődés megköveteli a legszélesebb néptömegek bekapcsolását a bűnözés elleni küzdelembe. A szocialista állam fokozatos haladása a kommunista öngazgatás felé, a demokratizmus legszélesebb kibontakoztatása az állami és társadalmi életben parancsolólag megköveteli a büntető felelősségrevonás intéz-

⁵⁴ Ezt indokolhatják az egyetemi oktatás kívánalmai is. Így pl. a szovjet büntetőjogi irodalomban felvetették, hogy — miután a bűnözés elleni küzdelem különféle tényezők komplexitását tételezi fel, amelyek ismeretét a jogi káderek nem nélkülözhetik — az egyetemi oktatásba be kell iktatni egy olyan tantárgyat, amely a bűnözés okainak és a bűnözés megelőzésének elméleti és gyakorlati kérdéseit tárgyalná. Ld. KUDRJAVEV, V.: A bűnözés megelőzése — az emberek tudatában levő kapitalista csökevények elleni harc fontos eszköze. Szovetszkaja Jusztíciája, 1958. 2. sz.

ményeinek továbbfejlesztését, illetve a meglevő intézmények új vonásainak kialakítását. A büntetőjogi felelősség és felelősségrevonás rendszerének tudományos kutatása jelentős elméleti segítség államunk büntetőpolitikájának továbbfejlesztéséhez, s ennek a feladatnak felismerése erősen befolyásolhatja tudományos kutató munkánk irányát is.

Nézetünk szerint önálló kutatásként jelentkezhethet a szocialista és a kapitalista államok büntetőpolitikája tapasztalatainak, sajátosságainak tanulmányozása is.

Valamennyi szocialista állam gyakorlati büntetőpolitikája a marxizmus-leninizmuson alapul. Az egyes országok büntetőpolitikájának megkülönböztető vonásait viszont a bűnözés speciális sajátosságai határozzák meg. A szocialista országok büntetőpolitikája tapasztalatainak tanulmányozása feltárhatja a nemzeti sajátosságokon túlmenően az egyediben az általánost, a szocialista államok büntetőpolitikájában rejlő nemzetközi érvényű általános vonásokat. Ebből a szempontból rendkívül nagy jelentőségű a Szovjetunió büntetőpolitikai tapasztalatainak általánosítása. A Szovjetunió mint a világtörténelem folyamán elsőnek létrejött szocialista állam fejlődése során olyan büntetőpolitikai problémákat oldott meg, amelyekkel a többi szocialista állam csak jelenlegi fejlődése folyamán került szembe. Napjainkban pedig, a kommunizmus építésének időszakában a Szovjetunióban egyrészt kifejecesednek a bűnözés végleges felszámolására irányuló szocialista büntetőpolitika nemzetközi érvényű tételei, másrészt feltárul a bűnözés elhalásának társadalmilag determinált törvényszerű folyamata. E kérdések tanulmányozása, elméleti általánosítása minden bizonnyal hozzájárul hazánkban a szocializmus építésének meggyorsításából folyó büntetőpolitikai feladatok sikeres megoldásához. Büntetőpolitikánk elméleti alapjainak kiépítése és megszilárdítása szempontjából nem lehet érdektelennek tekinteni a mai burzsoá állam büntetőpolitikájának vizsgálatát sem, méghozzá két szempontból. A kapitalista állam büntetőpolitikája osztálytartalmának feltárása jelentős lehet az ideológiai versengés területén. A szocialista és a kapitalista tábor békés egymás mellett élésének elvéből egyáltalán nem következik az ideológiai megbékélés, ellenkezőleg, azzal, hogy e két tábor harcából kikapcsolódik a háborús megoldás lehetősége, ezzel az ideológiai és gazdasági versengés szerepe növekszik. Másodsorban pedig a burzsoá állam büntetőpolitikájának tanulmányozása értékes tapasztalatokat hozhat felszínre a kétségtelenül különböző osztályelőjelű, de az esetleg azonos megjelenési formájú bűnözés elleni küzdelem, de különösen a megelőzés és a büntetésvégrehajtás tekintetében.

Az általunk jelentősnek tartott büntetőpolitikai kérdések tanulmányozásának fontosságán túlmenően még egy lényeges meg gondolás indokolhatja a büntetőpolitika önálló és komplex kutatását. A büntetőpolitika a tételes büntetőjog két lényeges vonatkozását befolyásolja: a jogszabály keletkezését és a jogszabály gyakorlati érvényesülését. A jog élete reális megnyilvánulásainak feltárása — függetlenül a jog fogalma körül a szocialista jogelméletben kibontakozó vitától — a marxista jogelmélet fontos feladata, amelynek megoldása viszont csak a konkrét jogágazatok területén képzelhető el. A büntetőjogszabály létrejöttének és gyakorlati érvényesülésének megértéséhez a kulcsot a büntetőpolitika adja meg. A marxista jogelmélet a jogot mint elsődlegesen társadalmi jelenséget szemléli, amelynek életmegnyilvánulásait is csak az azokat kiváltó társadalmi tényezők és szükségletek alapján lehet megérteni. A büntetőjog reális életmegnyilvánulásai tekintetében a

бюджетополитика tanulmányozása nagy lehetőségeket rejt magában a jogelméleti kutatások számára, s azok feltárása jelentősen előre viheti a marxista jogelmélet ügyét.

*

A fentiekben kísérletet tettünk a büntetőpolitika fogalmának, alkotó tényezőinek feltárására és a bűnügyi tudományok egyes rendszertani kérdéseinek felvázolására. Törekvésünk indítéka az volt, hogy a szocialista államnak a bűnözéssel vívott harcát azáltal segítsük elő, hogy a büntetőpolitika elméleti megalapozásával és a további érdemleges kutatómunka eredményeivel fegyverezzük fel a bűnüldözés gyakorlati területein dolgozó kádereket. Általános tudományszervezési tapasztalat, hogy egy bizonyos jelenségkomplexum elméleti kutatását, az e területre irányuló tudományos kutató tevékenység koordináltságát fokozza az, ha elméletileg pontosan körülhatároljuk a vizsgálandó területet. A rendszertani kérdések kidolgozása rendszerint az első lépés az adott terület tudományos vizsgálatára, de annak helyes megoldása csak lehetőséget biztosít a tudományos kutatás megindulására és irányára. A rendszerezés esetleges hiányosságait a további érdemi kutatómunka tárja fel, s a rendszertani viták eldöntésének legjobb módszere a tényleges elméleti kutatómunka.

СОСТАВНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ УГОЛОВНОЙ ПОЛИТИКИ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ГОСУДАРСТВА

Т. Хорват

Статья имеет своей целью раскрыть понятие и составные элементы социалистической уголовной политики и выяснить вопросы о научной систематизации, связанные с теоретическими основами уголовной политики.

I. Краткий очерк развития буржуазной уголовной политики показывает, что целеустремленная современная уголовная политика в буржуазном государстве возникла по сути дела в период империализма, будучи теоретически разработана направлениями, требующими проведения реформ буржуазного уголовного права, а главным образом криминально-политической школой Листа. Буржуазная уголовная политика развивается параллельно с процессом распада буржуазной законности, отображающим противоречие между общественным строем и объективными условиями успешной борьбы с преступностью.

II. Уголовная политика социалистического государства возникает в результате объективных закономерностей общества. Из классовой природы и функций социалистического государства, из объективных общественных требований принуждения и воспитания вытекает с одной стороны то, что уголовная политика социалистического государства представляет собой часть его общей политики, а с другой — то, что общая политика диктатуры пролетариата уточняется в ней в соответствии с одной из специальных задач государства, т. е. в соответствии с задачей принуждения и воспитания, осуществляемых посредством права и суда.

III. Анализируя понятие социалистической уголовной политики, автор исходит из тесной связи общей и уголовной политики и приходит к выводу, что уголовная политика определяет классовое отношение диктатуры пролетариата к борьбе с преступностью, в частности она определяет в области борьбы с преступностью общие задачи диктатуры пролетариата, методы борьбы с преступностью, основные средства государства и общества, использованные против преступности. Далее автор различает более широкое и узкое понятие уголовной политики; широкое понятие уголовной политики охватывает общие задачи борьбы с преступностью — сокращение и полная ликвидация преступности, вклад в дело формирования коммунистической морали —, между тем узким понятием уголовной политики подчеркиваются задачи, служащие средством для осуществ-

вления уголовной политики в широком смысле, — предупреждение преступности, вскрытие преступлений, отправление правосудия по уголовным делам, исполнение приговоров, уголовное законодательство. Затем статья рассматривает в качестве специальных задач уголовной политики некоторые вопросы предупреждения преступности и уголовного законодательства.

IV. Рассматривая составные элементы уголовной политики социалистического государства и взаимную связь этих элементов, автор приходит, исходя из данного им понятия уголовной политики, к выводу, что два основных фактора уголовной политики заключаются в следующем: 1. общая политика социалистического государства; 2. учение марксизма о преступности и борьбе с преступностью, равно как и итоги криминологии, науки уголовного права и пэнологии. Уголовная политика социалистического государства обуславливается не самовольными представлениями господствующего класса, а научным познанием и предвидением законов, осуществляемых в обществе.

V. Рассматривая вопросы и научной систематизации, автор принимает позицию, по которой исследовать явления, связанные с преступностью, призвана не только наука уголовного права. А это отражается в науке о системе в познании того, что нет основания для систематизации вроде дополнительных и подсобных наук уголовного права, а наоборот, наука уголовного права, криминология, криминалистика и другие уголовные науки занимают самостоятельные места в семье уголовных наук. В связи с этим вопросом ставится вопрос о характере науки о теоретических основах уголовной политики как самостоятельной науки. Автор приходит к заключению, что — несмотря на наличие теоретических основ уголовной политики — теория уголовной политики не является самостоятельной научной дисциплиной. Это не исключает, однако, использование уголовной политики как области научного исследования с возможностью предоставить при помощи такого исследования материалы как представителям уголовных наук, так и представителям других общественных наук. В свете развития социалистического общества такими самостоятельными вопросами исследования ставятся вопросы об исследовании системы уголовно-правовой ответственности, исследовании развития институтов привлечения к ответственности, равно как и изучение опыта уголовной политики социалистического и капиталистического государства.

LES ELEMENTS CONSTITUTIFS DE LA POLITIQUE CRIMINELLE DE L'ETAT SOCIALISTE

Tibor Horváth

L'étude se propose d'éclaircir la notion et les éléments constitutifs de la politique criminelle socialiste ainsi que d'éclaircir les problèmes de systématisation scientifique relatifs aux fondements théoriques de la politique criminelle.

I. L'aperçu en grandes lignes de l'évolution de la politique criminelle bourgeoise nous montre que dans l'Etat bourgeois la politique criminelle résolue et moderne se forma essentiellement dans la période de l'impérialisme; dans la doctrine les tendances réformistes de droit pénal et surtout l'école de politique criminelle de Liszt contribuèrent à son élaboration. L'évolution de la politique criminelle bourgeoise alla de pair avec le processus de décomposition de la légalité bourgeoise, — décomposition qui reflète la contradiction existant entre la structure de la société et les conditions objectives de la lutte efficace contre la criminalité.

II. La politique criminelle de l'Etat socialiste se forma par effet des lois objectives de la vie sociale. Du caractère de classe de l'Etat socialiste, des fonctions ainsi que des exigences sociales de l'oppression et de l'éducation s'ensuit d'une part que la politique criminelle de l'Etat socialiste est une partie de sa politique générale et, d'autre part, que la dictature du prolétariat concrétise sa politique générale, conformément aux exigences d'une tâche spéciale de l'Etat, notamment à celle de l'oppression et de l'éducation par moyen du droit et de la justice.

III. Pour examiner la notion de la politique criminelle socialiste, l'étude choisit comme point de départ les relations intimes existant entre la politique générale et la politique criminelle; elle aboutit au résultat que c'est la politique criminelle qui détermine l'attitude de classe de la dictature du prolétariat dans le domaine de la lutte contre la criminalité; elle détermine en particulier les objectifs généraux de la dictature du prolétariat dans cette lutte ainsi que les modalités et les principaux moyens étatiques et sociaux de cette dernière. Dans ce qui suit l'étude fait une distinction entre les notions plus large

et plus étroite de la politique criminelle: dont la première envisage les objectifs généraux de la lutte contre la criminalité (tels la réduction et l'élimination de la criminalité, la contribution à la formation de la moralité socialiste), tandis que la seconde accentue les moyens pour les réaliser (prévention et découverte des infractions, justice répressive, exécution des peines, législation pénale). L'étude passe ensuite à l'examen de certaines tâches spéciales de la politique criminelle et notamment de certains problèmes de la prévention des crimes et de la législation pénale.

IV. En examinant les éléments constitutifs de la politique criminelle de l'Etat socialiste ainsi que les rapports qui existent entre ces éléments, l'étude, en partant de la notion de la politique criminelle définie par l'auteur, aboutit à la conclusion que les deux facteurs fondamentaux de cette politique criminelle consistent d'une part dans la politique générale de l'Etat socialiste et, d'autre part, dans la doctrine marxiste de la criminalité et de la lutte contre cette dernière ainsi que dans les résultats des sciences criminelles fondées sur cette doctrine, notamment de la criminologie, de la théorie du droit pénal et de la peine. La politique criminelle de l'Etat socialiste, loin d'être formée par des idées arbitraires des classes dirigeantes, est le résultat de la découverte scientifique et de la prévoyance des lois qui se font valoir dans la société.

V. En traitant les problèmes de systématisation scientifique, l'étude prend position dans le sens que l'étude des problèmes de la criminalité n'appartient pas exclusivement à la science du droit pénal. Il s'ensuit que du point de vue de la systématisation il est erroné de vouloir classer certaines disciplines comme des sciences auxiliaires ou complémentaires du droit pénal, car dans la famille des sciences criminelles, le droit pénal, la criminologie, la criminalistique et autres sciences occupent chacune une place indépendante. A ce propos se pose également la question de savoir si l'étude des bases théoriques de la politique criminelle soit à considérer comme une discipline autonome? L'étude conclut à ce que, malgré les bases autonomes dont la politique criminelle dispose, la théorie de cette dernière ne saurait être considérée comme une discipline autonome: ce qui cependant n'empêche pas que la politique criminelle puisse être considérée comme un domaine particulier des recherches scientifiques pouvant fournir du matériel à la fois aux spécialistes des sciences criminelles qu'à ceux d'autres sciences sociales. De tels sujets de recherches autonomes pourraient être l'étude du système de la responsabilité pénale et de la répression dans le cadre de l'évolution sociale socialiste ainsi que l'étude des expériences que les Etats socialistes et capitalistes ont acquises en matière de politique criminelle.

A tanúvallomás pszichikai elemeinek mérlegelése a büntetőperben *

1. A tanúvallomás a bizonyítási rendszerben. 2. A ténymegállapítási funkció és a vallomástétel pszichikai folyamata. 3. A tudati visszatükröződés. Az érzékelés és észlelés. 4. A tudati visszatükröződés megőrzése. 5. A tudati visszatükröződés reprodukálása. 6. A vallomástétel tudati folyamatában közelebbi tényezők mérlegelése. 7. Összefoglalás.

1. A tanúvallomás a bizonyítási rendszerben

A szocialista büntető eljárásban a tanúbizonyítás kérdése rendkívül sokoldalú és széles problémakör, mert végigvonul az eljárás minden fázisán, és a közvetlen jogi vonatkozásokon, az eljárásnak tételejogi szabályokkal meghatározott cselekményein túlmenően igen szoros kapcsolatban van más tudományágak eredményeivel. A tanúval való bizonyítás egyébként a bizonyítási eljárás egyik legsajátosabb kérdése, amelynek részletmegoldásai igen jellemzőek az egyes büntetőjogi típusokra. Bármilyen tanulságos volna is azonban a történeti fejlődés vázolása, a dolgozat keretei még a legrövidebbre fogott történeti áttekintést sem engedik meg. A tanúbizonyítás lélektanával összefüggő részletkérdések áttekintése szintén túlvezetne a megengedett lehetőségek határain.¹ A tanulmány elsődleges célja csupán a szocialista büntetőperben, a tanúvallomás hiteltérdemlőségének, bizonyító erejének bírósági elbírálása során, a tanúvallomás pszichikai elemeinek értékelése kapcsán felmerülő lényeges kérdések összefoglalása. A tudományok fejlődése — első-

*A tanulmányban használt rövidítések: JK. = Jogtudományi Közlöny; BH. = Bírósági Határozatok; RSZ. = Rendőrség Szemle; SZGP. = Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo [Moszkva]; BVSZ. = Bjuleten' Verhovnogo Szuda SZSZSZR [Moszkva].

¹A szocialista irodalomban a tanúvallomások lélektanára is összefoglaló jellegű RAHUNOV, R. D.: Szvidetel'szkije pokazanja v szovetszkom ugolovnom proceszszje. Moszkva, Goszjurizdat, 1955. 162. p. és KRASZNOSZEL'SZKIJ, A. A.: Ucszet pszichologiceszkih oszobennosztii formirovanija szvidetel'szkih pokazanij. Vesznik Moszkovszkogo Universziteta. Szerija Ékonomiki, filozofii, prava. Moszkva, 1957. Nr. 2. 119—136. p. Elsősorban taktikai szempontból dolgozza fel a kérdést a nyugati irodalomban CARRINGTON DA COSTA, Rui: Die Zeugenaussage unter dem Gesichtswinkel der Kriminalpsychologie. Internationale Kriminalpolizeiliche Revue, [Wiesbaden] 1959. jan. №. 124. 3—14. p. A kriminalisztikai munkák közül a legrészletesebb HOROSZOWSKI, Pavel: Kryminalistyka. Warszawa, Wyd. Naukowe, 1955. 66. s. köv. p. [Ez utóbbit a kéziratot magyar fordítás alapján idézem.] Az általános pszichológiai irodalomból RUBINSTEIN, A. L.: Grundlagen der allgemeinen Psychologie. Berlin, Volk u. Wissen Verl. 1958. 861. p. munkáját — az 1946-ban kiadott munka fordítását — használtam.

A burzsoá irodalomból az újkori filozófiai irányokat tekinti át STÖHR, Adolf: Psychologie der Aussage. Berlin, Puttkammer u. Mühlbrecht, 1911. 13. s. köv., részletesebb PLAUT, Paul: Der Zeuge u. seine Aussage im Strafprozess. Leipzig, G. Thieme Verl. 1931. 1. s. köv. p. és újabban GRASSBERGER, Roland: Psychologie des Strafverfahrens. Wien, Springer Verl. 1950. 336. p., amelyben — a fiziológiai alapok érintése nélkül — a tanúvallomások értékelésével kapcsolatban legtöbbször csupán az eseti példák felsorolására hivatkozik. A hazai irodalom csupán a nyomozással kapcsolatban foglalkozik a kérdéssel, elsősorban nyomozástaktikai szempontból.

sorban a természettudományok vívmányai, de emellett számos más tudomány, így pl. a lélektan eredményei — több vonatkozásban járulhatna hozzá a kérdések gyakorlati megoldásához. Ezekben a kérdésekben mind a perjogi tudomány, mind pedig bírói gyakorlatunk maradt le a fejlődéstől. Az elsődleges feladat tehát a problémakör jelenlegi állásának vázolása s ennek kapcsán néhány fontos részletkutató terület megjelölése.

A bizonyítás elmélete és gyakorlata a büntetőeljárás fejlődése folyamán számos lényeges változáson ment keresztül, amelyek következtében az eljárás bizonyítási szakában más-más tényezők kaptak rendkívüli jelentőséget. E fejlődés során a természettudományi ismeretek bővülésével, a természettudományos gondolkodás elterjedésével a tanúvallomás szerepe lényegesen megváltozott és az egyes fejlődési fokozatokban szinte kizárólagos bizonyító eszközből csupán egyik — elég sokat vitatott értékű — bizonyító eszköz lett. A természettudományoknak mint a büntető eljárás segédtudományainak az eljárásban való alkalmazása ugyanis nemcsak a tárgyi bizonyítékok körét terjesztette ki jelentős mértékben, hanem a nem tárgyi jellegű bizonyítási eszközök felhasználásával kapcsolatban is jelentős mértékben járult hozzá a tárgyi valóság feltárása érdekében a bizonyítási lehetőségek fejlesztéséhez.

A megismerési folyamat dialektikus jellege más vonatkozásban is meghatározza a probléma elemzésének módszerét. A külső világról az érzékszervek segítségével alkotott kép az első fokozat a megismerési folyamatban. Az észlelés eredménye többoldalúan tükrözi ugyan a jelenséget, a dolgok lényegének, belső okozati kapcsolatainak feltárása azonban csupán a gondolkodás segítségével történhetik.² A tanúvallomás tartalmi ellenőrzésének, kritikájának alapja szintén a gyakorlat kritériuma: a konkrét esetben a tanúvallomás alapján nyert adatokat — a tanúvallomás tartalmi elemeit — mérlegelni kell nemcsak a büntetőper egyéb — tárgyi — bizonyító adataival való összefüggésükben, hanem a társadalmi élet általános törvényszerűségeihez, az emberi gondolkodáshoz való viszonyukban is, és csupán mindezek együttes eredményeként lehet azokat a megismerés egyik tényezőjeként elfogadni.³

A tanúvallomás az eljárás korábbi szakaszában — a nyomozás során — szintén bizonyító eszköz és így a perbeli tanúvallomásokra vonatkozó megállapítások több vonatkozásban érintik a nyomozás kérdését is. Az anyagi igazság felkutatásának az eljáró hatóságot terhelő feladata a nyomozás során is alapvető jelleggel érvényesül s ezzel kapcsolatban a nyomozóhatóságok is értékelik a tanúvallomások súlyát.⁴ A tanúvallomásnak mint bizonyító ténynek a büntető eljárás e két szakaszában vitt szerepe között lényegbeli eltérés nincsen. A bizonyításfelvétel módjában azonban — e két szakasz különböző közvetlen feladata következtében — egymástól eltérően érvényesülnek a büntető eljárás alapvető elvei, így különösen a nyilvánosság, kétoldalú meg-

² Vö. SZTARCSENKO, A. A.: Logika v szudebnom iszszledovanii. Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 8. p.

³ Vö. PRONKOVSZKIJ, A. A.: Zur Theorie der Beweise im Strafprozess. Staat u. Recht VI—1957. 890. és 897—898. p., és GOLUNSZKIJ, Sz. A.: A bizonyítékok értékeléséről a szovjet büntető eljárásban. CGY. VI—1956. 18—21. p.

⁴ Vö. pl. nálunk újabban: BODOR Endre: Egyes bizonyítékok értékeléséről. RSz. V—1957. 426—430. p. és MÓRA Mihály: A nyomozás és a bizonyítás egyes kérdései. RSz. V—1957. 478—487. p., a tanúvallomásokkal kapcsolatban 484. p. A szovjet irodalomban hasonlóképpen GOLUNSZKIJ, i. m. 21. p.

hallgatás, részben a közvetlenség, szóbeliség stb. elve. Vizsgálódásaink csupán a büntetőeljárásnak a bíróság előtt lefolytatott szakaszát — közelebbről az elsőfokú eljárást — érintik.⁵

2. A ténymegállapítási funkció és a vallomástétel pszichikai folyamata

A büntetőperben hozott ítélet elsődleges feladata jogilag releváns ténynek utólagos gondolati rekonstruálása: felderítése, megállapítása és leírása. A megtörtént események hírói felderítése specifikus, csak a bírósági eljárásban alkalmazható és a megismerés eredményességét biztosító eljárási formák, cselekmények: a bírósági ténymegállapítás során történik.⁶

A hírói ténymegállapító funkció lényegében megismerés, visszatükrözés. A ténymegállapítási funkció abban különbözik a megismeréstől mint filozófiai fogalomtól, hogy a híró feladata nem az általános sajátosságok, összefüggések megállapítása, hanem a konkrét, egyedi jelenség utólagos rekonstruálása, lényegének feltárása. A bíróság a releváns tényállás megismerése során elsősorban is érzékeivel nyert adatokra támaszkodik. Az így nyert adatokat azonban a gondolkodás és a társadalmi, gazdasági élet tapasztalatainak kölcsönhatásaiban is meg kell vizsgálnia, mert csak a megismerésnek ez a dialektikus útja vezethet a valóság megismeréséhez. Minthogy a híró saját maga — etekintve most kivételes esetektől, pl. a tárgyaláson elkövetett bűncselekménytől — sohasem észleli magát az elbírálandó tény, általában más tények segítségével, közvetett úton jut el annak megismeréséhez. A fogalmi megismerés módszere a bírósági eljárásban elsősorban a következtetés: a bíróság a bizonyítási eljárás során észlelt s az észlelés időpontjában jelenbeli tényekről következtet a jogilag releváns, megelőző, múltbeli tényekre. A fejlődés, a tudományos ismeretkör bővülése, az egyes tudományos eredmények felhasználási lehetőségeinek megteremtése a büntető eljárásban a valóság rekonstruálása céljából, a bíróság előtt bemutatott bizonyítékok körét jelentős mértékben megváltoztatta, módosította. A bizonyítás alapvető logikai szerkezetét — a következtetést — azonban mindez nem változtatta meg.

Ezzel kapcsolatban még egy szempontot, a bíróság ténymegismerési tevékenységének egy sajátos oldalát szükséges kiemelni. A bíróság jelenségeket észlel: az objektív igazság külső, változékonyabb, mozgékonyabb oldalát. A társadalmi élet jelenségeiből azonban a bíróságnak mindig ki kell emelnie, szűrnie az elébe vitt társadalmi jelenség lényegét: az objektív valóság belső oldalát, amelynek a jelenség csupán konkrét feltárása. A jelenség és a lényeg egysége és különbsége ugyanis az az alap, amelyen a megismerés érzéki és racionális mozzanatainak egysége nyugszik. Ez az általános ténymegállapítási funkció a tanúbizonyítással kapcsolatban a bíróság előtt úgy jelentkezik, hogy itt is jelenségekből — a tanúvallomás szövegéből, az érzékszervek útján szerzett adatokból, amelyek között számos lényeges és lényegtelen adat lehet — kell a bírónak kiindulnia. A bíróság feladata azonban az így szerzett értesülések, adatok tartalmát, lényegét kiemelni, ellenőrizni

⁵ A külföldi irodalomban külön-külön tárgyalja a tanúzás kérdéseit a nyomozási és a bírósági szakban RAHUNOV (i. m. 65. s köv. p.). A bírósági tanúkihallgatás fontosságára ld. uo. 99—100. p.

⁶ Vö. SZTARCSEŦKO, i. m. 20. p.

s ezen keresztül feltárni az ügyben releváns tényeket, az objektív történeti folyamatot.

A bírói meggyőződés — amely a bírói ítékezés alapja — nemcsak ismerete, hanem megismerése a tényeknek.⁷ A bírói megismerés a logikai eredményeket sohasem elvontan, önmagukban veszi ténymegállapításainak alapjául, hanem más — tapasztalati úton, a gyakorlat során nyert — eredményekkel ellenőrizve. A materialista ismeretelméletben az empirikus és a logikai az egységes megismerési folyamatnak két, egymást kölcsönösen befolyásoló fokozata⁸ és a bizonyítékok kritikai mérlegelésének két — egymást kiegészítő — oldala. Amit a bíró közvetlen bizonyító tény segítségével nem tud megállapítani, azt logikailag — következtetés útján — pótolja. A következtetés eredményét azonban mindig ellenőrzi, hogy az mennyiben felel meg a tudományos törvényszerűségeknek vagy a konkrét esetben tapasztalati úton már megszerzett ismereteknek.

A bíróság meggyőződését kialakító tényezők, a bizonyítási eszközök között a tanúvallomás gyakorlatilag rendkívüli jelentőségű. Az ember társadalomban él, magatartásáról, cselekményeiről elsősorban a hozzá valamilyen okból közelálló személyek szerezhetnek leghamarabb tudomást. Bár a büntetőjogilag releváns magatartást az elkövető a legtöbb esetben úgy valósítja meg, hogy arról más tudomást ne szerezhessen, az elkövetést megelőzően vagy azután tanúsított magatartás alapján is legtöbb esetben lényegbevágó megfigyelések eszközölhetők s következtetések vonhatók le. A tanúvallomás mint bizonyíték tehát az emberi társadalomban mindig bizonyítási eszköz marad.⁹

A tanúvallomás bizonyító súlyát, hitelt érdemlőségét a bíróság akkor mérlegelheti helyesen és következtetései akkor fogják a valóságnak megfelelően rekonstruálni a releváns jelenségeket — a bűncselekmény törvényi tényállásához, továbbá a bűnösség megállapítása esetén, az egyéniesített büntetés kiszabásához szükséges körülményeket —, ha ismeri és részleteiben, kifejlődésében is ellenőrzi azt a pszichikai folyamatot, amely a perben tanúként szereplő személy tudatában a releváns jelenség észlelésétől kezdődően, az eljárás folyamán az erről szóló nyilatkozat megtételéig végbemegy. A tárgyi valóság rekonstruálása terén feltétlenül téves útra jut ugyanis a bíró, ha a tanúvallomás szövegét tartalmának, az abban foglalt megállapításoknak kritikája nélkül fogadja el, s nem ellenőrzi részletesen azokat a körülményeket, amelyek között a tanú tudatában a jelenség visszatükröződése létrejött, megőrződött s a tudomását tartalmazó nyilatkozat a büntetőügyben eljáró hatóságok előtt megtörtént.

A vallomástétel pszichikai folyamatának, az itt közreműködő egyes elemeknek az egész eljárás során felmerült más bizonyítékok, a tudományos eredmények és a tapasztalat alapján történt ellenőrzése tehát további mellőzhetetlen tennivaló a ténymegállapítási tevékenység során. Az újabb szocialista eljárásjogi irodalomban egyre nagyobb figyelem fordul a kritika felé,¹⁰

⁷ Vö. VISINSZKIJ, A. J.: A perbeli bizonyítás. Bp. Akad. Kiadó, 1952. 204. p. [Eredeti kiemelések.]

⁸ Ld. SZTARCSENKO, i. m. 8. p. és GOLUNSZKIJ, i. m. 15—24. p.

⁹ Vö. RAHUNOV, i. m. 9. p.; VISINSZKIJ, i. m. 302. p.

¹⁰ Az NDK 1952. október 11-i büntető eljárásjogi törvénykönyve tételesjogilag is hangsúlyozza a kritika elvét. Az irodalomban ld. erre BENJAMIN, Hilde: Die Prinzipien des Strafprozessrechts. (Grundriss des Strafverfahrens der Deutschen Demokratischen

amely nézetünk szerint is az egész eljárás során következetesen érvényesül abban, hogy minden bírói állásfoglalás egyidejűleg a megelőző cselekmények ellenőrzését is jelenti. A tudomáskijelentés egyes elemeinek mérlegelése tehát egyben a bíróság előtt tett tanúvallomás kritikai értékelését is jelenti: mindazoknak az összefüggéseknek az alapján végzett ellenőrzés, amelyeket a bíróság az eljárás egyéb adataiból megállapíthat. Itt kell megjegyezni, hogy az értékelés ebben a vonatkozásban sem jelenthet elvont, abszolút, „helyes” értékmérőhöz való viszonyítást, hanem csupán a mérlegelendő egyes adatok bizonyító erejének, hiteltérdemlőségének, súlyának lemerését, egymás közötti összefüggésükben.

A szocialista büntető eljárás egyik alapvető elve, a közvetlenség elve, az elsőfokú eljárásban a lehető legszélesebb körben érvényesül. A bíróság — egyéb bizonyítékok mellett — a tanúvallomást is közvetítő tényező beiktatása nélkül észleli. A tanúban a vallomástétellel kapcsolatban végbement pszichikai folyamatot — amely a hiteltérdemlőség elbírálásával kapcsolatban igen fontos tényező — csak az elsőbíróság észleli közvetlenül. A bíróság előtt elhangzott tudomáskijelentés mellett a büntetőpert megelőzően tett és rögzített tudomáskijelentés is a vallomás értékelésének egyik tényezője lehet. A bíróság előtt tett vallomás hű, a valósággal mindenben megegyező és a lényegét visszatükröző rögzítése is fontos azonban, mert az eljárás további folyamán a magasabb fokú bíróságok előtt — dacára a rögzítés ismert hiányosságainak — az említett kritikai értékelésnek ez az alapja. Mindez szükségessé teszi, hogy néhány ide kapcsolódó kérdést is érintsünk.

A tanúvallomás valamely személy tudomáskijelentése a társadalomra veszélyes és ennélfogva büntetőjogi megítélés alá eső (releváns) múltbeli tényről: a térben és időben csak egyszer megvalósuló, körülhatárolt, érzékeink alá fogható történésről, az objektív valóságról. A bírói tényfelderítés nem az általános törvényszerűségnek, hanem mindig a konkrét jelenségeknek, az egyedinek, az egyszer megtörtént, adott releváns esetnek rekonstruálását célozza.¹¹ A releváns tényről tudomást szerzett és a büntető eljárásban tudomását közlő személy a tanú,¹² akinek vallomása bizonyító eszköz. A tudomáskijelentés alapja az objektív történések a tanú tudatában végbement visszatükröződése.

A tételes eljárási jog számos rendelkezéssel biztosítja, hogy a büntetőperben releváns jelenségeket észlelő személy a jelenséggel kapcsolatos vallomását olyan formában tehesse meg, hogy az észlelés és kijelentés objektív és szubjektív akadályait a lehetőség szerint kiküszöbölve, az anyagi igazság felderítéséhez a lehető legnagyobb mértékben hozzájáruljon. Ezek az eljárási jogi megoldások (a közvetlenség, a nyilvánosság és a kétoldalú meghallgatás követelményének biztosítása, a tanúzás jogának és kötelezettségének szabá-

Republik. Berlin, Deutscher Zentralverl. 1953. 13—14. p.) Ezt a megállapítást külön is értékeli és további részleteiben is kimunkálendő problémának tartja újabban POLJANSZKIJ, N. N.: Die Grundzüge der sowjetischen Strafprozesswissenschaft. Staat u. Recht, VI—1957. 117. p.

¹¹ Vö. SZTARCSENKO i. m. 7. p.

¹² A tanúvallomás bizonyító eszköz-jellegére ld. legújabban SCHINDLER, Richard: Beweis und Beweisführung im Strafprozess der DDR. (Fragen des Beweisrechts im Strafprozess. Berlin, Deutscher Zentralverl. 1957. 53. s. köv. p.) A tanúvallomás alapjául szolgáló tudomáskijelentésre ld. még RAHUNOV, i. m. 37. s. köv. p. A tanúvallomás tárgyának relevanciájára ld. RAHUNOV, i. m. 29. s. köv. p.

lyozása, a tanúskodás alóli mentesség és a tanúkenti kihallgatás korlátai, végül a tanúkihallgatás technikáját szabályozó tételesjogi rendelkezések) mind azonos célt szolgálnak: a tárgyi valóság rekonstruálásához a lehető legjobb feltételek megteremtését. A tanúskodási kötelesség korlátozásai különböző csoportokba sorolt személyeket érintenek. Végső indítékuk az, hogy az érintett személyek vallomásának értékét valamely körülmény — fizikai vagy szellemi csökkentéértékűség, a terhelt személyhez való családi, alárendeltségi, függőségi vagy bizalmi stb. kapcsolat — annyira befolyásolja, hogy a tanúbizonyítás ilyen körülmények mellett amúgy sem éri el célját. Külön csoportba tartoznak a tanúskodásban magasabb államérdekekből korlátozott személyek, akiknek tanúkenti meghallgatását nem a terhelt érdeke, hanem a konkrét büntetőeljárás nyilvánosságánál magasabb rendű államérdekek tiltják. A vonatkozó irodalom vázlatos áttekintése is meggyőző arról, hogy a kérdést számos részletében rendszeresen tovább kell elemezni.¹³ A tanúbizonyítás értékelésével szorosan összefüggő eljárási kérdéseket ennél fogva csak utalásszerűen érinthetjük.

A büntető eljárás sajátosságai következtében a tudati folyamat nemcsak a lélektan megállapításai, eredményei, hanem a tudomásszerzés, illetőleg tudomáskijelentés szempontjából a büntető eljárás során jelentkező konkrét összefüggésekben is vizsgálendő. A gyakorlat szempontjait vesszük tehát figyelembe akkor, amikor a tanúvallomás pszichikai folyamatának a legfontosabb fázisai: a tudomásszerzés, emlékezés és reprodukálás körül csoportosítjuk a tudomáskijelentés kritikai vizsgálatával kapcsolatos mondani-valóinkat.¹⁴ A tudomásszerzés fázisát — eltérően az eljárásjogi irodalomban eddig követett állásfoglalástól — szükséges a lélektanban is megkülönböztetett két elemre: az érzékelésre és észlelésre felbontani, minthogy e megkülönböztetés további ellenőrzési, mérlegelési lehetőséget nyújt a vizsgált kérdéssel kapcsolatban.

3. A tudati visszatükröződés folyamata. Az érzékelés és az észlelés

A minket körülvevő objektív valóság, a társadalmi élet jelenségei érzékszerveinkre bizonyos behatásokat gyakorolnak, amelyek — megfelelő élettani folyamat során — tudatunkban tükröződnek vissza. A büntetőperben ezt a visszatükröződést, illetve annak megfelelő módon történt reprodukálását, a tudattartalomról szóló nyilatkozatot, közlést használjuk fel a tárgyi valósággal azonos ténymegállapítás céljából. A részletkérdések vizsgálata előtt egészen röviden szükséges tehát áttekinteni ezt a pszichikai folyamatot.

A legfelsőbb idegműködés sajátosan emberi mechanizmusával kapcsolatos fiziológiai folyamat feltárása és részletes törvényeinek, valamint a

¹³ Az újabb hazai irodalomban a kérdésben a legrészletesebb BÉKÉS Imre: A tanúzási tilalom és a tanúzás alóli mentesség elvi és gyakorlati kérdései a nyomozás során. RSz. IV—1956. 235—247. p.

¹⁴ A legújabb külföldi szocialista eljárásjogi irodalomban a tudomásszerzéssel, emlékezéssel és reprodukálással kapcsolatos kérdéseket vizsgálja SZTROGOVICS, M. Sz.: Kursz ugolovnogo proceszsza. Moszkva, Izd. Akad. Nauk, 1958. 225. s köv. p.; VISINSKIJ, i. m. 305. p.; CSELCOV, M. A.: A szovjet büntető eljárás. Bp. Tankönyvkiadó, 1952. 137. p.; KRASZNOSEL'SZKIJ, i. m. 120. p., és RUBINSTEIN: Grundlagen 239. és 248. p.

pszichés tevékenység fiziológiai alapjainak kutatása — bár a büntetőperben tett tudomáskijelentés vizsgálatával közvetlenül összefüggő kérdés — meghaladja a jogtudományi vizsgálódlás körét. A tudomásszerzésnek és tudomáskijelentésnek vizsgálatánál azonban figyelembe kell venni a lélektannak a megismerési folyamattal kapcsolatban leszűrt megállapításait, s ezeknek az eredményeknek alapján kell megvizsgálni és értékelni a büntetőperben lejátszódó megismerési folyamatot, valamint az arról tett közlést.

A pszichés működés agyműködés, amely egyben a világ visszatükröződése, megismerése. Az agy a pszichikai működésnek csak szerve és nem forrása: a forrás az objektív valóság, amely az agyra hat. Az agy reflex mozgása tehát olyan működés, amely kívülről okozatilag meghatározott. A Descartes-féle mechanikus determinizmussal szemben a dialektikus determinizmus (Pavlov és iskolája) értelmezésében a külső hatás mint ok — okozati kölcsönhatás nyilvánul meg. Bármely külső hatásnak az effektusa nemcsak a tárgytól függ — amelytől a hatás kiindul —, hanem a testtől is, amely ezt a hatást felfogja. A külső okok feltételeken, tulajdonságokon megtörve, ezek közvetítésével hatnak. A hatás mindig kölcsönhatás, kölcsönös függőség. A hatás kölcsönhatássá a hatást felfogó alany belső feltételei, tulajdonságai, „fénytörő”, hatástörő körülményei között válik. Ez a hatástörés a visszatükröződés.¹⁵

Az agykéreg esetében a visszatükröző képesség mint az anyag egyetemes tulajdonsága az érzékenység, a pszichikai tevékenység formájában jelentkezik. A tárgyi minőségben fellépő ingerek agyi, pszichikai képmása a visszatükrözés alkotó részévé válik. Ezzel a visszatükrözés fokára emelkedik, új gnoszeológiai összefüggés keletkezik. A pszichikai jelenségek lényegét gnoszeológiai viszonyuk határozza meg, amely az objektív valósághoz kapcsolódik. A pszichikai mint képmások segítségével való visszatükröződés valósul meg. A képmások segítségével történő visszatükrözés: a megismerés, a létező objektív világnak a megismerése. A képmás: a tudatunktól függetlenül létező tárgy mása, képmása, a tükrözés formájában (visszatükrözött formában) létező tárgy.¹⁶

A külső hatás a szó valóságos értelmében transzformálódik: a szervezetben folyamatot indít el, amely sajátos ellenhatással, reflexszel végződik. E folyamat alkotórésze a külső hatás recepciója, az érzékszervek nyelvére való lefordítása, képszerű alakban való közlés.

A külső világ megismerése tehát érzékszerveink közvetítésével történik. Az objektív világ hatása, valamint idegrendszerünk tulajdonságai következtében tudatunkban az objektív valóság tükröződik vissza. Ez határozza meg megismerési folyamatainkat, tudatunkat, amelyekkel szorosan összefüggnek a külvilágra való ráhatást lehetővé tevő akarati folyamatok. A megismerési és akarati folyamat központi idegrendszerünkben bonyolult fiziológiai folyamatokkal egységben játszódik le, de azokkal nem azonos.¹⁷

Az objektív világ jelenségeinek tudati visszatükrözése során az érzékelés az a legegyszerűbb lelki folyamat, amely az anyagi világ tárgyainak vagy jelenségeinek érzékszerveinkre gyakorolt hatása nyomán keletkezik, és amely

¹⁵ Vö. RUBINSTEIN: Grundlagen 25—27. p.

¹⁶ RUBINSTEIN, Sz. R.: Bütie i szoznanije. Moszkva, Izd. Akad. Nauk SZSZSZR. 1947. 36. p.

¹⁷ Vö. HOROSZOWSKI, i. m. 77—78. p.

a tárgyak vagy jelenségek egyes tulajdonságait tükrözi vissza.¹⁸ Az érzékelés közvetlenül kapcsolja tudatunkat a külső világhoz és a külső világ objektív tulajdonságainak szubjektív tükröződése.¹⁹ Az érzékszervek — az érzékelés eszközei — általában két csoportra oszthatók: olyanokra, amelyek a rajtunk kívül levő dolgok és jelenségek tulajdonságait (látási, hallási, szag-, íz-, bőr-érzéklek) és olyanok, amelyek testünk egyes részeinek mozgását, belső állapotát (mozgási, egyensúlyi, szervi érzékelés) tükrözik vissza. Az érzékelés befogadására szolgáló anatómiai és fiziológiai apparátust — Pavlov után — analízatornak nevezzük, amely az érzékszervből (receptorból), a központi idegekből és a megfelelő agyrészből áll.²⁰ Az érzékelési képesség (érzékenység) lehet abszolút vagy különbségi.²¹ Az érzékelést általában külső inger váltja ki, az érzékszervre ható legkisebb erősségű érzékelés az érzékelés küszöbértéke.²²

A külső jelenségről bármely érzékszervünk útján értesülhetünk. Gyakorlatilag a büntetőügyekben legtöbbször a látás vagy hallás²³ útján szerzett érzékelésről van szó, ez azonban nem jelenti azt, hogy egyéb, pl. a szaglás, tapintás, ízlés útján szerzett benyomásokat eleve kizárhatnánk a tekintetbe jöhető érzéklek köréből. A konkrét esetben fellépő inger körülményei (ereje, hatásának iránya, tartalma stb.) az érzékelés objektív feltételei.²⁴

A jelenségekről szerzett benyomások keletkezésével kapcsolatosan vizsgálendő körülmény tehát a jelenségeket érzékelő személy számára fennállott konkrét lehetőség az őt ért benyomás érzékelésére. Ennek előfeltételei, hogy a beható inger megfelelő erejű, tartalmú legyen, a megfelelő fiziológiai szervek, az analízatorok helyesen működjenek és — legalább bizonyos mértékben — a kérdéses jelenség felé irányuljanak. Az adott esetben jelentkezett és esetleg kísérleti úton reprodukálható ingermagasság tapasztalati úton is megállapítható és a tapasztalati tényezők, valamint a konkrét eset adatai alapján a tanúvallomás tartalmilag ebben a vonatkozásban ellenőrizhető.²⁵ Külön meg kell tehát vizsgálni, hogy az ügy ismert, konkrét feltételei mellett az érzékelés

¹⁸ HOROSZOWSKI, i. m. 79. p.; TEPLOV, B. M.: Pszichológia. Egyet. tankönyv. 2. kiad. Bp. Tankönyvkiadó, 1953. 23. p. RUBINSTEIN: Grundlagen 239—240. p.

¹⁹ Vö. HOROSZOWSKI, i. m. 79. p.

²⁰ TEPLOV, i. m. 23. p. Vö. még WENT István: Élettan. Egyetemi tankönyv. 2. kiad. Bp. Medicina, 1958. és RUBINSTEIN: Grundlagen 241. p.

²¹ Abszolút érzékenység a gyenge ingerek érzékelési képessége, a különbségi érzékenység az a képesség, hogy az ingerek közötti eltéréseket érzékelni tudjuk. HOROSZOWSKI, i. m. 80. p. Vö. TEPLOV, i. m. 23. p. Az abszolút érzékenységre vonatkozó adatokat részletesebben felsorolja HOROSZOWSKI, i. m. 82—84. p.

²² Vö. WENT, i. m. 593. p. Az ingerek közötti minimális különbséget, amely az érzéklek éppen érzhető különbségét okozza, különbségi küszöbnek nevezzük. A látás különbségi küszöbe kb. 1/100, a hangerőssége 1/10, a súlyérzésé kb. 3—4% stb. Vö. TEPLOV, i. m. 27. p.

²³ A hallás útján szerzett tudomás rendszerint az emberi szóra, beszédre, illetőleg más, a hüncselekménnyel kapcsolatos zajra (pl. lövés, összeütközés zaja stb.) vonatkozik. Nincs kizárva azonban a hallás útján érzékelhető más releváns körülmény (pl. a zene, ének stb.) észlelése sem.

²⁴ Ld. legrészletesebben RUBINSTEIN: Grundlagen 253. s köv. p. a számunkra különösen fontos hallási érzékelésre 272. s köv., a látási érzékelésre 289. s köv. p. Az érzékeléssel (látás, hallás, szaglás, ízlés, bőrérzékelés) kapcsolatos gyakorlati kérdéseket — néhány objektív és szubjektív körülményt — részletesebben tárgyalja HALÁSZ László: Az érzékelés szerepe a büntető eljárás lélektanában. RSz. VI—1958. 592—600. p.

²⁵ Egyes jelenségeknek az érzékszervek — látás, hallás stb. — útján való érzékelésével kapcsolatos nyomozási kísérletekről számol be BODOR Endre: A nyomozási kísérlet és a helyszínelés. RSz. V—1957. 654—666. p.

objektíve lehetséges volt-e?²⁶ A gyakorlatban — elsősorban a nyomozási eljárásban — az észlelés lehetőségének ellenőrzési módszere az e tekintetben végzett kísérlet. Ennek során az eljáró hatóság helyszíni szemle útján, vagy egyéb alkalmas módon ellenőrzi azt, hogy a konkrét esetben a tanú látás, hallás stb. útján érzékelhette-e a jogilag releváns jelenséget.²⁷ Az ellenőrzés természetesen csak úgy vezethet helyes eredményre, ha az ellenőrző vizsgálatot az eredeti jelenségnek az ügy egyéb adataiból megállapítható feltételeivel azonos körülmények között végezzük. A jelenségek érzékelésének objektív körülményei alapján végzett kritika a tudomáskijelentés mérlegelésének egyik megbízható segédeszköze, s az érzékelésnél felmerült hibák, pl. a tapasztalati úton is ellenőrizhető optikai stb. csalódások felderítése az érzékelésben reális eredményhez vezet.

A jelenségek által okozott ingerek érzékelésénél igen fontos körülmény a továbbiakban, hogy bár egy-egy érzékszervünk bizonyos behatásra (pl. szem a fényre, fül a hangra stb.) reagál, a konkrét esetben lehetséges, hogy — bizonyos lelki diszpozíciók folytán vagy más okból — az érzékszervekre ható ingerek közül érzékszerveink csak bizonyos kategóriába tartozókat érzékelnek.²⁸

Az érzékelést számos objektív és szubjektív körülmény befolyásolhatja. Objektív körülmények pl. tér- és időhatás, az érzékszervekre befolyást gyakorló egyéb körülmények, mint pl. a látás útján szerezhető benyomásoknál a világosság hiánya, a hallás útján érzékelhető jelenségeknel a konkrét jelenségnek hallás útján való érzékelését kizáró zaj stb. Szubjektív körülmények ezzel kapcsolatban az illető személy érzékelőképességét korlátozó vagy kizáró fizikai adottságok (rövidlátás, nagyothallás, vakság, süketség stb.), különleges lelki diszpozíciók mint pl. a külső ingerektől való szándékos elzárkózás, az érzékelő képességnek egyéb okból, pl. ittasság miatt beállott csökkenése stb.²⁹ Befolyásolhatja az érzékelést továbbá a konkrét esetben az érzékszervek állapota.

²⁶ Így pl. a látási ingermagasságot nemcsak a napszak, hanem egyéb, évszaki és időjárási feltételek (fény, a levegő pára-, por- stb. tartalma, hőfoka stb.) befolyásolja. Ugyanílyen objektív feltételei vannak a hallási ingermagasságnak is. Ld. mindezekre bővebben az irodalomban GUSZOVSKAJA, N. I.: Szledsztvennij okszperiment. Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 54—68. p., ahol külön-külön tárgyalja a látási, hallási és érzékelési lehetőségek ellenőrzését célzó nyomozási kísérleteket. A konkrét feltételek ellenőrzésére ld. még RAHUNOV, i. m. 141. p. Példák a látási lehetőségekkel kapcsolatban GUSZOVSKAJA, i. m. 40. s. köv. p.

²⁷ Így pl. megvizsgálandó, hogy az adott konkrét körülmények között a tanú láthatta-e a jelenséget, s nem volt-e a tanú és a jelenség között valami olyan tárgy (épület stb.), ami a tanú helyzetéből a látást objektíve lehetetlenné tette. Vö. pl. KOVÁCS István—BAGÓ István: Nyomozás vasúti baleset ügyében. RSz. V—1957. 318. p.

²⁸ A nagyság és távolság érzékelésével kapcsolatban néhány adatot közöl HALÁSZ I. m. 595. p.

²⁹ A látás élessége pl. — amint ez kísérletileg is kimutatható — nem jelenti azt, hogy a tanú adott körülmények között a jelenség részleteit is képes érzékelni. (Vö. RAHUNOV, i. m. 139. p., KRASZNOSZEL'SZKIJ, i. m. 123. p., ld. még a részletekre HOROSZOWSKI, i. m. 140. p.) Befolyásolják a látási képességet a világítási viszonyok is, ideértve a világítási viszonyokban hirtelen beállott változásokat. Köztudomású pl., hogy a szemnek bizonyos időre van szüksége, hogy a világítási viszonyok hirtelen megváltozásához alkalmazkodni tudjon. (Vö. RAHUNOV, i. m. 139—140. p. megfelelő példákkal.) A hazai irodalomban az ezzel kapcsolatos kérdésekre ld. KERTÉSZ Imre: A nyomozási kísérlet. RSz. II—1954. 238—250. p., továbbá BODOR Imre: A nyomozási kísérlet és a helyszínelés. RSz. V—1957. 654—666. p.

Az érzékszervek állapota és érzéklési képessége kísérlet útján ellenőrizhető. Nincs akadály a ebben a vonatkozásban az orvosszakértői vizsgálatnak sem.

A visszatükröződési elmélet szerint az észlelés során valamilyen tárgy vagy jelenség az érzékszerveinkre gyakorolt hatás pillanatában teljes egészében, összes ismérveivel együtt tükröződik vissza tudatunkban. Míg tehát az érzékelés során a tárgy egyes tulajdonságai, a jelenség egyes oldalai hatnak érzékszerveinkre, az észlelés folyamán a tárgy, illetőleg a jelenség a maga összefüggéseiben tükröződik vissza tudatunkban. Az észlelési folyamat általában úgy megy végbe, hogy egy tárgy vagy jelenség valamilyen módon kiválik a valóság többi tárgyai stb. közül, a háttérből, s a tudatban már meglévő, a múltbeli tapasztalás során kialakult kapcsolatrendszernek közreműködésével visszatükröződik.³⁰

Az észlelés mint rendkívül bonyolult lélektani folyamat lényegileg különbözik az észlelés elemeiként szolgáló egyes érzéklésektől. Az érzékléseken és értelmi tevékenységen — a logikai értelemben vett ítéletalkotási folyamatokon belül az észlelés folyamatához szorosan kapcsolódnak még elméletileg is igen nehezen elválasztható bizonyos érzelmi és akarati aktusok.³¹

Az észlelés különösen aktív pszichés folyamat, amelyben már előtérbe lépnek a tanú jellegzetes személyi tulajdonságai. Mindig az élő ember észlel, akinek megvannak a maga ismeretei, érdeklődési köre, élettapasztalatai. Minden egyén más és másféleképpen tudja észlelni a jelenségeket.³²

Az eljárásban lényeges jelenségek észlelésénél igen nagy szerepet játszanak az idő és a tér észlelésének kérdései. Az időészlelés tulajdonképpen szervi alapon fejlődik ki és objektíve tükrözi vissza a jelenségek egymásutánját. A tér észlelése nem kizárólag a látási érzeteken alapszik, hanem nagy szerepet játszanak ezzel kapcsolatban számos, általános jellegű szabályt ismernek pl. a látásra: az idő és a tér észlelése során előfordul, s a büntetőperben igen gyakran döntő kérdésként jelentkező, objektív és szubjektív okok által előidézett tévedések problémakörével kapcsolatban igen sok kérdés vár rendszeres feldolgozásra.³³

³⁰ Vö. KORNILOV, K. Z.: Einführung in die Psychologie. Berlin—Leipzig, Verl. Volk u. Wissen, 1950. 47. p., RUBINSTEIN: Grundlagen 307. p., HOROSZOWSKI, i. m. 86. p., TEPLOV, i. m. 35. s köv. p. és KRASZNOSZEL'SKIJ, i. m. 122. p.

³¹ HOROSZOWSKI, i. m. 89. p., RUBINSTEIN: Grundlagen 308—310. p. és 321—322. p.

³² Az észleléste mint egyéni aktusra ld. HOROSZOWSKI, i. m. 140. és 145. p., és KRASZNOSZEL'SZKIJ, i. m. 124—125. p. Az esetekre ld. UNGER Jenő: A tanúvallomások értéke. Bp. Hungária ny. 1938. 10—11. p. A biológiai tudományok az észleléssel kapcsolatban számos, általános jellegű szabályt ismernek pl. a látásra: az arc, az alak stb. felismerésére adott világítási viszonyok mellett szükséges bizonyos távolságok; a hallásnál bizonyos hang-, zaj-erőnek megfelelő hallási távolság stb. Mindezek a bíróság számára csupán általános tájékoztatásul szolgálhatnak. A tanúvallomás tartalmi ellenőrzése mindig az adott szubjektív képesség és a lehetőség szerint teljesen azonos objektív körülmények mellett végrehajtott szakértői szemle (kísérlet) alapján mehet végbe. A hangok (szavak) észlelésében előforduló formai (a hang neve, magassága, színe stb.) vagy tartalmi tévedésekre ld. bővebben HOROSZOWSKI, i. m. 189. s köv. p.

³³ A népi demokratikus kriminalisztikai irodalomban eddig a legrészletesebb feldolgozás HOROSZOWSKI, i. m. 92—102. p. A hazai irodalomban csupán néhány megállapítás található a kérdéstről. A lélektani irodalomban a legrészletesebb — a tér-, idő-, mozgás- stb. észleléssel kapcsolatban — RUBINSTEIN: Grundlagen 322. s köv. p. A hazai lélektani irodalomban SURÁNYI Gábor: Nagyságbecslés emlékezés után. (Pszichológiai tanulmányok. Bp. Akad. Kiadó, 1958. 95—104. p.) Az idő és tér észlelésével kapcsolatos

A szándékos és tervszerű észlelés — a megfigyelés — a tudomásszerzéssel kapcsolatos gyakorlati következmények szempontjából igen jelentős. A tudatnak meghatározott tárgy vagy jelenség irányában való beállítása a figyelem,³⁴ amely tudatosan előre beállított vagy önkéntesen — az előzetes akarat nélkül, sőt esetleg ennek ellenére — beállított lehet. A figyelemnek bizonyos inger felé való irányításához a tanúbizonyítás problémájának egyik legnehezebb gyakorlati kérdése kapcsolódik.

▼ Közismert, hogy a figyelemnek bizonyos irányba való koncentrálása következtében más természetű jelenségeket esetleg nem észlelünk. Viszont fokozott összpontosítással érzékszerveink egyébként jelentéktlenebb ingerekre is reagálnak.³⁵ A tanúvallomás tartalmi ellenőrzésével kapcsolatban tehát egyik alapvető feladat annak tisztázása, hogy a tanú milyen körülmények között észlelte a jogilag releváns jelenséget.

E lényeges körülménnyel kapcsolatban az észlelési folyamattal kapcsolatban többféle tipikus esetet kell vizsgálnunk. Megeshetik, hogy a jelenség a tanúban különösebb benyomást körülményeinél fogva nem kelt.³⁶ Előfordulhat olyan eset is, amikor maga az esemény váratlansága, rendkívülsége folytán jelentős benyomást tesz a tanú tudatára.³⁷ Megeshetik végre az is, hogy a tanú figyelme előkészítve fordul a jelenség felé, amikor még jobban hat a külső jelenség ingere.³⁸ Mindezek a körülmények a konkrét esetben esetleg döntően befolyásolhatják az észlelési folyamatot.³⁹

A tudomásszerzés szubjektív feltételei közül a tudomáskijelentés értékelése kapcsán tekintetbe kell venni még az észlelő személy általános és az adott, konkrét jelenséggel kapcsolatos észlelőképességét. A tudomáskijelentés tartalmi ellenőrzése során ugyanis meg kell vizsgálni, hogy az észlelt konkrét jelenség észleléséhez megvolt-e tanúnak a kellő észlelési felfogó képessége,

eljárásjogi kísérletekről számolnak be a hazai eljárásjogi irodalomban KERTÉSZ, i. m. 238—250. p. és BODOR, i. m. 654. s köv. p.; a kérdés fiziopszichológiai oldalára legújabbán HORÁNYI Béla: Az időzészéről. (Pszichológiai tanulmányok. Bp. Akad. Kiadó, 1958. 255—264. p.)

³⁴ Vö. KRASZNOSZEL'SZKIJ, i. m. 120—21. p. A pszichológiai irodalomban a legrészletesebb RUBINSTEIN: Grundlagen 551. s köv. p.

³⁵ Az olvasásba vagy írásba merülve nem vesszük észre az óra ketyegését, a rádió zenéjét stb., de megszűnésükre felfigyelünk. A figyelem ráirányításával kapcsolatos gyakorlati eseteket ld. UNGER, i. m. 8—9. p. A figyelem jelentőségére még KRASZNOSZEL'SZKIJ, i. m. 121. p.

³⁶ Pl. az útszélen, nem rendkívüli körülmények között — nyáron — alvó emberre az utas nem fordít nagyobb figyelmet, holott utólag lényeges lenne annak megállapítása, hogy az a sértett vagy a tettes volt-e?

³⁷ Így pl. a tanút egy közlekedési baleset kapcsán váratlanul éri egy összeütközés által okozott hang. Reflexszerűen odafordulva látja az úttesten eszméletlenül fekvő kerékpárost, akit egy gépkocsi sodort le. Itt tehát magát a releváns cselekményt — a gépkocsi és a kerékpár összeütközését — nem, csupán az eredményt észlelhette. Más kérdés, hogy ez az eredmény esetleg egy további bűncselekmény — a baleset áldozatának cserbenhagyása — szempontjából már releváns.

³⁸ Így pl. valaki egy erdő mellett sétál, s lövések hangjára lesz figyelmes. A hang — mint az adott körülmények között rendkívüli jelenség — irányába nézve már figyelme koncentrálásával látja, hogy az erdőből egy ember ugrik ki, s egy további lövés zajára összecsap, majd észleli, hogy üldözője a földön fekvő emberhez megy és azt megnézi és ellenkező irányban elszalad. A rendkívülségre mint a figyelem összpontosításának egyik okára ld. KRASZNOSZEL'SZKIJ, i. m. 21. p.

³⁹ Néhány részletkérdésre a hazai irodalomból ld. HALÁSZ László: Az érzékelés szerepe a büntető eljárás lélektanában. RSz. V—1957. 592—600. p.

ismerete, tapasztalata. Anélkül, hogy a részletek elemzésébe bocsátkozhatnánk, néhány megjegyzés ezzel kapcsolatban is szükséges.⁴⁰

Az egyébként normális észlelési képességet szintén több tényező befolyásolhatja. Az objektív tényezők között gyakorlati jelentősége elsősorban az életkor befolyásának van. A gyermekkor általában nem jelentheti a tudásszerzés teljes értéktelenségét, bár számos, tapasztalatilag is ellenőrizhető körülmény (a szülőkhöz, hozzátartozókhöz való kapcsolat, túlságos fantáziabőség stb.) fokozott kritikai igényt támaszt. Nem szabad azonban messzebbmenően arra sem következtetni, hogy az észlelőképesség frissesége és az általában kevesebb gátlás folytán a gyermekkorban szerzett tudomás különösebb súlyú lenne.⁴¹ Az aggkor szintén több vonatkozásban befolyásolhatja az észlelési képességet: ilyen pl. az érzékszervek gyengülése, az asszociációs folyamatban korábbi rögzítődések következtében beálló gátlások stb. A nem, illetőleg a fiziológiai folyamatok hasonlóképpen befolyásolhatják az észlelőképességet.⁴²

A társítási művelet (asszociáció) a büntető eljárás során két szempontból vizsgálendő. Az asszociáció egyrészt — a tudatban meglévő, hasonló adatok segítségével — több benyomás szerzését segíti elő. Másrészt azonban — éppen a meglévő, hasonló adatok következtében — mindig azzal a veszedelemmel jár, hogy az eredeti benyomást az asszociációs művelet pótolja, kiegészíti, módosítja, megváltoztatja. Minderre alább, a reprodukáló képességgel kapcsolatban térünk vissza.

A társítási művelettel kapcsolatban még egy jelentős körülményre kell rámutatni. A társítási folyamatban az élő ember észleletei, élettapasztalatai, ismeretei mellett végső fokon az egyén társadalmi tudata hat közre. Ezeknek a tényezőknek vizsgálata múlhatatlanul szükséges a tanúvallomás tartalmi ellenőrzésénél. A társadalmi tudatra mint a társítási folyamatot befolyásoló tényezőre e tényezők között különös figyelmet kell fordítani, mithogy ennek jelentősége sokszor meghaladja a többi tényező jelentőségét.

A társadalmi tudat az emberek társadalmi létének visszatükröződése. A társadalmi tudat fogalmába a sajátos tudatformák (ideológiai formák: politikai és jogi ideológia, vallás, filozófia, tudomány, művészet stb.) mellett a most vizsgált vonatkozásban beletartoznak az emberek társadalmi szokásai, erkölsei, érzelmei stb. is, amelyek összefüggésükben az adott társadalom vagy osztály tagjainak társadalmi pszichológiáját alkotják.

Az egyéni tudat a társadalomban élő és meghatározott osztályhoz tartozó ember tudata s ezért annak tartalmában a társadalmi tudat — az osztály-

⁴⁰ A tanú felfogóképességét meghaladó jelenségek észlelésére ld. RAHUNOV, i. m. 141. p. A tudomáskijelentésre ható tényezőket együttesen elemzi SZTROGOVIC: Kursz. 226. s. köv. p. Az észlelés szubjektív tényezőire, ld. UNGER, i. m. 6—8. p.

⁴¹ A gyermekkorban levő tanúk vallomásának tartalmi ellenőrzésével kapcsolatban ld. Legf. Bír. törv. B. 411/1954. BH. 372. p. Részletesen foglalkozik a gyermek észlelőképességével RUBINSTEIN: Grundlagen 349. s. köv. p. A gyermekkor jelentőségére ebben a vonatkozásban ld. legújabban HOROSZOWSKI, i. m. 189—193. p. A hazai irodalomban, főleg a kihallgatási taktika szempontjából érinti a kérdést BODROGI Károly: A gyermekkorban levő tanúk kihallgatásának sajátosságai. RSz. III—1955. 855—860. p. A külföldi irodalomban az ezzel kapcsolatos fontosabb szovjet bírósági gyakorlatot is áttekinti SZTROGOVIC: Kursz. 280—291. p., GRASSBERGER (i. m. 201—215. p.) minden általánosítási törekvés nélkül, példák felsorolására szorítkozik.

⁴² A nemmel kapcsolatban ld. GRASSBERGER, i. m. 215—220. p. felhozott példákat. A biológiai folyamatokkal kapcsolatban pl. BEÓTHY Konrád: A láz esctleges hatása a tanúvallomásban. Bp. Stádium, 1936. 14. p.

tudat — is kifejezésre jut. Ennek következtében a tudattartalomról tett kijelentés értékelésénél, ellenőrzésénél feltétlenül vizsgálni kell a társadalmi létet visszatükröző, s az adott esetben a társítási folyamatban közreható tényezőket is. A társadalmi tudatot kialakító tényezők közül ebben a vonatkozásban is jelentős szerepe van a munkának, a foglalkozásnak, a szokásnak, a nevelésnek stb., amelyek a tudat fejlődésének befolyásolása mellett kialakítják a sajátos tudomásszerzési módot, a szakszerű észlelést.⁴³

Míg a külső jelenségek észlelésénél a tudati tényezők rendszerint csupán alárendelt szerepet játszanak, az észlelésnél a múltbeli tapasztalás során kialakult kapcsolatrendszerek — köztük a társadalmi létet visszatükröző összetevők — közreműködésével tükröződik vissza a jelenség. A társadalmi tudat a jelenségek észlelésénél, illetőleg az asszociálási műveletnél sajátos módon működik közre. Így pl. a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények elkövetési körülményeivel kapcsolatban a társadalmi tudattól függően észleli az egyik tanú a társadalmi tulajdont fosztogató cselekményt vagy az erre közvetve utaló jelenségeket (pl. a gyár hátsó kerítése mellett megrakott zsákokkal többször, rendszeresen közlekedő egyént), míg a másik tanú ugyanannak a cselekménynek, illetőleg jelenségnek ebből a szempontból semmiféle jelentőséget nem tulajdonít. Ugyancsak a társadalmi tudattól függően ismerheti fel az egyik tanú a vádlott által tett kijelentésében az állami vagy a társadalmi rend elleni izgató szándékot, viszont a másik tanú — ugyanezt a kijelentést hallva — abban ilyen tendenciát nem észlel. Erkölcsi felháborodás folytán észleli az állampolgár, hogy az előtte egyébként teljesen ismeretlen és számára közömbös személy gyermekeit veri, éheztetni és nélkülözésnek teszi ki, míg esetleg ugyanezt egy másik állampolgár közelebről sem veszi észre.

Itt kell még megemlíteni azt is, hogy a társadalmi tudat határozza meg végeredményben a tanúnak az észlelt jelenséggel kapcsolatos további magatartását is a büntető eljárás során. A társadalmi tudattól függően észleli a tanú pl. egy, a társadalmi tulajdon ellen elkövetett bűncselekmény további kapcsolatait, hozza a hatóságok tudomására a bűncselekményt, jelentkezik önként tanúnak s tesz a valóság megállapítására alkalmas vallomást, vagy pedig oportunitásból, kényelmi stb. szempontok következtében elhallgatja a dolgot, igyekszik kibújni a tanúskodási kötelezettség alól, szépíti, takar-gatja a vádlott cselekményét. A társadalmi tudat a társítási műveleten túlmenően szerepet játszik továbbá az eseményekről szerzett tudomás megőrzésében és reprodukálásában is.

Az egyéni tudat és a társadalmi tudat összefüggéseinek — a vulgarizált és a mechanikus szemléletet egyaránt kizáró — feltárása kétségtelenül sok vonatkozásban járulhatna hozzá a tanúvallomás tartalmi ellenőrzésének eredményességéhez. Ennek ellenére a társadalmi tudattal mint a tudomásszerzést, illetőleg kijelentést befolyásoló tényezővel az eljárásjogi irodalom egyáltalán nem foglalkozott. A társadalmi tudat összetevőinek elemzése

⁴³ A tanúvallomás mérlegelésénél a kulturális-politikai színvonalat elsődlegesen vizsgálendő tényezőnek minősíti a Československé trestní řízení. Praha, Orbis, 1958. c. egyet. tankönyv. 169. p. Vö. HOROSZOWSKI, i. m. 201, 208—209. p.

A foglalkozásbeli, hivatásbeli gyakorlat útján szerzett észlelőképességnél mindig ellenőrizni kell, hogy a tapasztalati úton szerzett általános ismeretek mennyiben befolyásolták a konkrét észlelést. Az egyes esetekre, pl. a gépkocsi gyártmányának felismerésére stb. GUSZOVSZKAJA, i. m. 80—83. p.

abból a szempontból, hogy ezek mennyire működtek közre az adott esetben a társítási műveletben, az eljárásjogi kutatás egyik soron következő feladata.

Ugyancsak a társítási művelettel kapcsolatban kell megemlékeznünk a belső lelki diszpozíciók két másik, az érzékszervek által szerzett benyomást módosító tevékenységéről: a hallucinációról és az illúzióról. A hallucinációnál minden reális inger nélkül, de a tudatban érzéki észrevételként keletkezik a benyomás, az illúziónál pedig a valóságos képet a tudatban már elsődlegesen tévesen fogja fel a tanú. Mindkét eset már a pszichiátria körébe tartozik.

Igen lényeges szubjektív körülmény a releváns jelenségről szerzett benyomás keletkezésénél a társítási folyamat elevevése.⁴⁴ Az a körülmény, hogy az emlékezetbe más, hasonló benyomások képei már lerajzolódtak és így a tudatnak megvan a megfelelő ingerek iránti fokozott befogadóképessége, jelentékeny módon befolyásolja az észlelést. A képzettársítást a normális embernél is befolyásolhatják a külső körülmények (lelki zavarok), mint pl. a fáradtság, amely a képzettársítást lassítja, a jókedv, amely egyes szellemi műveletek lefolyását megkönnyíti stb. A képzettársításnak emellett beteges zavarai is lehetnek.⁴⁵ A társítási művelet menetét befolyásoló tényezők között meg kell említeni még a hangulatot és a szórakozottságot is,⁴⁶ amelyek szintén a tudomásszerzés folyamatánál fellépő szubjektív tényezők lehetnek.

A tételes eljárás számos rendelkezéssel biztosítja azt, hogy a tanúként kihallgatott személy érzékelési és észlelési képességére és általában a tudomásszerzés körülményeire a bíróság elejétől fogva kellő gondot fordítson. A tanúskodási képességet ellenőrző tételesjogi szabályok között mindenekelőtt azoknak a személyeknek a tanúskodásból való kizárását kell megemlíteni, akiktől testi vagy szellemi fogyatkozás következtében helyes vallomás nem várható. E rendelkezés fontosságát az is kiemeli, hogy a tiltó rendelkezés ellenére kihallgatott személy vallomása nem vehető figyelembe.⁴⁷ A tudomásszerzés körülményeinek tisztázása szintén a tételes törvényben előírt feladat.⁴⁸ A jog-

⁴⁴ Köztudomású, hogy a foglalkozásunkhoz, hivatásunkhoz tartozó jelenségek körében általában a részletekre inkább kiterjedő megfigyeléseket tehetünk. A gazdember vagy a pásztor sokkal részletesebben tudja megjegyezni a lított marha tulajdonságait; a gépkocsivezetéshez értő tanú sokkal pontosabban tudja megfigyelni a gépkocsiszerencsétlenséggel kapcsolatos jelenségeket (pl. a gépkocsi gyártmányát). Nem szabad azonban itt sem megfeledkeznünk arról, hogy ilyen esetekben fokozott mértékben történik az észlelésnek — utóbb — saját következtetéscsikkel való kiegészítése. Igen gyakori esetek pl. a gépkocsi menetsebességével kapcsolatos észlelések. Ezzel kapcsolatban is tisztázni kell a menetsebesség megállapításának alapjául szolgáló tényeket. Vö. KRASZNOSZEL'SZKIJ, i. m. 122. p. és GRASSBERGER, i. m. 232—240. p.

⁴⁵ A felindultságra, ijedtségre stb. ld. HOROSZOWSKI, i. m. 143—144. p.

⁴⁶ Így pl. a kedélyi emóciók: indulat, harag stb. alkalmasak a figyelmet elterelni a jelenségről. Köztudomású, hogy a feldühödt ember nem veszi észre a feléje kitartott kést és belészalad; az elkéseredett embert annyira elfogja saját bánata, hogy nem hallja meg a feléje tartó szekér zörgését stb. Ilyen jelenségek természetesen a tanúskodó személyt is befolyásolhatják. Asszociációs folyamatról ld. még KRASZNOSZEL'SZKIJ, i. m. 134—135. p. A szórakozottság lehet a tudatos figyelem gyöngesége, amelynek következtében a figyelem könnyen elterelődik és ingadozik, de lehet a másirányú erős koncentráció következménye is. Vö. TEPLOV, i. m. 59—60. p.

⁴⁷ Bp. 55. § 1. bek. b) pont és 2. bek. A tanúskodási képesség kérdéseinek részletesebb vizsgálata meghaladja a tanulmány kereteit.

⁴⁸ A Bp. 54. § 1. bek. szerint tanúként azt kell kihallgatni, akinek az ügyben a terhelt személyéről és az ügyben jelentős egyéb tényekről közvetlen észleleten alapuló tudomása van. A tudomásszerzés körülményeinek felderítését a 110. § 1. bek. írja elő.

gyakorlat számos döntése mutatja, hogy az észlelési képesség vizsgálata igen fontos gyakorlati követelmény.⁴⁹

5. A tudati visszatükröződés megőrzése

A tanúvallomás alapját képező tudomás másik fontos eleme a korábbi benyomások megjegyzése, megőrzése és felelevenítése: az emlékezés. Míg az érzékelés az adott pillanatban tükrözi a külvilágot, a képzet a múltbeli visszatükrözés szándékos megelevenítése. Az emlékezés mint a fenti fázisokat felölelő tudati folyamat szintén számos objektív és szubjektív tényező eredménye.⁵⁰

Az objektív feltételek között mindenekelőtt az elsődleges benyomás élessége fontos tényező. Bár ezzel kapcsolatban számos szubjektív körülmény hatása is érvényesül — a tanú figyelme, lelkiállapota stb. —, az érzékelés lényegéből folyik, hogy a benyomás élessége elsődlegesen az objektív jelenség természetétől függ. A behatás erőssége mellett számos más objektív körülmény — pl. szokatlanúság, a jelenség által okozott rendkívüli állapot stb. — szintén jelentős tényező az emlékezés elősegítésében.⁵¹

Az emlékezést befolyásoló objektív tényezők között az időmúlást⁵² és ezzel kapcsolatban a kérdéses jelenséget követő benyomás utáni további benyomásokot kell még megemlíteni. Az időmúlás, az újabb behatások ugyanis — amint láttuk — rendkívüli mértékben gyengítik, torzítják, változtatják az eredeti behatást, a való helyzetről szerzett kép megbízhatósága így az időmúlással állandóan csökken.⁵³ Megeshetik azonban kivételesen az ellenkező eset is: és az eredeti benyomás — amelyet a behatást közvetlenül követően a tanú nem tudott emlékbe idézni — utóbb felelevenül a tanú tudatában. Az ilyen esetekben mindig ellenőrizhető, hogy milyen mérvű az eredeti benyomás és milyen mértékben hatott közre a társítási művelet a felelevenített benyomáznál. Az újabb benyomások egyébként az eredeti benyomást általában gyengítik, ha azzal azonosak: megszokottá teszik. E tényezők kiküszöbölését célozza a benyomás minél előbbi hű rögzítése, amelynek kérdésére még visszatérünk.

A felelevenítési lehetőséggel kapcsolatban lényeges tényező az eredeti benyomás bevéssődése is, amely lehet önkéntelen vagy szándékos.

⁴⁹ A tudomáskijelentés forrásainak kritikai ellenőrzésére mutat rá a szovjet bírói gyakorlatban a BVSz. 1957. évi 5. sz.-ban közzét határozat. (44—45. p. 15. pont.)

⁵⁰ A hazai irodalomban az emlékezés egyes fázisaira — bevésés, megőrzés, felidézés — elsősorban a nyomozás szempontjából foglalkozik legutóbb HALÁSZ László: Az emlékezés szerepe. RSz. V—1957. 742—748. p. A pszichológiai irodalomban ld. RUBINSTEIN: Grundlagen 385—387. p.

⁵¹ A behatás erőssége (természeti kataklizma, földrengés, villámcsapás, robbanás stb.), ha az szokatlan körülmények között — pl. életében először — történik, sokszor egész életre szóló behatást idéz elő, a megszokás azonban — pl. kőbányában dolgozó robbantómesternél — az adott konkrét eseményre való emlékezést erősen gyengíti, s csupán egyéb körülményekhez való kapcsolás segítségével tartja fenn. A bevéssődéssel kapcsolatban ld. részletesebben RUBINSTEIN: Grundlagen 372. p.

⁵² Az időmúlás behatásaira ld. HOROSZOWSKI, i. m. 146—149. p. A pszichológiai irodalomban — összehasonlításra alkalmas adatokkal — ld. RUBINSTEIN: Grundlagen 387—389. p.

⁵³ Vö. RAHUNOV, i. m. 142—143. p.

Az eredeti benyomások felelevenítésének szubjektív tényezői között mindenekelőtt az emlékezőtehetséget, a megjegyzőképeességet kell megemlíteni. Az emlékezőtehetség, a megjegyzőképeesség szempontjából az emberek között többféle típus van; a szemléletes (vizuális) típusú ember a látási emlékképet jegyzi meg könnyebben, szóbeli-logikus (auditív) típusúak hallási benyomásokból szereznek mélyebb tudomást. A megkülönböztetés a tanúvallomás értékének ellenőrzésével esetleg felhasználható szempontot ad. Az emlékezőtehetség egyébként egyéni adottság, amelyet azonban számos más tényező is befolyásolhat.

Az adottság fejleszthető, ezzel kapcsolatban sajátos irányban is kifejlődhet. Ismerünk sajátos emlékezőtehetséget nevekkel, hellyel, időponttal, számadatokkal, arcokkal stb. kapcsolatosan. Befolyásolhatja az emlékezőtehetséget a foglalkozás vagy a hosszas gyakorlat.⁵⁴ Az emlékezés sajátossága (a bevésés gyorsasága, a megőrzés pontossága, tartóssága, az emlékezési készség stb.), tehát végeredményben egyénekenként változnak, s a tanú egyéniségének ilyen szempontból való ellenőrzése a tanúvallomás értékelésénél eredményesen használható kritérium lehet. Az emlékezőtehetség egyébként kísérletileg is ellenőrizhető, s így az eredeti benyomást befolyásoló tényezők tapasztalati úton ellenőrizhetők.⁵⁵

Lényeges körülmény továbbá azoknak a fizikai és pszichikai körülményeknek tisztázása, amelyek között a tudomásszerzés létrejött. Az emlékezési folyamat nem mechanikus és passzív, az emlékezetbe vésés folyamata, különösen a tartós emlékezetbe való tudatos beállítás is igazolja pszichikai világunk nagy aktivitását.⁵⁶

Az emlékezőtehetséget befolyásoló szubjektív tényezők (életkor, nem, fiziológiai folyamatok következtében fellépő tényezők, idegállapot stb.) itt szintén nem tárgyalhatók részletesebben. Az életkorral járó sajátos emlékezőképeesség minden oldalú vizsgálata feltétlenül szükséges a tanúvallomás értékelésénél is. A gyermekkor frissebb emlékezőképeességének erejét gyöngíti a fiatalkorban szerzett nagyszámú, sokirányú benyomás hatása, befolyásolja továbbá a fiatalkorral járó erős képzelődő tevékenység. Az idősebb életkorú személy emlékezőképeességét szintén befolyásolja a megelőző sok benyomás, torzítja a foglalkozási stb. rutin, bár mindezek az ellenkező hatást is támogathatják.⁵⁷ Az emberi testben végbemenő fiziológiai változások — a nemi fejlődés rendkívüli időszakai, nagy betegségek stb.—, vagy nagy lelki megrázkódtatások szintén jelentékenyen befolyásolják az emlékezőképeességet, s különös módon gátolják vagy serkentik az emlékező tevékenységet, amelynek igen sok esetben kóros elváltozásai is lehetnek, egyébként egészséges személyeknél is. A már említett kísérletek, szakértői szemle stb. alkalmas eszközök lehetnek a tudomáskijelentés forrásértékének

⁵⁴ Ld. az adatokra és típusokra KRASZNOSZEL'SZKIJ, i. m. 127—129. p. Vö. még RAHUNOV, i. m. 143. p.

⁵⁵ Így pl. igen fontos az eredeti benyomás és a foglalkozás, illetőleg a hosszas gyakorlat folytán közbelépő asszociációs tevékenység eredményeinek különválasztása. Ld. erre még KRASZNOSZEL'SZKIJ, i. m. 122. p.

⁵⁶ Vö. RAHUNOV, i. m. 143. p., HOROSZOWSKI, i. m. 137. p.

⁵⁷ Az öregkorral kapcsolatos néhány körülményt értékel MISKOLCZY Dezső: A haladottabb kor öröklődő elmebetegségei. Bp. Studium ny. 1934. 119. p., egyrészt a dementia senilis ellenére jellemző kivételes emlékezőtehetségre (7. p.), másrészt pedig az előregedés okozta lelki mozgékonyág meglassulására (21. p.). Ld. még erre GRASSBERGER (i. m. 213—215. p.) adatait.

tisztázására. Megfelelő esetben a bíróságnak nézetünk szerint az ilyen eszközök felhasználásához sokkal bátrabban kell nyúlnia.⁵⁸

Magának a felelevenítési folyamatnak szintén számos sajátossága van, amelyeket figyelembe kell venni. A folyamat elsődleges sajátossága — amint erre a tudomásszerzéssel kapcsolatban rámutattunk —, hogy régi tapasztalatokat használunk fel új képzeteknél, és új tapasztalatokat vonatkoztatunk a régebbi észlelésekre. Sohasem reprodukáljuk a régi tárgynak vagy történéseknek ugyanazt a képét, hanem mindig új képzeteket idézünk fel, amelyek függenek aktív lelki alkatunktól, a felidézés időpontjában fennálló külső körülményektől. Rendkívül gyakori jelenség régebbi észleleteink egyes részeinek téves felismerése, a régebben észlelt tárgy képeinek kiegészítése. A különböző pszichikai folyamatok között kapcsolatok jönnek ugyanis létre, amelyek csak látszólag mechanikusak, az emberi gondolkodás körén kívüliek. A képzetek felidezésére irányuló törekvés során tudatunkban felmerülnek azoknak a tárgyaknak és jelenségeknek képei, amelyek a valóságban bármilyen módon összefüggtek egymással. A képzettársítási folyamat ellenőrzése ennél fogva jelentős segítséget adhat a tanúvallomás tartalmi értékeléséhez. Anélkül hogy részletesebben vizsgálhatnánk az asszociációs folyamat ezzel kapcsolatos részletkérdéseit, szükséges megjegyezni, hogy a felelevenítésnél közreható képzettársítás alapja a gyakorlatban legtöbbször az időbeli vagy térbeli különbség, a hasonlatosság vagy az ellentétesség.⁵⁹

A társadalmi létet visszatükröző tudati elemek a szerzett tudomás megőrzésében is szerepet játszanak. A társadalmi tudattól függően tartja az egyik tanú rendkívül társadalomveszélyesnek pl. a társadalmi tulajdon ellen irányuló bűncselekményt, s jegyzi meg emlékezetében pontosan az ezzel kapcsolatos eseményeket, míg a másik tanú — nem tulajdonítván jelentőséget a társadalmi tulajdon ellen irányuló cselekménynek — az ezzel kapcsolatban észlelteket nem tartja szükségesnek megjegyezni, s így az ezzel kapcsolatos észleletek emlékezetéből teljesen kiesnek.

Röviden érinteni kell még a vizsgált tényezők hatásának kísérleti ellenőrzését. A kísérleti módszer: a releváns jelenségekkel azonos körülmények teremtése és azok megfigyelése — pl. látási, hallási viszonyok utólagos ellenőrzése — a büntető eljárás korábbi gyakorlatában sem voltak ismeretlenek, a modern kriminalisztikában pedig egyre nagyobb tért hódítanak. A tanú vallomásaival kapcsolatos objektív és szubjektív körülmények kísérleti úton való ellenőrzése szintén a mindenoldalú megismerés egyik tényezője lehet, s alkalmazásának jogszabályi úton való rendezése hasznosan elősegítené a bűnügyi felderítés és nyomozás eredményességét.⁶⁰ A kísérleti úton előállított

⁵⁸ A tudomáskijelentést befolyásoló tényezőket együttesen elemzi SZTROGOVIC: Kursz. 226. s köv. p., RAHUNOV, i. m. 142—143. p.

⁵⁹ Ld. bővebben HOROSZOWSKI, i. m. 112—116. p. és KRASZNOSZEL'SZKIJ, i. m. 130—131. p., a pszichológiai irodalomban RUBINSTEIN: Grundlagen 367—368. p.

⁶⁰ A nyomozási kísérletről a hazai irodalomban KERTÉSZ Imre (A nyomozási kísérlet RSz. II—1954. 238—250. p.) és BODOR Endre (A nyomozási kísérlet és a helyszínelés. RSz. V—1957. 654—666. p.) foglalkoznak részletesebben a kérdéssel. Bodor (i. m. 660—661. p.) a feltételezett eseménysorozat rekonstruálása alapján végzett tartalmi ellenőrzési tevékenységet konkrét példák alapján is bemutatja. A külföldi irodalomban újabban ld. GUSZOVSKAJA, I. N.: Szledsztvennüj ekszperiment. Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 95. p. és HOROSZOWSKI, i. m. 129. s köv. p. A nyomozási kísérlet lefolytatása legújabbban tételesjogi szabályozást is nyert a Kazah SzSzK 1959. évi büntető eljárási törvénykönyvében (131—133. §§).

jelenség teljes problémaköre természetesen meghaladja a tanulmány tárgykörét.⁶¹

Az eredeti benyomások emlékeidézésével, felelevenítésével kapcsolatban a tanúvallomás rögzítésének néhány kérdése is felmerül. A büntetőjogilag releváns tényről tudomást szerzett személyt: a tanút először a nyomozási szervek hallgatják ki. Irodalmunkban több részletmunka mutatja, hogy nyomozási szerveink előtt a tanúkihallgatás technikája nagyra értékelt tevékenység, amelynek tudományos kérdéseivel az irodalom — amint láttuk — elég sokat foglalkozik, mégsem lehet eléggé hangsúlyozni az első tanúkihallgatás fontosságát s ezzel kapcsolatban a nyomozószervek rendkívül finom munkát igénylő feladatát.

A tanú a nyomozás során tárja először fel azokat a benyomásokat, amelyeket a releváns jelenségről észlelt. Ennek a tudomáskijelentés értékelésénél két szempontból van rendkívüli fontossága. Az egyik az, hogy a nyomozás során van időbelileg legközelebb az eredeti tudomásszerzéshez, és az időmúlás, valamint a fellépő újabb benyomások következményei, amelyek az eredeti benyomást elhalványítják, ebben az időpontban még a legkevésbé kártékonyak. További szempont, hogy a már tanúként szerepelt személy saját emlékezetével szemben is sokszor megbízik abban, amit a nyomozás során tett és — esetleg nem is elég pontosan — felvett vallomás tartalmaz. Az írásos formába vetett bizalom mellé járul még igen sokszor az előzőleg már talán helytelenül — de „hivatalos írásban” — felvett vallomásának megmásításával, valamint a megmásítás következményeivel szemben igen sok emberben megnyilvánuló gátlás, félelemérzet. Ezt a két szempontot a bíróságnak a vallomás értékelésénél is figyelembe kell vennie. Kétségtelen, hogy az észlelethez időben legközelebb álló időpontban felvett vallomás sok, a vallomás értékét csökkentő körülményt — időmúlás, a tanú befolyásolása stb. — megelőz, viszont ugyanakkor figyelemmel kell lenni azokra a körülményekre is, amelyek a nyomozás során felvett tanúvallomás hitelét gyöngítik. A tanú észleleteiről az eljárást, illetőleg a tárgyalást megelőző szakban készített feljegyzések — tanú feljegyzései, könyvei, iratai, a nyomozás során tett, sajátkezűleg írt vallomása stb. — szintén alkalmas eszközök arra, hogy a tanú tudatában megvolt eredeti benyomások ne változzanak meg és ne tűnjenek el. Ezeket a segédeszközöket a bíróság igénybe veheti, s meggyőződésképpen kialakításánál felhasználhatja.⁶²

5. A tudati visszatükröződés reprodukálása

A tanúvallomás értékelésének további jelentős oldala a szerzett tudomás visszaadása, reprodukálása. A művelet tehát az észlelés szándékos felelevenítése mellett a képzetek kifejezését is jelenti. Ez a büntetőperben rendszerint előszóval történik, amelyet szintén számos objektív és szubjektív tényező

⁶¹ HOROSZOWSKI (i. m. 136. s köv. p.) az eddigi kísérletek eredményeit három kategóriában vizsgálja kritikailag: általános pszichológiai vizsgálatok (észlelés, az észlelést követő időszak, vallomástétel), a pszichológiai eltérésvizsgálatok eredményei és a tanúval kapcsolatos pszichodiagnosztikai problémák.

⁶² Tételen jogi intézkedés a hazai jogban a tanú saját feljegyzései stb. tekintetében a Bp. 54. § 2. bek., a nyomozás során írt sajátkezű vallomására a Bp. 110. § 2. bek. által felhívott 96. § 2. bek.

befolyásol. Az eljárási szabályok a zavarólag ható tényezők kiküszöbölését kívánják elősegíteni.

A beszéd ugyanis nemcsak a gondolat kifejezését jelenti, hanem jelenti a gondolkodás elméleti folyamatát is. A gondolat kifejezésénél számos, egyidejű pszichikai folyamattal van dolgunk, amelyben — sematikusan — az értelmi és akarati folyamatok által irányított képzeteket választhatjuk külön. Mindezek a tények — amelyek nem tudatosak — kölcsönösen összefonódnak és összefolyanak, s így együttesen határozzák meg a konkrét kijelentést, amely csak megközelítőleg pontosan és erősen összesűrítve tudja képzeleteinket visszaadni. Sajátos perbeli helyzet adódik a reprodukálásnál az emberi szóval nehezen vagy egyáltalában ki nem fejezhető észleletek reprodukálásával kapcsolatban. A bíróságnak ilyenkor is módjában áll azonban a tanú észlelését az objektív valóság felderítésére felhasználni.

A tartalmi értékelésnek egyik fontos eleme a reprodukálás, a tudomás előadásának módja is.⁶³ Itt nemcsak a tárgyaláson, a vallomástétel során tanúsított magatartásra gondolunk, hanem a tudati állapot közlésének, a közlés formulázásának, szavakba öntésének mikéntjére is. Maguk a használt kifejezések, a szófűzés stb. ugyanis hasznos kritikai alapot adnak nemcsak a tanú értelmi fejlettségi fokának megítéléséhez, hanem esetleg annak elbírálásánál is, hogy a tudomáskijelentés mennyiben volt hű kifejezője a valóságos tudattartalomnak.⁶⁴

A tudomáskijelentés reprodukálásával kapcsolatban a tartalmi ellenőrzésnek ki kell terjednie arra, hogy a tanú képes volt-e figyelmét a konkrét jelenségre összpontosítani, és a lényegtelen körülményeket mellőzve képes volt-e abból a lényeget befolyásoló objektív körülményeket kiszűrni, végül pedig képes-e a szerzett tudomást szabatosan, pontosan kifejezni, közölni.⁶⁵

A releváns jelenségekkel kapcsolatos tudomás reprodukálását befolyásoló szubjektív tényezők közül tehát mindenekelőtt azt kell kiemelni, hogy az észlelt jelenségek előadása bizonyos szellemi képességet kíván meg. Maga a nyilatkozattétel is kifejezője a tanú képességeinek, s a kettő közötti eltérés egyik szempont lehet a tanúvallomás mérlegelésénél.⁶⁶ További szempont a szubjektív tényezőkkel kapcsolatban, hogy a reprodukálásnál is kísért az a lehetőség, hogy az eredeti észlelést a tanú — az asszociációs tevékenység fokozottsága következtében — esetleg megváltoztatja, vagy saját tudatában raktározott adatokkal egészíti ki. Ilyenkor egyrészt nehéz megvonni a határt az eredeti észlelés és a kiegészítés között, másrészt az eredetileg nem észlelt, de a valóságban a tanú vallomásával ellentétesen végbement jelenségre vonatkozó adatok a bíróságban kétségesse teszik a helyesen visszaadott benyomá-

⁶³ Vö. még KRASZNOSZEL'SZKIJ, i. m. 135. p.

⁶⁴ Így pl. abból, hogy a tanú olyan kifejezést használt, amelynek értelmét nem tudja, esetleg kiderül, hogy a tanú nincs tisztában a használt kifejezés értelmével, tehát lényegében mást akar mondani, vagy hogy a vallomását befolyásolták.

⁶⁵ Vö. hasonlóan RAHUNOV, i. m. 144. p.

⁶⁶ Ismeretes, hogy pl. az olvasás útján szerzett benyomásokat sem tudjuk pontosan visszaadni. A visszaadási képesség hiánya azonban esetleg pótolható. Pl. a tanú nem tud pontos leírást adni a személyről, de több, hasonló személy közül határozottan felismeri a tettet. Ez utóbbira — az ügyben öt tanú által adott pontatlan és egymással nem egyező vallomás ellenére több esetben helyes felismerésre — hoz fel példákat UNGER, i. m. 10. p.

soknak értékét is, amelyeket a tanú a valóságnak megfelelően raktározott és reprodukált.⁶⁷

A visszaadási képességet befolyásoló szubjektív tényezők részletes elemzése szintén további kutatási feladat. Az életkorral, nemmel, továbbá a fiziológiai stb. tényezőkkel kapcsolatos körülményekre korábban tett megállapítások általában itt is érvényesek. Magát az előadóképességet, a tanú gondolkodásának menetét, s a nyilvános tárgyalással kapcsolatban igen sokszor jelentkező szerepelni-vágyást, túlzott fontoskodást, végül mindezekkel kapcsolatban a tanú egész egyéniségét nem lehet természetesen egymagában a tárgyaláson észlelt magatartás alapján minden kétséget kizáróan eldönteni. A bíróságnak itt szerzett tapasztalatai azonban mégis rendkívül értékesek s — ami fontosságukat nagyban aláhúzza — más bírósági szervek, másodfokú bíróságok által meg nem szerezhetőek.

A bíróságnak arra kell törekednie, hogy a vallomás hiteltérdeklőségének elbírálásánál tekintetbe vehető lényeges körülményeket a tanú egyéniségével kapcsolatban is tisztázza és — az ezzel kapcsolatos, lényeges momentumokat lehetőleg rögzítve — ezzel további adatot szerezzen a vallomás tartalmi értékeléséhez. Itt is ismételten rá kell mutatni arra, hogy a vallomást befolyásoló körülményekre szükség esetén feltétlenül hasznos — de a gyakorlatban igen ritkán alkalmazott megoldás — az orvosszakértői vélemény kikérése.⁶⁸

A fentiekben elsősorban a tanúvallomást nem szándékosan befolyásoló, torzító behatásokat érintettük. Nem érintettük a tudomáskijelentést külső oldalról szándékosan befolyásoló pszichológiai tényezőket (szuggesztív, függőségi kapcsolatok stb.), amelyek problémája szintén szélesebb körű kutatást igényel.⁶⁹ Mindezek mellett külön problémakör volna a tudatosan hamis tanúskodással összefüggő kérdések részletes vizsgálata. A tudomáskijelentés szándékos meghamisítását rendszerint az adott eljárás egyéb adatai alapján észleli a bíróság. Ennek további kivizsgálása esetleg csupán a nyomozószervek közbejöttével történhetik. Mindezek részletezése azonban már túl vezetne vizsgálódásaink körén.⁷⁰

6. A vallomástétel tudati folyamatában közreható tényezők mérlegelése

A bizonyítékok mérlegelése sajátosan bírósági tevékenység, amelynek során a bíróság az előtte bemutatkozott bizonyító tényeket önmagukban egyenként és más bizonyítékokhoz való kapcsolatukban — ideértve a bizonyításra nem szoruló történeti tényekhez, a köztudomáshoz, valamint a tudománynak elismert és általánosan elfogadott tételeihez való viszonyukat is — megvizsgálja, azok súlyát ebben az összefüggésben leméri, és ennek

⁶⁷ Az egészben és a részletekben való tévedés között különbséget tesz még RAHUNOV, i. m. 144. p.

⁶⁸ A tudomáskijelentésre kiható tényezőket együttesen elemzi újabban SZTROGOVICS: Kursz. 226. s köv. p.

⁶⁹ RAHUNOV, i. m. 140. s köv. p. A függőségi, továbbá egyéb — a tanúvallomást befolyásoló — kapcsolatokra ld. GRASSBERGER, i. m. 228. p.

⁷⁰ A hazai irodalomban a kérdéssel foglalkozó rövid tanulmány (BODOR Endre: Egyes bizonyítékok értékeléséről. RSz. V—1957. 426—430. p.) csupán a jóhiszemű vallomások értékelésére terjed ki. Az őszinte és nem őszinte vallomásokat illetően a legrészletesebb HOROSZOWSKI, i. m. 70—74. p.

alapján egyes bizonyítékokat megállapításai alapjául elfogad, másokat pedig elvet.⁷¹ A socialista eljárásjog egyik sarktétele a szabad bizonyítási rendszer, amelynek értelmében a bizonyítékok mérlegelését törvényi szabály — kötött bizonyítási módszer — nem korlátozza, hanem az egyes bizonyítékok jelentőségét, erejét a bíróság szabad belső meggyőződése szerint értékeli. A végső kritérium a bíróság ésszerű belső meggyőződésének kialakítása.⁷²

A szabad bizonyítási rendszerrel egyidejűleg, annak ellenőrzése végett érvényesülő nyilvánossági elv megköveteli, hogy a bíróság döntésének eredményét úgy közölje, hogy azokat a logikai érveket, amelyek a bíróság belső meggyőződését kialakították s a bíróságot a hozott döntésre készítették, nyilvánosan is kifejtse. Ez a tevékenység az ítéleti indokolás kötelezettsége, amely az ésszerű belső meggyőződés alapján kialakult bírói döntés — ideértve a mérlegelést is — egyik legbiztosabb ellenőrzője.

A bizonyítékok mérlegelésének általános kérdésein túlmenően a tanú tudattartalmában végbement folyamat elemzése alapján a vallomástétel tudati folyamatában közreható tényezők mérlegelésének néhány sajátos kérdését is meg kell még vizsgálni. A tárgyaláson elhangzott vallomás közvetlenül bizonyító tény az eljárásban. A közvetlenség elve megkívánja azt, hogy a bíróság ténymegállapításait olyan bizonyítékokra alapítsa, amelyeket a tárgyaláson maga észlelt. A tanúvallomással kapcsolatban az alapvető szabály szintén az, hogy a bíróság maga hallgassa ki a tanúkat (Bp. 76—79. §). A közvetlen kihallgatás ugyanis számos vonatkozásban lehetővé teszi a tanúvallomás tartalmi ellenőrzését. A tanúvallomás elsőbírósági értékelésének különös jelentősége van annak következtében, hogy az elsőbíróság által közvetlenül észlelt tudomáskijelentés az eljárás későbbi folyamán rendszerint nem ismételtető, illetőleg megisméltése során eredeti értékéből jelentékeny mértékben veszít. A bírósági tanúkihallgatást megelőzően a tanú rendszerint a bűnügyi felderítő szervek előtt is vallomást tesz. E vallomás azonban az eljárás rendes menetében egymagában nem bizonyíték s elsődleges rendeltetése csupán az, hogy a vád tájékoztatására szolgáljon, bár — kivételes esetekben — utóbb esetleg a bíróság előtt is bizonyítékként használható fel. A felderítőszervek előtt tett vallomás azonban — kellő módon felhasználva — fontos eszköz lehet a bíróság kezében a tanúvallomás tartalmi ellenőrzésével kapcsolatban.

A tanúvallomás pszichikai elemeinek mérlegelésénél a bíróság végig követi és ellenőrzi a büntetőjogilag releváns jelenségről szerzett tudomás keletkezésének, megőrzésének és felhasználásának folyamatát, s az eljárás egyéb adatainak segítségével kiküszöböli a tudattartalmat befolyásoló azokat a tényezőket, amelyek nem az eredeti érzékelés és észlelés, hanem egyéb

⁷¹ A mérlegelés fogalmi körét illetően az újabb socialista irodalomban ld. SZTROGOVICS, M. Sz.: Proverka zakonnoszti i obosznovannoszti szudebnih prigovorov. Moszkva, Goszjurizdat, 1956. 114—116. p.; AFANASZEV, I. F.: Nekotorie voproszi ocenka dokazatel'sztv szudom vtoroj insztancii. SZGP. 1958. 2. sz. 120—122. p., az újabb szovjet bírói gyakorlatra ld. uo. 122—126. p.; RIVLIN, A. L.: Percszmotr prigovorov v SzSzSzR. Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 204. p.

⁷² A bizonyítási rendszer történeti fejlődésének áttekintésére még a legáltalánosabb vonatkozásokban sem térhetek ki. Alapvető ebben a vonatkozásban is VISINSZKIJ, i. m. 83. s köv. p., a szabad bizonyítás elméletére különösen 149—186. p. Bírói gyakorlatunk a bizonyítási rendszer szabadságával kapcsolatban ismételtelen tett elvi kijelentéseket (Legf. Bír. Bf. II. 1346/1954. BH. 28.; Legf. Bír. törv. B. 725/1953. BH. 30.; Legf. Bír. Bf. IV. 1611/1957. BH. 1876.). A bizonyítási rendszerek fejlődésére a külföldi irodalomban ld. VISINSZKIJ, i. m. 237. s köv. p.; RAHUNOV, i. m. 131—132. p.

körülmények folytán hatnak a tudattartalomra. E tevékenysége során a bíróság számos olyan objektív körülményt is észlel, amelyeket a bizonyítékok mérlegelésével kapcsolatban tekintetbe kell venni. Ezeket — nagy vonásokban — a fentiek során érintettük.

Mindezeket az adatokat egybe kell vetni a tudomáskijelentés tartalmával, és azzal egybefüggően kell értékelni. A tudomáskijelentés összetevőinek értékeléséhez tartozik tehát mindenekelőtt a tudomásszerzés, megőrzés és reprodukálás folyamatával közvetlenül kapcsolatos szubjektív tényezők feltárása. Ilyen tényezők lehetnek általános jellegűek (mint pl. a tanú egész egyénisége, lelki alkata, osztálytudata, értelmi, kulturális fejlettsége),⁷³ vagy közvetlenül a konkrét tudomásszerzéshez kapcsolódnak (a tanú érzékszerveinek működési képessége, a tárgyalást megelőzően — pl. a nyomozási kísérlet során —, vagy magán a tárgyaláson megismerhető, érzékelő, észlelő, emlékebe-idéző stb. képességei). Mindezek — amint említettük — nemcsak magán a tárgyaláson észlelhetők, hanem a tanúnak a vallomástétellel kapcsolatos egész előző magatartásáról, az eljárást megelőzően korábban tett kijelentéseiről⁷⁴ a bíró rendelkezésére álló — a periratokban rögzített — adatok hasznos támpontokat adnak a konkrét tudomáskijelentés értékeléséhez. Jelentős figyelmet kell a bíróságnak arra is fordítania, hogy a tanúban az eredeti benyomás keletkezésével kapcsolatban számos érzéki tévedés működhetett közre, amelyek tisztázása a bíróság feladata.⁷⁵ Figyelemmel kell kísérni továbbá a csökkent értelmi képességű, gyengeelméjű, gyermekkorban levő stb. tanúk vallomásának hitelérdeklőségével kapcsolatos egyes tényezőket, amelyek számos lélektani, orvostani stb. kérdést vetnek fel.

Ide kapcsolódik a továbbiak során azoknak az objektív körülményeknek tisztázása, amelyek az adott esetben az egész pszichikai folyamatot befolyásolhatták: a tanú viszonya vádlotthoz,⁷⁶ sértetthez,⁷⁷ a többi tanúhoz, a tudattartalomra érdekkapcsolatok, érzelmi kapcsolatok, függőségi viszony stb. által gyakorolt behatások. Ugyanide kapcsolódik végül mindazoknak a körülményeknek vizsgálata, amelyek a tanúvallomás tartalmát a törvényben lefektetett okokból (hivatali titok stb.) érintik. Az objektív valóság megisme-

⁷³ Vö. VISINSZKI, i. m. 304. p.; RAHUNOV, i. m. 138. p.

⁷⁴ A korábban tett kijelentésekkel ellentétes vallomást rendszerint tisztázni kell. Ennek elmulasztása ügydöntő jelentőségű, és a bűnösség megállapítására, illetve a büntetés kiszabására kiható kijelentés esetében felderítetlenség jelent. (Legf. Bír. Bf. I. 564/1956. BH. 1367.)

⁷⁵ A büntetőbírói ítékezésben jelentős szerepet vitt érzéki csalódásokra bő anyagot közöl HOROSZOWSKI, i. m. 134. s. köv. p. Az érzéki csalódásokkal kapcsolatosan kísérleteket végzett hallgatóm FINKEY (ld. A tanúkihallgatás technikája 97. p.) is; eredményeit — tudomásunk szerint — nem közölte. Ugyancsak kísérleteket végzett e téren ANGYAL is (ld. még UNGER, i. m. 10—12. p.). Külföldön a hallással, látással stb. kapcsolatos nyomozási kísérletekről a legújabbban GUSZOVSKAJA, i. m. 53. s. köv. p.

⁷⁶ A bírói gyakorlat szerint a tanúk és a vádlott közötti viszony tisztázásának mellőzése az ítéletet megalapozatlanná teheti. (Legf. Bír. Bf. III. 870/1955. BH. 954.) A vádlottal haragos viszonyban levő tanú vallomása csakis a viszony tisztázása alapján mérlegelhető. (Legf. Bír. Bf. IV. 1541/1956. BH. 1582.) A SZU. Legfelső Bíróságának gyakorlatában a tanúk és a felek közötti viszony tisztázásának következményeire ld. a BVSz. 1957. évi 5. számában felsorolt jogeseteket. (44. p. 3. és 4. pont). Az irodalomban a konkrét eset alapján elemzi a kérdést KÖVÁGÓ János: A tanúk szavahihetőségére vonatkozó közvetett bizonyítékok jelentősége. RSz. IV—1956. 1917—1920. p.

⁷⁷ Sértettel rokon kapcsolatban álló tanú vallomásának értékelésével kapcsolatos szempontokra ld. a székesfehérvári megyei bíróság Bf. 2/1956. sz. ítéletét (BH. 1289.).

résének egyéb módszereivel kapcsolatban természetesen még vázlatos áttekintést sem lehet itt adni, lényeges azonban itt is kiemelni, hogy az így szerzett megismerésnek más ismeretek alapján történt ellenőrzése feltétlenül szükséges ahhoz, hogy a bíróság ténymegállapítása az objektív történéssel azonosan, azzal mindenben megegyezően rekonstruálja az ítékezés ténybeli alapját.

A tanúk vallomásában foglalt megállapítások ellenőrzésének a fentiekén túlmenő lehetőségei is vannak, amelyeket szintén fel kell használni. Ezekben az esetekben tulajdonképpen már nem a tanúvallomás pszichikai elemeinek mérlegeléséről van szó, hanem az objektív valóság megismerésének olyan más módszereiről, amelyek eredményét a bíróság a pszichikai elemek ellenőrzésénél felhasználhatja. Ilyen lehetőség pl. a fizikai törvényszerűségek alapján végzett ellenőrzés. Ugyanis minden jelenség megtörténtehez bizonyos időmúlás szükséges. A kérdéses cselekmény elkövetéséhez szükséges idő alapján szintén ellenőrizni lehet a tanúvallomás megbízhatóságát.⁷⁸ Ugyanilyen jellegű annak ellenőrzése, hogy valamely cselekmény elvégzése az adott körülmények között fizikailag lehetséges volt-e.⁷⁹

Csakis a tanúvallomásra alapított összes eshetőségek kritikai megvizsgálása után juthat el a bíróság oda, hogy a tanúvallomást ténymegállapításának alapjául felhasználja. Itt ismételten hangsúlyozni kell a gyakorlat, a tapasztalat, a más módszerek segítségével szerzett ismeretek szerepét a tanúvallomások pszichikai elemeinek tartalmi ellenőrzésével kapcsolatban. A dialektikus materializmus ismeretelmélete szerint az igazság kritériuma a gyakorlat. A megismerési folyamat során szerzett ismeretek gyakorlati ellenőrzése az objektív valóság megismerési folyamatában a harmadik, legmagasabb fok. A szocialista büntetőeljárás elmélet szerint a gyakorlati ellenőrzés nem korlátozható a kísérleti, tapasztalati adatokra, hanem annak során az emberi tevékenység minden oldalát — a termelési, társadalmi, gazdasági, politikai és minden egyéb praktikus tevékenységet — mint az igazság kritériumát tekintetbe kell venni.⁸⁰

Itt közbevetőleg rá kell mutatni arra is, hogy a vallomástételnek a tanú egyéniségével, a tárgyaláson tanúsított magatartásával stb. kapcsolatos, elsősorban tehát pszichikai elemei a jegyzőkönyvben nem rögzíthetők még akkor sem, ha esetleg a tanú minden szavát megrögzítő, gyorsírással feljegyzésről (Bp. 80. §) van szó. Bár a mechanikai rögzítési eszközök — film, hangfelvétel stb. — egy távoli jövőben sokkal bővebben felhasználhatók a büntetőperben, azokkal mint általánosan elterjedt módszerekkel egyelőre nem számolhatunk. Mindezek a közvetlenség rendkívüli jelentőségét hangsúlyozzák és — az objektív lehetőségek határain belül — indokolják azt a követelményt, hogy ténymegállapítást csak közvetlenül észlelt bizonyító tényekre lehessen alapítani.

A pszichikai elemek mérlegelése során hasznosítani lehet azokat a megállapításokat is, amelyeket az elmélet a tanúvallomások osztályozása kapcsán

⁷⁸ Pl. a tettesnek bizonyos időre volt szüksége, hogy a tett elkövetésének időpontjában a tett színhelyén lehessen. Az ezzel kapcsolatos nyomozási kísérletekre ld. GUSZOVSKAJA, i. m. 74. s. köv. p.

⁷⁹ Pl. az adott kerítés megmásítása ismert személyi képességek mellett. Az ezzel kapcsolatos nyomozási kísérletekre ld. GUSZOVSKAJA, i. m. s. köv. p.

⁸⁰ Vö. PRONTKOVSKIJ, i. m. 897. p.

tesz.⁸¹ A tanúvallomások bizonyos csoportjába való tartozás az egyéb összefüggéseket (érdekeltség a súlyosbító vallomásnál stb.) tekintetbe véve, lényeges kihatással lehet az értékelésre.

Igen lényeges gyakorlati kérdés a tanúvallomás pszichikai elemeinek értékelésével kapcsolatban a tanú közvetlen értékelésének és észlelésének elválasztása a tanúnak ahhoz fűződő saját következtetéseitől. A tanú feladata és kötelessége közölni az általa érzékelt benyomásokat, az észlelt dolgokról és jelenségekről szerzett tudomást. A közölt tudomás alapján a bíróság azután következtetést von le a releváns tényre. A bíróságnak felhárul arra kell törekednie, hogy a tanúvallomás lehetőleg a konkrét jelenségre korlátozódjék, kerülje az absztrakt fogalmakat, az általánosításokat, saját következtetéseket, véleménynyilvánítást stb.⁸² Ennek szüksége fennforog még akkor is, ha a konkrét észlelés megítélése különleges és a tanúnál meglévő szakmai ismereteket tételez fel. Az ellenőrzési lehetőség megteremtése végett itt is tisztázni kell magát az eredeti észlelést. A következtetéseket — a konkrét jelenség összes többi oldalának, esetleg az idevonatkozó szakértői véleményeknek eredményeit felhasználva — végső fokon maga a bíróság vonhatja le.

Újabb bírói gyakorlatunk szintén hangsúlyozza a különbséget a tanú közvetlen észlelésének és az abból vont következtetéseknek értékelésével kapcsolatban. A bíróságnak gondosan kell ügyelnie arra, hogy az észlelést a következtetéstől elválassza. A tényállás felderítéséhez a tanú következtetése természetesen hozzájárulhat. A bíróságnak azonban megelőzően tisztáznia kell, hogy melyek azok az észleletek, amelyekre a tanú a következtetést alapítja, és ezt követően magának a bíróságnak kell a következtetést elvégeznie. A nem ellenőrzött következtetések tanúvallomásként való elfogadása törvénysértő.⁸³ Ugyanemcsak lényeges a különbségtétel a fellebbezési eljárásban a másodfokú reformáció alá tartozó ténybeli következtetéssel kapcsolatban is.⁸⁴

A tanúvallomások pszichikai elemeinek tartalmi ellenőrzésével kapcsolatban nemcsak az irodalom számol be rendkívül széles tevékenységről, hanem a gyakorlatban is alkalmaznak különféle eljárásokat. Ezek a törekvések elméletileg két csoportba sorolhatók: a pszichológiai és a pszicho-fiziológiai

⁸¹ A tanúvallomások osztályozására ld. RAHUNOV, i. m. 14—29. p., az osztályozás kihatásaira ld. uo. 29. p. Az egyes tanútípusokra a hazai irodalomban ld. BÁNKI Endre: A tanúkihallgatás lélektanának néhány problémája. RSz. V—1957. 488—493. p.; a külföldi irodalomban bő leírást ad HOROSZOWSKI, i. m. 182. s. köv. p.

⁸² Így mindenekelőtt közismerten tévútra vezetnek a tanúvallomásban foglalt a személyek egyes tulajdonságaira vonatkozó általánosítások (pl. magas, alacsony, öreg ember stb.), mert nincs megfelelő összehasonlítási alap. (A gyermeknek „öreg” ember, aki „sokkal nagyobb”, mint ő; a magas, alacsony stb. megállapítás érzéki csalódáson is alapulhat). Ehelyett ellenőrizhető összehasonlításra kell törekedni (olyan magas alacsony, mint a tanú; öregebb, mint a tanú édesapja stb.). Ugyanilyen hibaforrás lehet a személy egyéniségére vonatkozó általánosítás (jó munkás, veszekedő természetű stb.), mely szintén szubjektív döntésen is alapulhat. A szovjet irodalomban ld. mindezekre SZTROGOVIC: Kursz. 229—230. p., néhány bírói döntés közlésével. Az elhatárolás szükségességeiről és az ezzel kapcsolatos nehézségekről ld. RAHUNOV, i. m. 14. s. köv. p. A szovjet bírói gyakorlatban az általánosító jellegű kijelentések értékelésére ld. a BVSz. 1957. 5. sz. (45. p. 16. pont) írt jogesetet.

⁸³ Legf. Bír. Bf. II. 317/1958. BH. 1985. Ugyanúgy a szovjet bírói gyakorlatban a BVSz. 1957. évi 5. sz.-ban (45. p. 18. pont) közölt jogesetekben.

⁸⁴ A Bp. 203. § 4. bek. (a III. Bpn. szövegében) értelmében az elsőbírósági ténymegállapítás helytelen ténybeli következtetés esetében is helyesbíthető az íratok alapján. Ld. bővebben: A bizonyítékok mérlegelésének felülbírlása c. dolgozatom (JK. XIV—1959. 124. p.).

módszerek alkalmazása. A pszichológiai módszerek közül az irodalom a reprodukáló és az asszociációs módszert emeli ki, eredményességük általában csekély. További részletes kutatást kíván annak megállapítása, hogy a pszichofiziológiai módszerek egyes formái (pl. az ún. hazugságfelfedező készülék segítségével végzett vizsgálat stb.) a természettudományos kutatástól függően — esetleg a szocialista eljárásban értékesíthetők-e?⁸⁵

A bizonyító eljárás során a bíróság előtt elhangzott egyes tanúvallomások pszichikai elemeinek a fentiekhez képest önmagukban — tehát a tudomáskijelentés forrásainak és tartalmának egybevetése útján — történt⁸⁶ ellenőrzése mellett a bíróság további ellenőrzést gyakorol a tanúvallomás további elemei és az egyes tanúvallomások egész értéke felett, amikor azokat a többi tanú vallomásával és a bizonyítás egyéb eredményeivel egybeveti, összehasonlítja, ellenőrzi. Az egymással ellentétes tanúvallomások tüzetes mérlegelését a bírói gyakorlat az ítéleti megalapozottság előfeltételének tartja.⁸⁷ Nem szabad azonban ugyanakkor arról sem megfeledkezni, hogy a túlságos mértékben egybehangzó tanúvallomások esetleg azt is jelenthetik, hogy a tanúkat befolyásolták. Ebben a vonatkozásban a bírói gyakorlat külön indokolási kötelezettséget is megkíván. A szembenálló vallomások közül az egyik alátámasztására vagy erőltetésére irányuló bizonyítást a bíróságnak hivatalból is el kell rendelnie.⁸⁸

A szabad bizonyítási rendszerben nincs semmiféle előzetes szabály arra vonatkozóan, hogy milyen fajta bizonyítás adatai szükségképpen meggyőzőbbek. A tárgyi bizonyítékokból,⁸⁹ a szakértői szemle eredményeiből s a bizonyítás egyéb lehetőségeiből — helyszíni szemle, okiratok stb. — levont tényadatokkal ellenőrzött, a releváns tényadatok sorozatába kapcsolódó, oda logikailag beilleszkedő jelenségről tett tanúvallomás értéke semmivel sem kisebb, mint amazoké. Természetesen fokozott gonddal és körültekintéssel kell a tanú érdektelenségét és ezzel kapcsolatban a vallomások hiteltérdemlőségét ellenőrizni, ha csupán egyetlen tanú vallomására kell a ténymegállapítást alapítani.⁹⁰

⁸⁵ A módszerek inkább a nyomozási, mint a bírósági szakban használatosak. Legújabban beszámol róluk HOROSZOWSKI, i. m. 227—234. p. Az imperialista eljárásokban használt módszerek kritikájára ld. HOROSZOWSKI, i. m. 234. s. köv. p. A tanúvallomást kikényszerítő pszicho-fiziológiai módszerek általános kritikájára ld. 233. p.

⁸⁶ A tanúvallomás egyes részleteinek egybevetésére vonatkozó szovjet bírói gyakorlatból elvi jelentőségű a SZU. Legf. Bír. 1958. ápr. 12-i határozata (BVSz. 1958. 4. sz. 40—42. p.), további eseteket közül RAHUNOV, i. m. 154. s. köv. p.

⁸⁷ Legf. Bír. törv. B. II. 1634/1954. BH. 673. és — a konkrét eset adatainak felsorolásával — Legf. Bír. Bf. II. 659/1957. BH. 1556. A szovjet bírói gyakorlatról ugyanabban az értelemben ld. a BVSz. 1957. 5. sz.-ban felsorolt jogeseteket 4. p., 8., 9. 11. pont.

⁸⁸ Vö. HOROSZOWSKI, i. m. 181—182. p. A hazai gyakorlatból: Nem felel meg az indokolási kötelezettségnek a tanúk neveinek pusztá felsorolása, ha valamelyik vallomása a többiekétől eltér. Ilyen esetben a bíróság az ellenmondó adatokat mérlegelni, és mérlegeléséről az ítéletben beszámolni köteles. (Legf. Bír. törv. B. I. 313/1955. 2. pont BH. 794. A szovjet bírói gyakorlatban ld. BVSz. 1957. 5. sz. 44. p. alatt felsorolt jogeseteket.) Az egymással szembenálló vallomásokra ld. Legf. Bír. Bf. I. 1967/1955. H.B. 1220.

⁸⁹ A tanúvallomás tartalmi ellenőrzésének néhány részletkérdését vizsgálja konkrét ügyek gyakorlata alapján RAHUNOV, R. D.: A tanúvallomások és a tárgyi bizonyítékok. RSz. V—1957. 45—52.

⁹⁰ Ezt a körülményt mint a szabad bizonyítási rendszer követelményét legújabb bírói gyakorlatunk ismételtelen hangsúlyozza. (Legf. Bír. Bf. I. 1798/1955. BH. 1218; Legf. Bír. Bf. IV. 1611/1957. BH. 1876; Legf. Bír. Bf. VI. 550/1958. BH. 2102. stb.)

Kétségtelen viszont, hogy a számos hibaforrási lehetőséget ki nem záró tanúbizonyítás eredményét a bíróságnak el kell vetnie akkor, amikor az emberi élet és tudomány tapasztalatain alapuló, konkrét adatokra támaszkodó bizonyítékokkal ellentétben van. Ennek eredménye természetesen az is lehet, hogy a bíróság ugyanannak a tanúnak a vallomását részben fogadja el, részben pedig elveti.⁹¹ Az összes felderíthető és felderített bizonyító tényeknek az összefüggésükben való mérlegelése az a végső kritikai értékelés, amelynek alapján a bíróság a büntetőjogilag releváns jelenség rekonstruálásával kapcsolatos döntéseit megalapozza. A tudomáskijelentés lélektani sajátosságainak ellenőrzése fontos tényező tehát a tanúvallomás értékelésének elbírálásánál.⁹² Csak ezeknek a sajátosságoknak, valamint azoknak a tényezőknek a felderítése, amelyek e lélektani sajátosságokat kiváltják, adja meg a lehetőséget a vallomás helyes mérlegeléséhez, és vezet a való történések rekonstruálására.

7. Összefoglalás

Vizsgálódásaink gyakorlati eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze. A tanúvallomás a szocialista büntetőperben is nagy jelentőségű bizonyítási eszköz. A tanúvallomás mérlegelésénél, tartalmának ellenőrzésénél figyelembe kell venni azt a lélektani folyamatot, amelynek során a tanú tudatában a releváns tényre vonatkozó ismeretek keletkeztek, konzerválódtak, végül megfelelő gondossággal kell vizsgálni a szerzett tudomásnak a bizonyítás céljaira való felhasználásával kapcsolatos körülményeket (tudomás rögzítése, kijelentése stb.). Mindezeket a körülményeket — a tanúvallomás pszichikai elemeit — a bíróság önmagukban egyenként is köteles megvizsgálni, felderítve azokat a konkrét adatokat, amelyek során a tudomásszerzés stb. végbement. Ezeknek az elemeknek önmagukban, majd az összes többi elem alapján végzett ellenőrzése után a bíróság ezeket az adatokat még tovább is megvizsgálni köteles azoknak az ismereteknek alapján, amelyeket a releváns konkrét tényről más tudományágak eredményeinek felhasználásával a társadalmi élet, a termelés, gazdasági élet stb. tapasztalataiból, gyakorlatából merít. Csupán a releváns tényről sokoldalúan szerzett adatok biztosíthatják ezzel kapcsolatban azt, hogy a bírósági ténymegállapítás valóban minden oldalú, az objektív valóságnak megfelelő lesz.

A szocialista büntető eljárások felfogása egységes abban a kérdésben, hogy a tanúvallomás hitelt érdemlőségét, a tanú szavahihetőségét végső fokon a bíróság állapítja meg.⁹³ Az eljárási pszichológiának mint a kriminálpszichológia egyik külön fejezetének önálló eredményei nem annyira megbízhatóak, hogy a büntető igazságszolgáltatás gyakorlatában — esetleg szemben a cselekmény konkrét adatait más úton, tapasztalati oldalról is felderítő bíróság belső ésszerű meggyőződésével — minden vonatkozásban általánosít-

⁹¹ Az indokok részletesebb kifejtése újabban: a Legf. Bír. Bf. I. 863/1958. BH. 2010.

⁹² Vö. RAHUNOV, i. m. 135. p. A külföldi irodalomban ld. még erre GRASSBERGER: i. m. 246—251. p.

⁹³ A szovjet irodalomban ugyanígy RAHUNOV, R. D.: Teorija i praktika ekszperitzi v szovetszkom ugolovnom porczszsze. 2. izd. Moszkva, Goszjurizdat, 1953. 63. p. Vö. VISINSZKIJ, i. m. 305. p. Rahunov (i. m. 149—150. p.) rámutat arra, hogy a tanúvallomás tudományos alapokon végzett pszichológiai tanulmányozásának nagy jelentősége van és az igazságszolgáltatás ügyét elősegíteni hivatott (i. m. 149. p.).

hatók volnának. A hiteltérdemlőség egyes elemeinek, nevezetesen a tudomás-szerzés, megőrzés és tudomáskijelentés fiziológiai alapjainak, továbbá az egész folyamatnak mint pszichikus jelenségeknek ellenőrzésével kapcsolatos lehetőségeket azonban a büntető eljárásban fokozottabb mértékben kell felhasználni.

Tételes jogunk szerint a tanúzási képességet bizonyos — kivételes — esetekben orvosszakértői vélemény alapján kell eldönteni. Az OSZFSZK büntető eljárásban hasonló megoldást találunk.⁹⁴ Az irodalom részletesen elemzi a tanúzási képesség előzetes orvosszakértői megvizsgálásának előfeltételeit. A lengyel irodalom szerint sincs törvényi akadály annak, hogy pszichológiai szakértőt vonjanak be az eljárásba annak megvizsgálása végett, hogy egy rendkívül fontos tanú lelkileg egészséges-e.⁹⁵ A külföldi tételes anyagban a cseh büntető törvénykönyvben találunk a tanú elmeállapotának megvizsgálására vonatkozó — hasonlóképpen a pszichiáter-szakértő feladatkörébe tartozó — rendelkezést.⁹⁶

A hazai irodalomban eddig nem merült fel a pszichológiai szakértő alkalmazásának kérdése a tanúvallomás ellenőrzése végett.⁹⁷ A bírói gyakorlat legújabbán a sértett elmeállapotának megvizsgálásával kapcsolatban mondtotta ki, hogy azt ugyanolyan alakiságok mellett kell teljesíteni, mint amelyek a vádlott igazságügyi szakértői szemléjére vonatkoznak (44/1954. M. T. sz. rendelet és a kiegészítő jogszabályok). A döntés indoka az, hogy „a vizsgálat a terheltre nézve éppen olyan jelentőséggel bír, mintha az ő személyének vizsgálatára lenne szükség”.⁹⁸ A döntés tehát áttöri azt az elvet, hogy igazságügyi orvosszakértői vizsgálat — eltekintve most az 55. § b) pontjában írt kivételes esettől — csak vádlottal szemben alkalmazható.

A büntető eljárás fejlődése során felmerülő követelmények a fentiek szerint azt mutatják, hogy egyes kérdések orvostani szakértői megvizsgálása

⁹⁴ A hazai gyakorlatra (Bp. 55. § 1. bek. b) pont) vö. A büntető perrendtartás kommentárja. Bp. Közgazd. Kiadó, 1957. 184. p. A szovjet büntető eljárásokban ugyanúgy rendelkezik pl. az OSZFSZK Bp. 6. §-hoz fűzött hivatalos megjegyzés. (Vö. még az ide vonatkozó bírói gyakorlattal együtt CSZELCOV: Tank. 134. p.) Az irodalomban RAHUNOV (Teorija stb. 60. p.) részletezi a tanúzási képesség orvosi megvizsgálásának eseteit. A Szovjetunióban egyébként a büntetőjogi felelősséggel kapcsolatos pszichikai vizsgálatot újabbán már részletes jogszabály rendel. Vö. TRESTIANU, E.: Unele probleme ale expertizei psichiatrice judiciare în dreptul penal sovietic. Legalitatea Populară [București] III—1957. 937—940. p.

⁹⁵ Vö. HOROSZOWSKI, i. m. 246—247. p. és 1208. p. Újabbán Mieczyslaw SZERER szintén lát bizonyos lehetőséget a pszichikai szakértői vizsgálatra (Badanie stanu umysłowego świadka. Państwo i Prawo XV—1959. 1313—1317. p.).

anyagban a cseh büntetőeljárás törvénykönyvben találunk a tanú elmeállapotának megvizsgálására vonatkozó — hasonlóképpen a pszichiáter-

⁹⁶ Az 1956. dec. 16-i 65. Zb. sz. cseh büntetőeljárás törvénykönyv elrendeli, hogy ha — olyan tanúnál, akinek vallomása a határozathozatalnál különösen fontos — alapos kétség forog fenn, hogy helyes felfogási és vallomási képessége nem csökkentett-e lényegesen, a tanú elmeállapotát pszichiáter-szakértőkkel kell megvizsgáltatni. (Bp. 131. §.) A törvény kizárja azonban azt, hogy a tanú elmeállapotát nyilvános egészségügyi intézetben — illetőleg, ha a tanú letartóztatásban van, a fegyintézet megfigyelő-osztályán — figyeljék meg.

⁹⁷ SZÉKELY János: Mikor van szükség szakértő alkalmazására. RSz. VI—1958. 931—936. p. c. tanulmányában nem érinti a kérdést. Nem foglalkozik Székely a kérdéssel újabb, terjedelmesebb munkájában sem. (A szakértő szerepe és felelőssége a büntető eljárásban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 174. p.)

⁹⁸ Legf. Bír. B. VI. 383/1959. törv. BH. 2324.

a tanúvallomás esetében is elkerülhetetlen. Természetesen mindezekre csak egészen kivételes esetekben kerülhet sor, amikor a tanúvallomás tartalma rendkívüli jelentőségű és az ügy felderíthető egyéb adataival nem ellenőrizhető. A tanúvallomással kapcsolatos szubjektív tényezőknek (érzékelő, észlelő és reprodukáló képesség) az említett orvosszakértői tapasztalati ellenőrzésen, valamint a bíróságnak az eljárás során szerzett benyomásain túlmenő, pszichológiai szakértők útján való megvizsgálását szintén igénybe lehet venni, és ezeknek az adatoknak értékelése — egyéb összefüggések figyelembe vételével — erre a vizsgálatra is kiterjedhet. A pszichológiai szakértő alkalmazása a tanúkihallgatásnál, mint kihallgatástechnikai módszer, mint a tudati források feltárásának segédeszköze rendkívül nehéz kérdésekben is eredményes lehet, s ennek a bíróság által való igénybevétele szintén gyakorlati eredményeket hozhat.⁹⁹ A büntetőeljárás alapvető követelményeket, alapelveket (pl. közvetlenség, kétoldalú meghallgatás stb.) a megfelelő módon itt is alkalmazni kell.

Természetesen mindezek mellett változatlanul érvényben kell maradnia annak az alapelvnek, hogy a bíróság a szakértő megállapításait ellenőrizni köteles, s a szakértő véleményét csak akkor fogadhatja el, ha annak indokai helytállóak, s a bíróság ésszerű meggyőződését megalapozzák. A tanúvallomás ilyen módon való tartalmi ellenőrzésének eljárási részletkérdései, mint pl. a célszerű alkalmazás kérdései, az eljárási garanciák biztosítása, az ügyfélnyilvánosság érvényesülése stb. még további kutatásra szorulnak. Ugyancsak külön megvizsgálandó kérdés a probléma történeti vonatkozásainak felderítése, elsősorban az imperialista eljárási típusok ide vonatkozó állásfoglalásainak részletes kritikája.¹⁰⁰

Bár feltétlenül szükséges, hogy a bíróságnak kellő lélektani tájékozottsága legyen a tudomáskijelentés tartalmi ellenőrzésével, a tanúvallomásban foglalt pszichológiai elemek értékének mérlegelésével kapcsolatban, a bíróság belső meggyőződését kétségtelenül a tudomáskijelentés minden oldalú vizsgálata dönti el, amelyhez esetleg a pszichológiai szakértő is megfelelő adatot — de csupán a bíró által ellenőrzött és más vonatkozásban is felmért, ellenőrzött egyetlen adatot — szolgáltatathat. Az eljárásjog tudományának éppen abban a vonatkozásban kell a továbbfejlesztési lehetőségeket kutatnia, hogy a pszichológia eredményei milyen eljárásjogi cselekmények, megoldások segítségével érvényesíthetők gyakorlatilag a ténymegállapítási tevékenység során.

*

A büntető eljárás oldaláról vizsgálva meg azokat a lehetőségeket, amelyek a lélektani kutatás eredményeinek felhasználásán alapulnak, meggyőződésünk

⁹⁹ A Bp. nem tiltja ugyan a tanú pszichológiai szakértői megvizsgálását, de semmiféle kényszerítő eszközt nem ad a bírónak az ilyen szakértői szemle kikényszerítésére. Az igazságügyi szakértőkről szóló 44/1954. (VII. 29.) M. T. sz. rendelet végrehajtását szabályozó (8/1954. (IX. 1.) I. M. sz.) rendelet nem sorolja fel az egyes szakértői vélemények között a pszichológiai szakértőt. Az elmeállapot vizsgálatát pedig csupán elmebetegségben vagy öntudatzavarban szenvedő terhelt esetében írja elő (16. §). A gyakorlatban nem ismerünk olyan esetet, amikor a bíróság a tanúvallomás értékét pszichológiai szakértői szemle alapján mérlegelte volna.

¹⁰⁰ A szocialista irodalomban ld. legutóbb mindezekre VISINSKIJ, i. m. 302—304. p., CSELCOV: Tank. 137—138. p., RAHUNOV: Teorija 57. s köv. p.; Legrésztesebben RAHUNOV, i. m. 146—149. p. és HOROSZOWSKI, i. m. 234. s köv. p.; a vallomás hiteltérdemlőségének megállapítása szempontjából testekkel végzett kísérletek kritikájára ld. ugyancsak HOROSZOWSKI, i. m. 195. s köv. p., SAVER, i. m. 20—27. p.

szerint büntetőítélkezési gyakorlatunkban változásnak kell következnie abban a vonatkozásban, hogy a tanúvallomások értékelése a tapasztalati úton elsajátított és inkább intuitív, ösztönös tevékenységből a tudományos eredményre támaszkodó, tudatos kritikai, ellenőrző, mérlegelő tevékenységgé válják. A tanúvallomás pszichikai elemeinek mérlegelésével kapcsolatban kialakult és a tanulmányban is vizsgált büntetőítélkezési gyakorlat számos kérdésben ezeknek az eredményeknek megfelelő megoldásokat alkalmazott. Ennek ellenére azonban — már a problémakör összefoglalásának, s az ebből adódó további részletproblémák felvetésének igényével fellépő tanulmányból is megállapíthatóan — jelentős tennivalók vannak ezzel kapcsolatban is előttünk.

A gyakorlat vonatkozásában ez azt jelenti, hogy a büntetőperben fokozottabb mértékben kell elemezni, ellenőrizni és értékelni a tanúvallomás egész lélektani folyamatát. Az elmélet közvetlen feladata a tudomásszerzés, megőrzés és kijelentés folyamatával kapcsolatos természettudományi és pszichológiai eredmények állandó vizsgálata abból a szempontból, hogy azok milyen mértékben és milyen módon használhatóak a büntető eljárás konkrét feladatainak teljesítésével: az objektív valóság felderítésével kapcsolatban. Ezeknek az ismereteknek alapján igen széleskörű gyakorlati és kísérleti megfigyeléseket lehetne gyűjteni azzal kapcsolatban, hogy a tanúvallomás pszichikai elemei gyakorlatilag milyen módon ellenőrizhetők. Az így szerzett adatok további támpontokat adhatnak a tanúvallomás pszichológiai elemeinek értékeléséhez. További elméleti feladat az így szerzett ismeretek és tapasztalatok alapján azoknak az eljárási megoldásoknak részletes kimunkálása, amelyek lehetővé teszik, hogy a konkrét tudományos vizsgálatokat a büntetőperben ebben a vonatkozásban is érvényesítsük, s a büntetőperben érvényesülő garanciális szabályok (közvetlenség, nyilvánosság, kétoldalú meghallgatás, ügyfél-egyenlőség, szabad bizonyítás stb.) alkalmazásával mindezek megbízhatóbb bizonyítékként legyenek felhasználhatók a bűnözés ellen folytatott küzdelemben.

ОЦЕНКА ПСИХИЧЕСКИХ ЭЛЕМЕНТОВ СВИДЕТЕЛЬСКИХ ПОКАЗАНИЙ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Л. Надь

Статья подводит итоги вопросов, которые выдвигаются в суде первой инстанции в связи с оценкой достоверности, доказательственной силы свидетельских показаний. Первичная задача суда направлена на последующую реконструкцию релевантных обстоятельств, на последующую реконструкцию объективной истины: установление фактических обстоятельств дела представляет собой по сути дела специальную форму познания, связанную с взаимным дополнением эмпирических и логических элементов. Установливая фактические обстоятельства дела, суд может правильно оценить содержание свидетельских показаний только при условии познания и проверки психического процесса, происшедшего у свидетеля с момента наблюдения события до дачи показания.

Статья подробно анализирует существенные для оценки в уголовном процессе обстоятельства процесса отображения в сознании свидетеля, а именно процесса ощущения, восприятия, сохранения и репродукции. В связи с отдельными моментами процесса, протекающего в сознании свидетеля, автор анализирует объективные и субъективные факторы, могущие иметь с практической точки зрения существенное значение в уголовном процессе при критической оценке свидетельских показаний, подытоживая положения литературы и судебной практики по принципиальным вопросам. В связи с детальными проблемами автор ставит вопрос о задачах исследовательской работы, свя-

занной с данной темой. В ходе подробного изложения темы автор ссылается на литературу, относящуюся к физиологическим основам процесса, происходящего в сознании, обращая вместе с тем внимание также на общественные моменты, повлияющие на сознание.

Подводя практические итоги исследования, автор приходит к заключению о том, что при проверке содержания свидетельских показаний следует учесть психологический процесс, в ходе которого возникли и сохранились сведения о релевантных обстоятельствах дела в сознании свидетеля. Следует далее тщательно проверить обстоятельства, связанные с использованием полученных сведений для доказывания. Все эти обстоятельства т. е. психические элементы свидетельского показания подлежат сами в себе отдельной проверке суда. Эти данные проверяются судом с учетом сведений, полученных о конкретном релевантном обстоятельстве при помощи достижений других отраслей науки, далее при помощи опыта и практики общественной жизни, производства, экономической жизни и т. д.

Социалистические уголовно-процессуальные законодательства занимают единую точку зрения в том, что определить достоверность и надежность свидетеля в конечном счете призван суд. Лучше следует использовать в уголовном процессе возможности, связанные с проверкой отдельных элементов достоверности, физиологических основ получения сведений и дачи о них показания, далее всего процесса как психического явления. Исходя из анализа действующего законодательства ВНР и зарубежных стран, автор делает заключение о том, что в порядке исключения может иметь место судебная экспертиза также в связи с показанием свидетеля. Без всякого изменения должно, однако, сохранить свое действие положение, по которому суд обязан проверить заключение эксперта, которое может быть принято только тогда, если его мотивы правильны и оно способно обосновать рациональное убеждение суда.

L'APPRECIATION DES ELEMENTS PSYCHIQUES DE LA DEPOSITION DANS LE PROCES PENAL

Lajos Nagy

L'étude résume les problèmes qui se présentent devant les tribunaux de première instance au sujet de l'appréciation des dépositions des témoins, du point de vue de leur crédibilité et de leur force probatoire. La tâche primordiale des tribunaux consiste dans la reconstruction *a posteriori* des faits entrant en ligne de compte et de la vérité objective, c.-à-d. dans l'établissement des faits. Ceci est une forme particulière de la connaissance, dans laquelle des éléments empiriques et logiques se complètent réciproquement. En établissant les faits, les tribunaux ne sauraient correctement apprécier le contenu d'une déposition, qu'en connaissant et en contrôlant le processus psychique qui se déroule dans l'âme du témoin à partir de l'observation de l'événement jusqu'à la déposition.

L'auteur analyse d'une manière détaillée les phases du processus de réfléchissement dans la conscience du témoin, qui sont essentielles pour leur appréciation dans le procès pénal et notamment la perception, l'observation, la conservation et la reproduction. En relation avec les divers moments du processus psychique de la déposition, il examine d'une façon synthétique les facteurs objectifs et subjectifs qui peuvent avoir une importance pratique en matière de contrôle critique du contenu de la déposition. L'étude résume les constatations de la doctrine et de la jurisprudence en la matière. En ce qui concerne certaines questions de détail, l'auteur indique les tâches incombant aux recherches scientifiques ultérieures. Il renvoie aux publications relatives aux bases physiologiques du processus de connaissance en consacrant une attention particulière également aux facteurs sociaux entrant dans la formation de ce dernier.

En récapitulant les résultats pratiques de ses recherches, l'auteur constate, qu'en procédant à la vérification du contenu de la déposition il faut toujours tenir compte du processus psychologique au cours duquel les connaissances relatives au fait à constater sont nées et ont été conservées. Il faut en outre examiner avec soin les circonstances qui sont en rapport avec l'utilisation de la connaissance acquise aux fins de la preuve. Le juge doit examiner ces circonstances, à savoir les éléments psychiques de la déposition, un par un, séparément. Ces éléments sont contrôlés par le juge à l'aide des connaissances relatives aux faits concrets entrant en ligne de compte, puisées des expériences de la vie sociale, de la production, de l'économie etc., en utilisant aussi les résultats obtenus par les diverses branches de la science.

La manière de voir des procédures pénales socialistes est uniforme pour considérer que la crédibilité des dépositions et la probité des témoins doivent être constatées en dernier ressort par les tribunaux. Les possibilités existant en matière de contrôle des divers éléments de la crédibilité, des bases physiologiques de l'acquisition et de la communication de la connaissance ainsi qu'en matière de contrôle de l'entier processus en tant que phénomène psychique, doivent être utilisées dans la procédure pénale dans la plus grande mesure possible. En base de l'examen du droit hongrois et étranger l'auteur constate que l'expertise concernant certaines questions peut exceptionnellement être nécessaire au sujet des dépositions aussi. La thèse doit cependant demeurer intacte, selon laquelle les constatations des experts doivent être toujours contrôlées par le juge, qui ne peut les accepter qu'au cas où les motifs en sont pertinents et propres à servir de base à sa conviction raisonnable.

Családjogi kérdések

Megjegyzések Pap Tibor és Szigligeti Viktor könyvéhez.¹

NIZSALOVSKY ENDRE

I. A jogrendszer tagozódásának legutóbbi megvitatása során a családjog önálló jogági minőségének kérdése meglehetősen háttérbe szorult. A vita során — az arról szóló beszámolóból kitűnően — a családjogot mindössze Récezi Lászlónak egy megjegyzése érintette, aki az eltérő kauzák alapján párosával történő elválasztás kifogásolt módszerének példajaképp hozta fel, hogy más indok alapján határoljuk el a polgári jogot a családi jogtól és mások szerint a polgári jogot a munkajogtól.²

Úgy látszik, hogy a kérdést — legalább Magyarországon — lezártnak tekinthetjük.³ De ebben az esetben is tanulságos marad a még vitás kérdések megoldása szempontjából is annak vizsgálata, hogy milyen momentumok hatása alatt fejlődött a szocialista családjog önálló joggá és hogyan bizonyult be a jogágként szemléletének helytálló és gyümölcsöző volta.

Ilyen vizsgálódásra is kiváló alkalmul szolgál az a két elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt nagy értékű monográfia, amelyekkel foglalkozni kívánok. Bár egyikük sem öleli fel a családjog jogágának egész területét, hanem Pap Tibor elvben csak a házasság — mindenestre középponti jelentőségű — intézményét, Szigligeti Viktor pedig éppen csak a házastársi kapcsolat vagyoni jogi vonatkozásait dolgozza fel, tehát azt, amely a polgári joghoz legközelebb áll, mégis mindkét mű bizonyítja, hogy a jogág önállóságát részleges feldolgozása is kifejezheti.

Azóta, hogy Heise a polgári jog általános részét mintegy felfedezte,⁴ amelyet később Unger találónan nevezett el annak az atmoszférának, amelynek megteremtése után lehet a polgári jog kérdéseivel foglalkozni, a tudományban éppenúgy, mint az általános részt ismerő törvénykönyvekben az áru-pénzviszonyok, főleg az adásvétel szabályainak általánosításából, e szabályokból vont értelmes absztrakciók útján születtek meg az ebben a részben összefoglalt jogtételek. A kapitalista viszonyok közt ez a „légkör” minden nehézség nélkül vehette körül a munkabéri viszonyokat éppen úgy, mint a családi jogviszonyokat; a munkaerő árujellege ezt éppen úgy lehetővé tette, mint a családi viszonyok „puszta pénzviszonyokra” visszavezetése. A szocialista jogszemlélet azonban mindkét vonatkozásban egyforma erővel áll szemben az ilyen megoldással és — legalább negatív vonatkozásban — ez adja a Récezi László által keresett közös kauzát a két jogágnak a polgári jogtól való elhatárolására.

¹ PAP Tibor: A házasság intézménye a népi demokratikus jogban. Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos könyvtára 15. sz. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1959. 290 p. SZIGLIGETI Viktor: Házassági vagyoni jog. Jogi kézikönyvtár 4. sz. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959. 272 p. Megjegyzéseim során figyelemmel voltam IHAROS Imre és PÁLL József Szigligeti Viktor könyvéről írt recenziójára: Jogtudományi Közöny, XV. új évfolyam. 1960. 3. sz. 175—180. p.

² PESCHKA Vilmos: Vita a magyar népi demokratikus jogrendszer tagozódásáról. Jogtudományi Közöny, XIV. új évfolyam. 1959. 9. sz. 474. p.

³ A Szovjetunióban a kérdés vita tárgya. Valószínűnek látszik, hogy a családjogot a polgári törvénykönyvbe fogja beilleszteni Lengyelország.

⁴ Paul KOSCHAKER állapítja meg, hogy a polgári jog általános részét először HEISE: Grundriss des Gemeinen Civilrechts c. 1807-ben megjelent műve alakította ki. Europa und das römische Recht 3. Aufl. 1958. 279. S.

A két monográfia mindegyike minden ízében mellőzi a családi viszonyok áru-pénzviszonyokkénti szemléletét, mégpedig anélkül, hogy ez bármi vonatkozásban hézagot vagy hiányérzetet vonna maga után. Ez természetesen nem jelenti azt, mintha a két könyvben polgári jogról nem is esnék szó, jellegzetes azonban, ahogy a polgári jogról elég gyakran szó esik. Vagy arról van szó — és ez a leggyakoribb —, hogy a szerzők a polgári joggal való összehasonlításban mutatják be a családjogi megoldások alapvető eltéréseit (pl. amikor Pap Tibor a polgári jogi ügyleti érvénytelenség és a házasság érvénytelensége közti különbséget tárgyalja), vagy arról, hogy a polgári jogi tényállás és az ahhoz fűződő joghatás együtt alkotják azt a „tényállást”, amire a családjogi szabályt alkalmazni kell (pl. amikor a szerzők a házaspárok valamelyikének hatályos polgári jogi ügyletéhez a házastársi viszonyban fűződő további jogkövetkezményeket tárgyalják), vagy végül azt érzékeltetik, hogy bizonyos tényállásra nem a családjog, hanem a polgári jog szabályait kell alkalmazni, ami egyszersmind azt is bizonyítja, hogy a szóban levő jogviszony nem családjogi jogviszony (pl. Szigligetinek azok a fejtegetései, amelyek a kötendő házasság okából történt ajándékozásokra vonatkoznak). Ilyen, a családjog körén kívül eső jogviszonyok tárgyalása gyakran fordul elő, hiszen a családjogi szabályai nem zárják ki a család tagjai közt polgári jogviszonyok keletkezését; a házassági vagyoni jogot pedig a tulajdoni viszonyokkal kapcsolatba hozza az is, hogy a személyi tulajdonban álló javak jelentős része tartozik a családok existenciális alapjához.⁵

Pap Tibor a házasság intézményét nemcsak a magyar jog, hanem valamennyi népi demokrácia joga szempontjából mutatja be, széles körben dolgozva fel a Szovjetunió és a népi demokráciák irodalmát is. Az első fejezet a népi demokráciák családjogának általános áttekintését nyújtja a szocialista jogalkotás előtti állapotok szerint. A második fejezet a szocialista családjogi jogalkotás folyamatát és annak irányító elveit tekinti át. A harmadik fejezet a házasság létrejöttét, a negyedik az érvénytelenség eseteit, az ötödik az érvénytelenné nyilvánítást és annak következményeit tárgyalja. A hatodik fejezet a házastársak személyes viszonyával foglalkozik. A házastársak vagyoni viszonyait tárgyaló legrészletesebb hetedik fejezet után az utolsó, nyolcadik fejezetben a házastársi tartás kérdései kerülnek beható megvilágításba. Jogösszehasonlító tárgyalásának végső eredményét abban tudom összefoglalni, hogy sikerült a lényegbeli megegyezést a részletekben mutatkozó nem is mindig jelentéktelen eltérések leplezése nélkül meggyőzően bizonyítani.

Szigligeti a magyar törvény nem nagyszámú, a házassági vagyoni jogot szabályozó §-ára összpontosítja a figyelmét, miután az első fejezetben áttekintést nyújt a házassági vagyoni jogi rendszerekről és a második fejezetben a magyar házassági vagyoni jog múltbeli és jelenlegi rendszerét vizsgálja az átmeneti jog kérdéseire is kiterjeszkedve. A harmadik fejezet a Csjt. előtt érvényesült szerzeményi közösség kritikai ismertetése, a negyedik a Csjt. vagyoni közösségi intézményének alaptételeit foglalja össze. Az V. — VIII. fejezet a legális ordo szerint haladva szól a vagyoni közösség tárgyi terjedelméről (VI.), a házassági együttélés alatti jogviszonyról (VII.) és a vagyoni közösség megszűnéséről (VIII.). Külön fejezet (IX.) szól a kötendő vagy megkötött házasság okából adott ajándékokról, végül az utolsó fejezet (X.) a közös lakás jogi sorsáról az életközösség megszűnése esetében.

A mű főcélja, hogy az élet által felvethető minden kérdésben megbízható tanácsadója legyen a gyakorlati szakembernek éppen úgy, mint a kérdéssel tudományosan foglalkozóknak. Ezzel van összhangban, hogy a jelentős bírói határozatok nagy számát szöszterint idézi, a gyakorlat nem ritka ingadozásait is kritikai vizsgálódással mutatva be. Általában nem áll meg az idézett döntéssel elintézett esetről, hanem végigvizsgálja a döntésben kifejezett gondolatnak más vonatkozásban való érvényesülési lehetőségeit is. Hasonló az eljárása a magyar jogirodalomban felmerült nézetek bemutatása során. Ha egyet is ért az irodalmi előd nézetével, rendszerint talál megállapításaiban még kitöltésre váró hézagokat, azokhoz kapcsolódó olyan további kérdéseket, amelyek megoldásával szintén nem kíván adós maradni.⁶ A könyv legfőbb érdeme, hogy az elérhető legteljesebb képet nyújtja a házassági vagyoni jog területén eddig kialakult magyar jogi helyzetről.

⁵ Ezt a momentumot SUCH emelte ki anélkül, hogy a család és a személyi tulajdon közti összefüggést a család jogágisága ellen felhozható érvnek elismerte volna. (Über die Konzeption eines neuen Zivilgesetzbuches der DDR. Staat u. Recht. 7. Jg. 1956. Nr. 11. S. 1116/7.)

⁶ Köszönettel vettem a magam egyes megállapításainak ilyen továbbépítését.

Pap Tibor könyve kevesebbet nyújt, mint amit a címe ígér, mert a házasság megszűnésének esetei a tárgyalat anyagán kívül maradnak. A házasság bírói felbontása a házasság intézményének nem a szocialista társadalmat építő lényegéhez, tehát az élet-tanúhoz tartozik, hanem annak a körtanába. Van tehát létjogosultsága egy olyan álláspontnak — amit lényegében a szerző követ —, hogy a pathológia, ha fontos anyag is, elkülönített tárgyalást igényel.⁷ Csak hogy a bíróságnak alig van máskor alkalma a házastársak kölcsönös jogai és kötelezettségei kérdésében állást foglalnia, mint éppen a bontóperekben, ahol a pathológiás jelenség észlelése során mutatkozik meg, hogy az élet különböző körülményei közt mi a házastársak helyes magatartása. Az, amit ebben a vonatkozásban a törvény mond és általában mondhat, rendkívül kevés. A pathológia részletes tárgyalásának mellőzése nem lett volna akadály a annak, hogy a szerző a bontási bírói gyakorlatnak a házastársi jogok és kötelezettségek pozitív tartalmát felépítő megállapításait mégis felhasználja. A könyv azonban ezzel a lehetőséggel nem élt, és a bírói gyakorlat legfontosabb kijelentéseit csak a házassági vagyonjog körében tartalmazza. Ellen-súlyozza ezt, hogy feldolgozza a magyar és külföldi irodalmat, amelynek közvetítésével a gyakorlat eredményei, mégpedig a bontóperek gyakorlatának eredményei is értékesülnek.

Az ígéretnél többet nyújt Pap Tibor az első két fejezetben, ahol a polgári korbéli előzmények és a szocialista építést szolgáló fejlődés, valamint a kialakult törvényhozási elvek bemutatása során túllép a házasság intézményén és a szülő és gyermek közti viszony átalakulásának vizsgálása és a „pathológia” is minduntalan előtérbe lép.

Arról, hogy a két munkát ismerető jelleggel tárgyaljam, annál inkább lemondok, mert mindazoktól, akik a családjogi kérdések iránt érdeklődnek, el kell várni, hogy azokat közvetlenül ismerjék meg. Azokat a pontokat kívánom csak kiemelni, ahol a szerzők megállapításaihoz érdemleges megjegyzéssel van. Eleve védekezniem kell azonban az ebből eredő azzal a látszattal szemben, mintha megjegyzéseimmel a munkák értékelését le kívánám szállítani. Mindkét munkát az önálló családjogi irodalom úttörő jelentőségű alkotásának tartom, és a maga nemében mindkettőt igen nagyra értékelem.

II. Pap Tibor helyes módszerrel keresi a népi demokráciánk *családjogi törvényhozásának elveit*, és helyesen mutat rá, hogy ebben a vonatkozásban nem lehet a jogszabályok szövegéből egymagából kiindulni, hanem figyelembe kell venni, hogy a törvényhozó a fennálló társadalmi viszonyokra figyelemmel, sőt azoktól irányítva választja meg a szabályozás formáját (51. és 53. p.). Az elvek mint a társadalmi viszonyok tükröződései alkalmasak a burzsoá és szocialista családjog közti ellentétek kidomborítására. Az ilyen módszerrel esakorba kötött családjogi alapelvek valóban jellegzetesek, és helyes az is, hogy a szocialista házassági jog alapelvei sorában kiemelkedő szerepet juttat a szerző a házastársak egyenjogúságának, amely a történelemben először valósul meg maradéktalanul a szocialista társadalomban (55. és köv. p.). A kérdés természetesen hasonló szellemben visszatér a házastársak személyes viszonyának (144. p.) valamint a házassági vagyonjogi rendszernek a tárgyalása során (168. és köv. p.), de első pillanatra meglepő módon a mű egyik legsikerültebb — a házasság érvénytelenségéről szóló — negyedik fejezetében az akurathiányok tárgyalása során is Engels nyomán haladó, bő megvilágításra talál (110—14. p.). Jó példákat talál a szerző arra is, hogy a burzsoá társadalomban még mindig elég erőteljesen jelentkezik az egyenjogúságot ellenző álláspont. Ilyen Gschneider osztrák professzor állásfoglalása. Nem tudok azonban egyet-érteni azzal, hogy a szerző még mindig a száz évet meghaladó idővel ezelőtt alkotott törvénykönyvek eredeti szövegével bizonyítja a tőkés államokban a nők egyenjogúságának hiányát, és csak helyeli-közzel utal, pl. a francia jogfejlődésben, ellentétes irányú fejleményekre. Úgy vélem, nem helyes, ha figyelmen kívül hagyjuk azt a fordulatot, amely sok tőkés országban mind személyi, mind vagyoni vonatkozásban az utóbbi évtizedekben bekövetkezett, nagyszámú, a nők egyenjogúságát deklaráló és az egyenjogúság felé jelentős előrehaladást tevő törvényhozási aktust eredményezve. Ennek a ténynek a megfelelő értékelése semmit sem von le a szocialista jogalkotás érdemeiből.

A kapitalista világban lejátszódó új fejleményeket nem azért kell nézetem szerint figyelemre méltatni, mert azokat Engels — akire a szerző sokszor hivatkozik — nem

⁷ Nem szorul kiemelésre, hogy a szerző a bontással kapcsolatos bizonyos kérdéseket — egyéb kérdésekkel való összefüggésükben — a megfelelő módon megvilágítja. (3. p.)

láthatta, hanem annál inkább, mert előre látta. A szerző egyik idézetét, amely a nők felszabadításához az egész női nemnek újra a társadalmi munkába való bekapcsolását tekintti elengedhetetlen előfeltételnek (112. p.), Engelsnek ez a megállapítása előzi meg: „A férfi nő fölélti uralmának sajátos jellege a modern családban és mindkettőjük tényleges társadalmi egyenlősége megteremtésének szükségessége, valamint módja csak akkor válik majd teljesen világossá, mikor a két nem jogilag már teljesen egyenlővé válik.” (Az aláhúzások tőlem: N. E.) A kapitalista államok nagy részének — ha még nem is a többségének — különösen családjogi vonatkozásban a jogi egyenjogúságra törekvése annál inkább figyelmet érdemel, mert a kizsákmányoló társadalmak fejlődésének bizonyos szakaszán — egymástól különböző gazdasági tényezők hatása alatt és különböző formában — hasonló fejlemények szintén észlelhetők voltak.

Tény, hogy mindhárom kizsákmányoló társadalom kezdeti, klasszikus szakában a férj előjogait biztosítja és a feleséget függő, hátrányos helyzetbe szorítja. Ez azonban egyik esetben sem marad meg az illető társadalmi rend teljes összeomlásáig. Sőt éppen az az érdekes, hogy a rabszolgatársadalom összeomlása és helyén a feudális társadalom kialakulása éppenúgy, mint a feudális társadalom összeomlása után a burzsoá társadalom kialakulása, a nőknek a korábbi társadalmi rend bomlási szakaszában elért viszonylag előnyösebb pozícióját lerombolja.

A római rabszolgatársadalomban a császári korban felismerhetően az áruterelés elterjedése nyomán következik el a nő jogállásának előnyösebbé válása. A tutela mulierum (Claudius császár korában vesztette el minden gyakorlati jelentőségét, a manusus házasság ugyanakkor egyre ritkábbá vált, majd a harmadik században teljesen eltűnt. Öröklési jogi vonatkozásban Hádrián idején a senatusconsultum Tertullianum és Orficianum ennek a rabszolgatársadalom bomlását kísérő folyamatnak a mozzanatai.⁸ Ugyanakkor, még ugyanabban a társadalomban a kereszténység terjedésével — főleg az elnyomott osztályokban és nem a feudális rendet előkészítő gazdasági alakulatok kapcsán — terjed a házasságnak az a feudális korra jellemző szemlélete, amely a feleségeket a férjük mint uruk iránti engedelmességre kötelezi.

A feudális társadalom nőjének helyzete az uralkodó osztályokban a XVIII. század Franciáországában szabadul fel egyre több korlátozás alól, nem is törvények rendelkezései, hanem inkább a nőket hátrányosan megkülönböztető törvények alkalmazáson kívül kerülése nyomán. Egyedül az uralomra törő és uralomra hivatott, de még elnyomott polgári osztály nője marad meg a családon belül a teljes alárendeltség helyzetében, amit osztályöntudatosan szívesen, sőt büszkén visel el.⁹

Mind a rabszolgatársadalom, mind a feudális társadalom bomlása során a nők helyzetének szabadabb alakulása együtt jár az uralkodó osztályokban a nemi erkölcsök teljes fellazulásával.¹⁰

A francia polgári forradalom elzárkózása a nők egyenjogúságának elismerésétől az, amit az egész polgári korra jellemzőként szoktunk felhozni. A Code civil-ben maradéktalanul Napóleon korzikai kispolgári szemlélete érvényesült, amely szerint a természet a nőt a férfi rabszolgájává tette.¹¹ A XIX. század második felében azonban egyre erősebbé lett a nők egyenjogúságra törekvés, ami a kapitalista rend ama belső ellentmondásának természetzerű következménye, hogy a női munkaerőt teljes mértékben kihasználja, egyidejűleg a nő családi hivatásának díszétével indokolva alárendel

⁸ Hogy különösen a két Senatusconsultum a nők öröklési jogának új szabályozásával minő lényeges fordulatot jelentett, azt jellemzi, hogy az új szabályokat a kibocsátásuk előtt megnyílt hagytatókora is alkalmazni kellett, hacsak bírói ítélettel, egyezséggel vagy más hasonló hatályú jogi aktsussal véglegesen már előbb el nem rendezték őket. (Vö. WINDSCHEID—KIPP: Pandekten. 9. Aufl. 1906. S. 131. A. 2.)

⁹ Edmond et Jules de GONCOURT: La femme au dix-huitième siècle. Paris, 1862. 198. et 237. p.

¹⁰ FRIEDLAENDER, Ludwig: Sittengeschichte Roms. V. Kap. Phaidon—Verlag. S. 247. ff. „La femme égale l'homme, si elle ne le dépassa, dans ce libertinage de la méchanté galante.” — állapítják meg a Goncourt-fivérek. (I. m. 171. p.)

¹¹ „A férj — mondja tovább Napóleon — jogosult így szólni a feleségéhez: „Asszonyom, nem fog elmenni hazulról, asszonyom, nem megy a színházba, asszonyom, ön testestől-lelkestől hozzám tartozik.” Idézve: MÜLLER-FRAUENFELS frankfurti professzor: Equality of Husband and Wife in Family Law. The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 8. Part 2. 1959. 4-th Series 254. p.

helyzetét. Az idealizált családi helyzet elérhetetlensége egyre nyilvánvalóbbá válván, az engedmények elkerülhetetlenek. Az Egyesült Nemzetek Chartájának bevezetése (5. bek.), az emberi jogok deklarációjának 16. cikke, a kapitalista országok egész sorának alkotmánya jelenti ki a nők egyenjogúságát, amit sok kapitalista állam megfelelő törvények alkotásával realizál. Bár még mindig kisebbségben vannak az egyenjogúság elvi alapján álló kapitalista jogok, megállapítható, hogy kevés olyan gondolat van, amely az utóbbi néhány évtized alatt olyan mértékben hatott volna átalakítóan a kapitalista magánjogokra, mint éppen ez. Természetesen az elv meghirdetése és megvalósítása nem jelent egyet, és a törvénnyel körülbástyázás sem jelenti a törvény kielégítő érvényesülését, amit kapitalista oldalról sem tagadnak.¹² Éppen a klasszikus kapitalista alapelvekkel való összeütközés, a kapitalista gazdasági rendbe való beilleszthetlenség vonja maga után, hogy az uralkodó osztályokban az egyenjogúság teljes megvalósulása a nőkre több hátrányt, mint előnyt jelent, és ezért van, hogy minden kapitalista megoldásban felismerhetők a férfi előjogainak tett koncessziók.

Ezért látom igen lényegesnek Engels éles különbségtételét a jogi és társadalmi egyenlővé válás között. A társadalmi egyenlővé válás egyik kizsákmányoló társadalomban sem valósult és valószínűleg meg sem valósulhat meg. A kapitalista társadalomban semmiféle családjogi egyenjogúsítás sem akadályozhatja meg, pl. hogy dekonjunktura idején a tőkés vállalkozók tömegesen elsősorban a női munkaerőket bocsássák el, tekintet nélkül családfenntartói minőségükre, ahogy ez a második világháború végén az Egyesült Államokban történt. Az egyenlő munkáért nemre való tekintet nélkül egyenlő munkabér fizetésének intézményes biztosítása pedig a kapitalista rendszerben a „szerződési szabadságnak” elviselhetetlen sérelmét jelenti. Lenin állapította meg, hogy a kapitalizmusban a formális jogegyenlőség sem jelenthet társadalmi egyenlőséget, de a kapitalizmus a formális egyenlőség tekintetében sem lehet következetes.¹³

Mindez azonban nem mond ellent annak, hogy a proletariátus, amelynek körében a házasság a kapitalista környezetben is egyenjogú felek szövetsége, akik az osztályharcban is fegyvertársai egymásnak, a nők egyenjogúsításáért küzdők oldalán áll.

Mindhárom kizsákmányoló társadalommal szemben a szocialista társadalom a gazdasági alapjának felépítésével egyidejűleg lép fel — mégpedig éppen nem az áruviszonyokhoz kapcsolódva — a nők egyenjogúságának követelményével, és valósítja meg a női nemnek a társadalmi munkába való bevonását. A nők egyenjogúsága a szocialista gazdasági alappal nemcsak teljes összhangban van, hanem annak nélkülözhetetlen velejárója.¹⁴ Azt, hogy a szocialista államok a kérdést a családban és azon kívül milyen elvek szerint és milyen eszközökkel oldják meg, Pap Tibor az idézett helyeken olyan világosan mutatja be és dokumentálja, hogy ahhoz nincs hozzáfűznivalóm. Ezek a fejtegetések igazolják a Pap Tibor által kiemelt azt a tételt is, hogy kapitalista és szocialista törvények szavának összehasonlítása nem vezet reális szemléletre.

Lényegében helyesen utal a szerző arra, hogy a családi viszonyok körében a múlt maradványai csökönnyösebben élnek, mint sok más társadalmi viszony körében (5. p.), majd a népi demokráciák családjogi törvénykönyvei közti különbségek egy részét is azzal magyarázza, hogy a törvényhozások nem függetlenítették magukat a különböző történelmi előzményektől, és nem léptek a régivel mindenáron való szakítás útjára (47. p.). Nem lenne azonban helyes mindezt úgy érteni, hogy a múlt jogszabályai tovább érvényesülnek, vagy hogy ezeknek a maradványoknak tett kényszerű koncessziók szükség-

¹² MÜLLER-FRAUENFELS a családjognak ezt a sajátját a „monopolisztikus absztrakt nominalizmus” elleni bizonyítékként hozza fel, ami voltaképpen a bíró törvényhez kötöttsége ellen szóló érvvé alakul. (I. h. 274. p.)

¹³ Vö. BILUSAJ, Vjera: A fasiszta reakció hadjárata a nők jogai ellen. Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo. 1952. évf. 3. sz.

¹⁴ August BEBEL éppen a nő helyzetét elsősorban vizsgálva, a munkásság felszabadító harcát nem előjogokért, hanem egyenlő jogokért és egyenlő kötelezettségekért folyó harcát jellemezte, amely éppen mindenfajta előjog megszüntetésére irányul. Amint a társadalom válik a termelőeszközök tulajdonosává, nemre való tekintet nélkül minden munkaképes személy munkakötelezettsége lesz a szocialista társadalom alap-törvényévé. És ennek a következménye, hogy az új társadalom nője *társadalmi és gazdasági* vonatkozásban teljesen független, nincs többé alárendelve az uralom és kizsákmányolás semmi árnyalatának, a férfivel, mint szabad és vele egyenlő áll szemben, ura a maga sorsának. BEBEL, August: Die Frau und der Sozialismus. 57. Aufl. 1953. 449. 457. és 585. p.

képpen visszatartó hatásúak, a családjog egészen szocialistává alakulását mindig hátráltatják. Nem ilyen értelemben hozza fel a szerző sem az öröklési jog köréből vett magyar példáját. A családjog vonatkozásában is érvényesül az a főszeponct, hogy — akár a régi jog elemeinek felhasználásával, akár másképp — mindig a szocialista társadalmi fejlődés szempontjából legkedvezőbb megoldás kerüljön a törvénybe. Ilyen értelemben lehetett csak szó a családjog régi eredetű maradványainak beolvasztásáról.¹⁵ Éppen a házassági vagyonjogra figyelemmel távolról sem lehet azt mondani, hogy a törvényhozó nálunk nagyobb mértékben élt volna az ilyenféle lehetőségekkel.

Kiegészítésképpen vagy talán csak a szerzőtől eltérő fogalmazásban kell megemlékeznem a kapitalista és szocialista családjog társadalmi szerepe között mutatkozó egyik lényeges különbségről. A korábbi korszakra az volt jellemző, hogy a törvényhozó maga elé képzelte egy az uralkodó osztály által hirdettet és érdekeinek leginkább megfelelő társadalmi viszonyt, mint a házasságot, annak tüzetesebb szabályozásáról azonban annak tudatában mondott le, hogy a valóság a törvényes mintát aránylag ritkán fedi pontosan, és ezzel a faktummal meglehetősen közömbösen is állott szemben. A szocialista jog élettől idegen jogi forma törvénybefoglalásával sem általában, sem különösen a házasság tekintetében nem érheti be. Az állampolgároknak a szocialista együttélésre nevelése körébe a szocializmusnak megfelelő családi életre nevelés is szervesen beletartozik. A szocialista államhatalom felkészül ugyan a család gyengeségére, mint burzsoá maradványra, de a házasságot sem viseli el mint konzervatív, belsejében nem ellenőrzött intézményt.¹⁶

III. Pap Tibornak a *történeti részben* összefoglalt imponáló adattömegére két megjegyzést kell tennem, amelyek arra mutatnak, mintha a magyar adatok a gyűjtés során a rövidebbet húzták volna. A szerző a bolgár jognak a fasiszta szabályok folytán csak tényleges kapcsolatként megvalósult házassági szándék esetére szóló orvosló szabályát ismerteti, de nem emlékezik meg a hasonló célú 7.600/1945. M. E. sz. rendeletről (18. p.). Észleli, hogy a Magyar Népköztársaság Alkotmánya nem tartalmaz kifejezett rendelkezést a házasságon kívül született gyermek egyenjogúságáról, de csak a Csjt.-re utal, mint amely ebben a vonatkozásban minden kétséget eloszlat (26. p.), megfedekezik azonban az 1946: XXIX. törvényről, amely a különbségeket már három évvel az Alkotmány előtt megszüntette, és ezzel teljesen feleslegessé tette, hogy az Alkotmány 49. §-a ezt a kérdést kifejezetten érintse.

Az Alkotmány és a Csjt. közti időben a bírói gyakorlatban kialakult számottevő változásokat inkább az Alkotmány közvetlen jogrendező szerepének tulajdonítanám, amiről legutóbb Szabó Imre fejtette ki az álláspontját,¹⁷ mint a bíróság átmeneti jogalkotó szerepének (31. p. 47. j. és 32. p. 46. j.). Az Alkotmány mint későbbi és egyszerűsrendű felsőbbrendű jogszabály, módosította, illetőleg hatályon kívül helyezte a családjog területén is a vele ellenkező korábbi jogszabályokat, a bíróságnak tehát a szorosán vett jogalkalmazó feladatkörében is kötelessége volt az ily módon hatályon kívül helyezett jogszabályok alkalmazását mellőzni. A jogalkotás látszatát az keltheti, hogy bizonyos vonatkozásokban az Alkotmányból csak bizonyos jogszabályok fenn tarthatatlansága következett, de hiányzott az elejtett jogszabály helyettesítésére hivatott új jogszabály megformulázása. Az Alkotmány értelmezése útján ezeknek az új szabályoknak a levezetése nézetem szerint még a szerző által extrémnek jelzett esetekben sem volt jogalkotás, hiszen az Alkotmánnyal összhangban álló jogszabály hiányára utalással a bíróság nyilván nem helyezkedhetett volna a denegatio justitiae álláspontjára. Hogy a bírói feladatkör ilyen felfogása a szocialista törvényesség szempontjából nem a legjobb megoldás, és az nem tette feleslegessé a Csjt. megalkotását, abban természetesen egyetértek a szerzővel.

A *családjog kodifikálásáról* szóló második fejezetnek csupán két megállapítására van megjegyzésem. Az egyik, hogy a népi demokráciák törvénykönyvei közt mutatkozó bizonyos egyezéseket merőben esetlegesnek minősíti. Ide sorozza a magyar állam-

¹⁵ Ld. erről EÖRSI Gyula: A Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyvének életbeléptetéséhez. Jogtudományi közlöny, XV. új évf. 1960. 6. sz. 313. p.

¹⁶ Vö. MÜLLER-FRAUENFELS i. m. 252. p. Ez a többször idézett tanulmány igen tüzetesen méri fel a kapitalista államokban a nők egyenjogúsága kérdésének állását. Nem leplezi, hogy az államok többsége még nem oldotta meg a kérdést, és azt sem, hogy a megoldások nem teljesek.

¹⁷ Az Alkotmány helye népi demokratikus jogrendszerünkben. Jogtudományi Közöly, XIV. új évfolyam. 1959. 10—11. sz. 501. és köv. p.

polgár külföldi állampolgárral kötendő házasságának az Elnöki Tanács engedélyéhez kötését és a bontóperekben az előkészítő eljárás elkülönítését (44. és köv. p.).

Az előbbi vonatkozásban, a szabály hatálybanlétének rövid idejére is hivatkozva, azt állapítja meg, hogy ezt a szabályt törvényhozásunk kritikai megfontolás nélkül és szükségtelenül tette magáévá. A szükséglet nézetem szerint sem családjogi vonatkozásban jelentkezett, hanem az állampolgárság szocialista szemléletével függött össze, amit mutat, hogy az engedélyezkedés feloldását az 1957.V. törvényben foglalt az az új állampolgársági szabályozás tette lehetővé, amely megszüntette a házasságkötésnek a házasságkötő állampolgárságát közvetlenül megváltoztató hatályát.

A bontóperek előkészítő eljárása nyilvánvalóan nem váltotta be a hozzáfűzött reménysegeket. Az bizony céltalan formáságnak bizonyult. Nézetem szerint azonban — ha ez az eljárás nem is volt egyéb, mint a bontás technikai megnehezítése — valami jó hatása mégis lehetett, vagy lehetett volna. A tapasztalat azt mutatja, hogy a bontás semmiféle megnehezítésével nem lehet a megromlott házasságokat társadalmi feladatok betöltésére alkalmasakká alakítani, de annak a köztudatba átmenése, hogy az egyszer megkötött házasságtól való szabadulás sok bajjal és nehézséggel van egybekötve, hogy nem lehet egykönnyen a megunt helyett elhamarkodottan új házasságot kötni, nem jelentéktelen mértékben járulhat hozzá a párválásztás komolyságának fokozásához és a meggondolatlan házasságkötések elmaradásához, ami nyilvánvalóan csökkentené a bontások számát is. Ez a megfontolás a Szovjetunióban legújabbban is szóhoz jut a bontások megnehezítését sürgető állásfoglalásokban.

IV. Pap Tibor művének a házasság intézményére korlátozott tárgyalása a *házasság létrejöttéről* szóló harmadik fejezettel kezdődik.

A házasság fogalmának Szverdlov nyomán járó meghatározásában fogalmi elemként állítja fel a férfi és a nő egyenjogúságát és a monogám szövetség önkéntességét is (63. p.). Ebből nemesak az következnék, hogy a szocialista szemlélet mellett nem lehetne házasságnak elismerni az olyan államok polgárait közt a hazájukban létrejött házasságot, ahol az egyenjogúság még nem valósult meg, hanem az is, hogy a cselekvőképességében korlátozott nagykorú házassága, akinek esetleg éppen a házastársa lesz a gondnoka, szintén nem lenne házasság, nem is szólva a mellékbüntetésként bizonyos, a másik házastulót megillető jogoktól megfosztott személy házasságáról. Az ilyen házasságoknak pedig jogunk szerint nincs akadályja. Az önkéntesség követelménye viszont az akarathányos házasságokat zárna ki, holott az életveszélyes fenyegetés hatása alatt kötött házasság a jogunk szerint érvényes házasság. A meghatározás tehát egyfelől csak a szocialista házasságra talál, másfelől ennek sem minden esetére.¹⁸

Szívesen olvastam volna a szerzőtől határozottabb állásfoglalást a *házasságkötést megelőző orvosi vizsgálat* kérdésében (77. és köv. p.). A vétkeességi elvet mellőző bontási rendszerünkben nem kétséges, hogy a házastárs szabadulhat a kötelektől, amely a másik fél — esetleg a saját későn felismert — egészségi állapota miatt nem alkalmas hivatása betöltésére.¹⁹ Helyes gondolat alapján véve, hogy a kötelek ilyen okból való alkalmatlanságát jobb még a házasságkötés előtt felismerni, mint később, amikor már esetleg az egészségesen házastul is beteggé vált. Nem tartom viszont emberségesnek, hogy az anyakönyvvezető megtagadja a közreműködést a házasságkötésben, ha a házastulók ahhoz az egészségi állapot ismeretében is ragaszkodnak. Ennek eredménye tragikus is lehet, de az is, hogy a kölcsönös vonzalom egyszerűen házasságon kívüli kapcsolatra vezet, ami a társadalomra semmivel sem előnyösebb, mint a betegek házassága. A házastulóknak egymás egészségi állapotáról való tájékoztatását — ami kívánatos — kötelező előzetes orvosi vizsgálatú biztosítani azért nem célszerű, mert az esetek legtöbbszörében az feleslegesnek bizonyul, és nagy tömegénél fogva formásággá válik. A társadalombiztosítási egészségügyi vizsgálat mai fejlettségi fokán azonban jóformán minden házastuló-

¹⁸ A magam — Pergament nyomán (Szovjet polgári jog II. k. 317. p.) haladó — meghatározásában hasonló ellenvetéseket azzal kívántam elkerülni, hogy egyfelől csak a házasság magyar törvényes fogalmát kerestem, másfelől az egyenjogúságot a házastul minőségben állapítottam meg és nem a házasságkötőknek a házasságkötéskor minden vonatkozásban fennálló jogegyenlőségét kívántam meg. Az önkéntesség fogalmi elemétől is helyesebbnek láttam eltekinteni, beérve a házasságkötés törvényes formájának megtartásával.

¹⁹ A házasságkötéskor *elhallgatott* tudóbetegséget a Lf. B. elnöki tanácsa a bontásra alapul szolgáló komoly és alapos oknak minősítette. (B. H. 1959. 2196. n.)

nak van olyan orvosa vagy rendelőtintézete, ahol minden felesleges formáság nélkü nyilatkozni tudnak, van-e indokoltsága valaminő tüzetesebb vizsgálódásnak avégből, hogy megnyugtatóan megállapítsák valaminő, a házasság szempontjából jelentős betegség meglétét, illetőleg fenn nem állását. Mindenesetre kívánatos fiatalságunkat ránevelni arra, hogy a kérdést adódó alkalommal tisztázza, és leszoktatni arról, hogy az ilyen irányú érdeklődést sértésként fogja fel. Helyesnek tartanék az anyakönyvvezetőhöz szülő olyan utasítást, hogy a házassulandókat figyelmeztesse az egymás egészségi állapota felőli tájékozódás jelentőségére.

E fejezetből harmadikul a *jegyességet* kívánom érteni. Minthogy a népi demokráciák törvényei a jegyességre vonatkozó rendelkezést nem tartalmazzák, úgy látszik, hogy az nem családjogi jogviszony. Ez azonban nem jelent annyit, hogy ahhoz semmiféle joghatás ne fűződnék, és Pap Tibor is azt állapítja meg, hogy a jegyesség felbontása a polgári jog általános szabályai szerint kártérítési igény jogalapja lehet. A polgári jog szabályaira utalás folytán fölös óvatosságnak látszik annak kiemelése, hogy ún. erkölcsi kártérítésről nem lehet szó (83. p.). A kérdéssel a megkötött házasság okából adott ajándékok sorsára is kiterjedően Szigligeti Viktor könyve is foglalkozik (IX. fej. 248—253. p.).

Pap Tibor rövid megjegyzése önként veti fel azt a kérdést, vajjon az eljegyzés felbontása mennyiben lehet polgári jogi kártérítési kauza. A Ptk. 313. §-ának²⁰ alkalmazhatóságához az lenne szükséges, hogy a jegyes részéről a házasságkötés megtagadását teljes hatályú jogi kötelezettség teljesítésének megtagadásaként szemléljük, ami nemcsak a mai jog szerint lehetetlen, de az volt a Ht. szerint is. De nem egyszerűbb a kérdés a szerződésen kívüli kárfelelősség szempontjából sem. A Ptk. 339. §-ának alkalmazásához az eljegyzés felbontásával okozott kárt jogellenesen okozottak kellene minősítenünk, és a kártérítési kötelezettség elhárításához a házasságkötést megtagadó félnek kellene bizonyítania, hogy úgy járt el, ahogy az az adott esetben általában elvárható volt. Akár azt mondjuk, hogy a házasságkötés megtagadása nem lehet jogellenes, akár azt, hogy senkitől sem várható el egy olyan házasság megkötése, amely hajlandóságának már nem felel meg, márpedig ezek valamelyikét családjogi szemléletünk mellett mondanunk kell, az eljegyzés felbontása ez alól az általános kártérítési kauza alól is kiesik. Azt hiszem szerencsésen jön segítségül a Ptk. 6. §-a. A házassági ígéret — mint szándékos magatartás — alapos okkal indíthatja a jóhiszemű másik jegyest olyan magatartásra, amelyből őt a házasság meghiúsulása folytán önhibáján kívül károsodás éri. A § rugalmas szövege módot ad arra, hogy a bíróság — ha indokoltnak látja — teljes vagy részleges kártérítést ítéljen meg, de arra is, hogy a megítélést mellőzze. Házasságszűdelgés esetében — amikor a házasságkötési szándék nélküli ígéret csupán fondorlatos eszközül szolgál károsító cselekmények elkövetéséhez — természetesen lehet szó szerződésen kívüli kártérítésről.

A gyakorlatban mindenesetre a jegyesi viszonytalapozatos ajándékozások azok, amelyek a házasságkötés elmaradása esetében igények forrásává válhatnak. Ezek visszatérítése tekintetében két nézet áll egymással szemben, amelyeket Szigligeti részletesen eleméz. Az egyik a kommentárnak²¹ Szigligeti mint a kommentár társszerzője által is követett álláspontja, amely a polgári jognak a két fél egyetértő feltételzésével kötött szerződésre vonatkozó szabályát alkalmazza. A feltételzés meghiúsulása — jelen esetben a házasságkötés elmaradása — folytán az ajándékozások a Ptk. 210. §-ának (2) bekezdése, illetőleg 227. §-ának (1) bekezdése értelmében megdőlnék, a 361. § (1) bekezdése alapján tehát mindkét félnek minden kapott ajándékot vissza kell a másik részére térítenie. Ez a megoldás arra törekszik, hogy a vétkeességi elvnek a házasságok felbontása körében való mellőzésével ellentétben, ne legyen szükséges azt vizsgálni — a régi eljegyzési szabálynak megfelelően —, hogy a házasságkötés melyik fél hibájából hiúsult meg. A Ptk. 228. §-ának (2) bekezdése szerint azonban „a feltétel bekövetkezésére vagy meghiúsulására nem alapíthat jogot az, aki azt *felróhatóan* maga idézte elő”, és ezért azt hiszem, a vétkeességi kérdést a polgári jog e szabályainak alkal-

²⁰ A szerzők, valamint az idézett bírói határozatok természetesen még nem hivatkoztak a Ptk. rendelkezéseire. Az 1960. évi 11. tvr. 5. §-ának (1) bekezdésére, valamint 75. §-ának (1) bekezdésére tekintettel helyesnek látszik a kérdést a Ptk. rendelkezései alapján vizsgálni.

²¹ BACSÓ—RÁDY—SZIGLIGETI: A családjogi törvény. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1955. 18. p.

mazása mellett sem lehet egészen kiküszöbölni. Az azonban nem járható út, hogy az eljegyzés felbontásában hibás fél minden kapott ajándékot köteles legyen visszaadni, de az adott ajándékokból semmit se kapjon vissza, márpedig az, hogy a feltétel meg-
hiúsulására ez a fél nem hivatkozhatik, ennyit kellene hogy jelentsen. A polgári jogi „felróhatóságnak” tehát szűkebb körre kell szorulnia. A személyes vonzalom megszű-
nését, ami miatt a házasságkötést az egyik jegyes nyíltan megtagadja, nem lehet „fel-
róhatónak” minősíteni, ami oda vezet, hogy a 228. § (2) bekezdését nem lehet alkalmaz-
ni, és a feltételezés meghiúsulása esetére szóló szabály mindkét oldalon alkalmaz-
ható marad.

A másik nézet — amely éppen a visszalépés fel nem róhatóságából táplálkozott — a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában jelentkezett. Eszerint a végbement ajándékozások
érvényességét nem érinti ugyan a házasság megkötésének elmaradása, de a Ptk. 582.
§-ának (2) bekezdése értelmében a megajándékozott részéről elkövetett súlyos jogsértés
az ajándék visszakövetelésére jogosítja fel az ajándékozót. Felismerhető, hogy az aján-
dékok feltétlen visszakövetelhetőségének elismerésétől a Legfelsőbb Bíróságot az a megfontolás tartotta vissza, hogy a jegyese által értékes ajándékokban részesített felet
a visszaadási kötelezettségtől való félélem, tehát tisztán vagyoni érdek kényszerítheti
arra, hogy a tervezett házasságot akkor is megkösse, ha időközben jegyesétől teljesen
elhidegült, rájött, hogy abban nincsenek meg a harmonikus házaseslethez szükséges
jellembeli sajátosságok, sőt esetleg arra is, hogy saját igazi személyes vonzalma más
irányában van meg. Ez a megoldás, amely nyilván nem kívánja „súlyos jogsértésnek”
minősíteni a személyes vonzalom megszűnését, még azért is korlátozza a visszakövetel-
hető ajándékok körét, mert a Ptk. 582. §-ának (4) bekezdése értelmében a szokásos
mértékű ajándék visszakövetelésének nincs helye, a jegyesek közt pedig a „szokásos
mérték” viszonylag magas is lehet. Úgy látszik, hogy ez a megoldás a meghiúsult házasa-
ságok esetében túlságosan is megritkítja az ajándékok visszakövetelésének lehetőségét.
A „súlyos jogsértés” gyakrabban lesz megállapítható olyankor, amikor a megkötött
házasság bomlik fel a megajándékozott házastól súlyos megítélés alá eső magatartása
miatt, ami nincs is ellentétben a bontás körében a vétkeességi elv mellőzésével.

A Szigligeti Viktor által felhozott döntésekből azonban úgy látszik, hogy egyre
inkább egy közbelső álláspont kezd kialakulni, amely arról tanúskodik, hogy a szocia-
lista csuládjogi elvek visszefnye mégiscsak ráesik a jogyessre is, és nem lehet egészen
jelentéktelennek tekinteni, hogy egy jövőbeli házasság az, ami az ajándékozások indít-
tékául szolgál. Az „enyhe hálátlanságnak” valaminő külön kategóriája kezd a vissza-
követelésre lassanként alapul szolgálni, és valószínűleg különbséget fog tenni az is, hogy
az ajándék a jövő közös háztartás felépítésének alapjait kívánja-e megvetni, vagy pedig
a megajándékozott mindennapi személyes szükségleteinek kielégítésére szolgáló kevésbé
jelentős értékű dolog. Az előbbi esetben a megajándékozottnak a házasság meghiúsulása
esetében valami objektív, vétkeesség nélküli visszatérítési kötelezettsége is szorophoz
juthat, az utóbbiban viszont döntő súllyal fog latba esni a házasságkötés szabadságának
megvédése a visszatérítési kötelezettség terhével szemben. A kérdés még nincs lezárva,
de annyit megállapíthatónak tartok, hogy a megoldás nem lesz tisztán polgári jogi, de
semmiképpen sem fog visszatorkolni a régi házassági törvény megoldásába sem.

A közös háztartás felépítésének előkészítését célzó ajándékozásokkal kapcsola-
tosan még egy érdekesnek tartott kérdést kívánok ezen a helyen érinteni.

Szigligeti úgy véli, hogy a házaselek — törvényes tilalom hiányában — hatá-
lyosan létesíthetnek a törvényesnél szélesebb körre kiterjedő vagyontársasági rendszert
(23. p.). Ezzel nem tudok egyetérteni. A szocialista házassági jognak alapvető elve
a házastársak vagyontörére is kiterjedő szabadsága, amit csak a törvény korlátozhat.
Ilyen korlátozás a törvényes vagyontársasági rendszer, aminek kötöttségét fokozni
egyét jelent az említett alapelv megsértésével. A szovjetorosz esjt. — Pap Tibor által
idézett — 13. §-a érvénytelennek nyilvánítja a házaselek közt kötött azokat a szerző-
déseket, amelyek a feleség vagy a férj vagyoni jogainak korlátozására irányulnak
(252. p.). Azt hiszem, a szovjetorosz törvényben kifejezett gondolat nem csupán a
Szovjetunió speciális szabálya, hanem nálunk is érvényesülésre hivatott alapelv, amely
Szigligeti álláspontjának ellene mond.

Másképp áll azonban a helyzet meghatározott vagyontárgyaknak a vagyont-
közösségbe bevonása kérdésében. Szigligeti helyesléssel kíséri azt a bírói gyakorlatot,
amely a házasság kívüli együttélés alatt szerzett vagyont, ha az együttélést házasság
követte, a házastársak vagyontársaságába tartozónak ismeri el (73. és köv. p.). Ezt a
megoldást — bár de lege ferenda helyeslik — Iharos és Páll a törvény rendelkezéseivel
összeegyeztetetlennek találják, utalva a Szigligeti által is kifejezett aggályra (177. p.).

De vajon ugyanakkor, amikor a Csjt. 28. §-ának (2) bekezdése egyes közös vagyontárgyaknak a különvagyonba utalását — a hitelezők érdekeinek megvédése mellett — kifejezetten megengedi, szükségképpen hatálytalannak kell-e tekinteni minden olyan megállapodást, amely meghatározott vagyontárgyakat a közös vagyonba utal? Azt hiszem, a törvény tilalmának hiányában az ilyen megállapodásokat érvényeseknek kell elismerni, mert ez nem jelenti a felek szabadságának jövőre szóló korlátozását, hanem csak meglevő vagyontárgyak feletti egyetértő rendelkezést. A közös vagyonba utalás — ha ingó dolgokra vonatkozik — a vagyontárgy eddigi tulajdonosa részéről részleges készajándéknak minősülhet, és ezért nincs is alakszerűséghez kötve. Ez a megoldás nemcsak a házasságkötést megelőzően közösen szerzett vagyontárgyak sorsának megfelelő rendezését biztosítaná, hanem megoldaná azt a vitát is, amely akörül folyik, hogy a jegyesek, illetőleg a házastársak javára szóló juttatások az egyik vagy mindkét házastárs különvagyonába, vagy közös vagyonukba kerülnek-e. Ez a kérdés ügylet-értelmezési kérdéssé válik, legfeljebb vélelmeszerűen kellene az egyik házastárs közeli rokonától ugyanezen házastárs javára szóló juttatást ennek a különvagyonába, a kifejezetten mindkét házastárs javára szóló juttatást pedig a közös vagyonba utalni.

Ez a megoldás elrendezné a jegyesek által a közös otthon céljára gyűjtögetett vagyontárgyak sorsát is arra az esetre, ha lakáshoz jutva — előzetes életközösség nélkül — házasságot kötnek. Feltehető akarataknak megfelelően az előregyűjtött vagyontárgyak alkothatnák közös vagyonuk kezdeti alapját, és a házasság megromlása után nem kellene azt vizsgálgatni, hogy a házasságkötés előtt mit kinek a pénzén szereztek, ami gyakorlatilag független attól, hogy a beszerezett dolgok melyiküknek a családjánál nyertek ideiglenes elhelyezést, és ezért elég bonyolult kérdés lehet. Az együtt nem élő jegyesek megérdemlik ebben a vonatkozásban az ahhoz hasonló elbánást, amiben a gyakorlat a már együttélő házassulókat részesíti.

Ez a szemlélet egy merész lépéssel még tovább is mehetne a házasságkötés elmaradása esetében. A házasságkötés céljából összegyűjtött, a felek akarata szerint a közösgüknek szánt vagyontárgyakat a jegyesség felbomlása után, a vagyonközösség megszűnésének szabályait analógia útján alkalmazva lehetne közöttük megosztani.

V. Pap Tibor könyvének a *házasság érvénytelenségéről* szóló fejezetében megnyugvással olvastam, hogy a kettős házasság okából érvénytelen második házasság konvalidálásának időbeli hatálya kérdésében a szerző nemcsak egyetért korábban kifejtett álláspontommal, hanem azt újabb érvekkel is megerősíti, sőt bemutatja, hogy az irodalom a lengyel és csehszlovák törvény alapján is tudott hasonló álláspontot kialakítani (90. p.). Magam a Právnikban írt cikkemben nem kívántam a csehszlovák írók állásfoglalásának elébevágni.

A *holtnak nyilvánított házastárs visszatérése*nek sok vihart látott kérdése a népi demokráciák jogában problémamentessé vált (93. és köv. p.). Egyetérték a szerzővel abban, hogy helyes a második házasság érvényességéhez az új házasságot kötők jóhiszeműségét megkívánni. Ez azonban összefügg azzal, vajon a holtak nyilvánítást nem minősítjük-e egyszerűsminde a házasság felbontásának. Az utóbbi esetben ugyanis a bontásnak az új házasságot érvényessé tevő hatálya független a jóhiszeműségtől, hiszen a bontó ítélet szüntető hatályát sem a perújítás, sem a törvényességi óvás nem érintheti. Elkerülte azonban a szerző figyelmét, hogy a Csjt. 17. §-a — a régi jogtól eltérve — a bontási szemléletnek koncessziót tesz, amikor a régi házasságot nem az új házasság megkötésével tekinti csak megszüntnek, hanem ebben a vonatkozásban az egyébként hatálytalanná váló holtak nyilvánító határozatban megjelölt időpontot mondja irányadónak. Ez a kis következetlenség persze nem lehet ok a jóhiszeműség követelményének eljétsére.

Ellentét van korábban kifejtett álláspontom és a szerző álláspontja közt abban a kérdésben, hogy az *örökbecfogadási viszony* a házassulók közt a házasság érvénytelenségét eredményezi-e (98. és köv. p.). Nemleges álláspontomat a Csjt.-t közvetlenül megelőző jogállapot és a Csjt. szövege alapján fejtettem ki, míg a házasság érvénytelenségét állító álláspont olyan törekvésekből táplálkozott, amelyek az anyakönyvi szabályokban elég hamar bizonyos eredményekkel jártak, de csak a Ptk. hatálybalépésekor valósultak meg. Ezek a törekvések az örökbecfogadott gyermeknek teljesen az örökbecfogadó családjába beillesztésére irányultak és a gyermeknek a régi családdal való minden kapcsolatát lehetőleg meg kívánták szakítani, még a házasságkötés idején is elejét kívánván venni annak, hogy az örökbecfogadottnak nem az örökbecfogadótól származása lelepleződjék. Ez a törekvés a maga teljességében nem valósulhatott meg, mert az örökbecfogadási viszony felbontásának lehetőségét mindenképpen nyitva kellett hagyni, és az említett álláspont képviselői sem kívánták útját állni annak, hogy a felbontásnak

— esetleg az örökbefogadott és az örökbefogadó később született vérszerinti gyermeke közötti — házasságtörés céljából is meg legyen a lehetősége.

Az utóbb említett törékvés a Ptk. megalkotása és hatálybaléptetése során két vonatkozásban vezetett konkrét jogszabályokra, amelyek megváltoztatják azt a jogállapotot, amelyre annak idején véleményemet alapítottam. Egyfelől a Ptk. 617. és 618. §-aiban az örökbefogadási viszonyból eredő törvényes öröklési kapcsolatok szabályozásával, másfelől az 1960. évi 12. sz. tvr. 10. §-ában a Csjt. 51. §-ának módosításával, amely az örökbefogadottnak az örökbefogadó családjába beillesztését teljessé teszi. Most már képviselhetők tartom azt az álláspontot, hogy a fennálló örökbefogadási viszony házassági akadályt jelent. A vérfertőzési tilalom nemcsak az utódok degeneráltsága elleni védekezés, hiszen akkor az utód származásának kizártságát bizonyító orvosi vélemény esetében a vérfertőző házasságot meg is lehetne engedni. Az ilyen házassággal szembeni társadalmi ellenzés ereje viszont teljes mértékben megnyilatkozik az olyan házassággal szemben is, amelynek nem vérrokonok közti létrejöttéről voltaképpen a törvény intenciói szerint csak az örökbefogadónak szabad tudni, az örökbefogadottnak már éppen úgy nem, mint az idegeneknek. Az örökbefogadási viszonyból eredő akadály — ha létrejött — természetesen az örökbefogadói család tagjainak ugyanolyan széles körére terjed ki, mint amelyet a Csjt. 8. §-ának (1) bekezdése állapít meg, és az örökbefogadási viszony felbontása nélkül ugyanennek a §-nak a (2) bekezdésében megszabott módon hátrítható el. Az is természetes, hogy az örökbefogadás nem szünteti meg az örökbefogadott és vérszerinti rokonai közti akadályt, amely esetleg a házassulók és az anyakönyvvezető előtt felismerhetetlen lesz. Az ilyen okból létrejövő érvénytelen házasságok valószínűsége mindenesetre olyan minimális, hogy komoly aggodalmat nem kelthet.

Meg kell azonban jegyezni, hogy az 1960. évi 12. tvr. 11. §-a szerint a felfokozott családjogi hatás csak az 1960. május 1. napja után engedélyezett örökbefogadásokhoz fűződik, a tvr. tehát világosan kifejezi, hogy az említett törékvéseknél csak a jövőre nézve tesz eleget, és nem ismeri el, hogy az örökbefogadásnak már eddig is hasonló hatálya lett volna. Ebből pedig az következik, hogy a házassági akadály is csak az új örökbefogadásokhoz fog fűződni, ha csak éppen ebben a vonatkozásban az egységes elbírálás érdekében nem vetjük vissza ezt a hatást. Az örökbefogadás öröklési jogi hatása körében lehet is erre bizonyos érvet találni. Az 1960. évi 11. sz. tvr. 92. §-a értelmében ugyanis az 1960. május 1. napja után megnyílt öröklés esetében az új öröklési jogi szabályokat — és így az örökbefogadási viszony esetére szóló szabályokat is — arra tekintet nélkül kell alkalmazni, hogy az örökbefogadást mikor engedélyezték.²²

Az örökbefogadásnak bizonyos szempontból a fordítottja a házasságon kívüli származás esete. Semmi kétség, „hogy a házasságon kívül születés útján létrejött rokonság... ugyanolyan következményekkel jár a házasság érvénytelenségét illetően, mint a házasságból való születés útján keletkezett rokonság” (103. p.). Ha a vérségi kapcsolatot sem a házasság, sem elismerés, sem bírói határozat nem bizonyítja, esetleg a házasságból származás megtámadására megszabott határidő lejártá folytán nem is lehet már a házasságból eredő rokoni kapcsolatokat bírói határozattal megszüntetve a vérszerinti rokonságot mindenkiel szemben hatályosan megállapítani, de a házastársuk közti érvénytelenséget eredményező vérrokonság megállapítható, az érvénytelenítés iránti perben azt figyelembe kell venni. Problémát az 1952. évi 23. sz. tvr. 43. §-a ad, amely így kezdődik: „ha nincs olyan személy, akit... a gyermek apjának kell tekinteni”. Kérdés, hogy az apaság nélküli eltartási kötelezettség eredményez-e vérrokonsági házassági akadályt. A gyakorlatban előfordult, hogy a tartásra kötelező ítélet után megindított apasági perben a bíróság a korábbi ítéletet még az érintkezés megtörténte tekintetében sem fogadta el ítélt dolognak és az apasági keresetet elutasította. Gyakori, hogy a per az apaság megállapítására irányul, de a bíróság csak tartásra kötelez. A többi népi demokráciában olyan tényállás mellett, amely nálunk csak tartási kötelezettségre vezet, vagy apaságot állapítanak meg, vagy tartást sem. Az apaság nélküli tartás kérdését éppen annak a dokumentálására szabályozza a tvr. és nem a Csjt., hogy az ilyen kötelezettség családi köteleket nem eredményez. A tartásra kötelezett mégis lehetséges apa, és ezért az ennek folytán lehetséges közeli vérrokonok közt helyesebb a házasságtörést megakadályozni.

²² Ebből az az érdekes következmény folyik, hogy átmenetileg olyanok is törvényes öröklési kapcsolatba kerültek egymással, akik között a törvény által létesített rokoni kapcsolat nincs.

Igen meggyőzőek Pap Tibornak az akarathiányos házasságra vonatkozó fejtegetései, különösen az engelsi kijelentésekre vonatkozó interpretációja (112. és köv. p.). Pap Tibor végső konklúziójával, hogy az akarathiányra alapított érvénytelenítés el nem ismerése nem töri meg a szabad párválasztás biztosítását, aminek az ilyen esetekben más alkalmas eszköze is van, egyetértek.

Az érvénytelenné nyilvánításról és következményeiről szóló ötödik fejezetben a keresetindítási jogosultság tárgyalása során (129. p.) kiejtett a szerző egy nálunk sokat vitatott, már nyugvópontra jutott kérdést. A Legfelsőbb Bíróság és a Legfőbb Ügyészség közt vitássá vált, hogy a gondnokság alá nem helyezett cselekvőképtelen házasságának érvénytelenítése iránt indíthat-e keresetet az ügyész. A Legfelsőbb Bíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Csjt. 11. §-a értelmében ilyen esetben csak maga a cselekvőképtelen állapotban házasságot kötő indíthat keresetet cselekvőképeségének visszaállása után. Ha tehát a cselekvőképtelen házasság meghal anélkül, hogy gondnokság alá helyezték volna, nem lehet a házasságot érvényteleníteni. A cselekvőképtelen e mellett az álláspont mellett a házasság vonatkozásában is ki lenne szolgáltatva a környezetének. A Legfelsőbb Bíróság egy olyan esetben adta fel korábbi álláspontját, és ismerte el törvényességi óvásra hozott határozattal az ügyész kereseti jogát, amikor a cselekvőképtelen házasság mindössze négy nappal élte túl a házasságkötést (B. H. 1957. nov. 1774. sor. sz.). Érdekes lett volna, ha a szerző ennek a kérdésnek az állását is bemutatta volna a többi népi demokráciában.

VI. A házastársak személyes viszonyát tárgyaló hatodik fejezetben elismerést érdemel Pap Tibornak arra irányuló törekvése, hogy kimutassa, nem szükséges a férj javára döntő szót biztosítani ahhoz, hogy a házasság ügyei zavartalanul lebonnyolódhassanak. A házastársak teljes egyenjogúsága mellett sincs szükség arra sem, hogy széles körben biztosítson a törvény bírói beleszólást. Más kérdés — és erről nem a jogirodalom szól —, hogy a legharmonikusabb házasságokban többnyire van valakinek döntő szava, de ez a törvény határozott ilyen rendelkezése esetében sem mindig a férjé.

A házastársak névviselése kérdésében a magyar jog bemutatásában házagot jelent, hogy a szerző nincs figyelemmel a névváltoztatásokra vonatkozó 11/1955. M. T. és 2/1955. B. M. sz. rendeletekre, amelyeknek számos rendelkezése kapcsolatos a házassággal, megadva a lehetőséget a Csjt. szabályai szerint előállított helyzet korrigálására.

A feleség bontás utáni névviselése kérdésében Pap Tibor egyetért azzal a korábban kifejtett bírálatommal, amelyet a Csjt. megoldásához fűztem és kimutatja, hogy a többi népi demokráciák hasonló szabályai nem sújtják olyan egyoldalúan és súlyosan a feleséget, mint a magyar törvény. (164—166. p.)

VII. A hetedik fejezetben tér rá Pap Tibor Szigligeti Viktor könyvének főtárgyára, a *házassági vagyoni jog tárgyalására*.

Ami az idetartozó kérdések fontosságát és rendszeres tárgyalásának időszerűségét illeti, messzemenően egyetértek Iharos és Páll megállapításával. A dolgozók élet-színvonalának emelkedése egyre jelentősebbé teszi az együttlélés alatt szerzett vagyont, a házastársak munkával szerzett személyi tulajdona tárgyainak használati értékét. Fontos tehát, hogy a polgári ítélkezési gyakorlatnak idevonatkozó megoldásai megfeleljenek a szocialista jogszemléletnek, és a gyakorlatban még észlelhető bizonytalanságok is mielőbb megszűnjenek. Pap Tibor is helyesen emeli ki viszont, hogy a szocialista törvényhozás lényegéből folyik az a szemlélet, amely — a kapitalista szemlélettől eltérően — a vagyoni jogi kérdéseknek nem tulajdonít elhatárolt jelentőséget és azoknak éppen a személyes viszonyokhoz kapcsolását domborítja ki, de másfelől a házastársi vagyoni viszonyok szabályozása nyújtja a családjogon belül a legszemléltetőbb példát a nemek egyenjogúságának következetes megvalósítására (4. p.).

A magyar Csjt., de más népi demokráciák törvénykönyvei is meglehetősen szűkszavúak vonatkozó fejezeteikben, ami főleg a kapitalista házassági vagyoni jogi rendszerek §-aratásával szembeállítva válik feltűnővé és a szocialista jogalkotásra általában jellegzetessé. Az új házassági vagyoni jog hatályban létének eddig eltelt közel nyolc esztendeje szemléltető példáját mutatja annak, milyen fontos és súlyos feladatok betöltését várja a szocialista kodifikáció a bírói gyakorlattól és a tudománytól. A szóban levő körben ezt a lényegében már derekasan meg is oldott feladatot bizonyos mértékben megnehezítette, hogy az a házassági vagyoni jogi rendszer, amely újként megvalósult, nem vezethető vissza az emberek közötti közösségek egyik, a múltban részletesen szabályozott típusára sem úgy, hogy ennek a régi típusnak a szabályaihoz házassági vagyoni jogi kérdések szocialista megoldását lehetne levezetni. Annyi állapítható meg, hogy a magyar Csjt. házassági vagyoni közössége — szemben a hányados tulajdonközösséggel — a

korábbi magyar jogban a kereskedelmi jogon kívül nem alkalmazott együttes közösség, éspedig ennek sui generis alakulata.

Pap Tibor lemond arról, hogy megkísérelje a *házassági vagyontársaság jogi természetét* és azt vizsgálni, hogy a jogi természet szempontjából vannak-e egyezések és különbségek a népi demokráciák rendszerei közt, Szigligeti Viktor azonban a kérdés vizsgálatának külön fejezetet szentel (42—69. p.). Alapvető megállapítása, hogy az korábbi jogunk házassági vagyontársasági rendszerének új változata, *dologi hatályú szerzeményi közösség*. Nem lehetne azonban ellene igazságtalanabb vádat támasztani, mint ha azt gondolnánk, hogy ezzel a megállapításával a régi megoldásokból kívánna a mai házassági vagyontársasági kérdésekre — valami fogalomkutató módszerrel — válaszokat kapni. A legkevésbé kifogásolhatnám a megállapítást én, mert 1949-ben a Szovjetunió házassági vagyontársasági rendszerét magam is a szerzeményi közösségi rendszerek sorában tárgyaltam.²³ A megállapítás helytálló is, ha csak azt nézzük, hogy mindkét házastársnak joga van részesedni a másik szerzeményében, és köteletsége a másikat részesíteni a maga szerzeményében. A szerzeményi közösséggel vont párhuzam azonban voltaképpen csak a megosztás időpontjára szóló hasonlóságokon alapulhat, de a két rendszer közt semmi hasonlóság nincs annak a viszonynak a szempontjából, amely a házastársak között az életközösség idején fennáll. A régi szerzeményi közösség a házasság idején nemcsak nem dologi jellegű, de egyáltalán *nem közösség*. Mindössze annyi áll, hogy bármely pillanatra szólóan — az egyik házastárs hirtelen halálát feltételezve — meg lehet állapítani a házastársak központi részesedését, de ezt sem másoképp, mint ahogy a kötelelő részre jogosult kötelelő részét ki lehet számítani az örökösök halálát feltételezve. A házastársi szerzeményi igénye — akár dologi, akár kötelmi szemlélet mellett, amely két szemlélet a kötelelő rész tekintetében is harcban állott egymással — éppen úgy csak az igényt sértő ajándékozással és végintézkedéssel szemben volt védve, mint a kötelelő rész. Igaz, hogy a kötelelő rész az örökösök halála előtt egyoldalú, a szerzeményi igény pedig kétoldalú váromány, de tartalmilag bizonyára nem minősítjük közösségnek az apa és a fiú viszonyát akkor sem, ha kölcsönösen egyedüli törvényes örökösei egymásnak, és így kölcsönösen kötelelő részére jogosultak egymás hagyatéka tekintetében. A szerzeményi közösség és a házassági vagyontársaság közt ezenfelül az elszámolás stádiumában is mutatkozik egy lényeges különbség, amire Szigligeti „dologi” jelzője már pontosan talál. Míg a szerzeményi közösség megszűnése után a reálszerzeményi megoldás mellett is az erre jogosult házastársnak követelnie kell a másik tulajdonában álló dolgok megfelelő részének kiadását, s amíg ezt nem teszi, harmadik személyek irányában megmarad a tulajdonos rendelkezési hatalma, polgári jogi tulajdonközösség tehát automatikusan nem áll be, addig a házastársi vagyontársaság megszűnésének — amint ezt Szigligeti más helyen kifejti (221. és köv. p.) — az a következménye, hogy nemcsak megszűnik az ügyletkötő házastárs visszerthes ügyletéhez a másik házastárs hozzájárulásának a vétele, hanem egyáltalán megszűnik annak a lehetőség, hogy az egyik házastárs a *saját nevében* a másik fél hozzájárulásával, de ügyletkötő nyilatkozata nélkül valamely vagyontársaságba tartozott vagyontárgy *egészéről* rendelkezzen.

Szigligeti szóhasználatának azonban a nagyobbik fogyatéka, hogy egy fennálló helyzet statikus szemléletéből indul ki. A „dologi közösség” kifejezés csak a meglévő vagyontárgyak tekintetében fennálló tulajdonjogi viszony jellemzésére alkalmas, nem mutatja azonban, hogy a házassági vagyontársaság nagyon is eleven, mozgó jogviszony, és akkor is fennáll, ha a házastársaknak nincs egy fillérvényi közös vagyonuk sem. A vagyontársaság mint jogviszony eredményezi, hogy a bármelyik házastárs által szerzett vagyontárgyak közöské válnak. Ez a megkötöttség a házastársak személyi állapotát, szerzőképességét érinti, és jól kiemeli a vagyoni viszonyoknak a személyi kapcsolatokkal fennálló nexusát, ha elismerjük, hogy a vagyontársaság lényegében a házastárs *személyi állapotához* tartozik, a status familiae eleme.

VIII. Szigligeti megalapozott törekvése, hogy a *régi házassági vagyontársasági rendszerből* itt-ott felbukkanó értéktöbbleti elv, kötelmi felfogás és redintegráció gondolata a gyakorlatból mielőbb teljesen eltűnjék. (62—69. p.) Nem tudnék viszont hozzá hasonlóan elnéző lenni azokkal a bírói döntésekkel szemben, amelyek a Csjt. hatálybalépése előtt megszűnt, de vagyontársasági vonatkozásban később elbírálásra kerülő házasságok esetében is a vagyontársaság szabályait alkalmazták a régi jog helyett. Az időközi magánjogban ilyen megoldásnak olyankor van helye, amikor a régi megoldásnak régi jogviszonyokra alkalmazása is közrendi akadályba ütköznék. Ez a gondolat érvényesült

²³ Magyar Családi Jog. Budapest, 1949. 177. p.

nálunk a vitézi kivételes öröklési rend tekintetében, és a bíróság helyesen alkalmazta az általános törvényes öröklési rend szabályait, amikor a telek tulajdonosa még 1943-ban halt meg, de a hagyatéka csak a felszabadulás után került tárgyalásra. Ezt a megoldást választotta az 1955. április 25-i jugoszláv öröklési törvény 242. cikke.²⁴ Az új házassági vagyoni jogi szabályoknak ilyen alkalmazását nemcsak azért nem tartom helyesnek, mert túllép a visszaható erőben az 1952. évi 23. tvr. 54. §-án (55. p.), hanem azért is, mert a régi közszerzeményi rendszer szabályainak átmeneti alkalmazása nem ütközik közrendi aggályba, hiszen pl. a bolgár törvény ahhoz nagyon közelálló megoldást tartalmaz.

IX. A *különvagyon* elemeinek tárgyalása során érintik és tárgyalják mind Pap Tibor (180., 197. és köv. p.), mind Szigligeti Viktor (114—121. p.) a Legfelsőbb Bíróság 70. sz. kollégiumi állásfoglalását, és azzal egyikük sem ért egyet. A kollégiumi állásfoglalásban felismerhetően a régi közszerzeményi rendszer tér vissza a vagyontárgyak bizonyos csoportjára szólóan. Nem szól el ellen, hogy az állásfoglalás prima facie a személyes használatra szolgáló dolgokat a *különvagyonba* utalja, mert ez csak annyit jelent, hogy azok felett — éppen úgy, mint a közszerzeményi rendszerben a maga szerzeménye felett — egyedül az a házastárs rendelkezhetik, akinek a vagyontárgyak személyes használatára szolgálnak. A vagyontársak megszűnésekor azonban az állásfoglalás is kiegyenlíti az esetleg előálló aránytalanságokat, ami lényegében ugyanazt jelenti, mint a szerzeményi közösség megszűnésekor az egyik oldalon előállott szerzeményi vagyontöbblet felének a kiszolgáltatása. A személyes használatra szolgáló dolgok ezek szerint nem alkotnak igazi különvagyont a kollégium szerint sem, hanem a vagyontársak közösségbe tartozó és a különvagyont alkotó alvagyonok mellett egy harmadik alvagyont. Mégsem tudnék a kollégiummal szemben olyan élesen állást foglalni, mint azt a szerzők teszik. Szigligeti is koncedálja, hogy a Csjt. 28. §-ának (2) bekezdése alá eső különvagyonba utalás ráutaló magatartással is lehetséges. A kollégium ráutaló magatartás helyett lényegileg vélelmet állít fel az ilyen szándék mellett, aminek köztudattá válása a feleket esetleges ellenkező szándékuk kifejezésére fogja ösztönözni. A megegyezés védelme ellen Szigligeti komoly érve, hogy ha a házastárs a saját keresetéből a saját személyes használatára szolgáló dolgot szerez, a másik fél erről esetleg még tudomást sem szerez, annál kevésbé lehet részéről különvagyonba utaló jognyilatkozatot vélelmezni (121. p.). Ha a másik házastárs a beszerzésről utólag sem értesül, ami nehezen képzelhető el, és így utólagos jóváhagyás sem erősíti meg a különvagyonba utalást, feltehető, hogy adott esetben a Legfelsőbb Bíróság is bővítené az állásfoglalásában amúgy is meglévő kivételek körét. Erőteljes, de mégsem egészen ügydöntő Szigligetinek az a másik érve, hogy a kollégiumi állásfoglalás érvényesülése voltaképpen megfosztja tárgyatól a Csjt. 30. §-a (2) bekezdésének a személyes használati tárgyakra vonatkozó rendelkezését (121. p.). Ebből a rendelkezésből az mindenestre kétségtelen, hogy a törvényhozó nem kívánta a személyes használatra szolgáló dolgokat a vagyontársak közösségből kivenni, de nem zárta el annak az-útját, hogy a házastársak széles körben éljenek a kizárás törvényes lehetőségével. A kollégium azt állapította meg, hogy az életben általában az szokott a felek szándékának megfelelni. A kollégium egyébként mégsem vesz ki a közös vagyonból minden személyes használatra szóló dolgot, az állásfoglalás maradéktalan érvényesülése esetében is marad tehát az említett rendelkezésnek alkalmazási területe.

Azt hiszem, hogy a 70. sz. kollégiumi állásfoglalás sokoldalú megvitatása nem az abban foglalt gondolat elejtését fogja eredményezni, hanem azt, hogy az ún. különvagyonba utalás — ugyancsak az élet felfogásának szolgálatában — még bizonyos megszorításokat fog szenvedni.

Szigligeti több helyen is foglalkozik a különvagyon tárgyainak az életközösség idejére eső gyümölcseivel és hasznáival, megállapítva, hogy ezek a vagyontársak közösségbe kerülnek (127. p., 135. és köv. p.). Azt a helyzetet, amikor a hasznok a tulajdonostól különböző személyt illetnek, általában a tulajdonos jogai korlátozásának szoktuk tekinteni, és ezért, azt hiszem, Szigligeti egy mondatának — sőt kötőszavának („ezért” — „ebből kitűnően” helyett) a 136. oldalon) — félreértéséből ered csupán, amikor Iharos és Páll a tulajdonosi jogok korlátozását tagadják. Azt ugyanis Szigligeti sem állítja, hogy a különvagyon tárgyának tulajdonosa a hasznok beszédében lenne házassága folytán korlátozva, de talán házastársával szemben beszédési kötelezettségét, ami szintén a tulajdonosi jogok bizonyosfajta korlátozása, meg is lehetne állapítani.

²⁴ Ld. erről GEILKE, Georg: Zur Rückwirkung des jugoslawischen Erbrechtsgesetzes 1955. Zeitschr. für ausl. u. int. Privatr. 23. Jg. 1958. H. 1. S. 44—50.

Szigligeti külön megjegyzés nélkül hivatkozik arra a megállapításomra, hogy a különvagyonhoz tartozó nyereménykötvényre eső nyeremény is különvagyonná válik (98. p.), a közös vagyon tárgyai körében pedig csak a közös vagyonhoz tartozó kötvényre kisorsolt nyereményről mondja, hogy a közös vagyon alkotóelemévé válik (130. p.). Úgy látszik tehát, hogy véleményemmel egyetért. Iharos és Páll azonban véleményemet „Sőt... addig megy” megjegyzéssel kísérik (180. p.), amiből helytelenítésükre kell következtetnem. De nézzük, mi a kötvény mint a különvagyont tárgya? Azt a jogot testesíti meg, hogy száma a sorsolásokban részt vegyen. Ha a számot kihúzzák, akár törlesztésre, akár nyereménnyel, ez a jog consummálódik, a kötvényben foglalt jog most már a törlesztés, illetőleg a nyeremény felvételéhez való joggá alakul. A Csjt. 28. §-ának c) pontja, valamint Iharos és Páll fejtegetései a jogok realizálásáról nem engednek más követelést, mint hogyha a kötvény különvagyonhoz tartozott, a nyeremény is a különvagyont gyarapítja.

Más a helyzet a nyereménybetétkönyvek esetében, amelyeknél a nyeremény-sorsolás a kamatfizetést helyettesíti, és a nyeremény a betétkövetelést nemcsak nem szünteti meg, de nem is csorbítja. A nyeremény nem lép a betét helyébe. A különvagyont alkotó nyereménybetétkönyvre eső nyeremény tehát a vagyonközösséget illeti.

Iharos és Páll nézetétől eltérően nem tudok ellentétet látni Szigligeti ama megállapítása közt, hogy általában és elvileg nem lehet a házastársakra róni azt a kötelezettséget, hogy különvagyonuk tárgyait közös használatra átengedjék és aközött, hogy a kölcsönös támogatási kötelezettségből esetleg egyes vagyontárgyak közös használatba bocsátására is kötelezettség támadhat (136. és köv. p.), Iharos és Páll az utóbbi megállapítást az élet tapasztalataival megokoltnak találják, de arra jogszabályi alapot nem látnak (178. p.). Azt hiszem, ez az alap a Csjt. 32. §-ának (2) bekezdésében feltalálható. Ha a közös szükségletek fedezése érdekében a házastárs köteles lehet különvagyona állagának a feláldozására is, az erre vonatkozó szabályban mindenesetre benne van az a kevesebb is, hogy hasonló célból köteles valamit közös használatba bocsátani. Ha a közös vagyonból nem lehet új fekvőhelyet vásárolni, de az egyik házastárs különvagyonában van két örökölt ágy, a másik házastárs nyilván nem lesz köteles földre helyezett szalmazsákon aludni.

Ugyancsak a Csjt. 32. §-ával függ össze az a kérdés, vajon a szükséghelyzetben közös célra felhasznált különvagyon megtérítését a házastársak közös vagyonának megfelelő alakulása esetében követelheti-e a korábban áldozatot hozott házastárs. Nemleges álláspontommal szemben, amely a redintegrációs igények ellen fordult, Szigligeti (147—162. p.) az esetek igen sok olyan változatát hozza fel, amikor korábbi álláspontom merev követése igazságtalan eredményre vezetne, és ezért azt eredeti formájában nem is tartom fenn.

X. A Csjt.-nek kétségkívül a legtöbb vitára alapot adó rendelkezése a 30. §. Pap Tibor bemutatja, hogy a házastársak ügyletei-körében egyes népi demokráciák joga a házastársak kölcsönös képviseleti jogával is operál, amiről nálunk nincs szó (213. és köv. p.). Ez a képviseleti jog — ott, ahol van — a helyzetet bizonyos mértékig egyszerűsíti.

A 30. § (1) bekezdésével kapcsolatosan azt az álláspontot fejtettem ki, hogy az alá nem csupán a szó jogtechnikai értelmében vett rendelkező ügyletek tartoznak, hanem az „általában olyan vagyoni rendelkezést tenni” szöveget kiterjesztően kell értelmezni. Szigligeti Viktor ezzel az értelmezéssel szembe fordult (183. p.), és még mielőtt ezt megtenné, kifejti, hogy elegendő a közös vagyon védelmében a szó szoros értelmében vett rendelkező ügyletek hatályát kötni a két házastárs egyetértéséhez, a kötelező ügyletek ugyanis az azt megkötő házastársat egyedül fogják a harmadik szerződő fél irányában kötni, csak ez lesz a harmadikkal szemben az egész vagyonával felelős, ez azonban az ügyletben részt nem vett másik házastárs közös vagyoni részeseledését nem csorbítja, mert az ő részét még a kötelezettség alapján a házastársa ellen vezetett végrehajtás esetében is érintetlenül kell hagyni (180—182. p.).

A továbbiak során azonban — szerintem igen helyesen — részletes kazuisztika felvonultatásával tárgyalja a szerző a *visszterhes szerződések*, kötelező ügyletek, pénzkölcsön felvételek eseteit, amelyeknél az ügyletkötésben részt nem vett házastárs vélemezett vagy valóságos hozzájárulása azt eredményezi, hogy a nem ügyletkötő házastárs is felelőssé válik közös vagyoni illetőségével. Mindez a 30. § (2) és (3) bekezdésének igen szemléltető kifejtése. Ámde a (2) bekezdés kifejezetten csak „az előbbi rendelkezés alá tartozó visszterhes ügyletekről” szól. Ha tehát az (1) bekezdés csak a jogtechnikai értelemben vett rendelkező ügyletekre lenne vonatkoztatható, akkor a (2) bekezdést is csak az ilyen rendelkezésekre lehetne alkalmazni, ami nem jelentene kevesebbet.

mint hogy a házastársak nagy tömeggel kötött btköznapi ügyleteire szólóan a törvénynek semmiféle szabálya nem lenno, ami egyszerűen elviselhetetlen. Ha az idézett utalás csak azt akarná jelenteni, hogy „nem a házastársak különvagyonaóra vonatkozó”, akkor nehéz megérteni, hogy a (2) bekezdés miért nem így kezdődik: „Bármelyik házastársnak a vagyonközösség fennállása alatt nem a különvagyonaóra vonatkozóan kötött visszaterhes ügyletét”. Nem tudok más megoldásra jutni, mint hogy a (2) bekezdés helyes alkalmazása érdekében az (1) bekezdést is az ügyletek szélesebb körében kell alkalmazni. Így az első bekezdés voltaképpen az ingyenes ügyletekre korlátozódik, ezek esetében pedig nem lenne katasztrófa, ha a közösből ajándékozó nem is válnék a harmadikkal szemben felelőssé, amiért ennek a készajándékként megkapott vagyontárgyat az ügylet egyetértés hiányában beálló hatálytalansága folytán vissza kellene adnia.

Ebben a gondolatkörben egyébként a kezesség kérdésében Szigligeti álláspontjával szemben (187. és köv. p.) Iharos és Páll álláspontját veszem a magamévá. Az ügyletkötésben szerződő félként részt nem vevő, de ahhoz — valósággal vagy vélelmezetten — hozzájáruló házasság a közös vagyonbeli illetőségre korlátozott felelősséget szerződéssel kiterjesztheti. Az egész vagyonával válik ő is felelőssé, ha az ügyletben szerződő félként vesz részt, de akkor is, ha házastársának a szerződéséből eredő tartozásáért kezességet vállal. Szigligeti szorint a kezességvállalást ennek külön kikötése nélkül is készfizető kezességnek kell tekinteni. Iharos és Páll ezzel szemben a Ptk. 274. §-ának (1) bekezdése alapján úgy látják, hogy külön kikötés hiányában a házastársat mint kezest megilleti a sortartás kifogása, vagyis kívánhatja, hogy a hitelező — mielőtt az ő különvagyont kielégítés céljából igénybevenné — előbb kísérelje meg követelése behajtását a fődósként kötelezett különvagyonából és a közös vagyonból. Szigligeti a készfizető kezesség mellett azzal érvel, hogy a kezességvállalásnak a követelés jobb biztosítása a célja. Ámde ez a cél akkor is megvalósul, ha a hitelező csak másodsorban fordulhat a kezes különvagyona ellen. Ha viszont a felek szándéka az, hogy a két házastárs minden vagyonával legyen egyetemlegesen felelős, egyszerűbb forma, ha mindkét házastárs közvetlen kötelezettséget vállal.

A Csjt. 30. §-ának (2) bekezdése nem tartozik a félreérthetetlen törvényi rendelkezések sorába, amit bizonyít különösen Pap Tibornak egy lényeges félreértése. Pap Tibor nevezetesen az ügyletkötésben részt nem vevő házastárs felelősségének terjedelmét attól teszi függővé, hogy az ügyletkötéshez való hozzájárulását csak vélelmezni lehet-e, vagy az valóban megtörtént. Ebben a kérdésben a bizonyítást a nem ügyletkötő házastársra hárítja. Ha ez nem tudja bizonyítani, hogy az ügylethez nem járult hozzá, akkor szerinte a közös vagyonbeli illetőségén felül különvagyonával is felel; ha sikerül a vélelem megdöntésével bizonyítania, hogy hozzájárulása nem volt meg, a felelősség csak vagyonilletősége erejéig terheli, ha pedig azt bizonyítja be, hogy az ügyletkötő harmadik hozzájárulásának a hiányáról tudott, vagyonilletőséggel sem felel. Ehhez még azt is hozzáfűzi, hogy a házastársi hozzájárulás vélelmezéséhez és tényleges megtörténtéhez azonos jogkövetkezmények képesolása ellenkezők a szocialista jogtudattal (225. és köv. p.). Ezt a felállítást — sajnálatomra — egészében tévesnek kell minősítenem. A 30. § (3) bekezdése — kapcsolatban az (1) bekezdéssel — elsősorban azt mondja ki, hogy az a házastárs, aki valamely a másik házasság által kötött szerződésben mint szerződő fél nem részes, ellenben egyetértett a szerződés megkötésével, a harmadik személlyel szemben a közös vagyonból reá eső illetőséggel felel. A (2) bekezdés alá eső ügyletek esetében a hozzájárulás külön kifejezése nélkül is ugyanolyan biztonságot kíván a törvény a harmadiknak nyújtani, mintha a hozzájárulás kifejezetten megtörtént volna. Erre való a vélelem, ami sommit a világon nem érne, ha akkor, amikor a szerződés már megkötött, meg lehetne a harmadik személlyel szemben hatályosan dönteni. Igaz, hogy a szerző a hozzájárulás valóságos megléte esetére a harmadiknak többet ad biztonságban, de mégis különböztet. A többnek a nyújtása egyébként az, aminek semmi törvényes alapja nincs. Nincs olyan szabály, amely annak az egész vagyonára, tehát a különvagyonaóra is kiterjedő felelősséget kimondaná, aki nem köt szerződést, hanem csak a más szerződéskötéséhez tőle megkivált hozzájárulást adja meg. Helytálló csak az utolsó tétel: az, hogy a hozzájárulásnak a harmadik által tudott hiánya a nem ügyletkötő házastárs felelősségét egészen kizárja. Nagy baj lenne, ha a szocialista jogtudat nem viselné el a vélelmeken alapuló jogszerzéseket, illetőleg a vélelmmel szerződéskötésre biztatottól — a vélelem megdöntése esetében — a szerezni vélt jogok legalább részleges megvonását követelné meg. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a jóhiszemű jogszerzés védelmének a szocialista jogban kisebb a szerepe, de ez a vélelmek útján való ügyletkötésre biztatás megrikulásában jut kifejezésre. Utalok pl. a Ptk. 266. §-a (3) bekezdésének utolsó mondatára, amely megszüntette minden jelzőlogog

esetére azt a szabályt, hogy az összegében csökkent vagy megszűnt, de bejegyezve maradt jelzőleges követelést a jóhiszemű telekkönyvi szerző javára egész összegében fennállónak kell tekinteni. A szerző gondolatából van valami a Ptk. 118. §-a (2) bekezdésének második mondatában, amely a harmadik jóhiszemű által a nem tulajdonostól megszerzett dolgot az igazi tulajdonos részéről egy éven belül az ellenérték megtérítése fejében visszaválthatóvá teszi. Itt valóban a forgalom biztonsága érdekében a dolgot hatalmában tartó tulajdona mellett szóló vélelem utólagos megdőlése nyit meg egy jogot, amivel azonban a törvény kifejezett rendelkezése folytán kell a tulajdonszerzőnek számot vetnie. Ez az eset nem hasonlítható a házastársak egyikének ügyletkötéséhez.

XI. Szigligeti fejtegetései során sokszor visszatér a *telekkönyvi bejegyzéseknek* a házassági vagyoni viszonyokkal való kapcsolatára. Az 1951. évi 11. sz. tvr. mellékletének 2. pontjában hatályban tartott telekkönyvi szabályok egyelőre nem nyújtanak módot arra, hogy a házastársak tulajdonában álló ingatlanok tekintetében a telekkönyv tartalma elárulja, vajon az ingatlan különvagyonhoz, vagy közös vagyonhoz tartozik-e. Amíg ez így van, mindenesetre jó szolgálatot fog tenni a 23. sz. kollégiumi állásfoglalás, amely legalább a házassági vagyonszövetség megszüntetése iránti per telekkönyvi feljegyzését teszi lehetővé (51. p.), ami a harmadikat kötelezi annak tudomásulvételére, hogy az ingatlan esetleg közös vagyonhoz tartozik. Ma tehát az a helyzet, hogy a vagyonszövetséghez tartozó ingatlanok tekintetében a telekkönyv tartalma a valóságos jogi helyzettől eltér, akár egyik házastárs tulajdonaként szerepel az ingatlan, akár hányadok szerint közösként. Amíg ez a helyzet nem változik, fenn kell tartanom azt a Szigligeti által kifogásolt nézetemet, hogy „külsőleg” az életközösség ideje alatt szerzett ingatlanok a házastársak közös tulajdonaként bejegyzése a telekkönyvre támaszkodó harmadik személyek szemében a tulajdoni illetőségek különvagyonba utalását mutatja (110. p.). Erre a megoldásra nem a régi tanok tisztelete, hanem a hatályos telekkönyvi szabályok kényszerítettek. Nem hiszem, hogy a telekkönyvi hatóság ilyen esetben meg lehetne tagadnia az egyik házastárs bekebelezési engedélye alapján az illetősége tulajdonának egy harmadik személy mint vevő javára bekebelezését a házastársi viszony alapján. Arra viszont a telekkönyvi hatóság nincs berendezve, hogy a bekebelezési kérvény elintézése során tisztázza, hogy a felek a közös tulajdonul bejegyzés kéresekor a Csjt. 28. §-a (2) bekezdésének megfelelően megegyeztek-e a két tulajdoni illetőségnek a két különvagyonba utalása felől. Amint mondtam, „külsőleg” ez fog látszani. Kérdésesnek tartom egyébként, vajon jó eredményre vezetne-e az ingatlan vagyonszövetségbe tartozásának telekkönyvi feltüntetését lehetővé tenni. Egyfelől nem bizonyos, hogy a házaspár ezzel a lehetőséggel rendszeresen élne, a telekkönyv és a jogi helyzet tehát sok esetben továbbra sem fedné egymást. Emellett nem volna biztosítható, hogy a bejegyzés valóban csak vagyonszövetségbe tartozó ingatlan tekintetében történjék meg, az együttélés megszűnése pedig újból eltérést idézne elő a telekkönyvi helyzettől. Talán jó is, hogy csak a vagyonszövetség megosztására irányuló per megindulásakor foglalkoztassa a kérdést a telekkönyvet.

XII. Végszótul foglalkoznom kell még a *szerzői jogok és jogdíjak* házassági vagyoni vonatkozásaival, amelyek tekintetében Szigligeti fejtegetéseivel (211. és köv. p.) lényegileg egyetértek, de úgy látom, hogy Iharos és Páll a korábbi vonatkozó állásfoglalásomat alapján félreértették, és azt is megállapíthatónak tartom, hogy a polgári kollégium erre a kérdésre vonatkozó 82. sz. állásfoglalása túl későn jutott Szigligeti kezéhez ahhoz, hogy könyvében annak elemzésébe is bocsátkozhatott volna.

Szigligetivel közös álláspontunk szerint, amelyet a kollégiumi állásfoglalás 3. pontja is megerősít, az egyik házaspár által alkotott mű szerzői joga akkor sem tartozik a vagyonszövetségbe, ha a művet a szerző a házassági együttélés idején alkotta. Ugyanakkor Szigligetivel egyező az az álláspontunk, hogy a szerzői jog értékesítéséből — de nem egészének elidegenítéséből — az együttélés idején előálló jövedelem — mint a különvagyon jövedelme általában — a vagyonszövetséget illeti, tekintet nélkül arra, hogy a művet a szerző a házasságkötés előtt vagy az együttélés idején alkotta.

Más volt Oroszi Ferencnek a Csjt. hatálybalépésekor kifejtett álláspontja, aki — lege non distinguente — a szerzői jogot nem vonta különleges elbánás alá, a házasságkötés előtt alkotott művek után az együttélés idején húzott jogdíjakat pedig a szerző külön vagyonába utalta.²⁵ Iharos és Páll, sőt maga Szigligeti, nem ismerik fel, hogy Oroszi Ferencnek a jogdíjakra vonatkozó álláspontja nem különlegesen a szerzői jogra vonatkozóan kialakított álláspont, hanem logikus folyománya annak a következetesen elfoglalt

²⁵ A magyar családi jog főbb kérdései. 1953. 111. és köv. p.

álláspontjának, hogy a különvagyont tárgyaitak jövedelme felől a tulajdonos szabadon rendelkezik, és rajta múlik, hogy ezt a jövedelmet a család létfenntartására vagy egyéb közös célokra kívánja-e fordítani, vagy azzal különvagyont gyarapítja, és másképp használja fel.

Ebben az alapvető kérdésben a később kialakult gyakorlat a Szigligeti által bőven kifejtett arra az álláspontra helyezkedett, hogy a különvagyont jövedelme a vagyontársaságot illeti, a vagyontársaság mintegy a különvagyont „hasznélvezője” (137. p.). Nincs kétség az afelől, hogy Oroszi Ferenc — ha az alapkérdésben az utóbbi álláspontot elfogadná — az alól a szerzői jogdíjak tekintetében éppen olyan logikusan nem tenne kivételt, mint ahogy nem kivételként állította fel a most az egész fejtegetéséből kiszakítva a könyvben és a recenzióban idézett tételét. Ezért sem tudok egyetérteni Iharos és Páll Oroszi véleményére alapított azzal az álláspontjával, amely szerint, ha a szerző a házasságkötés előtt alkotott művének a házasság alatti értékesítése útján jogdíjakat kap, ezek különvagyont kellene, hogy gyarapítsák (180. p.).

Sem magam, sem Szigligeti nem foglalkoztunk külön azzal az esettel, amikor a szerzői jog értékesítéséből eredő követelés keletkezik, illetőleg esedékessége és tényleges kiegyenlítése közti időben a szerző házasságot köt vagy bont. Ez azonban szerephez jut Oroszinál, aki a házasság alatti esedékessé vált, de utólag kifizetésre kerülő jogdíjrészeket külön vizsgálja.

Ebben a kérdésben tulajdonítanak nekem Iharos és Páll olyan álláspontot, amelyet a későbbiek során maguk is ellentétben állónak találnak egy olyan megállapítással, amelyet már helyesen idéznek.

Ez az álláspont, amely a Szigligeti által tőlem vett idézetből tűnnék ki, az lenne, hogy a szerzőnek „a szerzői jogdíjkövetelésére irányult alanyi joga a különvagyont és ennek az alanyi jognak az igényre átfordulása után az igény alapján eszközölt teljesítés mint jövedelem kerül a vagyontársaságba”. Ilyet én sem a tőlem vett idézetben, sem másutt nem mondom, hanem csak azt mondom, hogy a különvagyontból eredő jövedelemre a gyakorlatban kialakult általános szabályhoz képest a szerzői jogból a házassági életközösség idején húzott jövedelem — tekintet nélkül a mű alkotásának idejére — a közös vagyontba folyik be.

Ha a követelés keletkezése és kifizetése közt időbeli különbség van, annak házassági vagyoni jogi sorsa tekintetében a keletkezés ideje a döntő. Áll ez akkor is, ha a követelés valamely jog gyümölcseként, tehát úgy válik önálló jogtárggyá, hogy a gyümölcsöző jog állagának épségét nem érinti. Ez áll különösen a szerzői jog esetében, mert ha százszor játsszák is a színdarabot, és száz előadás után keletkezik a szerzőnek jogdíjkövetelése, a szerzői jog mint jövedelem hozására továbbra is alkalmas jog, teljes épségében fennmarad. A házasságkötés előtt önálló jogtárggyá vált jogdíjkövetelés elvileg az együttélés megkezdésekor a különvagyontba kell hogy kerüljön, és ennek folytán a Csjt. 28. §-a (1) bekezdésének c) pontja értelmében a követelésre teljesített fizetés szintén a különvagyont elemé lesz. Ha a szerzői jog gyümölcseként a jogdíjkövetelés a házassági együttélés megkezdése után keletkezik, a különvagyont alkotó jogból eredő jövedelemként a vagyontársaságot illeti.

Más a helyzet, ha a szerző magát a szerzői jogot idegeníti el, amiből az következik, hogy a további jogdíjak az elidegenítés után már másnak a javára keletkeznek. Ilyenkor a különvagyont alkotó szerzői jog ellenértéke a jog helyébe lépve a különvagyontba folyik be ugyanezen a Csjt. 28. §-ának idézett rendelkezése értelmében. Oroszi Ferencnek az az érve, hogy a szerző rosszabbul jár, ha a házasság alatt keletkező jogdíjak a vagyontársaságba kerülnek, mint ha a szerzői jogot még a házasság megkötése előtt elidegeníti, éppen azért veszi el a súlyát, mert a szerzőnek a házasság fennállása alatt is mindig szabadságában áll a szerzői jogot a maga egészében elidegeníteni.

Az Iharos és Páll által nekem tulajdonított nézet elvileg azért esik kifogás alá, mert a fizetés momentuma nem lehet az, ami a követelést az egyik alvagyontól a másikba áttolja.

Más kérdés, hogy Szigligetivel együtt nem kerültünk-e ellentétbe a kollégiumi állásfoglalás 5. pontjával, amely a keletkezés időpontjára tekintet nélkül az együttélés alatt „befolyt” jogdíjakat, mégpedig kifejezetten a házassági együttélés előtt alkotott művek utáni jogdíjakat utalja a vagyontársaságba.²⁶ Ez azért nem lehet véletlen,

²⁶ Iharos és Páll idézett álláspontja, amely a házasságkötés előtt alkotott művek jogdíjait minden esetben a szerző különvagyontába utalja, a kollégiumi állásfoglalás 5. pontjával kétségkívül szemben áll.

mert a 6. pont az életközösség megszűnése idejére már különbséget tesz a keletkezés és teljesítés momentuma közt, és az együttélés idején történt értékesítésből eredő jövedelmet akkor is megosztja a volt házastársak közt, ha a jövedelem már csak az együttélés megszűnése után folyik be a szerzőhöz.

A magam részéről helyőnvalónak tartanám a végleges állásfoglalással megvárni, amíg a Legfelsőbb Biróságnak módja nyílik a kollégiumi állásfoglalást gyakorlati esetekre alkalmazni. Egyelőre úgy látom, hogy a kollégium a dogmatikus szemlélet felretételével in favorem uxoris (mariti) kívánta egyszerűbbé tenni a helyzetet azzal, hogy az együttélés alatt befolyó minden jogdíjjövedelemnek közös sorsot szánt, de hasonló, a fizetés időpontjára beállított, egyforma elbánást nem kívánt megvalósítani olyankor, amikor ez a szerző volt házastársára hátrányos lett volna.

Az 5. pont nyilvánvalóan áll az együttélés alatt alkotott művek jogdíjaira is, viszont nézetem szerint nem volt indokolt a kollégiumi állásfoglalás 6. pontját a házassági együttélés idején alkotott művek esetére korlátozni. Ha a korábban alkotott mű értékesítése történik az együttélés alatt, akkor is indokolt az életközösség megszűnése utáni fizetés esetében a volt házastársat részesíteni. Azt várom, hogy a gyakorlat ezt a pontot ilyen irányban tovább fogja fejleszteni.

Nem tudok azonban Iharos és Páll amaz értelmezésével egyetérteni, hogy az állásfoglalás 6. pontja az együttélés utáni értékesítésből eredő jövedelemben is részesedést biztosítana a volt házastársnak, hiszen az állásfoglalás világosan az együttélés alatti értékesítésről szól, és egyébként is az együttélés utáni értékesítés a különvagyonból a vagyonközösség megszűnése után előálló jövedelmet eredményez, az ilyen jövedelemben pedig a különvagyon semmiféle tárgya esetében nem részesül a volt házastárs. Ennek ellenére igen értékesnek és megfontolásra érdemesnek tartom Iharos és Páll különbségtételét a házasság előtt és alatt alkotott művek közt, valamint azt az elgondolásukat, hogy a házasság alatt alkotott művek — mint munka eredményei — a szerző házastársának bizonyos segítő hatását általában mutatják, és ezért indokolt lenne, hogy az ilyen művek jogdíjaiból szélesebb körben részesüljön a házastárs, illetőleg a volt házastárs, mint a házasság előtt alkotott művek jogdíjaiból. Ehhez azonban új jogszabály alkotására lenne szükség.

XIII. Amikor a két gazdag tartalmú könyvre vonatkozó megjegyzéseim végére értem, be kell látnom, hogy nem sikerült azokról megközelítően sem teljes képet nyújtanom, csak néhány szemelvényt emelhettem ki megvitatásra érdemes alapos fejtegetéseikből. Azt hiszem azonban, hogy a családjoggal foglalkozóknak még nagyon sokszor lesz alkalmuk a szerzők egyes eredményeivel foglalkozni, és talán nekem is lesz még módom azokról elmondani olyan megjegyzéseket is, amik előadására most nem volt terem.

Szocialista családjogunk fejlődése a két könyvvel nagy utat tett meg előre, de a vita tárgyává tett kérdések rávilágítanak arra is, hogy a továbbépítés érdekében még bőven van tennivaló a szerzők által feldolgozott témakörökön belül is. A két mű mindenestre ebben a további munkában szilárd alapot fog jelenteni.

Knapp, Viktor: A csehszlovák szocialista polgári jog tárgya és rendszere*

PAP TIBOR

A szocialista országokban a nagy *kodifikációs feladatok* megoldása mindig különösen élenkítő hatást gyakorolt a jogtudományi munkára. Ez a hatás nem csupán abban nyilvánul meg, hogy az egyes jogágazatok által átfogott életviszonyokat rendezni hivatott törvénykönyvek konkrét kidolgozásában részt vesznek a tudomány művelői, és a kódex normarendszerének kialakítása során az életviszonyok vizsgálata alapján teszik meg javaslataikat a jogi szabályozás mikénti, a dolgozók akaratának megfelelő kialakítására. Jelentkezik ezen túlmenően, ennek mintegy előfeltételét megteremtve abban is, hogy vizsgálat tárgyává teszik, mely életviszonyok szabályozására hivatottak az egyes törvénykönyvek, elemzik, mely életviszonyok jogi rendezésére hivatottak az egyes jogágazatok keretébe tartozó normák, illetve hogy mely konkrét életviszonyokat rendező normák tartoznak egyik vagy másik jogágazat keretébe. Felvetődik tehát ennek során a jogágazatok elhatárolásának és egymáshoz való viszonyának, végső soron a *szocialista jogrendszernek* a kérdése.

Ilyen, a szovjet szocialista jogrendszer problematikáját is felölelő vitát folytattak a szovjet jogtudományban az 1936. évi alkotmány által kítűzött kodifikációs feladatok teljesítésének megkezdésével kapcsolatban, s ugyancsak ilyen, a szovjet szocialista jogágazatainak elhatárolását, ezzel összefüggésben pedig a jogágazatok tárgyának meghatározását, tehát ugyancsak a jogrendszer kérdéseinek megoldását célzó széleskörű vita zajlott le a legutóbbi években a Szovjetunióban a büntetőjog, a polgári jog, a munkajog stb. alapelveinek kodifikálása során.

A szocialista *jogrendszer tagozódásának* problémája a népi demokratikus országok jogtudományának is nagyon fontos és jelentős kérdése, nem utolsósorban éppen a népi demokráciákban folyó nagy jelentőségű törvényhozási feladatok megoldására való tekintettel is.¹

Ehhez a vitához, a jogrendszer tagozódásával kapcsolatos problémák kimunkálásához jelent csehszlovák részről hozzájárulást *Dr. Viktor Knappnak*, a Csehszlovák Tudományos Akadémia levelező tagjának, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Jogi Intézete igazgatójának nemrég megjelent terjedelmes monográfiája.

A munka, amely szerzőjének közlése szerint hároméves kutatás eredményeit foglalja össze, a polgári jog tárgyának és rendszerének kimunkálására irányul, de ezen túlmenően s ezzel szoros összefüggésben a polgári jog problematikáján túlmutató több olyan kérdést is tárgyal, amelyek a szocialista *jogrendszer egészét* érintik. Foglalkozik általában pl. a jogágazatokat elhatároló ismérvek keresésével, a jogviszony fogalmával. A munkának a polgári jog kereteit meghaladó jellegét mutatja az is, hogy fejtegetéseinek majd 1/3-át közgazdasági és filozófiai alapkérdések tárgyalásának szenteli, foglalkozván e körben általában a rendszer, különösen pedig a jogrendszer kérdésével. A következőkben ezt követően a munka második és harmadik része tárgyalja a csehszlovák szocialista polgári jog tárgyát és rendszerét, de lege ferenda javaslatokat is téve a csehszlovák polgári törvénykönyv kialakítandó rendszerére nézve.

* Predmet a systém československého socialistického práva občanského. Praha, A Csehszlovák Tudományos Akadémia Kiadója, 1959. 314 p.

¹ Vö. PESCHKA Vilmos: Vita a magyar népi demokratikus jogrendszer tagozódásáról. Jogtudományi Közöny, 1959. 9. sz.

A következőkben a könyvnek nem kritikai ismertetéséről lesz szó, hanem arról, hogy a terjedelmadta lehetőségek korlátai között tegyük hozzáférhetővé a magyar jogász számára újszerű gondolatokban gazdag tartalmát.²

A szerző *előszavában* hangsúlyozza, hogy a jogrendszer kérdése nem oldható meg mintegy felülről, a szocialista jog jogágazatokra történő analitikus és deduktív tagozása révén, de ezen elméleti erőfeszítésekkel összhangban kell az egyes szocialista országokban létező egyes jogágazatok tárgyát vizsgálni, és azokat egymástól elhatárolni. A megoldások keresése során a gazdasági kérdések elemzéséből kíván kiindulni, mivel ez adja meg a kulcsot a polgári jog tárgyával és rendszerével kapcsolatos problémák helyes eldöntéséhez, egyben törekszik következtetéseinek filozófiai, logikai és jogelméleti megindolására is.

*

A munka *első része*, amely „*A jog tárgyáról és rendszeréről*” címet viseli (9—79. p.); előjáróban általában foglalkozik a rendszer problematikájával, ezen belül a rendszer alakításához szükséges elhatárolási ismérvekkel, majd állást foglal a rendszer objektív létezését tagadó idealista agnosztikus filozófiai irányzatokkal szemben. Rámutat, hogy a jogtudomány nem csupán felismeri a jogrendszert, de részt vesz kialakításában is. A marxizmus-leninizmus jogtudomány alkotó feladata ennek során a *tipikus emberi* magatartás sajátosságainak helyes megismerése és e felismert specifikumok értékelése.

A jogrendszer problematikájára áttérve kritikailag ismerteti a jogrendszerről történetileg kialakult felfogásokat, bírálja a vonatkozó burzsoá elméleteket, tárgyalja a közjog—magánjog problematikáját. E gondolatkörben részletesen taglalja a jogrendszer kérdésében a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Jogi Intézetében 1958-ban rendezett vitát, valamint a vonatkozó szovjet irodalmi megnyilatkozásokat.

A szocialista jogrendszer *elhatárolási ismérveinek* feltárására irányuló kutatásainál abból indul ki, hogy az nem lehet szubjektív kritérium, csupán és kizárólag objektív ismérvről lehet szó. Sem a normaalkotó alany, sem a jogi normák formái, sem a jogszabály címzettje, sem a normák tartalma nem alkalmas ilyen ismérvül. Utóbbi azért nem, mivel a norma tartalmát az általa szabályozott társadalmi viszonyok határozzák meg. Az elhatárolási ismérvet egyedül a *jog által szabályozott társadalmi viszonyokban* lehet keresni. Mielőtt behatóbban kitérne e kérdésre, röviden érinti azt, hogy a jogi szabályozás módszere szolgálhat-e ilyen ismérvként. Taglalja a vonatkozó szovjet álláspontokat, amelyek főleg a polgári jog és az államigazgatási jog elhatárolásához veszik igénybe a szabályozás módszerét, amikor is a polgári jogra a jogalanyok ekvivalenciáját, illetve egyenlőségét, az államigazgatási jogra pedig az alanyok alá- és fölrendeltségét tekintik jellemzőnek. A jogi szabályozás osztályozása az ekvivalencia alapján azonban a szabályozás tárgya szerinti osztályozást jelenti, mivel az nem más, mint árucseré, amely a szabályozásnak tárgya. A felek egyenlősége ugyanakkor részben lehet a gazdasági egyenértékűség eredménye (pl. adás-vétel), de lehet igen különböző egyéb okok következménye is (pl. ajándékozás). A gazdasági egyenértékűségből folyó *egyenlőség*, bár ha csak másodlagosan, de bírhat jelentőséggel a polgári jog elhatárolása szempontjából.

Az elhatárolási ismérv kimunkálása érdekében foglalkozik a továbbiakban a jogi szabályozás tárgyát alkotó társadalmi viszonyokkal, s mint ilyenekkel az anyagi és ideológiai viszonyokkal, oda konkludálva, hogy a jogi szabályozás tárgyául gazdasági és ideológiai viszonyok egyaránt szolgálnak. Mivel azonban e kétféle viszonyok között minőségi, a jogi szabályozás tárgyát érintő különbség van, ezért e különbségben látja a szocialista jogrendszer első igen általános, alapvető elhatárolási ismervét.

Mivel a jog által szabályozott társadalmi viszonyok meghatározott alanyok viszonyai, akik meghatározott társadalomban meghatározott módon viselkednek, és mivel e magatartás meghatározott dologra vagy jogra, tehát meghatározott tárgyra irányul, ezért összefoglalva megállapítja, hogy a *csehszlovák szocialista jog tárgya*: 1. az emberi magatartás; 2. e magatartás alanyai; 3. jogi tények; 4. a jog által szabályozott emberi magatartás tárgya (az alanyi jogok és köteleességek, illetve jogviszonyok tárgyának általános meghatározása).

² A monográfiát összes lényeges megállapításait helyeselve ismerteti SPIŠIAK, JÁN: Predmet a systém československého socialistického práva občianskeho. Právny Obzor, 1959. 9. sz. A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének polgári jogi és állam- és jogelméleti osztálya, a budapesti jogi kar polgári jogi tanszékének bevonásával 1960. május 24-i ülésén foglalkozott Knapp monográfiájával.

E kérdések előrebocsátása után tér rá az alapvető elhatárolási ismérv tárgyalására, amelyet a négy elemből álló jogi szabályozás tárgyában kell keresni. A 3 első elemet e célra nem látja alkalmazásnak (s a jogi tények alapján való osztályozást a közjog és magánjog dualizmusához vezető útnak látja), ezért a jogrendszer alapvető és szükség-szerű elhatárolási ismérvét a jogilag szabályozott, meghatározott társadalmi viszonyok közötti emberi magatartásban véli felismerhetőnek.

A társadalmi jelenségek rendszerező osztályozása során a tipikusból kell kiindulni, nem pedig kazuisztikus határesetekből. A rendszer megismerésének első (döntően tapasztalati) szakasza a *tipikus emberi magatartás* (azaz meghatározott társadalom tipikus társadalmi viszonyainak) meghatározása. Ennek alapján kerülhet sor azoknak a specifikus különbségeknek a kimutatására, amelyek ezekben a tipikus társadalmi viszonyokban foglaltatnak. Miután azonban egy jogágazat létrejött, magához vonzza az emberi magatartás szabályozását olyan viszonyokban is, amelyek *hasonlítanak* a tipikushoz, vagy *összefüggnek* azzal (pl. a szerzői jog a polgári jogban). Ennek indoka a jogi felépítmény sajátos törvényszerűsége, amely megköveteli a jog és így az egyes jogágazatok belső logikai összhangját.

E módszertani kérdések tisztázását célul tűző rész végén a szerző röviden foglalkozik a *jogtudomány* alapvető osztályozási ismérveivel, és megállapítja, hogy e kritériumok lényegében azonosulnak a jognak az osztályozásával, és az egyes jogágazatoknak a jogtudomány ágazatai felelnek meg, bárha a jogtudomány rendszere nem is azonosul a jogrendszerrel (pl. az állam- és jogelmélet, a jogtörténet megismerési tárgya nem valamely meghatározott jogágazat, hanem igen magasfokú általánosítás).

*

Knapp monográfiájának *második részében* tér rá a csehszlovák szocialista *polgári jog tárgyának* vizsgálatára (81—201. p.). Bevezetőül elemzi a polgári jogi norma hipotézisének, diszpozíciójának és szankciójának tárgyát, majd ezt követően a jogügyletek, a jogviszonyok tárgyát és a védelem tárgyát.

A jogi norma minden elemében kifejezésre juttatja az uralkodó osztály akarátát, ezért a jog tárgyát a norma mindhárom elemében keresni kell. Mivel azonban a polgári jog specifikuma az emberi magatartásban gyökerezik, amely a polgári jogi norma diszpozíciójának és szankciójának tárgya, ezért a polgári jog tárgyának meghatározása során a norma e két eleme bír döntő jelentőséggel.

E kérdés vizsgálatá során kiindulási alapul elfogadja a marxista jogtudománynak azon igen általános megállapítását, hogy a csehszlovák szocialista *polgári jog tárgyát vagyoni viszonyok* alkotják. A polgári jog alapvető problémájának tekinti a jogi szabályozás tárgyának meghatározása szempontjából annak részletes és szabatos megállapítását, mi értendő vagyoni viszonyokon, és milyen az a tipikus emberi magatartás (illetve szervezeti tevékenység) e vagyoni viszonyokban, amely megkülönbözteti a polgári jog tárgyát a jogrendszer egyéb ágazatainak szabályozási tárgyától. E kérdések a szovjet irodalmat is foglalkoztatták 1954—55-ben. Egyetért az első kérdésre adott válasszal, hogy a vagyoni viszonyok nem csupán a termelési viszonyok elemét képező és azok magvát alkotó tulajdonformák, de a termékek elosztásának előbbiekől függő formái is. A tulajdonképpeni nehéz probléma — mondja Knapp — a második kérdés megoldása során merül fel. E vonatkozásban a Szovjetunióban lezajlott vita lényegében oda konkludált, hogy *azon vagyoni viszonyok alkotják a polgári jog tárgyát, amelyek összefüggnek az értéktörvény és a munka szerinti elosztás törvényének az érvényesülésével*. E vagyoni viszonyokra, amelyek polgári jogi viszonyok formájában jelentkeznek, jellemző — a vita megállapítása szerint — a felek egyenjogúsága. E viszonyok résztvevőinek egyenlősége folyik a viszonyok lényegéből, a polgári jog csupán rögzíti azt, ami ezeknek a viszonyoknak mint gazdasági viszonyoknak sajátja.

Knapp a továbbiak során e meghatározást teszi vizsgálódásának kiindulópontjává, és kritikailag elemzi azt, mivel túlzott általánossága és bizonyos vonatkozásokban jelentkező helytelensége miatt nem elégíthet ki minden követelményt. Megállapítja, hogy a vagyoni viszonyok elsődleges részének kell tekinteni egy meghatározott társadalomban létező *tulajdoni* mint társadalmi viszonyt. Ami a termékek elosztásának és a felettük való rendelkezésnek a viszonyait illeti, azok a szocialista társadalomban igen különbözőek és bonyolultak. A polgári jog szempontjából e viszony prototípusa a szocialista társadalomban is *áru cseréje pénzre*, tehát az áru értékének egyöntetű és egyszeri realizálása. De a csereérték realizálása is jelentkezhethet sokkal bonyolultabban (dolgok, amelyek értéke nem egyszerre realizálódik), vannak esetek, amidőn csak *pénz feletti diszpozícióról*

van szó, de figyelmet kell fordítani arra is, amidőn szolgáltatások nyújtására kerül sor.

E fejtegetések kapcsán utal a szerző arra, hogy a polgári jog tárgyának elhatárolása szempontjából döntő jelentőségű értéktörvény érvényesül a szocialista szervezetek közötti gazdasági viszonyokban is.

A továbbiakban részletes elemzésnek veti alá a *vagyoni viszonyok egyes elemeit*. Az embereknek mint tulajdonosoknak a magatartására vonatkozó fejtegetéseinek homlokterébe állítja azt a nézetet, hogy a tulajdonos gazdasági szempontból értékkel, mégpedig használati és csereértékkel rendelkezik. A tulajdonos dolga *használati értékének* realizálása során kapcsolatba lép más személyekkel, akik e viszonyban nem tulajdonosi minőségben lépnek fel. A *csereérték* realizálása során a tulajdonos és más olyan személyek között jönnek létre viszonyok, akik e viszonyban maguk is tulajdonosi minőségben lépnek fel, és a csereérték tulajdonosával egymást kölcsönösen tulajdonosoknak ismerik el. E megállapítások kapcsán vizsgálja, hogy a használati érték és a csereérték realizálása során keletkező viszonyok közötti megkülönböztetés alkalmazható-e a szocialista szervezetek közötti kölcsönös viszonyokra, és forog-e fenn ennek kapcsán olyan körülmény, amely indokolná e viszonyoknak elkülönítését a polgári jogból. Arra a következtetésre jut, hogy az említett viszonyok lényegében azonosak a tulajdonos hasonló viszonyaival. A tulajdoni viszonyról adott általános fejtegetéseket összegezve megállapítja, hogy a *polgári jog szabályozza a tulajdonosok magatartását a) más személyekkel való viszonyaikban, amikor is nem lényeges, hogy ezek szintén tulajdonosok-e; b) olyan más személyekkel való viszonyaikban, akik ennek során maguk is tulajdonosi minőségben lépnek fel és egymást kölcsönösen tulajdonosokként elismerik. A polgári jog tehát rendezi az embereknek mint tulajdonosoknak a magatartását a használati érték és a csereérték realizálása során. E megállapításnak, amelynek során tulajdonosokról gazdasági és nem csupán jogi értelemben beszél, a polgári jog tárgyának elhatárolása szempontjából lényeges jelentőséget tulajdonít.*

A *tulajdonos egyes jogosítványait* is az értéktörvény érvényesülésének szemszögéből vizsgálja, megállapítván, hogy az objektív tulajdonjog biztosítja a tulajdonos számára a használati érték és a csereérték realizálását, tehát alanyi tulajdonjogát. A használati érték realizálására a *dolog használatának joga* ad lehetőséget, akár egyéni felhasználásról, akár termelési felhasználásról van szó, a használat tehát egyaránt megilleti az állampolgárt és a szocialista szervezetet. Ezen belül utóbbi használati jogának tipikus vonása, hogy azt jelentős mértékben megszabja az állam népgazdasági terve. Bár ennek folytán az állampolgár és a szocialista szervezet használati joga között szembeötlő különbségek mutatkoznak, mégis közös vonásaik folytán a szocialista társadalom minden tulajdonjogának alkateleme, függetlenül attól, hogy milyen tulajdonformáról van szó. A *dolog feletti rendelkezési joga* lehetőséget ad a csereérték realizálására és — bár e vonatkozásban is jelentkeznek sajátosságok, ami az állami szocialista szervezetek rendelkezési jogát illeti — mégis minden tulajdonos, illetve operatív igazgató szerv rendelkezési jogosultságára közösen jellemző, hogy a dolog csereértékének realizálására ad módot és így a tulajdon minden formájának eleme. E rendelkezési jogot tekinti olyan kapunak, amelyen keresztül a kötelmi jog kilép a tulajdonjogból. A *birtoklás joga* alapjában más jellegű, mint a tulajdonos előbb említett két jogosultsága. Felvetődik a kérdés, szükséges alkateleme-e a mi társadalmunkban a tulajdonjognak a birtoklás joga (a tulajdonjog statikus oldala), amely nem felel meg a tulajdonos semmilyen specifikus magatartásának, a tulajdonost megillető két másik jogosultságból (a tulajdonjog dinamikus oldala) derivált, felesleges absztrakció. Összegezve, a legáltalánosabb fogalmazásban megállapítható, hogy a tulajdonjog tárgya az emberek magatartása saját dolguk használati és csereértékének realizálása során.

Az *idegen dologbeli jogokkal* kapcsolatban e vonatkozásban leszögezi, hogy szerkezetüket tekintve igen hasonlítanak a kötelmi jogokra.

A vagyoni viszonyok tárgyalását Knapp a *kötelmi viszonyok* taglalásával folytatja. Ennek során elsőként a *jogügyleten* alapuló kötelmekkel foglalkozik, amelyek tipikus alakjukban oly viszonyok, melyekben a tulajdonos (a nemzeti vagyon rábizott részének operatív kezelője) relatív értékkel rendelkező személyként jelentkezik más személyekkel való viszonyában, akik maguk is mint egyenérték tulajdonosai (kezelői) lépnek fel, és kölcsönösen elismerik e minőségüket. A viszonyokat a hatályos csehszlovák jog alapján osztályozza és mint már szó volt róla, különböztet dolog és pénz feletti rendelkezés, valamint szolgálatok nyújtása között, és ezeken belül helyezi el az egyes kötelmeket, utalva egyben többek között arra, hogy sajátos problémákat vetnek fel a tőrésre, illetve valamitől való tartózkodásra irányuló kötelmek, majd egyes, gazdasági szemszögből

nem önálló akcesszórikus kötelmi viszonyokat tárgyal (zálogszerződés, kötelmi biztosítékok, csekk, értékpapír, jogok feletti rendelkezés stb.).

Arra a következtetésre jut, hogy bár a kötelem tipikusan a tulajdonos rendelkezési jogához kapcsolódik, a tulajdonos e meghatározott magatartása mégsem mindig tárgya a kötelmi jogi szabályozásnak. Általános tipikus ismérvet lát abban, hogy a kötelem a csere során tanúsított emberi magatartást szabályozza. A csere a kötelemnek azonban megint csak általában, de nem kivétel nélkül gazdasági alapja. Még általánosabb ismérvt tehát, hogy a kötelmi viszonyokban az egyik fél a másiknak hasznot szolgáltat azáltal, hogy átengedi a dolog vagy pénz használati értékének realizálását, szolgáltatást nyújt, vagy úgy, hogy tartózkodik a használati érték (illetve csereérték) realizálásától. *A kötelmi viszonyokra tehát tipikus az emberek meghatározott magatartása: 1. a csereérték realizálása során és 2. a dolog, pénz, illetve szolgáltatás használati értékének realizálás során, függetlenül a csereérték realizálásától.*

Külön pontban foglalkozik a könyv a vagyoni viszonyok részét alkotó kötelmi viszonyok tárgyalása során a *jogsértésen alapuló kötelmekkel*. E jogviszonyokat osztályozva különböztet olyan viszonyok között, amelyek *a)* már szándékolt vagy fenyegető jogellenes magatartás tilalmazására; *b)* a korábbi állapot helyreállítására (a dolog visszaadására, más adekvát dolog szolgáltatására, a dolog eredeti, illetve megfelelő állapotba helyezésére) és *c)* reparációra irányulnak. E viszonyokban közös az, hogy alapjában mindig vagy olyan emberi magatartásról van szó, amely a dolog csereértékének vagy használati értékének realizálására irányul (így pl. a pénzbeni kártérítés a csereérték kényszerű realizálását jelenti), vagy amely ehhez rendkívül hasonlatos.

Igen bonyolult problémaként értékelí Knapp a polgári jog szabályozásának tárgyát a *kártérítési kötelmek* tekintetében, mivel a csehszlovák polgári jog nem csupán a vagyoni kár megtérítését rendeli, de kártérítést nyújt halál okozásáért, egészségben okozott kárért, valamint a személyes nem vagyoni jogokat ért sérelemért. Ennek során taglalja a csehszlovák jogban ismert *fájdalomdíj* intézményét és kifejti, hogy fájdalomdíj esetében nem anyagi kár megtérítéséről vagy egyáltalán egyenérték nyújtása útján történő reparációról van szó, hanem a károsultnak nyújtott elégtételről, egyben pedig az okozó ellen alkalmazott represszióról. A kártérítés tehát tipikusan a használati érték restitúálására, illetve a csereérték reparálására irányul, amihez az összefüggés elve alapján néhány más viszony is kapcsolódik.

A kötelmi viszonyokon belüli harmadik problémakörként következik az *alaptalan gazdagodásból* eredő kötelmek tárgyalása. Ezek problematikája, ami a szabályozás tárgyának kérdését illeti, lényegében azonos a kártérítési kötelmek, illetve a jogellenes magatartásokon alapuló kötelmek problematikájával.

A vagyoni viszonyokkal foglalkozó fejezet utolsó két részeként vizsgálja a szerző az *öröklési viszonyok* és az ún. *személyes nem vagyoni viszonyok* kérdését. Az alanyi öröklési jog abszolút jog, az örökös az ő öröklési jogát biztosító és védő állammal fennálló abszolút jogviszony alanya. E viszony gazdasági alapja az örökhamyó vagyonának átszállása az örökösre (tehát használati és csereérték átszállása). A személyes nem vagyoni jogok esetében a szerzői joggal foglalkozva kifejti, hogy a szerző jogi helyzete műve vonatkozásában hasonló ahhoz, mintha tulajdonos lenne. E hasonlóság gazdasági hasonlóságon alapszik. (A mű kulturális értékkel bír, vagy pedig bizonyos relációkban hasonló sajátosságokat mutat, mint a használati érték, illetve csereérték.) Ez a hasonlóság jogi síkban is megmutatkozik. Szerkezete az abszolút jog szerkezetével azonos. A szerzői jognak a polgári jog körébe történő sorolásánál lényeges az, hogy a szerző e jogviszonyban mint értékkel rendelkező valaki jelentkezik, magatartásának szabályozása tehát olyanképpen alakul, mintha a mű értékének realizálásáról lenne szó. A *rokonjogok* hasonlóságát a tulajdonjoghoz a szerzői joghoz való hasonlóságuk közvetíti. E kérdéskörben foglalkozik a munka még a *találmányi és újítói joggal, a védjeggyel* és az *árumintához* való joggal, amelyeket a munkajogba tartozó újítás kivételével a polgári jog tárgykörébe tartozónak tekint.

A polgári jogi norma diszpozíciójának és szankciójának tárgyával foglalkozó fejezetéseit foglalja össze a szerző a polgári jog által szabályozott emberi magatartás differencia specifikáját tárgyzó fejezetben. Itt összegezi a polgári jog által szabályozott vagyoni viszonyokra vonatkozó nézeteit. Ezek szerint a *polgári jog azokat a vagyoni viszonyokat szabályozza, amelyekben az emberek tipikusan használati, illetve csereértéket realizálnak*, és a csehszlovák szocialista polgári jog szabályozásának tipikus tárgya a használati, illetve csereértéket realizáló emberek magatartása alkotja. Tekintettel arra, hogy a polgári jog a hasonlóság és összefüggés szabálya folytán atipikus magatartásokat is szabályoz, ezért fel kell tárni e szabály sajátos megjelenési alakját. Figyel-

mét itt az egyenértékűsége fordítja, amely lényegében visszerterhesség, és amelyre jellemző a jogviszony alanyainak egyenlősége, bár ez utóbbi, mivel nem csupán gazdasági ekvivalencián alapulhat (pl. a házastársak egyenlősége, a munkaadó és a munkavállaló egyenlősége stb.), önmagában nem lehet a polgári jog tárgyának kritériuma. A hasonlóság és összefüggés szabályának vonatkozásában viszont a jogviszony alanyainak egyenlősége adja meg a keresett specifikumot. Végül megállapítása tehát: *a csehszlovák polgári jog tárgya embereknek (szervezeteknek) magatartása (tevékenysége), akik tulajdonosi (operatív kezelői) minőségben lépnek fel a használati vagy cseréérték realizálása során, valamint magatartásuk (tevékenységük) hasonló és összefüggő viszonyokban, amelyekben az alanyok helyzete e viszonyok jogi szabályozása során egyenlő.*

A könyv második részének második átfogó szakasza a polgári jogi norma hipotézisének tárgyával foglalkozik. E tárgyat a polgári viszonyok alanyaiban és a polgári jog által szabályozott emberi magatartás tárgyában látja. A jogképesség, a polgári jogi cselekvőképesség és a vétőképesség, a jogviszony tárgyának, a jogi tények, a jogalap és a jogcím, ezzel összefüggésben pedig a jogalap nélküli gazdagodás problematikájának tárgyalása után leszögezi, hogy a polgári jogi norma hipotézisének tárgya nem alkalmas arra, hogy elhatárolási ismérvül szolgáljon.

E rész átfogó záró szakasza „A jogviszony és a jogügylet tárgya” címet viseli. A jogviszony elemeivel, illetve előfeltételeivel (alanyai, jogi tények, tartalom, tárgy) foglalkozván utal arra, hogy az állam- és jogelmélet vitatott kérdése, melyek minősülnek ezek közül elemeknek, és melyek a jogviszony keletkezésének előfeltételei. Úgy véli, hogy a jogviszony tárgyával kapcsolatos kérdés eldöntéséhez e vitában állást kell foglalnia. E vonatkozásban behatóbban taglalva az emberi magatartást mint a jogviszony tárgyát, kifejti, hogy az alanyi jogoknak és köteleességeknek az emberi magatartás tárgya is tárgyául szolgál. Majd konkrét elemzés alapján eljut arra a megállapításra, hogy a jogilag szabályozott emberi magatartás tárgya a jogviszonynak előfeltétele és egyben eleme is. Az elemek körébe sorolja továbbá a tartalmat, míg keletkezésének további előfeltételei: az alanyok és a jogi tények.

A második rész utolsó fejezete foglalkozik a jogügyletek tárgyával (amely lehet mind meghatározott emberi magatartás, mind pedig jogok, köteleességek és jogi tények meghatározása) és az oltalom tárgyával. Végezetül az oltalom és a támadás tárgya közötti különbségtétel során ez utóbbi tárgyat részben a védett jogviszonyban (tartalmában), részben a jogviszony által szabályozott emberi magatartás tárgyában, illetve a jogi tényben látja. A támadás tárgya sohasem közvetlenül tárgya a védelemnek, csupán az oltalomban részesített jogviszony közvetítésével.

*

A monográfia három átfogó szakaszból álló harmadik része (203—292. p.) a polgári jog rendszerének problémáival foglalkozik, és ennek kapcsán átfogóan vizsgálja a viszonyok kvantitatív strukturáját, az ún. dologi jogokat, és ezek után adja meg végső következtetéseit a polgári jog rendszerére. A szerző e rész élén terjedelmesen taglalja a polgári jog tárgyának és rendszerének szempontjából az abszolút és relatív jogok problémáját, s a tárgy és rendszer kérdéseinek megismerése után elemzi a meghatározott magatartást tanúsító emberek közötti kapcsolatokat. Mint ahogy általában az egész könyvben ex professo a polgári jog elméleti kérdéseivel foglalkozik, itt is a polgári jogi viszonyok mennyiségi szerkezetére fordítja különösen figyelmét, valamint a gazdasági viszonyokra, amelyek végső soron meghatározzák a jogviszonyok strukturájának kvantitatív különbözőségét. Vizsgálódásai eredményessége érdekében szükségesnek véli azonban behatóbban foglalkozni általában a jogviszony fogalmával.

A kötelezettség alanyainak meghatározott, illetve meghatározatlan voltától függő különbség a jogviszonyok mennyiségi szerkezetében már a burzsoá jogtudományt az abszolút és relatív jogok kategóriájának kialakítására készítette. Ez a koncepció minden felületessége ellenére mélyen áthatotta a szocialista polgári jog tudományát is. Ennek során foglalkozik azoknak a szovjet jogászoknak a nézeteivel, akik kísérletet tettek az említett koncepció kritikai ártértékelésére. Különösen behatóan taglalja Genkin nézetét, aki azon premisszákból, hogy a jogviszony mindig meghatározott személyek közötti viszony, és hogy az abszolút alanyi jognak meghatározatlan személyek kötelezettsége felel meg, arra a következtetésre jut, hogy nem igaz, miszerint az abszolút jog a jogviszony tartalmát képezne, s így az abszolút alanyi jog a jogviszonyon kívül áll. Szükségszerűen eljut Genkin ahhoz a következtetéshez is, hogy az abszolút jognak megfelelő abszolút köteletség is a jogviszonyon kívül létezik. A jogviszony ilyen elejtése és attól

függetlenül létező abszolút jogok és köteleességek konstruálása révén Genkin azonban ellentétbe kerül a marxista jogtudomány legelemibb tételeivel, amelyek szerint a jogviszony legáltalánosabb alakjában jogilag szabályozott társadalmi viszony. Knapp — aki hangsúlyozza, hogy az abszolút jogokra és a jogviszonyokra vonatkozó nézeteit Genkintől teljesen függetlenül alakította ki — mégis úgy véli, hogy előbbinek vázolt nézetei megmutatják a megoldáshoz vezető utat, mivel kézenfekvővé teszik, hogy a jogviszonynak a marxista irodalomban bevett felfogása valójában nem tárja fel a jogviszony általános fogalmát, hanem csupán a kötelmi jogviszony fogalmát adja. A szerző Genkinnel ellentétben vallja, hogy mind az abszolút jogok, mind az abszolút kötelezettségek a jogviszony tartalmának elemei, és ezért a jogviszony új koncepcióját látja szükségesnek kialakítani, amelybe az említett jogok és köteleességek is beleférnek.

A kérdés további vizsgálatu során a jogviszony problémáját egyelőre nem érintve abból indul ki, hogy az abszolút és relatív jogok között valóban létezik különbség. E jogviszonyok kvantitatív különbsége azonban megkülönböztetésüknek nem indoka, csupán következménye egy másféle rejtett minőségi különbségnek, amely a használati érték és cseleérték realizálásának folyamatában mutatkozó különbözőségeken alapszik. A kérdéses jogok szerkezetében jelentkező kvantitatív különbség indokai gazdasági tényezők, amelyek folynak azoknak a viszonyoknak a különbözőségeiből, amelyekben az ember egyrészt a használati érték realizálása során az egész társadalommal áll, s amelyek másrészt a cseleérték realizálása során meghatározott emberek között jönnek létre. Nézete szerint a jogok és kötelezettségek kapcsolata távolról sem olyan egyöntetű, mint az a jogviszonyról eddig kialakított és a jogok és kötelezettségek kölcsönös viszonyára vonatkozó, igen vulgarizáló elképzelésekből folyik. Megállapítása szerint távolról sem minden állampolgárt terhel valamely meghatározott abszolút jognak megfelelő köteleesség, csupán azokat, akikre a törvény ezt a köteleességet rója. (A szerzői jogból vett példával utal a berni egyezményhez nem esatlakozó államok polgárait nem terhelő azon kötelezettségre, hogy tisztelőben tartsák az egyezményes államok szerzőinek jogait.) Nem mondható tehát, hogy az *abszolút jognak* megfelelő kötelezettség mindenkit terhel; az e jognak megfelelő kötelezettség mindig közvetlenül törvényen alapul, és nemcsak meghatározott alany abszolút jogával van kapcsolatban, hanem meghatározott abszolút jog sértését tilalmazó általános törvényi tilalom. Az ilyen abszolút tilalmak kialakítják a más jogának megsértésétől való tartózkodásra irányuló *abszolút kötelezettséget*. Amidőn tehát az objektív jog biztosítja az egyik alany számára meghatározott magatartás lehetőségét, ugyanakkor kötelez minden más alanyt arra, hogy tartózkodjék a jogalany számára törvényileg biztosított magatartás lehetőségének megsértésétől. (E kérdésekkel kapcsolatban érintőleg tárgyalja a joggal való visszaélés és a sikkantalom problematikáját is.) Más alanyi jogának és általában a közösség érdekében megsértésétől való tartózkodást parancsoló abszolút kötelezettség egyben a *kötelezettségek feltélen minimuma* is, amely különbség nélkül egyáltalán minden alanyi jogra vonatkozik. Vannak azonban alanyi jogok, amelyeknek ennél tágabb kötelezettségek felelnek meg (pl. tervésre irányuló kötelezettség), s ebben rejlik az abszolút és relatív jogok különbségének és összefüggésének lényeges mozzanata. Az abszolút jognak csupán az említett minimális abszolút köteleesség felel meg, míg a relatív joggal ezenfelül egy további relatívnak nevezhető kötelezettség is áll szemben.

Mielőtt ezt követően külön fejezetben térne vissza a jogviszonyfogalom vizsgálatára, foglalkozik az *abszolút és relatív felelősség* kérdésével. A kettő közötti különbséget egyrészt abban látja, hogy míg az abszolút köteleességnek megfelelő abszolút felelősség *ex lege* keletkezik, addig a relatív felelősség meghatározott jogi tény alapján jön létre, másrészt pedig az abszolút felelősség mindenkit terhel mindenkivel szemben, a relatív felelősség ezzel szemben csak ugyanazon jogviszony másik alanya vonatkozásában áll fenn. Az abszolút és relatív felelősség megkülönböztetése tehát koincidál az abszolút és relatív jogok, illetve kötelezettségek közötti megkülönböztetéssel. Megfelel továbbá az eddigi szokásos szerződésen kívüli és szerződéses felelősség közötti differenciálásnak is.

A második rész első szakaszának utolsó fejezetét szenteli a szerző kitérőként (*excurs*) a *jogviszony fogalmát* tárgyaló fejtegetéseknek, keresvén a jogviszony oly meghatározását, amely alkalmas — amint arról már szó volt — az összes jogviszonyok átfogására. Magáévá teszi a marxista—leninista állam- és jogelmélet két alaptételét, nevezetesen, hogy a jog mindig emberek közötti viszonyokat szabályoz és hogy nem léteznek jogok kötelezettségek nélkül, de úgy véli, hogy az eddigiek során e helyes tételekből helytelen következtetéseket vontak le, úgy képzelvén, hogy a jogviszonyokban a jogok és köteleességek alanyainak mindig kölcsönös korrelatív, illetve reciprok

viszonyban kell állniok. Márpedig pl. meghatározott alany tulajdonjoga csak azt követően keletkezik, hogy létezik már a tulajdonjog megsértésétől való tartózkodást parancsoló abszolút kötelesség, s ezzel együtt a létrejött konkrét tulajdonjog megsértésének tilalma. Az alanyi jog tehát később keletkezik, mint a harmadik személyek annak megfelelő kötelessége. A szokásos értelemben vett korrelativitás, illetve reciprocitás tehát az abszolút jogok és kötelezettségek esetén nem létezik. Az abszolút jogviszony tárgyát alkotó társadalmi viszony nem két alany kölcsönös korrelatív viszonya, sem pedig egy meghatározott alany viszonya meghatározatlan számú bizonyos más alanyokhoz, hanem az ember kapcsolata a társadalomhoz, azaz az ember magatartása a társadalomban. Mivel a társadalom nem lép fel ebben a relációban jogok és kötelességek korrelatív alanyaként, ezért itt lényegében az állampolgár és az állam közötti jogviszonyról van szó, amely azonban ugyancsak nem szokványos értelemben vett korrelatív viszony. Az állampolgár jogi helyzetéről van szó az államban. Az abszolút joggal azért áll szemben abszolút kötelezettség, mivel e jog és kötelezettség alanyai és az állam között fennáll az említett viszony. A szubjektív értelemben vett abszolút jog azért jog, mivel az ezt biztosító állam köteles általában részesíteni, az állampolgárnak pedig jogában áll az oltalmat igényelni. Mindez vonatkozik lényegében a kötelmi jogviszonyra is, amelyben szintén a törvény által adott és biztosított magatartási lehetőségről van szó. A kötelem adós általi teljesítésének állami kikényszerítése elsődlegesen nem a közte és a hitelező közötti jogviszonyból folyik (bár a jogviszony létezése elengedhetetlen előfeltétel), hanem mindkettőjüknek az állammal fennálló viszonyából. Az abszolút és relatív jogviszonyok hasonlóságának és különbözőségének a már kifejtettekkel összhangban álló összegezése után megállapítja a szerző, hogy minden jogviszony az állampolgár meghatározott társadalmi viszonya az államhoz, mégpedig meghatározott államhoz, végül pedig, hogy a jogviszonyok sajátos specifikuma, miszerint jogilag szabályozott viszonyok. E jogviszonynak *kettős tartalma* van, jelenti egyrészt az ember objektív jog által szabályozott magatartását a társadalom és más emberek irányában, másrészt az állampolgár magatartását az állammal szemben és az állam magatartását az állampolgárral szemben, polgári jogainak védelmét illetően.

Knapp ismételten rámutat, hogy a jogok és kötelességek korrelatív kölcsönös összefüggése nem általános ismérve a jogviszonynak, csupán a relatív jogviszonyok sajátja (mely utóbbiak esetében az egyik alany jogainak és kötelezettségeinek létezése feltételezi a másik alany kötelességeinek és jogainak létezését). Konklúziója e tekintetben az, hogy az abszolút és relatív jogviszony alapvető szerkezete teljesen azonos, az utóbbi az előbbitől abban különbözik, hogy — azonos fogalmi ismérvei mellett — további differencia specifikával rendelkezik, amely bizonyos mértékig mennyiségi természetű, de távolról sem kizárólag kvantitatív. A polgári jog tárgyával foglalkozó második rész 2. szakasza tárgyalja az ún. *dologi jogokat*, amelyek problematikáját egybe szokták kapcsolni az abszolút és relatív jogok kérdésével. A csehszlovák Ptk. által ismert dologi jogok elemzése és a kérdéses intézmény ellen jobbról és balról vezetett elméleti támadás ismertetése után, a szovjet tudomány által kimunkált eredményekre támaszkodva leszögezi, hogy a dologi jogok fogalma nem következik a polgári jog tárgyából, hanem a dolog feletti jogi uralom mesterkélt és elméletileg téves konstrukciójának eredménye. Továbbá, hogy a relatív jogok körében helyes rendszerbelileg megkülönböztetni az obligációk egy sajátos csoportját, amelyeknek specifikuma, hogy elválaszthatatlanul kapcsolódnak a dolgok tulajdonához, amikor is a kötelezettség alanyát a tulajdonosi minőség határozza meg (építményi jog, telki teher, zálogjog, visszatartási jog).

Knapp monográfiája harmadik részének harmadik szakaszában adja meg — támaszkodva az eddigi elemzések alapján elért megállapításaira — a polgári jog rendszerére vonatkozó javaslatát, s ennek során is a már megismert elhatárolási ismérvet veszi alapul, az pedig: az embereknek mint tulajdonosoknak a használati és cseréérték realizálása során tanúsított magatartása.

Ebből folyik az abszolút és relatív jogok közötti megkülönböztetés. A polgári jog által szabályozott emberi magatartás alanyait, jogi tényeit és tárgyát meghatározó normák egyaránt vonatkoznak az abszolút és relatív jogokra, ezért összefüggésükben a polgári jog általános részét alkotják. Az általános rész áttekinthetőséget eredményez, és az leginkább elkerülhetővé teszi az ismétléseket és utalásokat, amelyek a jogilag iskolázatlan állampolgár számára a törvénykönyvet érthetlenné és áttekinthetlenné teszik.

A szükségesnek vélt általános részbe tartoznak a jogok és kötelességek alanyaira, a jogi tényekre, valamint a polgári jog által szabályozott emberi magatartás tárgyára vonatkozó rendelkezések. A jogalanyokról szóló rendelkezéseknek fel kell ölelniük a

természetes személyekre (jogképességre, cselekvőképességre és vétőképességre), a jogi személyekre, a csehszlovák állam polgári jog- és cselekvőképességére, valamint a képviselőre vonatkozó szabályokat, s tartalmaznia kell kollíziós normákat is. A *jogi tényekről* szóló rendelkezések körébe csupán a vonatkozó általános tételek tartoznak (a jogok és kötelességek keletkezésének, módosulásának és megszűnésének általános megállapítása), ide tartoznak a jogügyletek fogalmának meghatározása és ezek formájával összefüggésben a telekkönyvre és a vállalati lajstromra vonatkozó rendelkezések. Ugyanezen összefüggésben kell rendelkezni a jogok időmúlás általi megszűnéséről (preklúzió), kivéve az elévülést, miután az kizárólag a kötelmekre vonatkozik (beleértve a relatívnak tekintett idegen dologbeli jogokat is), míg a tulajdonjog „elévülése” esetén egyáltalán nem elévülésről, hanem elbirtoklásról van szó. Az emberi magatartás tárgyát, dolgokat és jogokat érintő rendelkezéseknek, mint az általános rész harmadik elemének, a *vagyonna* vonatkozó megállapításokat kell tartalmaznia, fenntartva ennek során az ingó és ingatlan dolgok közötti megkülönböztetést. A dolgok osztályozása során elsőrendű jelentőséggel bír a szocialista polgári jog számára a szocialista közgazdaság szempontjaira tekintettel való osztályozás, mivel itt mindenekelőtt a vállalat operatív igazgatásába adott vagyon, a vállalati alapok osztályozásának kérdése merül fel.

A rendszer kétvetkező fő része az *abszolút jogokat* foglalja egybe, élén a *tulajdonjoggal*. E részbe tartozik a *szervi jog*, a *találmányi jog*, valamint a *védjeggyhez és az áru-mintához való jog*, továbbá az *öröklési jog*. A személyi nem vagyoni jogok feletti rendelkezés szabályozása azonban a relatív jogokhoz kapcsolódik.

Ugyancsak külön fő részbe tartoznak a *relatív jogok*, és ezek szabályozása során merül fel a legkomolyabb gyakorlati nehézség, mivel átfogják a cserén alapuló és ezért jogi szabályozásuk struktúráját tekintve a kötelmek körébe tartozó azon viszonyokat, amelyek ugyanakkor alapjában különböznek az egyéb csereviszonyoktól abban, hogy nagymértékben az állami szocialista szektoron belül valósulnak meg. Csereviszonyok a tulajdonjog átruházása nélkül. Mégsem indokolt a polgári jogtól független gazdasági jog kialakítása. A polgári jogon belüli sajátosságról van szó. Következtetése az, hogy *kétféle kötelmi jog* létezik: *általános kötelmi jog*, és a szocialista szervezetek kötelmi joga, amit jobb megjelölés híján *gazdasági kötelmi jog*nak nevez. A kétféle kötelmi jog közötti kapcsolat abban van, hogy előbbi általában rendezi a csereviszonyokat, s ez a szabályozás érvényes a specifikus csereviszonyokra is, ha csak arra nézve nem állnak fenn külön szabályok. A gazdasági kötelmi jog *ius speciale*. Az *általános kötelmi jog rendszere* a következőképpen alakul: I. általános rendelkezések a kötelmek alanyairól, keletkezéséről, módosulásáról, biztosításáról és megszűnéséről; II. az egyes kötelmekre vonatkozó rendelkezések: jogügyleteken alapuló kötelmek: szerződésen alapuló, értékpapír feletti rendelkezéshez kapcsolódó, dolog tulajdonához kapcsolódó, egyoldalú jogügyletből fakadó kötelmek; jogsértésből vagy jogok veszélyeztetéséből fakadó kötelmek: jogok veszélyeztetésén alapuló, kötelmek megsértéséből fakadó kötelmek (kötellem megsértésével okozott kárért való felelősségen, hibás teljesítésen, késedelmén, a kötelmek egyéb megsértésén alapuló kötelmek), szerződésen kívüli felelősségből (az abszolút kötelezettség megsértéséből) fakadó kötelmek, jogalap nélküli gazdagodásból, egyéb törvényben felsorolt okokból eredő kötelmek, törvényen és bírósági vagy más állami szerv határozatán alapuló kötelmek. A gazdasági kötelmi jog oly sokrétű, hogy horizontális osztályozása mellett szükséges vertikális osztályozása is, mely utóbbit bizonyos mértékig a gazdasági ágazatok szerint kell megejteni. Ezek szerint a *gazdasági kötelmi jog rendszere* a következő: iparcikkek szállításával kapcsolatos kötelmek; munkák végzésével és szolgálatok nyújtásával összefüggő kötelmek; mezőgazdasági termékek szállításával kapcsolatos kötelmek; kereskedelmi szállításokon alapuló kötelmek (állami kereskedelmi szervezetek és állampolgárok, valamint szervezetek közötti vételi ügyletek (új értelemben vett kereskedelmi jog); áru fuvarozással összefüggő kötelmek (fuvarjog, ide sorolva a szállítmányozást, de nem a személyfuvarozást, mely egyszerű vállalkozási szerződés). Ami a horizontális osztályozást illeti, úgy itt is szükség van az általános rendelkezések egybefoglalására, amelyek az általános kötelmi jog megfelelő részének rendszerében tartalmaznak specifikus szabályokat (felölve a szocialista szervezetek közötti elszámolási jogviszonyokat). Ezt követi az egyes kötelmekre vonatkozó szabályok összefoglalása: közvetlenül a terven alapuló, adminisztratív aktusok alapján keletkező, jogügyletekből folyó kötelmek, jogok megsértése vagy veszélyeztetése, végül jogalap nélküli gazdagodáson alapuló kötelmek.

A monográfia utolsó fejezete a *polgári törvénykönyv rendszerének* kialakítására vonatkozó rövid fejtegetéseket tartalmaz. Hangsúlyozza, hogy a kódexnek a jogi szabályozás bizonyos stabilitása érdekében csak a legfőbb kérdések rendezését kell tartalmaz-

nia, ezeket azonban át kell fognia, hogy ezzel megakadályozza a „rendeleti jogalkotással” való tapasztalt visszaélést. Nem tartozhat a Ptk-ba a szocialista szervezetek közötti viszonyok részletes szabályozása, a nem vagyoni személyi jogok, a telekkönyvi jog, a nemzetközi magánjog részletekbe menő rendezése. *Javaslat a kódex rendszerére* a következő: I. általános rész, II. tulajdonjog, III. szerzői jog, IV. találmányi jog, V. védjegyhez és árumintához való jog, VI. öröklési jog, VII. általános kötelmi jog, VIII. gazdasági kötelmi jog.

*

Knapp rendkívül szoros, zárt logikai rendszerbe felépített könyve, amelynek itt csupán igen összefogott ismertetésére vállalkozhattunk, a szocialista polgári jog számos elméleti vitatott problémájára tér ki, és állásfoglalásai már csak újszerűségük okából is magukra kell hogy vonják a szocialista polgári jog tudományával foglalkozók figyelmét. Ilyen értelemben a mű jelentősége túlnő a csehszlovák polgári jogtudomány keretein, és nyilván számos reflexiót fog kiváltani a többi szocialista ország civilistái részéről. De éppen elméleti vonatkozásai következtében, azáltal, hogy az állam- és jogelmélet kérdéskomplexumát is érinti, mégpedig oly alapvető területen, mint aminő a jogviszonyelmélet, más jogágak, mindenekelőtt pedig a jogelmélet művelőinek érdeklődésére is számot tarthat.

Dr. Kulcsár Kálmán: A jogszociológia problémái*

PESCHKA VILMOS

Nagyobb igényű és hosszabb lélegzetű monográfiákban — sajnos — nemigen hővelkedő állam- és jogelméleti irodalmunk újabb jelentős munkával, Kulcsár Kálmán, a jogszociológia alapvető problémáit tárgyaló, rendkívül tanulságos könyvével gazdagodott. E művet — amely a szerző kandidátusi értekezése volt — lényegében a marxista-leninista állam- és jogelmélet előtt álló egyik fő feladatnak a megoldásához, a múlt és a jelen burzsoá állam- és jogelméleti irányzatainak kritikai meghaladásához való hozzájárulásként foghatjuk fel. Kulcsár Kálmán — Szabó Imre úttörő jelentőségű munkájának, a magyarországi burzsoá állam- és jogbölcsélet kritikájának mintegy folytatásaként és kiegészítéseként — a polgári jogelmélet egyik nagyhatású elméleti irányának, a jogszociológia nemcsak magyar, hanem külföldi képviselőinek jogelméleti koncepcióit vizsgálja mélyreható tudományos alapossággal és igényességgel. A szerző — helyesen — nem elégszik meg azonban azzal, hogy a polgári jogszociológia marxista bírálatát adja, hanem — amint azt műve címében is jelzi — a burzsoá jogszociológia bírálatából kiindulva, kísérletet tesz a jogszociológia problematikájának felvázolására és arra, hogy jelezze azokat a fő vonalakat, amelyek irányában a jogszociológia alapvető kérdéseinek megoldását kell keresni. Amikor marxista—leninista állam- és jogelméletünknek ezt az új alkotását örömmel üdvözöljük és — hogy a tudományos érdeklődést jogosan e munkára irányítsuk — arra vállalkozunk, hogy e könyv tartalmának lényegét és magvát, problematikáját és fő kérdéseit ismertessük, egyúttal a szerző által idézett, találóan megfogalmazott lessingi szavak szellemében, a mű vonatkozásában néhány kritikai megjegyzést is megkockáztatunk: „... jó néhány fontos kérdés a pusztá ellentmondásnak köszönheti tisztázását... az emberek a világon semmiben sem egyeztek volna még meg, ha a világon semmin sem civódnának”.¹

I. Minthogy Kulcsár Kálmán könyve lényegében kritikai jellegű, ezért elsősorban a különféle jogszociológiai elméletek bírálatát, e bírálat módszerét vizsgáljuk meg. Már most le kell szögeznünk és a továbbiakban még megkíséreljük ezt konkrétan is kimutatni, hogy a burzsoá jogszociológiai koncepciókkal való beható és sokoldalú foglalkozás mindenütt a dialektikus materializmus alapján, a valóban marxista kritika szellemében megy végbe. A szerző nem enged sem a vulgár-materializmus, sem a sematikus funkcionalizmus csábításainak, hanem e nehezen elkerülhető veszélyeket leküzdve, mindig a materialista dialektika módszerével közelíti meg az éppen vizsgálatra kerülő jogszociológiai koncepciókat és elméleti megállapításaikat.

Általában a burzsoá jogszociológia keletkezésének és fejlődésének körülményeit elemezve, a monográfia sokoldalú vizsgálódás eredményeként tárja fel ennek a polgári jogelméleti irányzatnak genezisét, megjelenésének alapvető társadalmi, politikai okait. A jogszociológia problematikájának központi kérdését a jog változásában jelölve meg, módszeresen keresi azokat a társadalmi-politikai tényezőket, amelyek ezt a jogelméleti kérdést a jogszociológia érdeklődésének középpontjába tolták. A jogszociológia megjelenését és problematikáját közvetlenül meghatározó körülményt abban a burzsoá jogi jelenségekben, jogrendben és jogrendszerben lejátszódó jelentős változásban és fordulatban látja, amely a polgári társadalomnak a szabad versenyen alapuló tőkés gazdasági rendből a monopolkapitalista gazdasági rendbe való átfordulása következtében végbemegy.

* Dr. KULCSÁR Kálmán: A jogszociológia problémái. Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1960. 269 p.

¹ Idézi i. m. 6. p.

A szerző azonban nem elégszik meg azoknak a felépítményi, ideológiai jelenségek körébe tartozó momentumoknak a feltárásával, amelyek a jogszociológia keletkezését közvetlenül kiváltották, hanem tovább megy ezeknél és feltárja azokat a materiális okokat, amelyek a jogszociológia keletkezését végső fokon meghatározták, ezeket a materiális tényezőket a kapitalista termelési, gazdasági viszonyoknak monopolkapitalista gazdasági viszonyokká fejlődésében találva meg: „A burzsoá jogszociológia tehát a századforduló táján és a XX. század első évtizedeiben a tőkés gazdasági-társadalmi renden belül végbement átmenethez kötött, így végeredményben a társadalmi valóságból kinőtt elméleti irány, melynek problémái — éppen azért, mert a valóságból erednek — többségükben nem hamis problémák.”²

Kulesár Kálmán a burzsoá jogszociológiát végső fokon meghatározó monopolkapitalista gazdasági viszonyok mellett nemcsak a tőkés jogrendben és jogintézményekben végbemenő változást és ennek a jogszociológia megjelenésére való hatását elemzi, hanem a jogszociológiát mint jogelméleti irányzatot kora filozófiai, szociológiai és jogelméleti nézetei közé beágyazva, ezekkel való kölcsönös összefüggésében és kapcsolatában tárgyalja. Így általában a jogszociológia keletkezési körülményeit vizsgálva, behatóan elemzi a jogszociológiának mind a történeti jogi iskolával, mind a szociológiával való kapcsolatát. Kifejti, hogy „a jogszociológia — különösen német — képviselői nem egyszer merítettek a történeti jogi iskola ideológiai tárházából, de a két elméleti irány között a társadalmi viszonyokat tekintve alig található kapcsolat”.³ A szociológia és a jogszociológia kapcsolatának lényegét pedig abban látja, hogy a kettő nem azonos, hogy a jogszociológia „egy meghatározott társadalom s kor meghatározott problémáit felvető tudomány, amely a polgári szociológia bizonyos fejlődési fokán határozottan jelentkező . . . jellegzetességeihez kapcsolódott, akkor, midőn e tudománynak reakciós jellegét a társadalmi viszonyok . . . egyre inkább megvilágították”.⁴

A végső fokon meghatározó társadalmi-gazdasági viszonyoknak, a jogi jelenségekben lejátszódó változásoknak és a különböző szociológiai, filozófiai és jogelméleti koncepcióknak a szerepét és hatását azonban — helyesen — nemcsak általában a jogszociológia, hanem az egyes jogszociológiai elméletek vonatkozásában konkrétan is kimutatja. A pragmatista jogszociológia képviselőinél, elsősorban Roscoe Poundnál a pragmatista filozófiához (W. James, J. Dewey stb.) kapcsolódás elemeit vizsgálva, Kulesár Kálmán meggyőzően mutatja be, hogy Poundnak és követőinek jogszociológiai elméletét általában jellemző empirizmus, irracionálizmus és funkcionálizmus a pragmatista filozófiából, illetve a behaviorizmusból fakad. A jogszociológia funkcionális módszerének a szerző által adott, lényegében helyes, bírálatát — mely szerint a funkcionálizmus két ponton vezet téves eredményre: egyrészt a lényegi kérdések háttérbe szorításánál, másrészt a történeti szemlélet elhanyagolásánál — csupán az első mozzanat vonatkozásában nem tartjuk teljesen precizírozottnak, s pontosabbá tételének útját abban látjuk, hogy míg a dolgok és jelenségek összefüggése és egymásra hatása valóban másodlagos jelentőségű a dolgok és jelenségek lényege mellett, addig utalni kell arra a dialektikus összefüggésre, amely főleg ismeretelméleti téren jelentkezik, nevezetesen, hogy a jelenségek lényegéhez való eljutás, a lényeg megismerésének egyik útja éppen a dolgok kölcsönös kapcsolatainak, összefüggéseinek és egymásra hatásának feltárásán keresztül érhető el.

A pragmatista jogszociológia pragmatista filozófiával és a behaviorizmussal való kapcsolatának elemzése után a szerző mélyrehatóan tárgyalja a poundi jogszociológia alapvető kérdéseit, ezeket az amerikai társadalmi valóságból és joggyakorlatból vezeti le. Meggyőzően kimutatja, hogy a monopolkapitalizmus időszakában kiélezetten jelentkező ellentmondás a fennálló jogrend és a jogfejlődés között miként nyomul Pound és követői jogszociológiájának középpontjába. Lényegében ez a kérdés határozza meg a poundi jogszociológia tantörténeti kutatásának irányát és jogelméletének tárgyát, amikor Pound ezek homlokerébe a joggyakorlatot, a bírói és államigazgatási eljárást állítja. Pound a jogalkotás kiterjesztését igénylő tudományos társadalomalakítás és a joggyakorlatnak, a bírói és államigazgatási eljárásnak előtérbe helyezése közötti ellentmondást a relatív természetjog eszméjével kívánja megoldani. Kulesár Kálmán lényegrehatóan mutat rá ennek az ellentmondásnak és megoldásának egyaránt illuzórikus és látszólagos voltára. Minthogy a tudományos társadalomalakítás poundi igénye a monopolkapitalista viszonyok mellett társadalmilag megalapozatlan, ezért maga az ellentmondás is

² I. m. 18. p.

³ I. m. 23. p.

⁴ I. m. 35. p.

csak illuzórikus. A megoldás, a relatív természetjog egyáltalán nem új gondolata pedig végeredményben nem más, mint az idealista „helyes jog eszméjének az amerikai társadalom igényeihez alakított — racionalizált és szociologizált — válfaja”.⁵ Pound a relatív természetjogot lényegében jelentő jogi posztulátumokat az embereknek a „társadalmi mérnökösködés” útján feltárt de facto igényeiből, érdekeiből vezeti le. Kulesár Kálmán könyvének — talán — legjobban sikerült kritikai részében mélyreható tudományos alapossággal tárja fel a „társadalmi mérnökösködés” pouni elméletének társadalmi gyökereit, szerepét és tudományos értékét. Mindenekelőtt a jogszociológiai koncepciónak arra a lényeges hibájára mutat rá — amely azután az egész konstrukciót eleve eltorzítja —, hogy ez a jog természetének, lényegének vizsgálatát kizárja. „Pound azonban — azzal, hogy a jog lényegének tényleges vizsgálatát elutasította, így elutasította valódi megismerésének lehetőségét is — egyidőjűleg jogelméletének alapköveteléseit, amelyeket maga kívánt saját társadalmához kötni, téren és időn kívül helyezte, valamiféle idealisztikus rendbe.”⁶ A szerző kitűnő elemzéssel mutatja ki, hogy az osztálytartalmától megfosztott igények és érdekek alapján Pound pártatlan, osztályok felett álló olyan jogi posztulátumokra jut, amelyek az érdekek konfliktusa között bizonyos kiegyenlítő szerepet játszanak, holott a jog „palarizált érdekeknek — osztályérdekeknek — megfelelően működik”.⁷

Az az erő, amely a társadalom tagjainak magatartását ellenőrízve irányítja, a társadalmi ellenőrzés. Pound szerint a jogi rend a társadalmi ellenőrzés legvilágosabb és leghatásosabb formája. A társadalmi ellenőrzésben Pound a következő háromféle jogfogalmat egyesíti: 1. az ún. jogrendet; 2. a bírói vagy adminisztratív döntésekre szolgáló autoritativ anyagok, érvek és irányelvek tömegét; 3. a bíraskodási folyamatot. Ez a jogfogalom, amely magában foglalja nemcsak a jogszabályokat és a bírói adminisztratív folyamatot, hanem a jogviszonyokat is — minthogy még normatív jelentése is van —, távolról sem általános a jogszociológiában. Kulesár Kálmán ezt a jogfogalmat olyként értékeli, amely „a jogélet minden jelenségét átfogja és minden szempontból ábrázolja, de formálisan, mert a jog osztálylényegét nem ismeri fel”.⁸ A pouni jogfogalom hibáját tehát a szerző abban látja, hogy az formális, a jog osztálylényegét figyelmen kívül hagyó általánosítás. Ezzel Pound jogfogalmának alapvető hibáját kétségkívül helyesen tárja fel, véleményünk szerint azonban nem gyengítette, sőt alaposabbá tette volna a szerző egyébként találó és mélyreható érvelését, ha azt is kritikailag elemezte volna, hogy helytálló-e a jog fogalmát ilyen tágan és széleskörűen meghatározni. Azt gondoljuk, nem állunk egyedül, amikor a jog definícióját kitevő lényeges elemeknek és vonásoknak a körét a jog vonatkozásában szűkebben kívánjuk megvonni. A felmerülő problémát kérdés-formájában a következőképpen fogalmaznánk meg: a jogi normák, a bírói döntések, a jogrend és a jogviszonyok együttesen jelentik-e a jogot, avagy ezen elemek közül csak egyesek megjelölésével is már meghatározhatjuk a jog fogalmát? E problémára a továbbiak során még visszatérünk, itt most e szkeptikusan felvetett kérdés kapcsán még csak arra utalunk, miszerint a szerző maga is rámutat arra, hogy az amerikai jogszociológiában vannak kísérletek, amelyek e definíciónak csak egyik vagy másik elemét tartják jognak. Ezek közül — helyesen — különösen alaposan bírálja az ún. realista iskolát, amely a jogot csak a bírói és adminisztratív folyamatban látja.

Éppen a realista jogelméletnek a könyvben található értékelése az a pont, ahol a szerző által alkalmazott marxista kritikai módszernek a vonása, hogy az elméleteknek nemcsak társadalmi genezisést és tudományos értékét, hanem társadalmi szerepét és funkcióját is megvizsgálja, a legvilágosabban élénk tárul. A monográfiának az amerikai jogtudományban jelentkező realista mozgalommal foglalkozó része rendkívül színesen és érdekesen mutatja be az „abszolút jogi nihilitás”-t képviselő és az irracionalizmus egyik legszélsőségesebb jogtudományi kifejeződését jelentő burzsoá jogelméleti irányzatot. Amikor a szerző szellemesen és találoan elemzi a realista jogelmélet alapvető, jellemző vonásait — a szkepticizmust a tudománnyal és a jogi normákkal szemben, a logika-ellenességet, a jognak a bírósági gyakorlatra redukálását, a pragmatista experimentalizmust, illetve instrumentalizmust, kíméletlen hadakozását a jogbiztonság ellen s ennek során hamis pszichológiai és szemantikus érveléseit —, e mozzanatok bemuta-

⁵ I. m. 58. p.

⁶ I. m. 64. p.

⁷ I. m. 57. p.

⁸ I. m. 176. p.

tása és kritikája során mindig felmutatja azt a fontos kapcsolatot és összefüggést, amely a jogfilozófiai elmélet tartalma és társadalmi-politikai funkciója között fennáll. A realista jogelméletet kitevő mindezek az alapvető momentumok arra irányulnak, hogy a burzsoá törvényességnek az imperializmus időszakában végbemenő bomlását (elsősorban az USA-ban) elméletileg alátámaszzák és igazolják. Kulcsár Kálmán mintaszerű elemzéssel világítja meg ezt az összefüggést. Miután könyvének I. fejezetében a monopoltőkés társadalomban a XX. század elején jelentkező jogi jelenségeket sokoldalúan megvizsgálta, feltárta és konkrét példákkal igazolta a tőkés társadalom jogi válságának és törvényessége bomlásának alapvető vonásait, a jogszociológia egyes elméleti koncepcióinak tárgyalásánál ismételtelen kimutatja a burzsoá törvényesség válsága és a jogelméleti irányzatok között fennálló összefüggést. Ez legelősebben és legpregnansabban minden bizonnyal a realista jogelmélet értékelésénél jelentkezik. Az amerikai monopoltőkés társadalom bomló viszonyai közepette a valóságot, a jogbizonytalanságot, a hivatalos és egyéni önkény burjánzását, a bíróságok sorozatos jogszerűtlen eljárását aligha lehet tagadni. A realista jogelmélet a valóság bemutatása során — mint ezt a szerző kimutatja — ezt a valóságot két irányban is elferdíti. Egyrészt az amerikai társadalom jogi válságának konkrét jeleit a realista jogelmélet megengedhetetlenül úgy általánosítja, miszerint „minden jog, minden korban és minden társadalomban ilyen”. A jogbiztonság gyermekes mithosz, amely a valóságban soha és sehol nem létezett, s ez így helyesen is van. A realista jogelméletnek ez a módszere — mondja a szerző — „teljesen hamis: általánosítja a különöst” és „szükségyszerűen a jelenségek apologetikáját jelenti”.⁹ A realizmus valóságferdítésének másik vonala azoknak a tényezőknek a keresése, amelyek a jogszabályok helyett hatnak, mert így közelebb jutunk a valósághoz. A realista jogelmélet ugyanis nem a valóban ható tényezőkre, az osztályérdekekre, a hatalmi aktusokra, a korrupcióra és a monopoltőkés társadalom más hasonló jelenségeire fordítja a figyelmet, hanem az ember pszichológiai vonásaira. Mindezek alapján a szerző helyesen állapítja meg, hogy a realista jogelmélet „valójában a bomló kapitalizmus jogelméleti hatványdala, amely már arra kényszerült, hogy saját szennyesét is kitergesse csak azért, hogy bizonygassa, más társadalom sem nyújthat mást”.¹⁰

A marxista kritikai módszernek ez a mintaszerű alkalmazása, a szóban forgó elmélet vagy koncepció társadalmi genozisének, tartalmának és funkciójának, valamint tudományos értékének sokoldalú elemzése természetesen nemcsak a felhozott helyeket, hanem az egész monográfiát általában áthatja. Így a német és a magyar jogszociológiai kísérletek vizsgálatánál mindig konkrétan kimutatja azokat a sajátos vonásokat, amelyek az adott jogszociológiai irányzat vonatkozásában jelentkeznek. Hasonló módon jár el a szerző a primitív társadalmi viszonyok kutatását a vizsgálódás középpontjába állító jogszociológusok: Malinowski, Hoebel stb. elméleteinek tárgyalása során is. Mint minden alapos kritikai jellegű munka, e könyv sem elégedhet és elégszik meg a vizsgálódás tárgyává tett jogszociológiai elmélet vagy irányzat pusztá bírálataival, hanem a szerző ezt az elemző bírálatot hol részletes alaposítással, hol csak a megoldás útjának jelzésével, az adott kérdésben vallott álláspontjának pozitív kifejtésével egészíti ki. A következőkben az állam- és jogelmélet problematikájának középpontjában álló, a monográfiában részletesebben tárgyalt néhány ilyen elméleti kérdést vizsgálunk meg.

2. Kulcsár Kálmán a jogszociológiai jogfogalom kérdésének tárgyalása során felveti a norma és a valóság viszonyának a problémáját a jogszociológia vonatkozásában. A problémát röviden a következőképpen exponálja: „mi a jog: a jogszabályok, úgy ahogyan jellegüktől függő formában le vannak fektetve, vagy pedig a ténylegesen megvalósult jogrend, azok a szabályok, amelyek a jogalkalmazás során megvalósulnak, és amelyek a társadalomban realizálódnak.”¹¹ A szerző ebben a problémában olyan általános jogi problémát lát, amely minden jogilag szabályozott társadalomban felvetődik. Miután a jogszociológiát illetően megállapítja, hogy „a jogszociológia művelői az adott helyzetnek megfelelően a kérdés új oldalát hangsúlyozták és így a jogfogalom kérdésében is — bizonyos kivételekkel — a társadalomban ténylegesen élő jog mellett törtek lándzsát”,¹² rátér a probléma — véleményünk szerint is — lényegének, a normativitás kérdésének tárgyalására.

⁹ I. m. 82. p.

¹⁰ I. m. 83. p.

¹¹ I. m. 188. p.

¹² I. m. 188—189. p.

A szerző a normativitás problémájával Kelsen hamis kérdésfelállításából kiindulva, mely szerint a valóság (Sein) és a kell (Sollen) világát áthidalhatatlan szakadék választja el egymástól, először általánosságában foglalkozik. Helyesen kimutatja, hogy mind a kelsen, mind a kevésbé radikális somlói valóságtól elszakított normavilág formállogikai feltételezés, mert „a normák eredetének vizsgálata . . . világosan megmutatja ezek társadalmi voltát és meghatározottságát, tehát az okozatosság és az objektív törvények uralta társadalmi valósággal való elszakíthatatlan kapcsolatot”.¹³ A norma és a valóság viszonya, a normativitás problémája azonban nemcsak a normák eredete szempontjából igényel tisztázást, hanem a norma érvényességével kapcsolatban is. A szerző itt is a kelsen kérdésfelvetéséből, a normák érvényességének és hatásosságának problémájából indul ki. Ismeretes, hogy Kelsen szerint — bár a normák érvényességét bizonyos fokú követésük és megsértésük lehetősége korlátozza — a norma érvényességének lényegében nem feltétele, hogy az hatékony is legyen, hogy érvényesüljön.

Kulcsár Kálmán több oldalról is vizsgálva a kérdést, arra a helyes következtetésre jut, hogy „a norma követelményt jelent, a követelmény és a valóság szembeállítását a normatív erő szempontjából azonban csak formállogikai konstrukció . . . Egy norma — legyen az bármilyen jellegű — nemcsak eredetében, hanem további életében is szorosan a valósághoz kapcsolódik . . . A normativitás tehát a társadalmi valóságból ered”.¹⁴ A jogszabály érvényességének biztosítékát — helyesen — a jogszabály mögött álló államhatalomban, a kikényszerítés lehetőségének társadalmi valóságában látja. Ennek a kikényszerítési lehetőségnek azonban valósággá kell válnia, ténylegesen érvényesülnie kell, mert ellenkező esetben a jogszabály hatálya csak formailag van biztosítva. Ha a jogsértő esetek többségében „társadalmilag valószínűen, általában a jogszabály kikényszerítése bekövetkezik, ez a társadalmi gyakorlat — amely a jelen esetben az állam megfelelő szerveinek gyakorlatában nyilvánul meg — az, amely a szankció lehetőségét valósággá változtatta és biztosította a jogszabály társadalmi érvényesülését is”.¹⁵

Mindebből következik, hogy amennyiben az írott jogszabály már nem felel meg a társadalomban ténylegesen uralkodó viszonyoknak, az ezekből eredő uralkodó osztályérdekeknek, és ez az állami szervek gyakorlatában is kifejezésre jut akár úgy, hogy ezek a társadalmi viszonyoknak megfelelően alakítják a jogszabályt és így kényszerítik ki, akár úgy, hogy a jogszabály kikényszerítéséről lemondanak, akkor az írott jogszabály, ha formailag érvényben is van, azaz a jogalkotó szerv azt nem változtatta meg vagy helyezte hatályon kívül, nem érvényes. Ez olyan „a tényleges társadalmi viszonyokon alapuló folyamat, amelyben megjelenő új normatív tartalom egyelőre még csak a jogalkalmazó gyakorlatában és nem a formálisan is kiadott jogszabályban, illetőleg formálisan hatályon kívül helyezésében fejeződik ki”. „A társadalmi gyakorlat, a megfelelő emberi magatartás a társadalmi viszonyok változtatásával alakul, és ha ez az alakulás már az állami szervek tevékenységében is kifejezésre jut, akkor ténylegesen az állami szervek gyakorlata fejezi ki azt a jogi normát, amely az adott időben érvényes, míg a régi, túlhaladott értelmű jogszabály valóban nem más, mint hang által okozott levegőrezgés, vagy holt betű még akkor is, ha formailag érvényben van.”¹⁶

A szerző tehát annak a társadalmi mozgásnak és folyamatnak a vizsgálatából, amelyben a formailag érvényes norma érvényességének alakulása és változása végbe megy, azt a törvényszerűséget állapítja meg, hogy az írott jogszabály tényleges érvényessége a jogalkalmazó szervek gyakorlatától függ, hisz ha a szervek az írott jogszabályt nem kényszerítik ki, vagy tartalmát módosítják, akkor a norma érvényessége megváltozik vagy megszűnik. Ezt a megállapítást olyan általános érvényű törvényszerűségnek tekintik, amely nemcsak a kapitalista, hanem a szocialista jogrendszerre is jellemző. Egészen világosan ez a VI. fejezetből tűnik ki.

Ebben a fejezetben a szerző a jogszociológiának a bírói ítélkezés folyamatával kapcsolatos megállapításait foglalkozik. A kapitalista társadalom jogában bekövetkezett változások ugyanis elsősorban a joggyakorlaton, leginkább a bírói gyakorlaton keresztül törtek utat maguknak, s így a figyelem egyre inkább a szervek joggyakorlata felé irányult. „A kérdés egyre inkább így vetődött fel: ha a jogelvek és jogszabályok a bírósági gyakorlatban kevésbé jutnak kifejezésre, milyen tényezők hatnak ténylegesen,

¹³ I. m. 192. p.

¹⁴ I. m. 193. p.

¹⁵ I. m. 195. p.

¹⁶ I. m. 196—197. p.

melyek ezek, mit vizsgáljon a gyakorlati jogász, hogy a bírósági eljárásban való közreműködése eredményes legyen?¹⁷ Ezzel összefüggésben a szerző részletesen elemzi Poundnak és a realista iskolának, különösen J. Franknak a jogalkalmazás szerveket és elsősorban a bíróságokat a jogot alakító, illetve alkotó szerveknek tekintő felfogását, amely egyrészt a jogszabályi értelmezésnek a jogalkotáshoz való állítólagos átfolyásán, másrészt a bírói eljárásban szerepet játszó eseti és egyéni szubjektív jellegű tényezők hatásának abszolutizálásán alapul. Majd a bírói ítélkezésben a személyiség szerepét, a szubjektivitást szinte abszolútizáló, az intuíciónál is irracionális tényezőket piederesztálra emelő realista iskola nézeteinek találó és szellemes bírálatát kiegészítő pozitív, és csak a legnagyobb elismeréssel méltatható ama fejtegetések után, amelyek a szubjektív tényezők és a logika szerepéről a bírói eljárásban: az objektív igazságról, a bírói tevékenységről mint megismerő tevékenységről, a bírói intuíciónál szólnak, rátér a jogalkotás és a jogalkalmazás viszonyának, a „bírói jogalkotás”-nak vizsgálatára.

Ennek során kifejti, hogy a jogfogalommal kapcsolatosan elmondottakból következik, „hogy a bíró az értelmező tevékenysége során is kényszerülhet a jog alakítására, fejlesztésére.”¹⁸ Erre példaként új Polgári Törvénykönyvünk általános indoklásának következő soraira utal: „A javaslat a jogalkalmazás körében a bíróságtól önállóságot, nagyfokú ítélőképességet kíván meg, és követelményei hozzájárulnak ahhoz, hogy a bíróságok, ha nem is a jogalkotásnak, de jogunk fejlesztésének, finomításának, gazdagításának, kultúraltalábbá tételének fontos tényezőivé váljanak.”¹⁹ A Ptk. általános indoklásának idézett helyéből később arra a következtetésre jut, hogy az „a jogalkotást ki is zárja, tartalmilag azt a funkciót bízta a bíróságra, amelyet az ténylegesen el is lát, s amelyet tartalmában nehezen tudnánk más szóval jellemezni, mint jogalkotással.”²⁰ A szerző tehát az általános jellegű, általános alkalmazásra és kikényszerítésre kerülő magatartási szabályokat, amelyeket a bírói gyakorlat alkot, olyan normáknak tartja, amelyek a jogszabály funkcióját látják el. Ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy a bíróság által alkotott ilyen szabály „formailag csak ott jogszabály, ahol az alkotmány kifejezetten vagy hallgatólágon jogszabálynak tekinti, illetőleg más alkotmányos rendelkezések az ilyen szabályok formai jogszabályi jellegével nem állnak szemben”, de ugyanakkor erőteljesen hangsúlyozza, hogy „a jogi jelleg formai megtagadása azonban nem változtat azon a tényen, hogy a bíróság által alkotott szabályok — ha erre a társadalmi viszonyok alakulása és a jogalkotás hiányosságai rákényszerítik — ebben az esetben is a jogszabály funkcióját látják el, s az eltérés a jogalkotásra hivatott szervek által alkotott jogszabálytól csak formális.”²¹ Mindebből kitűnik, hogy a szerző azt a megállapítását, mely szerint az írott jogszabály tényleges érvényessége lényegében a jogalkalmazó szervek gyakorlatától függ, a szocialista jogrendszer vonatkozásában is érvényesnek tekinti, hisz a Legfelsőbb Bíróság elvi döntései — szerinte — olyan normatív jellegű szabályok, amelyek „társadalmilag, ha formális jelleg nélkül is, a jogszabályok funkcióját” töltik be.²²

Ennek az általános jellegű törvényszerűségnek a megállapítása mellett a szocialista jogrendszerrel illetően kifejti, hogy a norma érvényessége vonatkozásában eddig „elmondottak . . . nem érintik a szocialista társadalomban uralkodó — jogszabályokban is kifejeződő — tudatos és tudományos társadalomirányítás hatásosságát, sem pedig az ehhez szorosan kapcsolódó szocialista törvényesség eszméjét.”²³ A társadalmi fejlődés objektív törvényeinek felismerésén alapuló szocialista jogalkotás ugyanis sokkal inkább a valóságos viszonyokat tükrözi, mint a társadalmi viszonyok pillanatnyi statikájára épülő jogalkotás. „A szocialista jogszabályok . . . azzal, hogy az objektív társadalmi folyamatot a maga valóságában, tehát fejlődésében fejezik ki, olyan normatívítást jelentenek, amely nem szakad el a valóságtól, s amely előre viszi és segíti a társadalmi viszonyok által amúgy is megfelelően formált emberi magatartások társadalmi alakulását.”²⁴

¹⁷ I. m. 207. p.

¹⁸ I. m. 217. p.

¹⁹ A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959. 20. p.

²⁰ KULCSÁR i. m. 217. p.

²¹ I. m. 218. p.

²² I. m. 219. p.

²³ I. m. 198. p.

²⁴ I. m. 199. p.

A szocialista társadalomban tehát — hangsúlyozza a szerző — a társadalmi viszonyok és a hatályos jogszabályok között a fejlődés során esetleg előálló inkongruencia felszámolása „természetesen az arra illetékes jogalkotó szerveket terheli, s kívánatos, hogy a jogszabály életének tapasztalatait ezek a szervek mielőbb általánosítsák, és ennek alapján megfelelően intézkedjenek . . .”²⁵

Ha — bizonyos fenntartásokkal és annak erőteljes hangsúlyozásával, hogy szocialista viszonyok között a jogszabályok érvényességének megváltozása vagy megszűnése elsősorban és általában a jogalkotó szervek munkáján s csak kivételesen a joggyakorlaton (a legfelsőbb bírói fórum döntései alapján) keresztül megy végbe — helytállóan is fogadjuk el a szerző fejtegetéseit, különösen azokat a sorait, melyekben a jogalkotó szervekre háruló nehéz feladatot húzza alá, nem érthetünk egyet viszont azzal a megállapításával, mely szerint „a legfelsőbb bírói fórum jogértelmező tevékenysége során óhatatlanul keletkező általános és normatív jellegű szabályai, éppen mert hiányt pótolnak, mert a társadalmi viszonyok alakulását tükrözik, s mert egységet biztosítanak, nem sértik, hanem szilárdítják a szocialista törvényességet még akkor is, ha formális jogi jelleg nélkül, a jogszabály funkcióját látják el”²⁶. Amennyiben ugyanis a legfelsőbb bírói fórum olyan döntést hoz, amely a jogszabály funkcióját látja el, az több irányban is rést nyithat a törvénytelenségnek. A bíróság, a legfelsőbb bíróság is a törvénynek van alárendelve, s ennek keretei között köteles eljárni. Ha ettől eltér, akár azért, mert a szóbanforgó relációt a jogalkotó nem szabályozta, akár azért, mert a társadalmi viszonyok fejlődésével a vonatkozó jogi norma már nem alkalmas az adott viszony rendezésére, könnyen előállhat az a helyzet, hogy a legfelsőbb bírói fórum — tekintettel arra, hogy lényegében jogalkalmazó szerv s így nem rendelkezik a jogalkotónak nyújtott eszközökkel — tévesen értékeli a viszonyokat, az egyedi és esetleges, jelenségszerű vonásokat a lényeges, objektív, szükségszerű és általános mozzanatok rovására túlbecsüli és káros, jogellenes gyakorlatot, illetve jogszabályi funkciót ellátó döntést hoz létre. Ha ugyanis a legfelsőbb bírói fórum döntése a formális elismerés ellenére is jogszabályi funkciót tölthet be, ez lényegében azt jelenti, hogy jogellenes, törvénytörő határozatot és joggyakorlatot is létrehozhat. Ezért a szerzőnek inkább azokkal a soraival értünk egyet — s úgy véljük, csak megalapozottabban tette volna egész okfejtését, ha ezt még erőteljesebben hangsúlyozta volna —, amelyekben arról beszél, hogy „a szocialista törvényesség biztosítása természetesen megköveteli, hogy a jogalkotó szervek által kibocsátott jogszabály a társadalmi valóság helyes felmérésén alapuljon, magas színvonalon kerüljön megfogalmazásra, s a viszonyok változtatásával megfelelően módosuljon, hogy a bírói gyakorlat ne kényszerüljön általános jellegű normatív aktusok alkotására”²⁷.

3. A jogszociológia problémái tárgyalásának befejezéséeként a könyv zárófejezetében a szerző a szociológia és a marxizmus-leninizmus, a jogszociológia és a marxista-leninista állam és jogelmélet viszonyával, illetőleg a marxista-leninista állam és jogelmélet szociológiai jellegével foglalkozik. A marxista klasszikusok burzsoá szociológiát elutasító állásfoglalásainak részletes bemutatása, Karl Renner szociológiai törekvésű reformista-revizionista jogelméletének meggyőző és alapos, valamint Sztucska és Pasukanisz szociológiai szemléletű jogelméletének kevésbé találó bírálata után a szerző a marxista jogelmélet szociológiai jellegének fontos és jelentős elméleti kérdését elemzi. Hangsúlyozva, hogy a marxista-leninista állam- és jogelmélet nem fogadja el a burzsoá jogszociológia elméleteit és elutasítja ezek jogszociológiai szemléletét és módszerét, megállapítja, hogy a marxista állam- és jogelmélet a Lenin által igazi szociológiának nevezett²⁸ tudományos szociológia, a történelmi materializmus elmélete alapján vizsgálja az állami és jogi jelenségeket. A marxizmus-leninizmus klasszikusainak műveiből kitűnik, hogy a marxizmus a jogot társadalmi jelenségnek tekinti és annak vizsgálatát a történelmi materializmus szociológiai szemlélete alapján végzi: „. . . a marxista jogelmélet a klasszikus művekben való megjelenésében (a lenini értelemben vett) szociológiai megalapozottságú volt. Akár Marx, akár Engels vagy Lenin joggal kapcsolatos vizsgálódásait, vagy az állam kérdéséért érintő, jobbára polemikus hangú írásait vesszük szemügyre, a történelmi materializmusból folyó szociológiai szemlélet kétségtelen”²⁹.

²⁵ I. m. 200. p.

²⁶ I. m. 220. p.

²⁷ I. m. 219. p.

²⁸ LENIN: Művei. 1. köt. Bp. 1951. 139. p.

²⁹ KULCSÁR i. m. 250. p.

Mindezek alapján a szerző leszögezi, hogy a marxista-leninista állam- és jogelmélet „szociológiai szemlélettel is dolgozó tudomány”³⁰ A marxista-leninista állam- és jogelmélet az államot és jogot mint meghatározott lényegű társadalmi jelenségeket vizsgálja, s mint ilyen, alapvetően társadalomtudomány, amely a történelmi materializmus, a marxista szociológia alapján kutatja az állami és jogi jelenségeket és törvényszerűségeket.

*

A könyvnek e rövidre fogott kritikai bemutatásában természetesen nem merítettük ki annak gondolatgazdagságát, sem bírálati részét, sem a felvetett elméleti kérdéseket illetően. A műben még számos olyan fontos jogfilozófiai probléma nyer valamelyik oldaláról megvilágítást, amelyek tárgyalást igényeltek és érdemeltek volna. Emellett befejezésül még csak azt kívánjuk megjegyezni, hogy e — mint már az előzőkben is többször hangsúlyoztuk — kitűnő munka örömmel és nem kis élvezettel írt kritikai méltatása során mindvégig az a szándék vezetett bennünket, hogy ezzel az írással a szerző által sokat idézett és nyilvánvalóan kedvelt nagy német író, Thomas Mann szellemében és értelmezésében a szerzőt önmagára emlékeztessük: „mert hiszen tévedés azt hinni, hogy műve legjobb ismerője és kommentátora maga a szerző. Talán az, amíg dolgozik rajta és benne időzik. De a befejezett és meghaladott mű egyre jobban eloldódik tőle, idegenné válik számára, s idővel mások sokkal tájékozottabbak lehetnek benne, mint ő, úgy hogy emlékeztethetik is sok mindenre, amit ő már elfelejtett, sőt talán sohasem is tudott világosan. Az embernek általában szüksége van rá, hogy önmagára emlékeztessék.”³¹

³⁰ I. m. 264. p.

³¹ MANN, Thomas: Válogatott tanulmányok. Bp. Magvető, 1954. 420. p.

Spišiak Ján: A szocialista szervezetek új szerződési rendszere*

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

A gazdasági szervező tevékenység vonalán Csehszlovákiában az utóbbi időben több irányú kezdeményezésnek lehettünk szemtanúi, amelyek egyfelől a termelési folyamat komplexszé tételét igyekeztek előmozdítani, vagyis előfeltételeket kívántak teremteni ahhoz, hogy a termelési folyamat a lehetőség szerint egy szervezet keretében bonyolódhassék le, másfelől, hogy eleget lehessen tenni az iparfejlesztés, kutatás, tervezés, kiszerezés, értékesítés stb. követelményeinek is. Ennek a törekvésnek a szolgáltatásban alkották meg 1958. november 7. napján a 67/1958. sz. törvényt, amely a termelő gazdasági egységek létesítéséről rendelkezik, és ugyanennek a célnak a szolgáltatásban látott napvilágot csaknem egyidejűleg, azaz 1958. november 8. napján a szocialista szervezetek közötti gazdasági viszonyokról szóló 69/1958. sz. törvény, amely az előző törvénnyel létesített termelő gazdasági egységek tekintetében új — sok vonatkozásban az addigától eltérő — szerződési rendszert vezetett be. A szerző művében az utóbbi szabályozással összefüggő kérdések széles elvi alapokon nyugvó feldolgozására vállalkozott.

A mű két fő részre oszlik. Az első rész mindenekelőtt a szocialista vállalatok kötetmi kapcsolatai és az állami népgazdasági terv közötti összefüggés elvi kérdéseit vizsgálja (I. fejezet), majd rátér a gazdasági szerződések egyes fajainak és azok keletkezésének tárgyalására (II. fejezet), amelynek keretében külön foglalkozik a kapacitási szerződéssel (1. §), a szállítási szerződéssel (2. §), a munkákra és szolgáltatásokra kötött gazdasági szerződésekkel (3. §), a gazdasági szerződések egyéb típusaival (4. §) és a gazdasági szerződések alanyaival (5. §), azután a gazdasági szerződések tartalmáról (III. fejezet), a szerződési tartalom módosulásáról (IV. fejezet), a gazdasági szerződésekkel származó kötelezettségek teljesítéséről és a nem teljesítésért való felelősségről (V. fejezet) szóló fejtegetések következnek, majd e rész a szocialista szervezetek közötti viszonyokat illetően a visszakeresetről (VI. fejezet), az alaptalan gazdagodásról (VII. fejezet) és a preklúzióról (VIII. fejezet) szóló fejezetekkel zárul. A könyv második része a beruházási építkezésekkel kapcsolatos sajátos szerződési kérdéseknek szentel figyelmet (általános megjegyzések a beruházási építkezések tervezésének és penzellátásának új módjával összefüggő gazdasági viszonyokról, a beruházási építkezések terv- és költségvetési dokumentációjának jogi szabályozása, az építési és szerelőipari munkákra kötött szerződések, a beruházási építkezést finanszírozó bank minőségileg új funkciója).

A tartalom önmagában is bizonyítéka annak, milyen átfogóan igyekszik a szerző az idevonatkozóan felmerülő összes kérdéseket a lehetőség szerint kimeríteni. Meglátásai sok vonatkozásban újak és olyan kérdésekre is kiterjednek, amelyek eddig a jogi kutatások körén kívül estek. Az alábbi ismertetésnél elsősorban a munkának azokkal a részeivel szeretnék foglalkozni, amelyek az új szabályozással összefüggésben a szerző új szerű meglátásait tartalmazzák, illetve amelyek kidolgozására eddig a jogi irodalom nem szentelt kellő figyelmet.

Az I. fejezetben a szerző mindjárt igen érdekesen fejtegeti a tervfeladatok direktíva jellegének váltakozó tartalmát az idők folyamán. Míg azelőtt a direktíva fogalma azt jelentette, hogy a tervfeladatnak kogens jellege van, ma ez koránt sincs így minden esetben. Egyes feladatok lehetnek ugyan kogens jellegűek, pl. amelyeket az éves tervek változtatás nélkül kötelesek átvenni, de lehetnek olyanok is, amelyek az éves tervek útján módosíthatók, ami azt jelenti, hogy csak feltételeken kogensek, ha nevezetesen az éves terv a távlati terv feladatát nem módosítja.

Ez a változás szorosan összefügg a vállalatok közötti gazdasági kapcsolatok vonatkozásában a polgári jog hatókörének kiterjesztésével. Amint a szerző helyesen állapítja meg, a korábbi és az új jogállapot közötti egyik fő különbség az, hogy az új rendszerben

* SPIŠIAK, JÁN: Nová smluvni soustava socialistických organizací. Praha, Orbis, 1959. 638 p.

a szerződések nagyobb mértékben fognak a tervezés alapjául szolgálni, mint ahogyan ez eddig volt. (21. p.) Ez pedig csak akkor lehetséges, ha a feltétlenül kogens jellegű tervfeladatok köre szűkül és a vállalatok nagyobb önállóságot kapnak.

Ugyanez vonatkozik lényegében véve a különböző fokú jogszabályok imperatív jellegét illetően is. Az iparirányítás mechanikus rendszere nemcsak a vállalatok felé intézett adminisztratív aktusok nagy számában nyilvánkozott meg, hanem a jogszabályok imperatív jellegében is, ami az eddigi rendszert igen merevvé tette. Ez volt a helyzet például a szállítási alapfeltételek vonatkozásában. A gazdaságos elszámolás elmélyülésének ebben a vonatkozásban is jelentkeznie kell. Ha a szállítási alapfeltételek valamennyi rendelkezésének kogens jellege továbbra is változatlanul fennmaradna, a vállalatok önállósága nem érvényesülhetne. „A polgári jog — állapítja meg a szerző — szemben az igazgatási joggal, elvileg diszpozitív jellegű jogszabályok összessége, a kogens rendelkezések csak kivételesek. E jellegüket a felettes szerveknek igazgatási aktusaik kibocsátása során figyelembe kell venniük. A szabályok kogens jellegének, amely eddig különösen a szállítási alapfeltételekre nyomta rá bélyegét, háttérbe kell szorulnia, és utat kell nyitnia a rendelkezési elv számára, ha a gazdaságos elszámolás elvének érvényesülése számára nagyobb teret akarunk biztosítani. A jövőben ezek a feltételek valóban a felek közötti »legis contractus« szerepét fogják betölteni.” (42.p.)

Amikor tehát a szerző ily módon a polgári jog egyre nagyobb hatókörére rámutat — az idevonatkozó fejlődést egyébként a fejezet külön pontjában igen szemléltetően sok vonatkozásban Eörsi Gyula¹ fejtegetéseire hivatkozva eseteli —, ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy mindamellett a polgári jogi és igazgatási jogi eszközök továbbra is bizonyos mértékben vegyes formában jelentkeznek. (33. p.) Így pl. a polgári jogi módszer elősegíti a termékek elosztását, ami végeredményképpen az igazgatási jog feladata. A polgári jog továbbá azáltal, hogy a felettes szervek kötelezettségeinek teljesítésére bizonyos esetekben vagyoni szankciókat állapít meg, előmozdítja az igazgatási jellegű kötelezettségek teljesítését. Ugyanígy lehetnek igazgatási aktusok polgári jogi következményekkel kapcsolatosak. (33. p.)

A polgári jog hatókörének kiterjedésével kapcsolatban helyesen hívja fel a szerző a figyelmet a vállalati akarat egyre növekvő jelentőségére. Ugyanakkor azonban azt is hangsúlyozza, hogy az egyes vállalatok különleges érdekei mögött mindig ott áll az állam, a közösség érdeke, ami azt jelenti, hogy a felek a népgazdasági érdekeket és az állami szocialista tulajdon védelmét sohasem téveszthetik szem elől. A vállalati érdekeket tehát az országos érdekek továbbra is megelőzik. (43. p.)

Figyelmet érdemel e fejezet végén a szerzőnek a vállalatok közötti gazdasági viszonyokról szóló törvény és a polgári törvénykönyv viszonyával kapcsolatban a gazdasági jog kérdésében elfoglalt álláspontja is. Véleménye szerint a gazdasági jog mint önálló jogág kialakítása azt a veszélyt rejti magában, hogy elmosódnak azok a határvonalak, amelyek egyfelől az igazgatási aktusok alapján keletkező fölé- és alárendeltségi viszonyok, másfelől az árucserre-forgalom kapcsán az egyenlőség elve alapján létrejövő viszonyok között állnak fenn. Attól tart, hogy ilyen önálló jogág létrehozása végeredményképpen oda vezetne, hogy az igazgatási jog behatol a polgári jog szférájába, és reánehazednék azokra a vállalati viszonyokra is, amelyek jellegüknél fogva a polgári jog szférájához tartoznak. Az értéktörvény — mondja — korlátozott mértékben mind a szocialista szektorban, mind a polgárok és a szocialista vállalatok között keletkező viszonyok, mind a polgárok egymás közötti viszonyai vonatkozásában érvényesül. Ugyanígy az állami népgazdasági terv is nem csupán a vállalatok tevékenységét szabja meg, hanem közvetve a polgárok egymás közötti kapcsolatait terén is érezteti hatását. Mindez inkább a polgári jog egységének szükségességét valló nézetet támasztja alá. (48. p.)

A II. fejezetben a szerző érdekesen fejtegeti az ún. kapacitási szerződés bevezetésének szükségességét indokló szempontokat. A kapacitási szerződés új intézmény a csehszlovák jogban, a magyar jog nem ismeri.

A gazdaság új szervezete mellett az a törekvés nyilvánult meg — mondja a szerző — hogy a gazdasági egységek egymás közötti viszonyait olyan síkon is a lehetőség szerint szerződési úton szabályozzák, ahol eddig a gazdasági módszer volt a túlnyomó. Ezért a polgári jogi módszernek a jövőben, a terv előkészítésének szakaszában is, fokozottabban kell érvényt biztosítani. Ezt a célt szolgálja a kapacitási szerződés, amelynek segítségével a szocialista szervezetek stabilizálni tudják a szállítási viszonyokat, gazdaságosabbá teszik a termelést és az árucserét. E szerződésekkel a felek egyfelől megteremtik az egyes tervfeladatok megállapításának feltételeit, akár a távlati tervezésről, akár az

¹ EÖRSI Gyula: A tervszerződések. Budapest, 1957. 171. és köv. p.

éves tervekről legyen is szó, azáltal hogy a távlati kívánalmak és szállítási lehetőségek alapos megvizsgálásán alapulnak, másfelől kötelezik magukat arra, hogy egymás között szállítási szerződéseket kötnék. (50. p.)

Ugyanakkor a szerző rámutat arra, hogy a kapacitási szerződések a maguk összességében mégsem helyettesítik a tervaktusokat. Helytelen lenne olyan álláspontot elfoglalni, hogy a gazdasági szerződések a távlati tervezés arányait is kötelező erővel határozhatják meg. Az arányok ugyanis az anyagi, műszaki és egyéb mérlegek függvényei, és a terv legfontosabb mutatószámai tekintetében a jövőben is azok maradnak. (82. p.) Ezért előfordulhat, hogy az országos érdekek nem teszik lehetővé a kapacitási szerződések által megállapított feladatok feltétlen figyelembevételét. Ha ez nem lenne így, ez azt jelentené, hogy a terv összeállítása végeredményképpen a gazdasági egységek együttes akaratától függne, és az állam a tervezés fő mutatószámainak, az egyes gazdasági ágak fejlődése ütemének és sorrendjének megállapításánál második helyre szorulna. Ez azonban már azért sem lenne helyes, mert a feleknek az országos szükségletekről és azok kielégítésének lehetőségeiről nem lehet áttekintésük. Elsőbbségük tehát továbbra is a tervaktusoknak lesz, ami azonban a kapacitási szerződések jelentőségét nem szorítja háttérbe, ellenkezésképpen, ha azokat a vállalatok széleskörű, gondos megfontolások alapján kötik, túlnyomórésztük hatályban maradhat. (82. p.)

A továbbiakban a szerző összehasonlítja a kapacitási szerződést a pactum de contrahendoval, az előszerződéssel és a keretszerződéssel, és arra a megállapításra jut, hogy a kapacitási szerződések a gazdasági szerződések különleges típusai. (86. p.) Ezután a kapacitási szerződés tartalmi elemeit és azt a kérdést vizsgálja, hogyan alakul át a kapacitási szerződés szállítási szerződéssé. Véleménye szerint előfordulhat, hogy a kapacitási szerződés annyira részletes, hogy nem kell a feleknek alakszerű szállítási szerződést kötniök, azonban ilyenkor is mindig szükség van a felek olyan irányú egyező akaratnyilatkozatára, hogy a kapacitási szerződés tartalma teljesítésre is kötelez. Automatikusan, újabb akaratnyilatkozat nélkül, a kapacitási szerződés szállítási szerződéssé nem alakulhat át. (95—96. p.)²

A III. fejezetben, amely a gazdasági szerződések tartalmáról szól, a szerző jogi szempontból igyekszik elhatárolni a specifikáció, választék, lehívás és fuvarozási diszpozíció fogalmát és különösen azt vizsgálja, mennyiben tekinthetők ezek hatalmasságoknak.³ Fejtegetései újszerűek ugyanúgy, ahogyan e fejezetnek azok a további részei is, ahol a szállítási alapfeltételek, műszaki normák, műszaki feltételek lényegéről és funkciójáról beszél. A szállítási alapfeltételekkel kapcsolatban azonban közelebbről érdekelt volna bennünket az, hogy a diszpozitív jellegű rendelkezések milyen körben mozgathatnak, minthogy erre csak rövid utalás történik. (198. p.) Viszont igen sokoldalúan fejtegeti a szerző a műszaki norma és a jogi norma kölcsönös viszonyát, és megállapítja, hogy a műszaki normák általában kogens rendelkezések, minthogy a gazdaságok tervszerű irányításának eszközei. (202. p.)

A mű további részeiből ki kell emelni a gazdasági szerződésekből származó kötelezettségek teljesítéséről és a nem teljesítésért való felelősségről szóló V. fejezetet, ahol mindenekelőtt a szokások jelentőségére vonatkozóan találunk néhány figyelemre méltó megjegyzést. A gazdasági szerződésekről szóló korábbi jogszabályok ezekre kiegészítően gyakran utaltak is, különösen a minimális árumennyiséggel, minőséggel, a göngyöleg szállításával és visszaküldésével kapcsolatban. A gazdasági szerződéseken alapuló kötelezettségek tartalmának értelmezésénél ugyanis kivételesen az egyes szakmákban fennmaradt szokások is figyelembe jönnek. A gazdasági szerződésekről szóló új törvény a szokásokról ugyan kifejezetten nem tesz említést, ennek ellenére a szerző nézete szerint a jövőben sem lehetünk meg majd nélkülük. Álláspontja szerint az egyes gazdasági ágakban kialakult szokások, amelyek a felek meggyőződése szerint kötelezettségeiket és jogaikat közelebbről meghatározzák, tulajdonképpen akaratnyilatkozatok részét alkotják. A kereskedelmi életben a szerződés tartalma gyakran éppenséggel csak úgy állapítható meg, ha figyelemmel vagyunk azoknak a kifejezéseknél az értelmére, amelyek az illető szakmában rendszerint használatosak. Ugyanez mondható lényegében véve a jóállás tekintetében érvényesülő szokásokról is (270—271. p.)

² A kapacitási szerződésről részletesebben ld. HORÁNYI Gyula: A kapacitási szerződés jogintézményének bevezetése a Csehszlovák Köztársaságban. Jogtudományi Közlöny, 1959. 6. sz. 323—327. p.

³ A hatalmasság fogalmát közelebbről „A kooperáció és a specializáció a polgári jogi felelősség szempontjából” c. művében tárgyalja (ismertetését l. Jogtudományi Közlöny, 1959. 4. sz. 186—188. p.).

E fejezetben, amely egyébként a legterjedelmesebb, a szerző főként a felelőségi kérdésekkel foglalkozik. Itt csak utalni tudunk azokra a fontosabb témakörökre, amelyeknek a szerző különösképpen figyelmet szentel. Ezek: a késedelemért fennálló felelősség a szállító és az átvevő oldalán, a szállító felelőssége a szállított termékek minőségéért, a felek felelőssége a teljesítés lehetetlenülése esetében, a kártérítés és a szankciók kérdései. Kiemeli, hogy az egész felelősségi rendszer elsősorban arra épül, hogy minden előidézett zavart szigorúan szankcionáljon, tekintet nélkül arra, hogy abból keletkezett-e kár vagy sem. (295. p.) A vétkességi felelősség elvével összhangban még a teljesítés un. objektív akadályainál is, a felek vétkes magatartását keresi (az elháríthatatlan akadályokra vonatkozó közlési kötelezettség elmulasztása). Az okozati összefüggés véleménye szerint nem jogi értékelés, hanem ténymegállapítás kérdése. A jog csak annyit tehet, hogy a jogszabályok alkalmazásánál előírja, hogy a jelenségeknek a szóban forgó eredményt előidéző láncolatából csak némelyekre legyenek figyelemmel, és ezekhez fűzi a felelősségi következményeket. (390. p.)⁴ Az elmaradt haszon megtérítése nézete szerint a szocialista szervezetek vonatkozásában is jár, ha ennek előfeltételei egyébként adva vannak, jóllehet elismeri, hogy az elmaradt haszon bizonyítása sokszor számottevő nehézségbe fog ütközni (396. p.). Végül ebben az összefüggésben a szerzőnek a kártérítés és a szankciók rokon-, illetve megkülönböztető vonásairól szóló fejtegetései érdemelnek figyelmet (400. és köv. p.).

A szocialista szervezetek közötti visszkoresetekről szóló VI. fejezetben a szerző arra az álláspontra helyezkedik, hogy a visszkoreset, ugyanúgy, mint a bírság és kötbér intézménye, a feleket a szerződési kötelezettségek pontos megtartására ösztönzi és ezért annak mint a szerződési fegyelem megszilárdítására szolgáló eszköznek, megvan a lét-jogosultsága, ámbar a szocialista szervezetek közötti gazdasági viszonyokról szóló új törvény ezt az intézményt nem ismeri.

A szerző világos, logikai gondolatvezetése megmutatkozik a jogalap nélküli gazdagodásról szóló VII. fejezetben is, ahol az alaptalan gazdagodás visszatérítésére irányuló igényt elválasztja a tulajdonosi, a visszkoreseti és a kártérítési igénytől. Rámutat azokra a különbségekre, amelyek közöttük fennállnak mindenekelőtt azokat a ténybeli és jogi feltételeket illetően, amelyek a szóban forgó igények megalapításához vezetnek. Elválasztásuk rendkívül fontos továbbá az egyes igények megszűnésének határidői szempontjából is. Megállapítja továbbá, hogy az egyes igények egymást kölcsönösen ki is rekesztik (436—437. p.).

Végül a szerzőnek a preklúzió fogalmáról szóló fejtegetései érdemelnek figyelmet, minthogy e fogalom meghatározása a jogszabályokban teljesen hiányzik, és a tudományban sem alakult ki idevonatkozóan egységes vélemény.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a szerzőnek művében a feldolgozott hatalmas anyagot viszonylag kis terjedelemben oly módon sikerült összefoglalnia, hogy a tételes rendelkezések elemzésén kívül csaknem mindenütt azokat az elméleti alapokat is feltárta, amelyekre ezek a rendelkezések épülnek. Nyilvánvaló azonban, hogy fejtegetései csak a legszükségesebb elvi megállapításokra szorítkozhatnak, minthogy azok bővebb kifejtése a mű lehetőségeit és kereteit messze meghaladta volna.

Igen sikerültnek tartjuk a szerző feldolgozási módszerét is. A szerző fejtegetéseit rövid, a dolog lényegét visszaadó pontokba foglalta össze, amelyeknek egyes címei már önmagukban vége is tájékoztatják az olvasót a mű gondolatmenetéről, és ezzel a könyv használhatóságát nagyban megkönnyítik. Ugyanezt mondhatjuk az igen pontosan összeállított tárgymutatóról is.

A könyv a csehszlovák jogi sajtóban igen kedvező fogadtatásra talált.⁵ Valóban olyan művel állunk szemben, amely a felvetett kérdéseket magas tudományos színpvonalon tárgyalja, rendszere világos, áttekinthető. Emellett széles körben támaszkodik a döntőbírói gyakorlatra, ami a könyvet a vállalati dolgozók számára is értékesé teszi. Úgy véljük, hogy a szerző, aki a vállalatok közötti gazdasági viszonyok polgári jogi vonatkozásainak tisztázását számos könyvében és tanulmányában már eddig is igen sikeresen vitte előre, ezzel a művével olyan gondolatok alapjait fektette le, amelyek a szerző hazáján kívül is méltó érdeklődésre tarthatnak számot.

⁴ Lényegében tehát ugyanoda jut, mint FÖRSI, aki szerint a polgári jogi okot kell keresni, ha „természeti” okra bukkanunk. Vö. Kártérítés jogellenes magatartásért. Budapest, 1958. 56. és köv. p.

⁵ LUBY, S., Právny Obzor, 1960. 3. sz. 175—179. p.

СОДЕРЖАНИЕ

С т а т ы

<i>Иштван Ковач</i> : Развитие Конституции Венгерской Народной Республики	343
<i>Дьюла Эрши</i> : Об основных вопросах ответственности за деятельность, связанную с повышенной опасностью	371
<i>Тибор Хорват</i> : Составные элементы уголовной политики социалистического государства	403
<i>Лайош Падь</i> : Оценка психических элементов свидетельских показаний в уголовном процессе	433
В конце отдельных трактатов излагается их краткое содержание на русском и французском языках	

О б з о р

<i>Эндре Низсаловски</i> : Вопросы семейного права. Заметки к книге Тибора Папа и Виктора Сиглигети	464
<i>Тибор Пап</i> : Виктор Кнупп: Предмет и система чехословацкого социалистического гражданского права	483
<i>Вилмош Пешка</i> : Др Калман Кулчар: Проблемы социологии права	493
<i>Ласло Троцани</i> : Ян Спишиак: Новая договорная система социалистических организаций	501

SOMMAIRE

E t u d e s

<i>István Kovács</i> : L'évolution de la constitution de la République Populaire Hongroise	343
<i>Dyula Erősi</i> : Des questions fondamentales de la responsabilité pour des activités particulièrement dangereuses	371
<i>Tibor Horváth</i> : Les éléments constitutifs de la politique criminelle de l'Etat socialiste	403
<i>Lajos Nagy</i> : L'appréciation des éléments psychiques de la déposition dans le procès pénal	433
Les résumés en langues russe et française sont à trouver après chaque étude	

R e v u e

<i>Endre Nizsalovszky</i> : Questions du droit de famille. Remarques sur le livre de Tibor Pap et de Viktor Sziglieti	464
<i>Tibor Pap</i> : Viktor Knapp: L'objet et le système de droit civil socialiste de la République Tchécoslovaque	483
<i>Vilmos Peschka</i> : Kálmán Kulesár: Les problèmes de la sociologie juridique	493
<i>László Trócsányi</i> : Jan Spišiak: Le nouveau système contractuel des organisations socialistes	501

Ára: 20,— Ft

Évi előfizetés: 60,— Ft